Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет
Кафедра політології

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 8

за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі чинники політичного процесу в Україні й інших країнах Європи в умовах війни і невизначеності: національний, наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 24–25 листопада 2023 року

Організовано та підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках «Програми Еразмус+» за напрямом «Жан Моне для вищої освіти» (Модуль «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by
the European Union

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань культури та освіти. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

Львів
2024

УДК 321.1:323+329:324
П 504

Рецензенти:

Бусленко В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Монолатій І.С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Яремчук В.Д. – доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 65/4 від 30 квітня 2024 р.)

П 504 **Політичні партії і вибори : українські та світові практики** : зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі чинники політичного процесу в Україні й інших країнах Європи в умовах війни і невизначеності : національний, наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 24–25 листопада 2023 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. – Вип. 8. – 364 с.

ISBN 978-617-10-0868-7

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників восьмої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням міжінституційних відносин і партійно-виборчих процесів на тлі євроінтеграції, трансформації, війни і невизначеності та проведеної для вшанування пам'яті партолога і псефолога Ю. Р. Шведи.

Збірник статей і тез учасників конференції організовано за рубриками. Висвітлено питання інституційної, партійної і виборчої структуризації політичного процесу, урядування й інтеграції в ЄС та НАТО, впливу виборчого процесу на політичну і партійну сферу в умовах війни та невизначеності, функціонування і трансформації партій та ОГС на різних рівнях політики й урядування. Збірник сприятиме розумінню інститутів та партійно-виборчої політики в різних умовах.

УДК 321.1:323+329:324
ISBN 978-617-10-0868-7
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv

Faculty of Philosophy
Department of Political Science

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices

Volume 8

based on the materials of the International scientific conference «Institutional, party and electoral factors of the political process in Ukraine and other European countries in conditions of war and uncertainty: national, supranational and subnational levels» – the eighth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 24–25, 2023

Organized and prepared with the financial support of the European Union as part of the «Erasmus+ Program» under the direction «Jean Monnet actions in the field of higher education» (Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Lviv
2024

УДК 321.1:323+329:324
П 504

Reviewers:

Buslenko V. – Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science and Public Administration at Lesya Ukrainka Volyn National University;

Monolatiy I. – Doctor of Political Science, Professor, Professor at the Department of Political Science at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

Yaremchuk V. – Doctor of Political Science, Associate Professor, Senior Researcher at Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine.

Approved for publication by the Academic Council at Ivan Franko National University of Lviv (protocol No 65/4 dated April 30, 2024)

П 504 **Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices** : Collection of proceedings of the International scientific conference «Institutional, party and electoral factors of the political process in Ukraine and other European countries in conditions of war and uncertainty : national, supranational and subnational levels» – the eighth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 24–25, 2023 / [edited by Anatoliy Romanyuk and Vitaliy Lytvyn]. – Lviv : IFNUL, 2024. – Vol. 8. – 364 p.

ISBN 978-617-10-0868-7

The collection contains articles and abstracts of the participants of the eighth international scientific conference «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices». It is dedicated to the issues of inter-institutional relations and party-electoral processes against the backdrop of European integration, transformation, war, and uncertainty and was held in memory of partologist and psephologist Y. Shveda.

The collection of conference proceedings is organized into sections. It covers issues of institutional, party, and electoral structuring of the political process, governance and integration into the EU and NATO, the impact of the electoral process on the political and party spheres in times of war and uncertainty, and the functioning and transformation of parties and NGOs at various levels of politics and governance. The collection will contribute to understanding institutions and party-electoral politics.

УДК 321.1:323+329:324
ISBN 978-617-10-0868-7
© Ivan Franko National University of Lviv, 2024

ЗМІСТ / CONTENT

Передмова / Preface 9

Частина 1 / Part 1. Інституційні, партійні та виборчі рамки, чинники й детермінанти структуризації політичного процесу, багаторівневого урядування та членства/інтеграції в ЄС і НАТО: досвід країн Європи для України 13

Юрій Остапець, Кристина Червеняк. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій..... 13

Анатолій Ключкович. Словацькі вибори-2023: позиціонування партій і структурування парламенту..... 42

Наталія Марадик, Владіслав Дудінський. Вибори та виборчі системи в Словаччині та їх вплив на формування системи політичних партій 49

Василь Войтович. Закономірності поляризації електорального вибору жителів Словаччини за підсумками парламентської виборчої кампанії 2023 року..... 63

Petr Oskolkov. KOOS Party in Estonia: A russian Electoral Action in the EU in the Wartime 66

Olha Morgunyuk. Movement party institutionalization: Why do some parties gain success and others fail?..... 70

Зеєв (Володимир) Ханін. Етнополітичні конфлікти в західній Ерец-Ісраель/Палестині у 21 столітті: держава, партії та зовнішні фактори..... 75

Віталій Литвин, Назар Демченко. Ініціювання та наслідки міждержавних конфліктів і війн в умовах різних систем правління: статистичний розріз..... 102

Маркіян Михайлишин. Вплив виборчого чинника на деформацію міжінституційних відносин в напівпрезидентській системі 124

Ігор Осадчук. Непартійні урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Грузії (2005–2012 рр.) 128

Юрій Садовий. Політичний та соціально-економічний вектори розвитку держави в умовах і за наслідками війни й кризи: теоретичний контекст 133

Частина 2 / Part 2. Виборчий процес та партійна політика в Україні й інших країнах Європи в умовах війни та невизначеності: інституційні, безпекові та комунікаційні чинники і наслідки 141

Віталій Лебедюк. Партійна політика в Україні в умовах воєнного стану 141

Тарас Радь. Чинники обмеження виборчого процесу та діяльності політичних партій в Україні в умовах російсько-української війни 155

Ярослав Ярош, Антон Бугайчук. Вплив повномасштабної війни на екологічні політичні партії в Україні 172

Степан Рішко. Деформація локальних політичних режимів в умовах повномасштабної російсько-української війни..... 184

Віра Бурдяк, Руслана Клим. Вплив російсько-української війни на діяльність парламентських політичних партій Болгарії 192

Якуб Герольд. Принцип політичної незалежності офіційного спостереження за виборами українських громадських організації на прикладі парламентських виборів у 2019 р. в Україні..... 201

Роман Мудрий. До феномена піратських мережевих партій і їхніх виборчих успіхів: на прикладі деяких країн Європи..... 210

Антон Смілевський. Особливості і вияви впливу міжнародних організацій та акторів на виборчий процес на національному рівні: огляд досліджень і реального стану справ..... 217

Мар'ян Мота. «Big Data», демократія та вибори: перспективи і ризики 225

Андрій Панарін. Особливості виборчої комунікації в умовах інформаційного суспільства: на прикладі виборчої кампанії 2019 року в Україні 237

Наталія Дукач. Представництво кримськотатарського корінного народу у політичних партіях України: на прикладі парламентських виборів 2019 року та місцевих виборів 2020 року..... 245

Частина 3 / Part 3. Структурні, організаційні й ідеологічні чинники і рамки функціонування та трансформації партій і організацій громадянського суспільства на різних рівнях політики й урядування в Україні та інших країнах Європи..... 250

Анатолій Романюк. Параметри членства в політичних партіях України в контексті скорочення кількості членів політичних партій у країнах Європи..... 250

Михайло Зан. «Посттріанонські етнополітичні трикутники»: особливості політико-партійного представництва угорських етнічних громад у країнах Центрально-Східної Європи 257

Петро Габрин. Політико-партійна репрезентація ромської етнічної меншини в парламенті Словацької Республіки (за результатами виборів 2023 року) 273

Ірина Куречко. Результати та наслідки діяльності нових суспільно-політичних рухів в сучасних демократіях: на прикладі Франції..... 285

Marian Lopata. Particularities of the functioning of major regionalist parties of the Autonomous Province of Bolzano and Aosta Valley Autonomous Region in Italy .. 291

Василь Бусленко, Марія Розік. Сучасні суспільно-політичні процеси у Волинській області..... 304

Олександр Радиш. Демократія verzus партократія в Словаччині..... 310

Юрій Ліпар. Розвиток громадянського суспільства в умовах конфліктів, криз і війн: концептуальні рамки та теоретичний зріз 322

Оксана Шурко. Проблема толерантності в умовах сучасної української політики .. 330

Валерій Мачуський. Розвиток ідеї соборності Україні після Революції Гідності.. 333

Назар Демченко. Ризики та перспективи розвитку, реформування чи зміни системи правління в Україні після війни 341

Роман Іващенко. Антиполітика в інституційних та партійних трансформаціях сучасності 350

Тамара Козак. Ієрархія і ранжування міжнародних мов в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій у світі..... 353

Для нотаток / For notes 361

ПЕРЕДМОВА

Наприкінці лютого 2024 р. розпочався третій рік повномасштабної російсько-української війни, яка є неспровокованою агресією та має відкрито загарбницький характер з боку росії. Відверто та цинічно цілі росії у війні сформульовано в її так званій «формулі миру» від 14 березня 2024 р., де прямо й однозначно окреслено мету – ліквідація незалежної держави Україна та включення її території і населення у склад російської держави. Певною мірою може здатись, що ми забігли наперед, адже в передмові має йтись про міжнародну наукову конференцію, яка відбулася 24–25 листопада 2023 р. Однак, у дійсності, це не є жодним «перескакуванням», оскільки чинник війни був і є визначальним у функціонуванні української держави та суспільства. Відповідно, усвідомлення реальної сутності війни дозволяє краще розуміти і політичні процеси у нашій державі, в країнах-сусідах, Європі і цілому світі.

У 2023 р., порівняно з попереднім 2022 р., можна було спостерігати поступовий відхід від відносно загальної консолідації політичних акторів довкола керівництва Української Держави в організації протистояння ворогу. Серед нових подразників, що зумовили таке явище, потрібно виділити суспільну дискусію щодо можливості і доцільності проведення парламентських виборів у жовтні 2023 р., які мали б відбутися відповідно до законодавства в умовах мирного часу. Означена дискусія захопила і питання потенційних президентських виборів у 2024 р. Цей чинник знаковий, бо публічне обговорення виявило не лише відмінні позиції основних політичних акторів, переважно представлених у парламенті України. Воно також продемонструвало прагнення опозиції, особливо її частини, йти далі публічної дискусії з того чи іншого гіпотетичного питання. Місцями коментарі, публічні заяви і дії почали нагадувати формат політичного протистояння в Україні періоду до повномасштабної війни.

Минулий рік також виявив тенденцію відчутного перерозподілу повноважень у трикутнику «глава держави–парламент–уряд» на користь офісу президента. Адже вмотивована на початку війни ситуація посилення ролі президента і виконавчої влади нажаль під час другого року війни продемонструвала, що інститути парламенту й уряду не змогли повною мірою відновити властиві їм функції навіть на іншому рівні. Така ситуація є підставою говорити про формування чи можливість формування у майбутньому авторитарних тенденцій. До цього треба додати, що на рівні областей і «нижче» політична діяльність основних політичних акторів фактично перейшла у латентний стан. Натомість більш помітною стала індивідуальна активність регіональних або локальних політиків і громадських діячів. Ще одним чутливим чинником стала фіксована українськими соціологічними службами певна втома у значної частини громадян від війни і викликів, які вона з собою несе. Доповнилось це відчуттям того, що євроінтеграційний поступ України уповільнюється або наражається на ризики не лише війни, а й інституційних, демократизаційних і модернізаційних невдач або

«гальмувань». Все це у сукупності – передусім на прикладі України, але також і в інших країнах Європи та світу – стало тлом міжнародної наукової конференції.

У рамках міжнародної конференції відбулось три секції, присвячені питанням: інституційної, партійної і виборчої структуризації політичного процесу, урядування й членства/інтеграції в ЄС і НАТО; впливу виборчого процесу на політичну і партійну сферу в умовах війни та невизначеності, функціонування й трансформації партій та організацій громадянського суспільства на різних рівнях політики й урядування. В кожній секції йшлось як про Україну, так і про інші країни Європи та світу. Тематика конференції особливу увагу фокусувала на аналізі стану партійної системи України з особливим наголосом на регіональному рівні в умовах війни і до неї. Відсутність виборів упродовж конкретного року не обмежила можливості науковців продовжити аналіз практики виборів в Україні, які відбулися раніше. Врешті, тематика конференції передбачала дослідження численних виборів, які мали місце в низці демократичних країн Європи та світу у 2023 і попередніх роках. Насамкінець, традиційно у рамках наших конференцій увагу приділено кількісним і якісним методам політичного аналізу.

Участь у міжнародній науковій конференції взяли представники з Бірмінгемського університету (Сполучене Королівство), Вроцлавського університету й Університету Казимира Великого (Польща), Пряшівського університету (Словаччина), Університету Вітовта Великого (Литва), Університету імені Бар-Ілана (Ізраїль), Гельсінського університету (Фінляндія), Львівського національного університету імені Івана Франка, Ужгородського національного університету, Національного університету «Острозька академія», Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Українського Католицького Університету (Україна) й інших провідних закладів вищої освіти та аналітичних центрів.

Захід відбувся, а збірник матеріалів конференції підготовано й опубліковано за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках Модуля Жана Моне «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України».

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка

Віталій Литвин
доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, координатор проєкту № 101126702 – PISE-CEfU (Модуль Жана Моне «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України»)

PREFACE

At the end of February 2024, the third year of the full-scale russian-Ukrainian war began, which is an unprovoked aggression and has an openly annexationist nature on the part of russia. The blatant and cynical goals of russia in the war were formulated in its so-called «peace formula» of March 14, 2024, where the aim of liquidating the independent state of Ukraine and incorporating its territory and population into the russian state was directly and unequivocally outlined. It may seem that we are jumping ahead, as the preface should be about the international scientific conference that took place on November 24–25, 2023. However, in reality, this is not a «jumping ahead» because the factor of war has been and remains decisive in the functioning of the Ukrainian state and society. Accordingly, understanding the real essence of the war allows for a better understanding of the political processes in our country, neighboring countries, Europe, and the world.

In 2023, compared to the previous year of 2022, there was a gradual departure from a relatively general consolidation of political actors around the leadership of the Ukrainian State in organizing resistance to the enemy. Among the new factors contributing to this phenomenon, it is necessary to highlight the public discussion regarding the possibility and feasibility of holding parliamentary elections in October 2023, which were supposed to take place according to the legislation in peacetime conditions. This discussion also encompassed the issue of a potential presidential election in 2024. This factor is significant because the public debate revealed the differing positions of the main political actors, mostly represented in the Ukrainian parliament, and demonstrated the opposition's willingness, especially its certain factions, to engage further in public discourse on various hypothetical issues. At times, comments, public statements, and actions began to resemble the format of political confrontation in Ukraine before the full-scale war.

The past year also revealed a noticeable trend of significant redistribution of powers within the triangle of «the head of state–parliament–government» in favor of the presidential office. The situation, motivated by the strengthening of the president and the executive at the beginning of the war, unfortunately, demonstrated that the institutions of parliament and government were unable to fully restore their functions even at a different level during the second year of the war. Such a situation is a basis for discussing the formation or the possibility of forming authoritarian tendencies in the future. In addition, at the regional and «lower» levels, the political activity of the main political actors has essentially shifted to a latent state. Instead, the individual activity of regional or local politicians and public figures has become more noticeable. Another sensitive factor is the observed fatigue among a significant portion of citizens from the war and the challenges it brings, as recorded by Ukrainian sociological services. This was compounded by the feeling that Ukraine's progress in European integration is slowing down or facing risks not only from the war but also from institutional, democratization, and modernization failures or «hindrances». All of this,

primarily through the example of Ukraine but also in other countries in Europe and the world, formed the backdrop of the international scientific conference.

The international conference featured three sections dedicated to issues such as: institutional, party, and electoral structuring of the political process, governance, and membership/integration in the EU and NATO; the impact of the electoral process on the political and party sphere in times of war and uncertainty; the functioning and transformation of parties and civil society organizations at various levels of politics and governance. Each section addressed both Ukraine and other countries in Europe and the world. The issues of the conference focused mainly on analyzing the state of Ukraine's party system with a particular emphasis on the regional level in the context of war and before it. The absence of elections during a specific year did not limit the opportunities for scholars to continue analyzing the practice of Ukrainian elections that had occurred earlier. Finally, the agenda of the conference included research on numerous elections held in a range of democratic countries in Europe and the world in 2023 and earlier. Lastly, as is tradition in our conferences, attention was given to both quantitative and qualitative methods of political analysis.

Representatives from the University of Birmingham (United Kingdom), the University of Wrocław and Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz (Poland), the University of Presov (Slovakia), Vytautas Magnus University (Lithuania), Bar-Ilan University (Israel), the University of Helsinki (Finland), Ivan Franko National University of Lviv, Uzhhorod National University, the National University of Ostroh Academy, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Lesya Ukrainka Volyn National University, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukrainian Catholic University (Ukraine), and other leading higher education institutions and analytical centers participated in the international scientific conference.

The event has taken place, and the conference proceedings have been prepared and published with the financial support of the European Union under the Jean Monnet Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine».

Anatoliy Romanyuk
Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv

Vitaliy Lytvyn
Doctor of Political Science, Professor, Professor at the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv, coordinator of the project # 101126702 – PISE-CEfU (Jean Monnet Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine»)

ЧАСТИНА 1 / PART 1

ІНСТИТУЦІЙНІ, ПАРТІЙНІ ТА ВИБОРЧІ РАМКИ, ЧИННИКИ Й ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ, БАГАТОРІВНЕВОГО УРЯДУВАННЯ ТА ЧЛЕНСТВА/ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС І НАТО: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Юрій Остапець
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Кристина Червеняк
кандидат політичних наук,
викладач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій

Європейський Союз назвав підтримку України серед своїх головних досягнень 2022 року. Але існує невизначеність щодо того, чи збережеться така підтримка надалі. Важливу роль у її збереженні відіграє відповідь на питання про те, кого обрали європейці на парламентських виборах у 2023 р. Адже результати виборів можуть надати можливість отримати владу / мати суттєвий вплив на прийняття рішень євроскептикам, або ультраправим партіям, які, як правило, підтримують росію. У 2022 р. таким прикладом були вибори в Угорщині на яких черговий раз переміг В. Орбан, котрий відкрито підтримує В. Путіна і військову агресію проти України.

У нашій науковій розвідці ми аналізуємо результати парламентських виборів у країнах Європейського Союзу (ЄС) у 2023 р., не оминаючи при цьому питань, пов'язаних з впливом на виборчий процес російсько-української війни та наслідків виборів для надання військової допомоги Україні. У 2023 р. особливо важливими для України у цьому аспекті були результати виборів у Словаччині (30 вересня) та Польщі (15 жовтня). Результати виборів у Словаччині спонукають до запитань: Чи не стане Словаччина ще однією Угорщиною? А Р. Фіцо не перетвориться на В. Орбана? А в Польщі з перемогою ліберальної опозиції (Д. Туск) Україна спо-

дівається на більшу підтримку цієї країни як військову, так і у питаннях євроінтеграції. Загалом у 2023 р. відбулися парламентські вибори у 8 країнах Європейського Союзу: Естонії (28.02.2023 – 05.03.2023), Фінляндії (02.04.2023), Болгарії (02.04.2023), Греції (21.05.2023), Іспанії (23.07.2023), Словаччині (30.09.2023), Польщі (15.10.2023) та Нідерландах (22.11.2023).

Естонія. Вибори естонського парламенту Рійгікогу відбулися 28.02.2023 р. – 05.03.2023 р. 101 член Рійгікогу обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків у дванадцяти виборчих округах з 5 % виборчим бар'єром [1; 18, с. 298]. Відповідно до виборчого законодавства в Естонії виборці можуть віддати свій голос у три способи: традиційно на виборчих дільницях; поштою; за процедурою е-голосування. Електронне голосування розпочалося в Естонії 28 лютого. На парламентських виборах 2023 р. вперше за історію е-голосування через інтернет проголосувало більше половини виборців (313,5 тисяч з 615 тисяч, які взяли участь у голосуванні) [7].

Партійну систему Естонії утворюють не більше 20 партій, з яких 5-6 здобувають депутатські мандати (так було на парламентських виборах 2019 та 2023 рр.). Наприклад, індекс ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів 2019 р. становив 5,3. В останні роки в країні прийнято низку законів, спрямованих на зменшення кількості політичних партій, укрупнення діючих партій і більш суворе структурування партійної системи. Було також заборонено створення виборчих спілок громадян і формування виборних міжпартійних блоків, а з джерел партійного фінансування були законодавчо виключені пожертвування юридичних осіб. Головними суб'єктами виборчого процесу-2023 були такі партії:

1. Центристська партія – одна з найстаріших партій, яка утворена в 1991 р. на базі Народного фронту Естонії. Ідеологія партії – соціал-лібералізм, лівий популізм. Крім цього партія експлуатує у своїх програмних положеннях проблематику, яка пов'язана з російськомовним електоратом.

2. Партія реформ, яка також є однією з найстаріших партій Естонії (утворена в 1994 р.). Її ідеологія класичний лібералізм. З 1999 р. партія є постійним учасником урядових коаліцій за винятком декількох електоральних циклів. Партія підтримує Україну та виступає ініціатором санкцій проти росії.

3. Соціал-демократична партія Естонії, яка була утворена в 1990 р. шляхом об'єднання низки соціал-демократичних угруповань. У 1996–2004 рр. в союзі з аграріями партія мала назву «Помірковані».

4. «Вітчизна» (1995 р.) – правоконсервативна партія, ідеологія якої наближена до християнської демократії (об'єднання християнських демократів, консерваторів і республіканців). Інколи партію асоціюють з естонським націоналізмом.

5. Естонська консервативна народна партія (ЕКНП) виникла відносно недавно (2012 р.) як об'єднання Естонського народного союзу (аграрії) і Естонського

народного руху. З утворенням ЕКНП Естонія перестала бути виключенням у ЄС як країни, де не було успішної правопопулістської партії. Такою партією і стала ЕКНП [10, с. 136–138].

Головними темами виборчої кампанії були: 1) національна безпека внаслідок російського вторгнення в Україну та 2) внутрішні соціально-економічні проблеми. Участь у виборах брали 9 політичних партій. Результати виборів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Рійгікогу 28 лютого – 5 березня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Партія реформ Естонії (1994)	31,24	37 (+3)*	класичний лібералізм, консервативний лібералізм
Естонська консервативна народна партія (2012)	16,05	17 (-2)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм
Центристська партія Естонії (1991)	15,28	16 (-10)	лівоцентризм, соціальний лібералізм, лівий популізм
«Естонія 200»	13,33	14 (+14)	соціальний лібералізм
Соціал-демократична партія Естонії (1990)	9,27	9 (-1)	соціал-демократія
«Вітчизна» (2006)	8, 21	8 (+4)	консерватизм, християнська демократія

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.
Джерело: побудовано автором на основі [20].

Отже, за результатами виборів перемогу здобула проурядова Партія реформ, виборовши при цьому 37 депутатських мандатів з 101. Високою була і явка виборців – 63,5 %. Урядова коаліція була утворена у складі: Партії реформ (37 мандатів), партії «Естонія 200» (16) та Соціал-демократичної партії Естонії (9). Рівень електоральної волатильності зафіксований на рівні 22,7 %.

Фінляндія. Вибори фінського парламенту відбулися 02.04.2023 р. Однопалатний фінський парламент Едускунта обирається за пропорційною виборчою системою з 3 % виборчим бар'єром і складається з 200 депутатів. «У партійній системі Фінляндії, – зазначає Ю. Копинець, – упродовж останніх десятиліть XX ст. домінували 3 партії: Національна коаліція, Соціал-демократична партія Фінляндії

(СДПФ), Фінляндський центр. Починаючи з 2000-х рр. за рахунок популістських гасел високих електоральних результатів досягає партія «Справжні фіни». Партія дотримується націоналістичної, популістської ідеології, виступаючи при цьому за жорстку міграційну політику» [10, с. 140–141]. За результатами попередніх парламентських виборів (2019 р.) був утворений ліво-центристський уряд більшості: СДПФ, «Фінляндський центр», Зелений союз, Лівий союз, Шведська народна партія [10, с. 141].

На парламентських виборах 2023 р. головне протистояння відбувалося між партіями «Національна коаліція» та СДПФ. Переможцем виборів стала правоцентристська партія «Національна коаліція». Найбільш провальним результат став для партій «Фінляндський центр» і «Зелений союз», які обидві були у складі правлячої коаліції, і які втратили по 8 і 7 мандатів відповідно, отримуючи 23 і 13 місць [8]. Результати виборів подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Едускунта 2 квітня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Національна коаліція (1918)	20,8	48 (+10)*	ліберальний консерватизм
Справжні фіни (1995)	20,0	46 (+7)	націоналізм, популізм
СДПФ (1899)	19,9	43 (+3)	соціал-демократія
Фінляндський центр (1906)	11,2	23 (-8)	ліберальний консерватизм, центризм
Лівий союз (1990)	7,0	11 (-4)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Зелений союз (Зелені, 1987)	7,0	13 (-7)	зелена політика, проєвропеїзм
Шведська народна партія (1906)	4,3	9 (0)	соціальний лібералізм, лібералізм
Християнські демократи (1958)	4,2	5 (0)	християнська демократія, соціальний консерватизм
Рух «Тепер» (2018)	2,4	1 (0)	економічний лібералізм
Аландська коаліція	0,37	1 (0)	захист інтересів Аландських островів

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудовано автором на основі [20].

За результатами виборів була сформована право-центристська коаліція у складі партій «Національна коаліція», «Справжні фіни», Шведської народної партії та партії «Християнські демократи» (20 червня 2023 р.).

Результати виборів у Фінляндії дають змогу зробити такі висновки: а) про високий рівень фрагментованості парламенту; б) високу явку виборців (71,9 %), яка показує мобілізацію електорату з метою вирішення низки соціально-економічних питань, що у майбутньому змусить партії відповідально відноситись до своїх передвиборчих обіцянок; в) підтримку фінськими виборцями праворадикальної партії «Справжні фіни», яка вдруге отримала другий результат на виборах; г) рівень електоральної волатильності 10,1 %, який засвідчує про стабільність фінської партійної системи; д) уряд заявив про подальшу військову, гуманітарну підтримку України у російсько-українській війні; ж) конфігурацію партійної системи можна визначити як двоблокову систему поміркованого плюралізму з наявністю впливових «нових» лівих і «нових» правих партій.

Болгарія. Позачергові вибори болгарського парламенту – Народних зборів відбулися 02.04.2023 р. Народні збори Болгарії складаються з 240 депутатів, які обираються за пропорційною системою закритих партійних списків у 31 багатомандатному виборчому округі з 4 % виборчим бар'єром [19, с. 315–327]. Парламентські вибори 2 квітня 2023 р. – це п'яті вибори за 2 останні роки. Парламентська криза в Болгарії пов'язана з майже 19 річним правлінням партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЄРБ) на чолі з Б. Борисовим. За роки правління партія перетворилася на патрон-клієнтельну структуру, що і забезпечувало їй стабільну електоральну підтримку на парламентських виборах. В той же час з цією партією пов'язують корупційні скандали, кримінальну діяльність, наступ на демократію і верховенство права. Токсичність цієї партії попри її проєвропейську орієнтацію головна причина того, що більшість політичних сил відмовляються утворювати з нею урядову коаліцію.

Початок політичної кризи в Болгарії можна датувати 2021 р., коли на тлі втоми болгар від уряду Б. Борисова високий електоральний результат здобула популістська партія С. Тріфонова «Є такий народ». Характеристика парламентських виборів у Болгарії 04. 04. 2021 р., 11.07.2021 р., 14.11.2021 р., 02.10.2022 р. зроблено нами у статтях «Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору» [13], «Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року» [14].

Слід зазначити, що отримавши у 2021 р. від президента мандат на створення уряду С. Тріфонов відмовився від пропозиції наслідком чого було призначення дочасних виборів. С. Тріфонов – популярний телеведучий і музикант, який зробив собі політичний імідж на висміюванні і критиці правлячої партії та її лідера,

що і дозволило йому тріумфувати на виборах у 2021 р. «Успіх С. Тріфонова, – зазначають Ю. Остапець і Ю. Копинець, продовжує тенденцію останніх років до підтримки «антиполітиків», лідерів, які прийшли в політику з інших сфер суспільного життя. Такими були засновники популістських партій, які за результатами парламентських виборів стали правлячими: «Рух п'яти зірок» в Італії (актор Б. Гріло), «Слуга народу» в Україні (актор В. Зеленський), «Список Мар'яна Шареца» в Словенії (актор М. Шарец)», «Звичайні люди і незалежні особистості» в Словаччині (І. Матович)» [12; 13].

Таким чином, неможливість лідером нової популістської партії «Є такий народ» створити парламентську більшість вказує на ще одну тенденцію політичного розвитку «молодих» демократій: «анти-політики» (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції. А відтак їх політичні сили є недовговічними.

Результат такої діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Тріфонова здобуває 17,6 % голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Тріфонова здобуває 24 % голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Тріфонова втрачає рейтинг і отримує 9,5 % голосів (25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар'єр (політичне фіаско) [12].

Головне соціально-політичне розмежування, яке починаючи з 2021 р. структурує болгарську партійну систему – це розмежування між посткомуністичними силами («мейнстримними» політичними партіями) і новими проєвропейськими, ліберально налаштованими партійними структурами. Відповідно до нього головними конкурентами на виборах 2 квітня 2023 р. були два блоки: 1) блок консервативної, проєвропейської партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» Б. Борисова та партії «Союз демократичних сил» (СДС). Близькою до них і відповідно можливий партнер урядової коаліції – Болгарська соціалістична партія (БСП); 2) блок ліберальних по своїй суті партій «Продовжуємо зміни» (лідер експрем'єр К. Петков) та «Демократичної Болгарії» (ПЗ – ДБ). Протиріччя між цими політичними силами є настільки гострим, що між ними виключена будь яка можливість коаліційних домовленостей. З цього приводу Б. Борисов заявив: «Я називаю це відповідальною поведінкою діаметрально протилежних сторін, між якими є ненависть, але які водночас мають стовідсотково ідентичні програми» [16].

Практично не змінився до початку виборчої кампанії і акторний склад партійної системи. Зазначимо, що політична криза в Болгарії поступово збільшує рейтинг проросійських політичних сил: партія «Відродження» збільшила своє пред-

ставництво в Народних зборах на 10 депутатів (37 депутатських місць). Результати парламентських виборів 2 квітня 2023 р. подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 2 квітня 2023 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
Виборчий блок «ГЄРБ – Союз демократичних сил» (2021)	26,5	69 (+2)*	консерватизм, популізм, проєвропеїзм
Виборчий блок «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (2021)	24,5	64 (+11)	соціальний лібералізм
Партія «Відродження» (2014)	14,1	37 (+10)	національний консерватизм, русофільство, євроскептицизм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	13,7	36 (0)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Болгарська соціалістична партія (1990)	8,9	23 (-2)	соціал-демократія, лівий популізм
Партія «Є такий народ» (2020)	4,1	11 (+11)	популізм, проєвропеїзм, соціальний консерватизм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.
Джерело: побудовано автором на основі [21].

Отже, результати виборів черговий раз показали стійкість політичного ландшафту Болгарії. Акторний склад парламенту залишився практично незмінним (індекс волатильності для парламентських партій становить 14,1 %). Два найбільш потужні блоки здобули приблизно однакову кількість місць. Такий результат вказує і на розшарування у суспільстві. Його можна окреслити наступним чином: проєвропейсько налаштовані громадяни, які виграли від процесу модернізації і глобалізації і ті, які ностальгують за минулою, соціалістичною Болгарією, а значить програли від процесів глобалізації.

Також чергові вибори показали зростання симпатій до проросійської, антиєвропейської партії «Відродження» (кількість мандатів збільшилась на 10). У «Відродженні» зацікавлені в тому, щоб знову відбулися позачергові вибори з надією здобути ще більше депутатських місць. До проросійських сил, що пройшли до парламенту можна віднести і Болгарську соціалістичну партію, яка посіла п'яте місце (8,9 %). Представники партії в уряді виступали проти надання військової допомоги Україні [5].

На четвертому місці партія турецької меншини «Рух за права та свободи» (13,5 %). Також до парламенту з мінімальним результатом (4,1 %) повернулася популістська партія «Є такий народ» С. Тріфонова, яка, як уже відзначалося, зарекомендувала себе як така, яка нічого не здатна зробити в реальному політичному житті (класичний зразок безвідповідального популізму) [5].

Однак на цей раз, здавалося б у патовій ситуації, але ж домовленостей було досягнуто. Це була не коаліційна домовленість, а домовленість між ГЄРБ та партією «Продовжуємо зміни» про ротацію урядів [16]. Подібна практика нині застосовується в Ірландії, де лідери двох коаліційних партій домовилися по черзі очолювати уряд.

Право першим створити уряд отримала партія «Продовжуємо зміни» і його очолить кандидат з блоку «ПЗ – ДБ» Н. Денков. Від ГЄРБ в уряді буде лише один представник – єврокомісарка М. Габріель, яка обійме посаду віце-прем'єра та одночасно очолить Міністерство закордонних справ. «Як домовилися сторони, такий уряд буде працювати дев'ять місяців, після чого його замінить уряд від ГЄРБ – також на дев'ять місяців. В останньому, зазначають кореспонденти «Європейської правди», прем'єр-міністром стане М. Габріель, а Н. Денков обійме посади віце-прем'єра і голови МЗС» [16]. Таким чином будуть діяти уряди меншості, які будуть реалізовувати узгоджену двома блоками програму. Що буде після 18 місяців в угоді не обумовлюється. Можливо і шості позачергові вибори.

Отже, за результатами виборів конфігурація болгарської партійної системи не змінилася і вона залишилася двоблоковою багатопартійною системою. Практично не змінився і акторний склад партійної системи, а зміни торкнулися лише частки депутатських місць, які здобули політичні сили. І перш за все в умовах політичної кризи суттєво збільшила своє парламентське представництво проросійська та антиєвропейська партія «Відродження», а також повернулася до парламенту безвідповідальна популістська партія «Є такий народ».

Греція. Парламентські вибори в Греції відбулися 23.05.2023 р. за зміненою виборчою системою. Відповідно до виборчого законодавства 300 депутатських місць розподілялося на основі простого пропорційного представництва з 3 % виборчим бар'єром. Консервативна партія «Нова демократія» чинного прем'єр-міністра Греції К. Міцотакіса здобула перемогу на парламентських виборах з другим

найбільшим відривом в історії країни. Головна проблематика виборчої кампанії була пов'язана з підвищенням вартості життя, а відповідно низкою соціальних питань, які потребують вирішення. Щодо війни росії з Україною К. Міцотакіс заявив, що «він дотримується тієї ж позиції, що вся Євроунія: ми з Україною проти путінської агресії» [21]. Явка виборців склала 60,9 %. Результати виборів до грецького парламенту подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати виборів до парламенту Греції 21 травня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Нова демократія (1974)	40,7	146 (-12)*	ліберальний консерватизм, християнська демократія
СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) (2004)	20,0	71 (-15)	демократичний соціалізм, лівий популізм
Пасок – Рух змін (2018)	11,4	41 (+19)	соціал-демократія
Комуністична партія Греції (КПГ) (1918)	7,2	26 (+11)	комунізм, євроскептицизм
Грецьке рішення (2016)	4,4	16 (+6)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.
Джерело: побудовано автором на основі [21].

Президентка Греції К. Сакелларопулу дала трьом провідним партіям – «Новій демократії, «СІРІЗІ» та «ПАСОК» по три дні на формування коаліційного уряду. На жаль жодна політична сила не змогла сформувати уряд, а відтак був сформований технічний уряд та призначені позачергові вибори на 25 червня 2023 р.

Парламентські вибори відбулися за новими виборчими правилами (система посиленого пропорційного представництва) відповідно до яких партія, яка здобула перемогу на виборах отримує 20 бонусних депутатських місць, а у випадку, якщо вона здобуває більше 40 % голосів виборців, то кількість бонусних місць зростає до 50. Зміни були прийняті внаслідок того, що 21 травня за результатами виборів не могла утворитися урядова коаліція. Явка виборців склала 53,7 %. Результати виборів подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати виборів до парламенту Греції 25 червня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Нова демократія (1974)	40,5	158 (+2)*	ліберальний консерватизм, християнська демократія
СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) (2004)	17,8	47 (+23)	демократичний соціалізм, лівий популізм
Пасок – Рух змін (2018)	11,4	32 (-9)	соціал-демократія
Комуністична партія Греції (1918)	7,6	20 (-6)	комунізм, євроскептицизм
Спартанці (2017)	4,7	13 (нова)	грецький націоналізм, євроскептицизм, популізм
Грецьке рішення (2016)	4,4	12 (-4)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм
Нікі (Перемога), 2019	3,7	10 (нова)	християнський націоналізм, антиіммігрантська політика
Курс свободи	3,1	8 (нова)	лівий націоналізм, лівий популізм, євроскептицизм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.
Джерело: побудовано автором на основі [21].

Отже, за результатами виборів можна зробити такі висновки: а) збільшилася фрагментація парламенту: депутатські мандати здобули 8 партій (на виборах у травні таких було лише 5). Тобто до парламенту пройшли три нові партії: «Спартанці, «Нікі» (нові праві), «Курс свободи» (нові ліві); б) консервативна партія «Нова демократія» отримала можливість одноосібно сформувати урядовий кабінет; в) конфігурацію партійної системи можна визначити як двоблокову систему поміркованого плюралізму; г) Греція і надалі залишається країною зі значним впливом лівої ідеології. Разом ліві партії здобули 108 депутатських мандатів (СІРІЗА, ПАСОК, КПГ, «Курс свободи»); д) праві та ультраправі Греції разом здобули 12,7 % голосів виборців, що становить 34 депутатські мандати; ж) індекс волатильності становить 14 %.

Іспанія. Вибори іспанського парламенту відбулися 23.07.2023 р. Вищим представницьким органом Іспанії є двопалатний парламент – Генеральні кор-

теси, який утворюють: Конгрес депутатів (нижня палата, 350 депутатів) і Сенат (верхня палата, 260 депутатів). Конгрес депутатів обирається за пропорційною системою з 4 % виборчим бар'єром та закритими партійними списками. Розподіл мандатів відбувається за формулою Д'Ондта, яка сприяє двом партіям, які набирають найбільшу кількість голосів виборців.

У партійній системі Іспанії упродовж 1982–2011 рр. домінували дві партії: Іспанська соціалістична робітнича партія (ІСРП) та Народна партія (НП). Між вказаними партіями і відбувалася циркуляція влади. Зміни в конфігурації партійної системи Іспанії відбулися в 2011–2016 рр. у зв'язку з утворенням двох нових партій, які часто характеризують як популістські: «Подемос» (лівий популізм) та «Вокс» (правий популізм). «Подемос» – це лівопопулістська партія, яка: а) виступає проти корумпованої іспанської політики; б) протиставляє себе правлячій еліті, яка управляє не в інтересах країни; в) позиціонує себе поза хибною, на їхню думку, дихотомією «ліві – праві» заради «політики здорового глузду»; г) звертає особливу увагу на негативні економічні проблеми глобалізації та можливості їх вирішення.

«Вокс / Голос» – праворадикальна, націоналістична партія Іспанії заснована 17 грудня 2013 р. колишніми членами Народної партії. До 2018 р. в іспанському політикумі була відсутня праворадикальна політична сила, яка б здобувала депутатські мандати, що пов'язувалося з франкістським минулим Іспанії. «Головними причинами виникнення нової праворадикальної партії, – на думку Ю. Остапця та В. Петрінка, – були такі: 1) нездатність правої Народної партії дати відповідну оцінку новим тенденція розвитку іспанського суспільства; 2) сепаратистські рухи в іспанських регіонах та нездатність правлячих партій їм протидіяти; 3) міграційні процеси» [15, с. 349].

Головні програмні положення партії: 1) нативізм (поєднання націоналізму з ксенофобією); 2) єдність Іспанії та перетворення її в централізовану державу, обмеження прав уряду Каталонії та відміна привілеїв, які мають Країна Басків та Наварра; 3) захист національної ідентичності; 4) обмеження імміграції, особливо ісламської; депортація нелегальних мігрантів; закриття мечетей; підтримка міграції з Латинської Америки для збільшення чисельності іспанської нації; 5) економічний неоліберералізм; 6) антиглобалізм, помірний євроскептицизм.

Так за результатами парламентських виборів 2015 р. різко скоротилася сукупна підтримка НП і ІСРП в парламенті (51,1 % у 2015 р. проти 74,4 % в 2011 р.) і кількості місць в парламенті (60,9 % в 2015 р. проти 84,6 % в 2011 р.). Загалом у 2015 р. розподіл місць між правими / правоцентристами та лівими / лівоцентристами в іспанському парламенті був таким: НП і «Громадяни» (163 депутатські місця) і ІСРП та «Подемос» (159) [21]. В подальшому приблизно однаковий розподіл місць між вказаними політичними таборами триває і до нині (включаючи парла-

ментські вибори 2023 р.). При такому розкладі політичних сил для формування урядової більшості необхідне залучення регіональних і націоналістичних партій.

Таблиця 6

Результати виборів до Конгресу депутатів 23 липня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Народна партія (1989)	33,0	137 (+48)*	авторитарний консерватизм, іспанський націоналізм християнська демократія
Іспанська соціалістична робітнича партія (1879)	31,7	121 (+1)	соціал-демократія
Голос (2013)	12,3	33 (-19)	іспанський національний консерватизм
Сумар (Sumar, об'єднання 15 лівих партій)	12,3	31 нова	соціал-демократія
Ліві республіканці Каталонії (1931)	1,8	7 (-6)	соціал-демократія, лівий націоналізм, каталонізм
Разом за Каталонію (2017)	1,6	7 (-1)	парасолькова партія, каталонізм, соціал-демократія
Єдність країни Басків (1895)	1,3	6	баскський націоналізм, християнська демократія
Баскська націоналістична партія (1895)	1,1	5	баскський націоналізм, ліберальний консерватизм
Галісійський національний блок (1982)	0,6	1	галісійський націоналізм, демократичний соціалізм
Канарська коаліція (1993)	0,4	1	канарський націоналізм, ліберальний консерватизм
Народний союз Наварри	0,2	1	захист інтересів Наварри

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудовано автором на основі [21].

«Головним підсумком повторних виборів, що відбулися 10 листопада 2019 р., стало електоральне фіаско партії «Громадяни», які втратили 47 з 57 депутатських мандатів. Однією з головних причин поразки цієї партії – перехід з центристських на праві позиції і «загравання» з ультраправою партією «Вокс». Другий підсумок – істотне зростання рейтингу «Вокс» – 52 депутатських крісла. Чисельність депутатів Народної партії зросла до 88, а у «Унідас Подемос» – скоротилося до 35. Крім того, представництво отримала позасистемна каталонська «Кандидатура народної єдності – за розрив» [10, с. 139–140].

Причиною позачергових виборів в Іспанії 23 липня 2023 р. стали низькі результати владних партій на травневих місцевих виборах, де ІСРП та її союзник «Подемос» втратили лідируючі позиції, а консервативна «Народна партія» та праворадикальна партія «Вокс» покращили свої результати. Відтак головними конкурентами на парламентських виборах 2023 р. були такі партії: «Народна партія», «Вокс», ІСРП та «Sumar». Явка виборців становила 69,9 %. Тема російсько-української війни не актуальна для іспанського виборця, а відтак політики не брали її до уваги у своїх кампаніях. В той же час дві найбільші іспанські партії підтримують допомогу Україні. Позиції інших сил різняться і часто є невизначеними. Результати виборів подано в таблиці 6.

Отже, за результатами виборів перемогу здобула «Народна партія», отримавши 33,0 % голосів виборців і 137 депутатських мандатів. Однак лідер партії А. Фейхоо не зміг створити урядову коаліцію. Для формування уряду йому не вистачило чотирьох мандатів (172): «Народна партія» (137), «Вокс» (33), регіональні партії «Союз народу Наварри» (1), «Канарська коаліція» (1). Такий результат – це наслідок позиції А. Фейхоо, який заявив, що він не бажає платити політичну ціну за амністію, якої вимагають каталонські сепаратисти в обмін на свою підтримку [20].

На початку жовтня мандат на формування уряду від іспанського короля отримав лідер ІСРП, очільник уряду П. Санчес. ІСРП погодилася підтримати амністію сепаратистів Каталонії, які брали участь у невдалій спробі отримати незалежність регіону у 2017 р. Відтак 16 листопада 2023 р. Конгрес депутатів 179 голосами підтримав кандидатуру П. Санчеса на посаду прем'єр-міністра Іспанії. Тобто урядова коаліція була утворена ІСРП, «Sumar» та регіональними і націоналістичними партіями.

Таким чином, за результатами парламентських виборів в Іспанії можна зробити такі висновки: а) конфігурація партійної системи залишилася незмінною – двоблоковою системою поміркованого плюралізму, яку утворюють консервативний і лівий блоки політичних партій та низка регіональних і націоналістичних партій; б) індекс волатильності становить 13,6 %, що свідчить про усталеність уподобань виборців та стабільність партійної системи загалом; в) залежність загальнонаціональних партій від регіональних націоналістичних партій при утворенні

урядових коаліцій; г) зберіглася трояка структура іспанського електорату, розподіленого між лівоцентристами, правоцентристами та регіональними націоналістичними партіями.

Словаччина. Позачергові вибори словацького парламенту – Національної Ради Словацької Республіки відбулися 30.09.2023 р. Національна Рада Словацької Республіки складається зі 150 народних депутатів, які обираються за пропорційною системою загальнонаціональних відкритих партійних списків з виборчим бар'єром 5 % для політичних партій і 7 % для виборчих коаліцій [19, с. 306–308].

На попередніх виборах 2020 р. перемогу здобула популістська партія «Звичайні люди і незалежні особистості» (ЗЛНО) (25,0 % голосів виборців та 53 депутатські місця). Лідер партії І. Матович образно назвав результати виборів «третьою революцією»: «перша покінчила з епохою комунізму, друга з мечіаризмом (час стагнації і відродження авторитаризму за прем'єрства В. Мечіара), а третя – з ерою «фіцизму» (перебування при владі партії Р. Фіцо «Напрям – Соціальна демократія» («Напрям – СД» з 2006 р.)» [11].

Як і передбачалося урядова коаліція була утворена у складі політичних партій «Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність» (СіС), «За людей». «Така коаліція, на думку Ю. Остапця та А. Ключковича, є багатоскладовою та несе в собі потенційні ризики для тривалості і результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою; по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, оскільки «Звичайні люди і незалежні особистості» та «Ми – сім'я» – партії популістські, а «Свобода і солідарність», «За людей» – ідеологічно профільовані» [12, с. 65–67]. Непорозуміння між членами коаліції спочатку мали наслідком призначення прем'єр-міністром Словаччини Е. Гегера, а потім вихід з коаліції політичної партії «Свобода і солідарність» та призначення позачергових виборів на 30 вересня 2023 р.

У парламентських виборах 30 вересня 2023 р. брали участь 24 політичні партії і одна виборча коаліція утворена лідером політичної партії «Звичайні люди і незалежні особистості» І. Матовичем з політичними партіями «Християнська унія» та «За людей». Серед учасників виборчого процесу можна виокремити такі групи:

1) Партії-фаворити виборчих перегонів, які за даними соціологічних досліджень мали найвищий рейтинг: «Прогресивна Словаччина», «Напрям – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія» («Голос»);
2) Партії, які представляють інтереси угорської меншини в Словаччині: «Альянс» та «Угорський форум»;
3) Парламентські партії: «Ми – родина», «Свобода і солідарність», коаліція І. Матовича («Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей»);

4) Націоналістичні, ультраправі партії: «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка»;
5) Політичні партії екс-урядовців Словаччини: «Сині, Міст – Хід» (М. Дзурінда), «Демократи» (Е. Гегер);
6) «Старі» партії, які неодноразово були представлені у парламенті: Словацька національна партія (СНП) та Християнсько-демократичний рух (ХДР).
7) Низка маловпливових політичних партій: «Піратська партія – Словаччина», «Справедливість», «Патріотичний блок» та інші.

Позачергові парламентські вибори в Словаччині проходили у складних внутрішніх і зовнішньополітичних обставинах, коли на електоральний вибір впливали такі чинники: сильна інфляція, економічні негаразди та погіршення рівня життя громадян; енергетична криза, міграційні проблеми, російсько-українська війна. При чому російсько-українська війна була однією з ключових тем виборчої кампанії, яка поділяла як словацький політикум, так і електорат на два великі табори. Перший – партії «Напрям – СД», «Республіка», СНП, які виступали за припинення військової підтримки Україні. Вказані партійні структури відомі своїми симпатіями до В. Путіна та росії. Другий табір – це центристські, ліберальні та консервативні партії, які підтримують Україну, санкції проти росії, засуджують політику В. Путіна. До них відносимо «Прогресивну Словаччину», СіС, ХДР.

Окремо себе позиціонували коаліція І. Матовича (партії «Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей») та нова політична партія «Голос – Соціальна демократія», утворена П. Пеллегріні (однопартієць і соратник Р. Фіцо). І якщо з І. Матовичем і його виборчою коаліцією жодна з словацьких партій не хотіла мати ніяких відносин, оскільки її лідер зарекомендував себе на посаді прем'єр-міністра як людина яка не може працювати в команді і постійно провокує конфлікти (це була одна із причин розвалу урядової коаліції і проведення позачергових виборів), то на підтримку «Голосу» сподівалися як Р. Фіцо («Напрям – СД»), так і М. Шимечка («Прогресивна Словаччина»). Експертні оцінки у ході виборчої кампанії, результати соціологічних досліджень дозволяли зробити висновок, що саме партія «Голос» буде мати «золоту акцію» при формуванні урядової коаліції [2; 9; 6].

«Вагомий вплив на результати виборів, – на думку О. Давимуки, – мала присутність у словацькому інформаційному просторі російської пропаганди, спрямованої на підрив довіри до західних партнерів, послаблення рівня суспільно-політичної підтримки допомоги Україні, недопущення нових санкцій проти росії» [4]. Однією з причин «проросійськості» словаків було те, що «підвалинами на шляху до словацької державності стало слов'янофільство/панславізм, що тісно переплітало з русофільством» [2]. При цьому ні тиранія російського царизму (XX ст.), ні вторгнення військ СРСР до Чехословаччини, ні агресивна політика «русского

міра» у XXI ст. не змінювали ситуацію у сприйнятті словаками Москви. Після утворення власної держави словаки, на відміну від їхніх сусідів, продовжували демонструвати поглиблення відносин з посткомуністичною росією, що в кінцевому результаті ледь не коштувало їм поверненням до авторитарного режиму та відмовою від членства в ЄС і НАТО.

Таблиця 7

Результати виборів до Національної Ради Словацької Республіки 30 вересня 2023 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Результат, %	К-ть депутат. місць	Ідеологія партії
Напрям – Соціальна демократія (1999)	22,9	42 (+4)*	лівоцентризм, соціал-демократія
Прогресивна Словаччина (2017)	17,9	32 (нова)	соціальний лібералізм, енвайроменталізм
Голос – Соціальна демократія (2020)	14,7	27 (нова)	центризм, соціал-демократія
Коаліція «Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей»	8,8	16 (-37)	правоцентризм, консерватизм, популізм
Християнсько-демократичний рух (1990)	6,8	12 (+12)	консерватизм, християнська демократія
«Свобода і солідарність» (2009)	6,3	11 (-2)	лібералізм
Словацька національна партія (1989)	5,6	10 (+10)	словацький націоналізм, євроскептицизм, русофільство
Республіка (2021)	4,7	0	популізм, неонацизм, русофільство
Альянс (з 1994 р. Партія угорської коаліції, з 2021 р. перейменована на «Альянс»)	4,3	0	угорський націоналізм, захист інтересів угорської меншини

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудовано автором на основі [21].

Саме тому словаки за результатами опитування GLOBSEC (2018 р.) чи не найбільше у Центральній Європі підтримували політику В. Путіна. Навіть широкомасштабна війна, звірства в Бучі мало вплинули на переконання словаків (37 % продовжують вважати росію головним стратегічним партнером) [2; 9; 17]. Це, на нашу думку, головна причина того, що лише у Словаччині російсько-українська війна мала такий вагомий вплив на електоральні настрої громадян, а відповідно до цього і будували свої виборчі мессиджі головні актори виборчої кампанії. Результати виборів подано в таблиці 7.

Отже, за результатами виборів у Словаччині можна зробити такі висновки:

1. Перемогу на виборах у Словаччині здобула партія екс прем'єр-міністра Р. Фіцо, яка отримала 22,9 % голосів виборців та 42 депутатські мандати. Відповідно до чинного законодавства президентка Словаччини З. Чапутова доручила Р. Фіцо провести перемовини щодо утворення урядової коаліції. За результатами перемовин була підписана угода (11 жовтня) про утворення урядової коаліції у складі політичних партій: «Напрям – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія», Словацька національна партія (79 депутатів).

2. Конфігурація партійної системи за результатами виборів отримала обриси двоблокової: лівоцентристська урядова коаліція («Напрям – СД», «Голос – Соціальна демократія», СНП (79 депутатів)) та правоцентристська опозиція («Прогресивна Словаччина», ХДР, «СіС (55 депутатів)). Коаліцію І. Матовича («Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей») важко розмістити на шкалі «ліві – праві», оскільки вона являє собою популістське утворення без чіткої ідеологічної ідентифікації.

3. Повернулися до парламенту «старі» політичні партії «Свобода і солідарність» та Християнсько-демократичний рух.

4. Не отримали депутатські мандати словацькі ультраправі партії. Якщо у 2020 р. ультраправа партія «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» здобула 7,97 % (17 мандатів) і посіла четверте місце, то у 2023 р. вона взагалі не потрапляє до парламенту (0,8 %), а інша неонацистська (ультраправа) партія «Республіка», яку утворили «вихідці від Котлеби» не змогла подолати виборчий бар'єр, здобувши лише 4,7 % голосів виборців.

5. Другий електоральний цикл поспіль не пройшли до парламенту угорські партії. Вперше в електоральній історії Словаччини вони не отримали депутатські мандати у 2020 р. (угорські партії «Міст» та «Угорська спільнота»), а в 2023 р. угорська партія «Альянс» здобула 4,3 % голосів виборців, а «Угорський форум» – 0,1 %.

6. Індекс волатильності Педерсена для парламентських партій становить 57,4 %, а для електоральних – 44,6 %, що вказує на високий рівень неусталеності електоральних уподобань словацьких виборців.

7. Результати парламентських виборів у Словаччині виявили поляризацію політичних уподобань виборців, яка пов'язана, перш за все, з підтримкою/непідтримкою України у російсько-українській війні. А загалом перебіг виборів показав вразливість словацького суспільства до популістської риторики та російської пропаганди. Як наслідок ми спостерігаємо фрагментарність партійної системи, що не дозволяє партії «Напрям – СД» отримати стабільну більшість у парламенті, а відтак вона має враховувати як політичні інтереси членів урядової коаліції, так і потужної опозиції, яку уособлюють «Прогресивна Словаччина», ХДР, СіС.

8. Нова словацька влада перегляне політику надання Україні військової допомоги на державному рівні, але в той же час не буде втручатися у діяльність приватних кампаній, що виробляють військову техніку та зброю для України.

Польща. Вибори до польського парламенту – Національних зборів відбулися 15.10. 2023 р. Національні збори Польщі складаються з двох палат – Сенату (100 депутатських місць, верхня палата) та Сейму (460 депутатських місць, нижня палата). Сенат обирається шляхом голосування в одномандатних округах, а Сейм – за відкритими партійними списками з прохідним бар'єром 5 % голосів для політичних партій і 8 % голосів для виборчих коаліцій у 41 багатомандатному виборчому окрузі [1; 19, с. 302–304].

За результатами попередніх парламентських виборів 2019 р. більшість у Сеймі здобула партія «Право і справедливість» (ПіС) – 43,8 % голосів виборців (235 депутатських мандатів). «Громадянська коаліція» – 27,2 % (134), виборча коаліція «Ліві» – 12,5 % (49), «Польська коаліція» – 8,5 % (30), партія «Конфедерація Свободи і Незалежності» – 6,8 % (11) [10]. Таким чином ПіС отримали в парламенті монобільшість сформувавши новий уряд. Це була друга поспіль перемога ПіС на парламентських виборах.

Парламентські вибори 15 жовтня 2023 р., на думку експертів, мали стати знаковими як для самої країни, так і для Європейського Союзу загалом. Йдеться про те, що опитування польських громадян засвідчили, що ПіС не має шансів утворити нову урядову коаліцію, а 60 % поляків хочуть змін як у внутрішній, так і зовнішній урядовій політиці країни. Натомість такі шанси отримує опозиційна «Громадянська коаліція» на чолі з Д. Туском, яка обіцяє повернути країну на європейські рейки, заявляючи про «орбанізацію Польщі» партією «Право і справедливість». Відносини з Україною також стали частиною передвиборчих мессиджів головних електоральних гравців. І якщо з боку ПіС можна було почути образи в українську сторону на кшталт «припинення військової допомоги», «Україна повинна бути вдячна Польщі» і т. д., то «Громадянська коаліція» заявила про всебічну підтримку нашої держави [3; 16]. Результати виборів подано в таблиці 8.

Таблиця 8

Результати виборів до польського Сейму 15 жовтня 2023 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Результат, %	К-ть депутат. місць	Ідеологія партії
Право і Справедливість (2001)	35,4	194 (-41)*	націонал-консерватизм, помірний євроскептицизм
Громадянська коаліція (2018)	30,7	157 (+23)	ліберальний консерватизм, проєвропеїзм
Коаліція «Третій шлях» (2023)	14,4	65 (+35)	християнська демократія, проєвропеїзм, зелена політика
Партія «Нові ліві» (2021)	8,6	26 (-23)	соціал-демократія, соціал-лібералізм
Партія «Конфедерація свободи та незалежності» (2019)	7,1	18 (+7)	польський націоналізм, євроскептицизм
Німецька національна меншина	0	0 (-1)	Захист прав німецької національної меншини

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.
Джерело: побудовано автором на основі [21].

Отже, перемогу на виборах здобула партія «Право і справедливість» (35,4 %), яка відстоює ідеї правоцентристського католицького консерватизму. Опозиційна «Громадянська коаліція» (ГК) на чолі з Д. Туском здобула 30,7 % голосів виборців і 157 депутатських мандатів, що на 23 більше ніж на попередніх виборах. ГК декларує підтримку і захист ліберальних демократичних цінностей, орієнтуючись на покращення діалогу з ЄС, який на думку її лідерів за часів домінування ПіС почав заходити в тупик.

Коаліція «Третій шлях» здобула 14,5 % голосів виборців (65 депутатських мандатів). Утворена напередодні парламентських виборів у 2023 р. та включає «Польську народну партію» і партію «Польща 2050». Партія «Нові ліві» отримала 8,6 % голосів виборців, а ультраправа партія «Конфедерація свободи і незалежності» (Конфедерація) 6,7 %.

Таким чином за результати виборів можна зробити такі висновки. По-перше, результати виборів свідчать про те, що польське суспільство не змогло чітко визначитись у виборах між право і лівоцентристами. Це в свою чергу може привести до довгого шляху у формуванні урядової коаліції: ПіС і Конфедерація як можливі учасники коаліції мають 212 мандатів, а ГК, «Третій шлях» і «Ліві» – 248 мандатів. Але право на формування урядової коаліції отримає партія-переможець – ПіС. Президент Польщі А. Дуда 06.11.2023 р. оголосив, що згідно з польською традицією делегує право першому сформувати урядову коаліцію М. Моравецькому, як представнику партії ПіС, яка є формальним переможцем виборів. В той же час опозиційні об'єднання «Громадянська коаліція», «Третій шлях» та «Лівиця» заявили про те, що вони підписали коаліційну угоду.

По-друге, незначний розрив між ПіС і ГК свідчить про поляризацію політичних уподобань та зростання запиту на оновлення польського політикуму, а значить внутрішньої та зовнішньої політики. Про це свідчить і рекордно високий рівень явки виборців – 74,3 %.

По-третє, якою б не була урядова коаліція, підтримка Польщею України буде продовжена. Певний негатив у відношеннях між двома державами був пов'язаний з виборчою кампанією і не більше, оскільки в Європі Польща залишається як одна із найбільш «антиросійських» держав.

По-четверте, поразку на виборах отримала ультраправа партія «Конфедерація свободи та незалежності». Розраховуючи на 18 % голосів виборців і «золоту акцію» для утворення коаліції, за результатами виборів вона отримала найменший результат (7,16 %). Риторика партії мала антисистемний, антиміграційний, антизахідний та антиукраїнський характер [6].

Вказаний результат показав, що польське суспільство не сприймає такої риторики, а тому її потрібно корегувати з настроями поляків. У поразці був звинувачений один із лідерів-засновників партії, проросійський політик Я. Корвін-Мікке, який на думку однопартійців своїми наративами «відлякав виборців». Відтак він був виключений з Ради лідерів партії, а його членство в партії призупинено

По-п'яте, рівень волатильності за результатами виборів становить 14,1 %, що засвідчує стабільність уподобань виборців, а в нашому випадку їх розподіл між 5 політичними силами, які отримали депутатські мандати на парламентських виборах 2019 та 2023 рр.

Нідерланди. Позачергові вибори нідерландського парламенту відбулися 22 листопада 2023 р. Прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте на позачерговій прес-конференції 8 липня 2023 р. оголосив про відставку уряду, а позачергові вибори були призначені на 22 листопада 2023 р. Причиною коаліційної кризи стало міграційне питання (НПСД не змогла домовитися з «Християнським союзом» і партією «Демократи 66» про посилення антиміграційного законодавства). До коаліції

за результатами парламентських виборів 2021 р. входило 4 партії: Народна партія за свободу і демократію (НПСД), «Демократи 66», «Християнсько-демократичний заклик», «Християнський союз». На формування цієї коаліції знадобилося 299 днів. Це становить найдовший термін з часів Другої світової війни [11].

Таким чином, позачергові парламентські вибори в Нідерландах відбулися 22 листопада 2023 р. У виборах прийняли участь 26 політичних партій, що на 9 більше, ніж у 2021 р. Палата представників (нижня палата парламенту) складається із 150 депутатів і обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків без виборчого бар'єру [13]. Парламентські вибори у Нідерландах назвали «політичним землетрусом» (німецька газета «Bild»), оскільки на виборах перемогла праворадикальна «Партія свободи» Г. Вілдерса з вражаючим результатом 23,4 % (37 депутатських мандатів, що на 20 більше, ніж на парламентських виборах 2021 р.). Результати виборів подано у таблиці 9.

Таблиця 9

Результати виборів до Палати представників Генеральних штатів Нідерландів 22 листопада 2023 року

Назва партії, дата заснування	К-ть голосів, %	К-ть деп. місць	Ідеологія
Партія свободи, 2006	23,4	37 (+20)*	правий популізм, євроскептицизм, ісламофобія
Зелені ліві – Партія праці	15,7	25 (+11)	демократичний соціалізм, соціал-демократія, зелена політика
Народна партія за свободу і демократію, 1948	15,2	24 (-10)	консервативний лібералізм
Новий суспільний договір, 2023	12,8	20 (нова)	християнська демократія
Демократи 66, 1966	6,2	9 (-15)	соціальний лібералізм
Фермерсько-Громадянський рух, 2019	4,6	7 (+6)	популізм, аграризм
Християнсько-демократичний заклик , 1980	3,3	5 (-10)	християнська демократія
Соціалістична партія, 1971	3,1	5 (-4)	демократичний соціалізм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудовано автором на основі [21].

А також до нідерландського парламенту пройшли 5 партій, які отримали по 3 депутатські мандати: «DENK» (захист інтересів турецької національної меншини, мультикультуралізм), «Форум за демократію» (праворадикальна популістська партія), «Реформістська партія», «Християнський союз», Партія захисту тварин. Проєвропейській партії «Вольт Нідерланди» дісталося 2 мандати, а партії «Juiste Antwoord (Правильна відповідь) 2021» – 1 мандат. На час написання тексту статті урядова коаліція в Нідерландах не створена (23.02.2023) [21].

Індекс волатильності М. Педерсена (класичний) становив 36,9, що свідчить про суттєві зміни в електоральних уподобаннях нідерландських виборців. Для порівняння у 2021 р. він становив 14,3. В той же час сталою залишилася конфігурація і акторний склад партійної системи, яку утворюють центристські партії (НПСД, «Демократи 66», «Християнсько-демократичний заклик» та інші), праворадикальні партії (Партія свободи, «Форум за демократію»), «нові ліві» («Зелені ліві», Партія праці) та низка малих партій однієї/двох проблем: захист інтересів турецьких мігрантів («Denk»), Партія захисту тварин та інші. Загалом до парламенту потрапили 15 політичних партій.

Отже, головним питанням виборчої кампанії-2023 стало питання про стримування міграції. Очільник уряду наполягав на посиленні антиміграційних заходів (наприклад, двоступенева система притулку для тих, хто втікає від конфліктів і тих, хто втікає від переслідування; дворічний термін очікування для об'єднання сімей та інше). Саме тому, що політичні партії урядової коаліції «Демократи 66» та «Християнський союз» не підтримали міграційну програму М. Рютте, він змушений був оголосити про відставку уряду. Відповідним було і рішення нідерландських виборців, які вирішили, що партії «Демократи 66» (мінус 15 мандатів у порівнянні з попередніми виборами) та «Християнський союз» (мінус 2 мандати) неспроможні вирішити міграційне питання, тому час надати шанс тому, хто це здатний зробити [11].

І такий шанс отримав Г. Вілдерс (Партія свободи), партія якого, як уже відмічалося виграла парламентські вибори, і яка відрізняється своєю антиіммміграційною та антиісламістською риторикою. За провокаційні висловлювання, епатажність Г. Вілдерса порівнюють з Д. Трампом. Лідер партії свободи виступає за вихід з Європейського Союзу, закликає до «деісламізації» Нідерландів та закриття усіх мечетей, наполягає на неприйнятті біженців, не підтримує надання озброєння Україні.

Таким чином, суто математично Г. Вілдерс, здобувши перемогу на виборах, може лишитися в опозиції. Не зважаючи на пом'якшення виборчої риторики, жодна з провідних партій не хоче вступати в коаліційну угоду з Партією свободи. В той же час нідерландські громадяни у поствиборчому опитуванні (більше третини) віддають перевагу правому уряду і вважають, що до нього має входити Пар-

тія свободи [11]. Такі настрої електорату політикам проігнорувати складно. Тому поствиборчий сценарій політичного розвитку Нідерландів може бути таким: 1) довга «коаліціада» і створення уряду без Партії свободи (залишається в опозиції); 2) утворення правого уряду на чолі якого буде інший політик, а не Г. Вілдерс (останній раз лідер партії-переможниці не став прем'єр-міністром у 1982 р.); 3) розпуск парламенту і призначення нових парламентських виборів.

Висновки. Конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2023 р. можна визначити як двоблокові багатопартійні системи поміркованого плюралізму. Окрім Словаччини та Нідерландів (результати виборів назвали «політичним землетрусом») не відбулося суттєвих змін і в акторному складі партійних систем, про що засвідчує величина індексу електоральної волатильності (класичний варіант індексу): індекс волатильності в Естонії – 22,7, Фінляндії – 10,1, Болгарії – 14,7, Греції – 14,0, Іспанії – 13,6, Польщі – 14,1, Нідерландах – 36,1, Словаччині – 56,6 (див. Додаток А, таблиця 1). Таким чином, лише в Словацькій Республіці та Нідерландах відбулися суттєві зміни у електоральних уподобаннях громадян. У Словаччині до парламенту проходять дві нові партії («Прогресивна Словаччина», «Голос – Соціал-демократія»), повертаються до парламенту «старі, мейнстримні» партії (Християнсько-демократичний рух, «Свобода і солідарність»), не отримують депутатські мандати ультраправі партії («Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка»). А в Нідерландах перемогу на виборах здобуває праворадикальна «Партія свободи» та отримує 12,8 % голосів виборців (20 депутатських мандатів) нова політична партія утворена у 2023 р. – «Новий суспільний договір».

Окрім Болгарії (40,5 %) на парламентських виборах у країнах ЄС була зареєстрована висока явка виборців: Естонії (63,5 %), Фінляндії (71,9 %), Словаччині (68,4 %), Іспанії (69,9 %), Польщі (74,3 %), Нідерландах (77,8 %) (див. Додаток А, таблиця 1). Висока явка – це свідчення того, що громадяни активно приймають участь у виборі тих, хто найближчим часом має визначати внутрішню і зовнішню політику їхніх держав. Низький рівень явки у Болгарії пояснюється тим, що у 2023 р. відбулися п’яті позачергові вибори, починаючи з 2021 р., і громадяни «втомилися» обирати тих, хто не може сформувати урядову коаліцію.

Парламентські вибори 2023 р. у країнах ЄС показали, що російсько-українська війна має вагомий вплив на їх результати. І ця тенденція в майбутньому буде посилюватися. Йдеться про те, що відношення до російсько-української війни стає новим соціально-політичним виміром, який розмежовує електоральні уподобання виборців і передвиборчі мессиджі політичних партій. І якщо результат виборів у Естонії, Фінляндії, Болгарії, Польщі і т. д. не вплинув на політику цих країн щодо України, то електоральний результат у Словаччині кардинальним чином змінює ставлення до України: урядовий кабінет Р. Фіцо відразу задекларував

про припинення військової допомоги Україні. Про припинення військової допомоги у своїх передвиборчих мессиджах говорив і переможець виборів у Нідерландах Г. Вілдерс («Партія свободи»). Слід також зазначити, що кремлівські наративи мали значний вплив на електоральний вибір, а відтак проросійські партії здобули депутатські мандати в Болгарії («Відродження»), Польщі («Конфедерація свободи і незалежності»), Словаччині («Напрям – соціал-демократія», «Словацька національна партія»), Нідерландах («Партія свободи»).

Результати виборів засвідчили коливання «електорального маятника» у бік «мейнстримних» партій (незважаючи на високий результат «Справжніх фінів» та «Партії свободи»): зафіксований низький рівень підтримки праворадикальних («Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка», «Конфедерація свободи та незалежності», «Грецьке рішення») та популістських («Є такий народ», «Звичайні люди та незалежні особистості») партій, а серед 68 політичних партій, які здобули депутатські мандати, лише сім були «новими», а інші подолали виборчий бар'єр і на попередніх виборів. Також слід зазначити, що лише одна праворадикальна партія (Справжні фіни) поки що увійшла до урядової коаліції. Урядова коаліція в Нідерландах на час написання статті ще не створена. В основному ж урядові коаліції були утворені «мейнстримними» політичними партіями (див. Додаток А, таблиця 2).

Список використаних джерел:

1. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. К., 2017. 116 с.
2. Герасимчук С. Проросійська Словаччина, що постачає зброю ЗСУ. Розповідаємо про складного сусіда України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/19/7162001/ (23.08.2023).
3. Давимука О. Парламентські вибори в Польщі 2023: підсумки і перспективи польської зовнішньої політики. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/parlamentski-vybory-v-polshchi-2023-pidsumky-i-perspektyvy (дата звернення 17.10.2023).
4. Давимука О. Результати парламентських виборів у Словаччині. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/202310/az_vibori_slovachchina_03102023.pdf (дата звернення 17.10.2023).
5. Драпак М. Криза на користь друзів РФ: що змінять для Болгарії дострокові парламентські вибори. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/03/31/7158976/ (дата звернення 23.09.2023).

6. Желіховський С. Поразка українофобів: як польська «Конфедерація» розвалюється після виборів. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/27/7172292/ (дата звернення 27.10.2023).
7. Ємець М., Сидоренко С. Е-вибори проти популістів: як інтернет-голосування в Естонії закріпило підтримку України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/03/6/7157412/ (дата звернення 23.09.2023).
8. Ємець М. Правий та дружній до України: як зміниться політика Фінляндії за нового уряду. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/21/7164119/ (дата звернення 12.11.2023).
9. Конишев Д. Чи стане Словаччина ще однією Угорщиною? Чого чекати від проросійської коаліції у сусідів. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/11/7171146/ (дата звернення 17.10.2023).
10. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис… к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
11. Мещерякова Д. «Орбан» із Гааги: чи зможе противник допомоги Україні стати прем'єром Нідерландів. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/23/7174177/ (дата звернення 23.02.2024).
12. Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. *Регіональні студії.* 2021. № 24. С. 59–67.
13. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії.* 2022. № 30. С. 82–90.
14. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії.* 2023. № 33. С. 82–93.
15. Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть*: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана*

Токаря; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 329–355

16. Панченко Ю., Драпак М. Два уряди і жодної коаліції: як Болгарія вийшла з політичної кризи та що це змінить для України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/24/7162338/ (дата звернення 23.09.2023).
17. Панченко Ю. Зупинити проросійський реванш: від кого залежить формування нового уряду Словаччини. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/15/7169406/ (дата звернення 23.09.203).
18. Панченко Ю. Польща втрачає монобільшість: якою буде нова коаліція і що це означатиме для України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/10/7171035/ (дата звернення 20.10.2023).
19. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
20. Сливчук О. Золота акція сепаратистів: як парламентські вибори завели Іспанію у нову кризу. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/08/1/7166798/ (дата звернення 12.11.2023).
21. The European Elections Monitor. URL: https://www.robert-schuman.eu/en/publications/observatoire-des-elections-en-europe/2023 (дата звернення 15.10.2023).

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Кількісні показники результатів парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2023 році

Країна (к-ть місць в парламенті)	Явка виборців, %	Індекс волатильності, %	К-ть парламентських партій	К-ть нових партій в парламенті	Урядова коаліція
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*
Естонія (101)	63,5	22,7	6	-	Партія реформ, «Естонія 200», Соціал-демократична партія Естонії
Фінляндія (200)	71,9	10,1	10	-	«Національна коаліція», «Справжні фіни», Шведська народна партія, «Християнські демократи»
Болгарія (240) (позачергові)	40,5	14,7	6	-	Домовленість про ротацію урядів між партіями ГЄРБ і «Продовжуємо зміни»
Греція (300) (позачергові)	53,7	14,0	8	3	Одноосібний уряд консервативної партії «Нова демократія»
Іспанія (350) (позачергові)	69,9	13,6	11	1	ІСРП, «Sumar» та регіональні націоналістичні партії
Словаччина (150) (позачергові)	68,4	57,4	7	2	«Напрям – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія», Словацька націоналістична партія

Закінчення табл. 1

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*
Польща (460)	74,3	14,1	5	-	«Громадянська коаліція», «Третій шлях», «Лівиця
Нідерланди (150)	77,8	36,1	15	1	Урядова коаліція не створена станом на 23.02.2024

Джерело: побудовано автором на основі [21].

Таблиця 2

Характеристика партійних систем країн ЄС за результатами парламентських виборів 2023 року

Країна	**Нові ліві**	**Нові праві**	**Мейнстримні партії**	**Конфігурація партійної системи**
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Естонія		Естонська консервативна народна партія	Центристська партія Естонії, СДПЕ, Вітчизна	Двоблокова система поміркованого плюралізму (ДСПП)
Фінляндія	Лівий союз, Зелений союз	Справжні фіни	Національна коаліція, СДПФ, Шведська народна партія, Християнські демократи, Фінляндський центр	ДСПП
Болгарія	Рух за права і свободи	Відродження	БСПР, ГЄРБ, Продовжуємо зміни	ДСПП
Греція	СІРІЗА, ПАСОК, Курс свободи	Спартанці, Грецьке рішення	Нова демократія, Комуністична партія Греції	ДСПП

Закінчення табл. 2

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Іспанія	Sumar, Подемос	Вокс/Голос	Народна партія, ІСРП	ДСПП
Словаччина	Голос – соціальна демократія	Республіка	Напрям – соціальна демократія, Прогресивна Словаччина	ДСПП
Польща	Нові ліві, Ліві разом, Партія зелених	Конфедерація свободи і незалежності	Право і справедливість, Громадянська платформа	ДСПП
Нідерланди	Зелені-ліві, Фермерсько-Громадянський рух, Партія захисту тварин	Партія свободи, Форум за демократію	Народна партія за свободу і демократію, Демократи 66, Партія праці, Соціалістична партія	ДСПП

Джерело: побудовано автором на основі [21].

Анатолій Ключкович
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Словацькі вибори-2023: позиціонування партій і структурування парламенту

Позачергові парламентські вибори 2023 року в Словаччині стали наслідком тривалої урядової кризи, яка оголила політичні, ідеологічні та персональні конфлікти між коаліційними партнерами. Проблеми в економіці, криза в енергетичному секторі, негативні наслідки світової пандемії, нелегальна міграція і захист кордонів – це ті резонансні теми, які знаходили різне бачення в програматиці партій, риториці їх лідерів і діяльності коаліційних урядів. Додала антагонізму на словацькій політичній сцені й російсько-українська війна, яка розділила партії на прихильників і противників підтримки України.

В ході передвиборчої кампанії позиціонування словацьких партій опиралося як на нові мессиджі, так і старі гасла, даючи змогу політичним силам комбінувати підходи та охоплювати ширший спектр електорату.

Лідерка виборчих перегонів партія «Smer – sociálna demokracia» (Smer-SD) на чолі Р. Фіцо будувала свою передвиборчу кампанію на агресивній популістській риториці, жонглюючи лівими та правими гаслами, заграючи навіть з виборцями антисистемної орієнтації. У внутрішній політиці партія зосередилася на питаннях подолання економічної кризи, забезпечення соціальних стандартів, захисту словацької ідентичності, безпеки кордонів і міграції, які традиційно мають важливе значення для виборців. Також чільне місце у партійній риториці посідали питання зовнішньої політики, просочені проросійською пропагандою та спрямовані на дезорієнтованих і розчарованих громадян. Зокрема Р. Фіцо обіцяв виборцям, що виступатиме за припинення військової допомоги Україні та проти посилення антиросійської санкційної політики.

Рівень підтримки Smer-SD невпинно зростав упродовж усього 2023 року, що можна пояснити також значним суспільним невдоволенням діяльністю коаліційних урядів у 2020–2023 роках, у яких об'єднання OĽANO грало ключову роль. Р. Фіцо намагався зобразити електоральний вибір, що стояв перед словацькими громадянами, у дихотомічній площині – як вибір між хаосом і нестабільністю, які приписував владним партіям на чолі з OĽANO, та передбачуваністю і порядком, що історично пов'язував з урядами під проводом Smer-SD.

Зі свого боку політична сила «OĽANO a priatelia» (OĽANO) на чолі з І. Матовичем намагалася звузити розуміння громадянами їх волевиявлення до вирішального вибору між нібито мафіозним правлінням Smer-SD і продовженням власної антикорупційної політики [2]. У зовнішньополітичному аспекті OĽANO підтримувало «виправдане розширення санкцій», а саме «з метою мирного вирішення конфлікту з Україною» [5]. На парламентських виборах 2023 року OĽANO об'єдналася в коаліцію з партіями «Za ľudí» і «Kresťanská únia», відповідно виборчий поріг для цього об'єднання зріс до 7 % голосів.

Ліберальна партія «Progresívne Slovensko» (PS), яка швидко нарощувала електоральний потенціал до виборів, позиціонувала себе як «третя сила», дистанціюючись від негативної політичної спадщини урядів Р. Фіцо та І. Матовича. Партія виступала за надання всебічної допомоги Україні та посилення антиросійських санкцій, зобов'язалася захищати принципи ліберальної демократії та євроатлантичний вектор розвитку.

Інша правоцентристська партія «Sloboda a Solidarita» (SaS), очолювана Р. Суліком, ідеологічно витримувала свою кампанію в руслі правого лібералізму та лібертарізму, технологічно опиралася на інноваційні маркетингові технології та активну комунікацію в соціальних мережах. У зовнішньополітичних аспектах ліберали стоять на позиціях «м'якого» євроскептицизму, підтримують антиросійську санкційну політику, хоч і є обережними в питаннях підтримки України. Подібною до SaS є зовнішньополітична позиція партії «Kresťanskodemokratické hnutie» (KDH), яка у внутрішній політиці пропагує консервативну програму розвитку і традиційні християнські цінності.

На відміну від агресивної кампанії Smer-SD позиціонування ще однієї рейтингової лівоцентристської партії «Hlas-SD» на чолі з П. Пеллегріні було більш поміркованим як у внутрішньополітичному контексті, так і міжнародній політиці. Партія акцентувала у своїй кампанії на розв'язанні проблем соціального захисту населення, нелегальної міграції, зростання цін на енергоносії та дотримувалася проєвропейських позицій, але була неоднозначною в питаннях російсько-української війни.

Для України важливою була перемога партій правоцентристського спектра, насамперед PS, SaS, KDH, Demokrati, які мають прозахідну та проукраїнську позицію в контексті війни з російським агресором. Окрім Smer-SD проросійські наративи ретранслювали представники крайніх правих партій – ĽSNS, Republika, SNS [6 , с. 37–38], які також мали реальні шанси пройти до парламенту.

Загалом передвиборча ситуація відображала поляризованість суспільства, суперечливість поглядів, зокрема і щодо російсько-української війни, а також розчарованість словаків діяльністю попередніх урядів [7, с. 288]. Тим не менш на парламентських виборах 2023 року явка становила 68,51%, що є своєрідним еле-

кторальним рекордом за останні двадцять років. Така активна електоральна участь була доволі несподіваною, враховуючи високий рівень апатії та розчарування виборців.

За результатами виборів 2023 року 7 з 25 учасників подолали прохідний бар'єр, забезпечивши собі представництво у національному парламенті (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати виборів до Національної ради СР у 2023 р.

Політична сила	Частка отриманих голосів	Кількість мандатів	Зміни у порівнянні з виборами 2020 р. (+/-)	
			Голоси	Мандати
Smer-SD	22,94 %	42	+4,65 %	+4
PS	17,96%	32	+11	+32
Hlas-SD	14,7%	27	–	–
OĽaNO	8,89 %	16	-16,13 %	-37
KDH	6,82 %	12	+2,17%	+12
SaS	6,32 %	11	+0,1 %	-2
SNS	5,62 %	10	+2,46 %	+10
Republika	4,75%	0	+4,69%	–
Aliancia–Szövetség	4,38%	0	+0,48%	–
Demokrati	2,93%	0	-4,03%	-1
Sme rodina	2,21 %	0	-6,03 %	-17
ĽSNS	0,84 %	0	-7,13 %	-17

Джерело: [3].

Партія «Smer-SD» стала лідеркою за результатами підрахунку голосів (22,94%), випередивши свою головну конкурентку партію PS (17,96%) зі значним відривом. Електоральні результати Smer-SD засвідчили передчасність констатацій про завершення багаторічного політичного домінування партії.

Для ліберальної PS результати виборів 2023 року стали найкращими за весь час її діяльності, попри дещо вищі очікування в рядах партії та електорату. На парламентських виборах 2020 року PS у коаліції з іншою ліберальною партією «Spolu» здобули 6,97% голосів виборців, не подолавши встановлений 7%-й прохідний бар'єр. За останні роки партія суттєво наростила електоральний потенціал і претендує на головного виразника інтересів ліберального табору та лідера опозиції в парламенті.

Оскільки ані Smer-SD, ані PS не отримали необхідної більшості, то партія «Hlas-SD» отримала «золоту акцію» у формуванні життєздатного коаліційного уряду. Попри низхідну тенденцію електоральної підтримки в останні місяці до виборів, партії вдалося вперше пройти до парламенту і здобути 14,7% голосів. Формування урядової коаліції зі Smer-SD несе потенційні ризики для Hlas-SD, оскільки партія П. Пеллегріні може бути поглинена сильнішим партнером, зважаючи на їхню ідеологічну близькість і досвід Р. Фіцо в асиміляції електорату своїх коаліційних партнерів. Зі вступом до парламенту партій «Hlas-SD» і «Progresívne Slovensko» зберігся традиційно притаманний словацькій політиці тренд нових партій, які вперше здобувають парламентське представництво.

Попри суттєве зниження електоральної підтримки у порівнянні з минулими виборами, коаліція на чолі з OĽANO перевершила очікування, здобувши 8,89% голосів. Однак коаліційний потенціал політичної сили є мінімальним, зважаючи на її невдачі в урядуванні та скандальну репутацію І. Матовича.

До парламенту повернулися дві програмні політичні сили, які в минулому неодноразово входили до владних коаліцій – консервативна KDH і націоналістична SNS. Партія «Kresťanskodemokratické hnutie» здобула 6,8% голосів, що дозволило отримати парламентське представництво після двох невдач поспіль на виборах 2016 і 2020 років. Партія «Slovenská národná strana» отримала 5,6% голосів і вкотре стала коаліційною партнеркою Smer-SD. Також партія «Sloboda a Solidarita» зберегла рівень електоральної підтримки в понад 6% голосів і відповідне представництво в парламенті.

Примітно, що після двох каденцій парламент залишила партія «Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko» (ĽSNS), діяльність якої має правоекстремістські ознаки. При чому ĽSNS втратила понад 7% голосів порівняно з результатами минулих виборів, не здобувши навіть 1 %. На слабкі результати партії вплинули внутрішньополітична турбулентність, розколи та зростання конкуренції у крайньоправій частині політичного спектра. Однак у парламенті під прикриттям SNS і Smer-SD все одно будуть представлені депутати, які дотримуються ультраправих поглядів. Також втратила представництво в парламенті правопопулістська партія «Sme rodina» (2,21%), яка була охоплена скандалами й не змогла консолідувати свою електоральну базу.

Попри зростання електорального рейтингу та обнадійливі прогнози не подолала виборчий поріг (4,75%) ще одна націоналістична партія «Republika». Отже, парламентське представництво ультраправих партій у результаті виборів 2023 р. послабилося, але загалом їх електоральний потенціал у Словаччині надалі зростає. Популярність праворадикалів обумовлюють такі чинники: критично високий рівень недовіри громадян до мейнстримних партій і політиків, несприятлива со-

ціально-економічна кон'юнктура, привабливість антиміграційних, націоналістичних та інших гасел крайньоправого спрямування.

Вдруге поспіль у парламенті не буде партії, яка представляла б інтереси угорської спільноти, оскільки об'єднання «Aliancia–Szövetség» наблизилося до виборчого бар'єра, але не подолало його (4,38%). Триваюча криза в середовищі угорських партій і політиків обмежує можливості парламентського представництва меншини.

В проєкції двомірної шкали «ліві – праві» результати виборів і розподіл місць у парламенті зафіксували певне збалансування партійного представництва: дві лівоцентристські партії (Smer-SD і Hlas-SD) кількісно врівноважують чотири суб'єкти правоцентристського спрямування. Водночас слід відзначити умовність ідеологічних розмежувань і гнучкість практичних підходів партій до реалізації програм, оскільки на сучасному етапі в партійній системі Словаччини домінують ідейно різнорідні, прагматично налаштовані партії з розпливчатим коаліційним потенціалом. Через ідеологічну строкатість і фрагментованість політичного спектра словацьким партіям постійно доводиться шукати точки зближення для представництва в парламенті, створення і забезпечення стійкості коаліції.

В контексті післявиборчої констеляції політичних сил окреслилися два основних формати коаліцій: перший на чолі зі Smer-SD, а другий під проводом PS. Найбільш вірогідним видавався саме перший варіант, який, зрештою, і підтвердився зі створенням коаліційного уряду з представників Smer-SD, Hlas-SD і SNS.

Однак такий формат коаліційної співпраці важко визначити як перспективний і стабільний, насамперед з огляду на ідейно-політичні розбіжності партнерів і внутрішню крихкість коаліційних партій (насамперед SNS). Водночас ці партії та політики в минулому мали досвід співпраці, що вказує на можливість конструктивних відносин для забезпечення стабільності коаліції. Внутрішня стабільність коаліції значною мірою буде залежати від забезпечення партійної дисципліни, дотримання партнерами домовленостей і налагодження конструктивної комунікації між ними.

Слід зазначити, що в ідеологічному контексті Словаччина вже не вперше демонструє цікаві варіанти владного симбіозу лівоцентристських сил з правими, націонал-популістськими партіями. В минулому досвідчений політик Р. Фіцо неодноразово знаходив можливості для співпраці з правими та правоцентристськими партіями, яким складно домовитись навіть між собою. Однак такі підходи часто наштовхуються на несприйняття як з боку виборців, так і з боку європейських партнерів. В жовтні 2023 року європейські соціалісти (Party of European Socialists – PES) вирішили призупинити повне членство Smer-SD та асоційоване членство Hlas-SD. Керівництво PES критикувало партію «Smer-SD» за її відхід від цінностей європейських соціалістів, за повторне створення уряду з націоналістичною

SNS, а також за її проросійську позицію, зокрема і відмову надавати військову допомогу Україні [4].

Словацькі політичні партії – це переважно лідерські проєкти, що тримаються на відомих особистостях (Р. Фіцо, П. Пеллегріні, І. Матович та ін.). Високий ступінь персоніфікації партій, з одного боку, сприяє зміцненню їхньої ідентифікації електоратом, що дає короткострокові переваги для мобілізації виборців. Але з іншого боку, надмірна персоніфікація послаблює інституційну та ідеологічну основу їх діяльності, перешкоджає інституціоналізації партійної системи, що породжує ризики для її стійкості у довгостроковій перспективі. Партійно-політичний розвиток Словаччини характеризується поєднанням персоніфікованої політики, фрагментованого партійного ландшафту та внутрішньої слабкості парламентських партій, що обумовлює постійне оновлення партійної системи та нестабільність урядів.

Перемога Smer-SD не стала несподіваною, але викликає чимало запитань у політичному та експертному середовищі: чи буде уряд перебудовувати країну за неліберальним сценарієм розвитку; чи відвернеться Словаччина від сусідньої України, яку досі активно підтримувала; чи отримає НАТО замість надійного союзника нову «проблемну дитину»; чи буде враховано словацький досвід для забезпечення стійкості європейських демократій? [1].

Результати парламентських виборів-2023 і створення урядової коаліції не послабили внутрішню поляризацію у словацькому суспільстві та політиці, оскільки перші кроки влади є суперечливими, наражаються на суспільне несприйняття та опір опозиції. Популістська, антизахідна та пропутінська риторика Р. Фіцо викликає побоювання щодо появи ще одного неліберального режиму в Центральній Європі. Уряд Р. Фіцо може спробувати послабити верховенство права, переслідувати незалежні медіа та громадські організації, щоб убезпечити себе від подальших розслідувань і критики. Однак коаліція не має більшості, необхідної для внесення змін до Конституції, що обмежує її можливості для демонтажу правової держави та демократичних інститутів. У загальноєвропейському контексті прихід до влади уряду Р. Фіцо може ще більше підірвати хиткий консенсус щодо зовнішньої політики ЄС. Однак багато хто з експертів оптимістично дивиться на перспективи словацької зовнішньої політики, зважаючи на минулі терміни перебування Р. Фіцо на посаді, під час яких він прагнув прагматично позиціонувати Словаччину як структурну складову ЄС і надійного члена НАТО. Отже, на сучасному етапі розвиток Словаччини викликає чимало запитань як у внутрішньополітичному аспекті, так і щодо позиції країни в міжнародному контексті – стосовно України, ЄС, НАТО та Заходу загалом.

Список використаних джерел:

1. Jurečková A. Following parliamentary elections in Slovakia: What does Robert Fico's comeback mean? URL: https://cz.boell.org/en/2023/12/19/following-parliamentary-elections-slovakia-what-does-robert-ficos-comeback-mean
2. Rybář M. The 2023 Slovak Parliamentary Elections: Fico's Return to Power is Likely but the New Government May Not Last Long (October 1st, 2023). URL: https://whogoverns.eu/the-2023-slovak-parliamentary-elections-ficos-return-to-power-is-likely-but-the-new-government-may-not-last-long/
3. Statisticky urad Slovenskej republiky. URL: https://slovak.statistics.sk (дата звернення: 10.10.2023).
4. Strana európskych socialistov pozastavila členstvo Smeru aj Hlasu (12. október 2023). URL: https://www.tyzden.sk/politika/101624/strana-europskych-socialistov-pozastavila-clenstvo-smeru-aj-hlasu/
5. Yar Lucia. Zahraničnopolitická agenda v programoch: Strany najviac rozdeľuje prístup k Moskve a Pekingu (11.09.2023). URL: https://euractiv.sk/section/vonkajsie-vztahy/news/zahranicnopoliticka-agenda-pred-volbami-politicke-strany-najviac-rozdeluje-pristup-k-moskve-a-pekingu/
6. Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичний аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць.* Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. Вип. 1 (28). С. 29-45.
7. Ключкович А. Партійна система Словаччини в контексті сучасних викликів. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Ю.Остапця і М.Токаря; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 269-294.

Наталія Марадик
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії політики
Пряшівського університету в Пряшеві (Словаччина)

Владіслав Дудінський
доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри громадянської освіти,
Пряшівського університету в Пряшеві (Словаччина)

Вибори та виборчі системи в Словаччині та їх вплив на формування системи політичних партій

Вибори є однією з основних передумов демократії та одним із основних політичних прав особи. Вони представляють безперервність рівності та свободи, але саме існування конкурентних і вільних виборів не обов'язково означає, що вони проводяться на основі демократичних принципів, оскільки результати можуть не поважатися, а інші передумови демократичного врядування можуть не виконуватись. Інститут виборів формально існує навіть у недемократичних політичних системах, де вони в основному служать для збереження влади. У демократичних режимах під час вільних виборів необхідно дотримуватися чотирьох основних принципів – загальності, прямоти, рівності та таємності. Вибори, вільні та невільні, визначають основну політико-правову сутність будь-якої політичної системи. У рамках поняття виборів можна охарактеризувати дві категорії – виборче право та виборча система. Право голосу визначає коло осіб, які мають право голосу, та умови голосування, а виборча система являє собою спосіб, яким воля виборців через це голосування перетворюється на остаточний характер виборного органу. Виборчу систему також характеризує ціла низка правил і критеріїв, за якими ми виділяємо мажоритарну, змішану або пропорційну виборчу систему. Суть мажоритарної виборчої системи полягає в тому принципі, що мандат, або мандати отримує лише політична партія-переможець. У пропорційній виборчій системі існує типовий баланс між отриманими голосами та мандатами, де кінцеве положення, кількість виборчих округів або спосіб конвертації голосів у мандати впливають на кінцеві результати. Виходячи з цих вихідних положень, виборчі системи впливають на появу нових політичних партій і формування партійної системи. Партійна система вказує не лише на кількість нових або традиційних політичних партій у даній системі, а й на взаємні відносини та дії між партіями.

Партійні системи в посткомуністичних країнах після 1989 року характеризувались високою волатильністю виборців, негативною ідентифікацією виборців із політичними партіями, коли виборці точно знали, за кого точно не будуть голосувати, але не знали, за які партії вони хотіли б проголосувати. Одним із важливих інструментів, що вплинули на розвиток і трансформацію політичних партій, була концепція ліній конфлікту (так званих розколів). У соціалістичних країнах за глибокого комунізму відбулися значні політичні та соціальні зміни, які порушили або зруйнували структуру ліній конфлікту. Після падіння тоталітарного режиму в Словаччині на перший план виходить ключовий конфлікт, характерний для всіх посткомуністичних держав, а саме між Комуністичною партією Словаччини (KSS), представником старого комуністичного режиму, з одного боку, а також Громадськістю проти насильства (VPN) і Християнсько-демократичний рухом (KDH), що представляють антикомуністичну опозицію, з іншого боку. Старе керівництво словацьких комуністів не змогло вплинути на хід переходу до демократії чи залишитися на чолі партії. KSS поступово позбулася значної частини свого складу, змінила програму, а також назву на Демократичну ліву партію (SDĽ). Активний конфлікт між комуністичною та демократичною формами режиму був теоретично «переможений» ще до перших демократичних виборів. Ще одна причина, чому лінія конфлікту комунізм – антикомунізм домінувала лише протягом відносно короткого часу, спостерігалося зростання значення інших конфліктних ліній, наприклад, сильної націоналістичної лінії конфлікту. Ми бачимо характерні риси, які сформулювалися на лінії націоналістичного зіткнення, переважно під час суперечки про бажану форму становища Словаччини в складі Чехословаччини. У період після листопада 1989 р. вплив комуністичної партії на суспільні події був обмежений, а представники громадянської опозиції були кооптовані до реформованих парламентських органів, які мали підготувати країну до перших вільних виборів. Цей період характеризувався появою різноманітних політичних утворень, які були залучені до боротьби на підтримку громадян. Формування цих утворень можна розділити на чотири групи: 1. рух широкого спектру, ініціатор падіння комуністичного режиму (VPN) 2. новостворені політичні партії та рухи (KDH, Spolužietie, MKDH, MNI) 3. політичні суб'єкти, які намагалися відновити свою діяльність і спиратися на своїх історичних попередників до 1948 року (СНС, СДСС) 4. політичні партії, що діяли в період тоталітарного режиму і продовжили свою діяльність після переоцінки своїх політичних програм (КСС, ДС). «Цей період завершили перші за сорок років демократичні вибори. На виборах йшлося не про ліву чи праву орієнтацію кандидатів, а перш за все про вираження недовіри Комуністичній партії Словаччини та часткове вираження довіри до нових політичних сил»[2, s. 95].

За кілька місяців до виборів 1990 року їх вважали головними конкурентами VPN і KDH, незважаючи на те, що вони мали спільного ворога – KSS. В основному

це відображало тенденцію до відновлення лінії державно-церковного конфлікту. Секуляризація в тоталітарному режимі суттєво вплинула на словацьке суспільство, але країна зберегла сильний християнський характер. При встановленні правил виборів дотримувалися традиції міжвоєнної Чехословаччини. Словацька національна рада схвалила Закон №. 80/1990 зб. про вибори до SNR, згідно з якими до законодавчого органу Словаччини було обрано 150 депутатів. на основі пропорційної виборчої системи в чотирьох виборчих округах (столиця Братислава, Західна Словаччина, Центральна Словаччина та Східна Словаччина). Запровадження пропорційної системи було природним, оскільки після падіння комуністичного режиму, який характеризувався невільними виборами, Словаччина не мала жодної іншої традиції виборчих правил. Закон також встановив виборчий кворум, необхідний для вступу до SNR, на рівні 3% для окремих партій і п'ятивідсотковий бар'єр, що застосовується на федеральному рівні. Виборці могли віддати своїм кандидатам до чотирьох преференційних голосів, але їх вплив був дуже обмеженим, оскільки для зміни порядку необхідно було набрати більше половини всіх голосів. Мандати були перерозподілені на основі виборчої квоти Хере, а для решти нерозподілених мандатів на загальнонаціональному рівні у другому турі було використано метод Гагенбаха-Бішоффа.

Початком формування партійної системи можна назвати перші вільні вибори до Словацької національної ради, в яких взяли участь 16 політичних суб'єктів, але лише сім політичних формувань змогли подолати встановлений 3%-й бар'єр. Найуспішнішою з них була VPN, а їхній найбільший конкурент на виборах KDH на чолі з колишнім дисидентом Яном Чарногурським посіла друге місце. Незважаючи на конкурентні відносини, обидві партії погодилися сформувати коаліційний уряд разом із третім партнером по коаліції, Демократичною партією (DS). Коаліційному уряду вдалося отримати 87 місць у парламенті. KSS опинилася в опозиції, яку на виборах обігнала Словацька національна партія (SNS), а за нею прийшла коаліція двох угорських партій – угорський Християнсько-демократичний рух (МКДХ) і Співіснування. Партія Зелених (SZ) також ледь пройшла до парламенту, і оскільки ці опозиційні партії були значною мірою різними, це ускладнювало співпрацю на рівні центру-периферії та соціально-економічному рівні. Домінуючою лінією конфлікту була націоналістична лінія, яка була спрямована проти чеського «правоцентризму».

Різні позиції переважали не лише між парламентськими партіями, але дедалі більша суперечка також спалахнула всередині VPN. Після досягнення базового рівня демократизації, їх основної мети, в русі виникли дезінтеграційні тенденції. Тодішній прем'єр-міністр Володимир Мечіяр не просував спільної економічної політики з Чеським громадянським форумом через різну соціально-економічну структуру Словаччини, що призвело до створення платформи «За демокра-

тичну Словаччину». Конфлікт між цією платформою та частиною керівництва VPN призвів до звільнення Мечіяра з посади прем'єр-міністра у квітні 1991 року, а його наступником став голова KDH Ян Чарногурський. Згодом учасники платформи заснували нове політичне утворення Рух за демократичну Словаччину (HZDS), до якого приєдналася майже половина депутатів VPN, які хотіли висловити свою незгоду з усуненням Мечіяра з прем'єрського крісла, а решта депутатів реформували VPN у ліберально-консервативний Громадянсько-демократичний союз. Незадовго до виборів 1992 року протиріччя виникли також у KDH, з якої відокремилося націоналістичне крило на чолі з Яном Клепачем і створило Словацький християнсько-демократичний рух (SKDH). Після цього розколу KDH стала урядом меншості, але завдяки підтримці угорської коаліції вона керувала до виборів 1992 року [3, s. 403].

KSS також пройшла процес реформування, прийнявши доповнення до своєї назви Партія демократичних лівих, пізніше видаливши першу частину назви. Дезінтеграційні тенденції не оминули навіть SNS, від якої відколовся екстремістський потік, але це не мало істотного впливу на створення та діяльності партії. У випадку з Партією Зелених проблема виникла особливо з питанням конституційного устрою Словацької Республіки між федеральним крилом і національним крилом, яке пізніше трансформувалося в Партію Зелених у Словаччині. «Однією з причин цієї надзвичайної політичної фрагментації в цей період можна пояснити політичну молодість системи та своєрідний шок від політичної свободи» [1, s. 36].

Зважаючи на значну фрагментацію парламенту, Словацька національна рада прийняла поправку до виборчого закону в 1992 році, яка збільшила кворум з 3% до 5% для кожної партії-кандидата, 7% або 10% прохідний бар'єр для багатопартійних коаліцій. Чотири виборчі округи залишилися, але систему розподілу мандатів було змінено з методу Хере на метод Хагенбаха-Бішоффа. Перш за все, збільшення кворуму вплинуло на вибори 1992 року, на яких однозначно виграв HZDS з прибутком у 37,26% голосів і 74 мандати, що становило майже половину депутатських місць. Харизма Володимира Мечіяра та його здатність представити себе головним представником словацьких інтересів і прихильником повільніших економічних трансформацій. Друге місце на виборах посіла Партія демократичних лівих, наступниця KSS, за нею KDH. Новий п'ятивідсотковий кворум перевищили Словацька національна партія та коаліція MKDH – Spolužietie, підтвердивши тим самим своє стабільне становище в партійній системі та стабільну базу виборців. Зміна виборчих правил безпосередньо перед виборами призвела до того, що кілька політичних партій не встигли адаптуватися, оскільки не розраховували на згадане коригування і, незважаючи на 3-4-відсотковий набір голосів, не потрапили до парламент. Приблизно 24% голосів, поданих на виборах, були втрачені, але зрештою, вони пішли до парламентських партій, особливо HZDS. Навіть ме-

нша кількість парламентських партій і одноколірний уряд не принесли стабільності політичній системі Словаччини.

На функціонування політичної системи цього періоду насамперед вплинула неспроможність словацької та чеської політичних еліт досягти компромісу в питанні конституційного устрою країни, що призвело до розпаду Чехословаччини та створення незалежної Чеської Республіки та Словацької Республіки 1 січня 1993 року. Розпад федерації також розділив словацьку партійну сцену на два табори, де перший табір хотів зберегти спільну державу та вирішити відносини між двома республіками (DS, SZS, MKDH, SDĽ), а другий виступав за незалежність (HZDS, SKDH, SNS). Після виборів HZDS сформувала уряд меншості за мовчазної підтримки SNS, але вони не підписали коаліційної угоди між собою і могли частково покладатися на підтримку SDĽ. Для своєї парламентської підтримки обидві партії бажали підзвітного представництва в уряді, для чого Мечіар не підкорився і згодом припинив їх підтримку. Правління однієї партії вказувало на формування домінантної партійної системи з точки зору партійної типології Блонделя, але втрата підтримки більшості в парламенті спростувала це припущення. Незабаром після створення незалежної Словацької Республіки голова SNS Людовіт Чернак подав у відставку, а HZDS також була ослаблена відходом двох груп депутатів – Альянсу демократів на чолі з Міланом Княжком, який критикував Мечіяра за його авторитетну політичну діяльність, методи і те, як він керував політичною владою. Друга група депутатів сформувалася навколо Йозефа Моравчика, який заснував політичну організацію «Альтернатива політичному реалізму». Мечіар спробував заспокоїти ситуацію, уклавши офіційну коаліційну угоду з SNS, але в якій також був внутрішній конфлікт і група депутатів утворила Національну демократичну партію (NDS). Ці три групи об'єдналися і спільно створили нову політичну партію Демократичний союз (DÚ), який разом з опозицією висловив недовіру уряду Мечіяра в березні 1994 р. і брав участь в уряді меншості, т. зв. Уряді широкого розуміння. Йозеф Моравчик був призначений на посаду прем'єр-міністра, уряд якого складався з політичних партій DÚ, SDĽ, KDH за підтримки парламенту угорських партій і був обмежений у часі достроковими парламентськими виборами в 1994 році. У цей період стала виділятися лінія конфлікту мечіаризм – антимечіаризм, який «проектувався з політичного рівня на все суспільство і також розколов його на два табори, які повною мірою проявилася на виборах 1994 р.» [5, s. 138].

Парламентські вибори 1994 року були першими виборами до парламенту за час існування незалежної Словацької Республіки. HZDS, яка йшла в коаліції з маргінальною Селянською партією Словаччини, знову перемогла на дострокових виборах. Разом із націоналістичною SNS до парламенту пройшов ліворадикальний Союз робітників Словаччини (ZRS) під керівництвом Яна Люптака, який вийшов із SDĽ безпосередньо перед виборами. Передвиборча коаліція Spoločná

válas (SV), яку очолювала SDĽ і включала лівих суб'єктів партії – Зелені Словаччини, Соціал-демократична партія Словаччини та Рух фермерів СР трохи перевищили встановлений кворум у 10% для багатопартійних коаліцій, набравши 10,41%. KDH підтвердив свої виборчі переваги, DÚ та виборча коаліція трьох угорських партій – Spolužie, MKDH та MOS – також були успішними. Мечіар досяг успіху на виборах завдяки тому, що під час виборчого мораторію він виступив на громадському телебаченні в день голосування, де заявив, що йому було відмовлено у праві голосу. Цей інсценований звіт був прикладом маніпуляції ЗМІ та порушенням виборчого законодавства.

Навіть ці вибори не стабілізували партійну систему, яка відзначалася посиленням антагонізму між коаліцією та опозицією. Володимиру Мечіяру вдалося зібрати урядову коаліцію більшості разом із SNS та ZRS, які, незважаючи на ідеологічну різницю орієнтації та неузгодженості тривали до наступних виборів. Під час третього уряду Мечіяра опозиція не мала жодних шансів вплинути на саме рішення, а Євросоюз характеризував цей період як невиконання політичних критеріїв у сфері верховенства права, демократії та прав меншин. У цей період Словаччину можна охарактеризувати як політичний режим на межі між демократією та авторитарною системою, що тісно пов'язане з особою Володимира Мечіяра. Суперечка про природу політичного режиму висунули на перший план важливість дедалі поглиблюючої лінії конфлікту між мечіаризмом і антимечіаризмом, що відсувало на другий план інші розколи, такі як соціально-економічний конфлікт або лінію конфлікту між державою та церквою, що значно перешкоджало профілюванню політичні партії. Націоналістична лінія конфлікту, заснована на суперечці з угорською меншиною, також була частково затьмарена, але через значне загострення лінії мечіаризм-антимечіаризм, представники словацької антимечіарської політичної еліти були змушені до співпраці з угорськими політиками [8, s. 333].

Суттєві зміни у формуванні партійної системи Словаччини в цей період відбулися в контексті питання про спосіб обрання президента. Опозиційні партії вимагали змінити конституцію, щоб запобігти кризовій ситуації в разі необрання президента в Народній Раді СР. Однак парламент не схвалив конституційний закон про прямі вибори президента, тому майже всі опозиційні партії підтримали оголошення референдуму з цього питання. Згодом була створена міжпартійна ініціатива «Спільна дія на референдум» (КДХ, СЗС, ДС, ДУ, МОС, МКДГ та ін.), у рамках якої значно поглибилася їх взаємна співпраця. Після невдалого референдуму опозиційні партії переконалися в більш тісному об'єднанні партій і поступово виявили, що тільки тісна співпраця може привести до успіху на парламентських виборах. Їх першою значною співпрацею була т. зв Modra коаліція, яка об'єднала три правоцентристські партії Християнсько-демократичний рух, Демократичну партію та Демократичний союз. Розширивши цю коаліцію за рахунок Партії зеле-

них Словаччини та Соціал-демократичної партії Словаччини, була створена виборча коаліція під назвою Словацька демократична коаліція (SDK), лідером якої став Мікулаш Дзурінда. Безпосередньо перед виборами 1998 року нова політична організація, Партія громадянського порозуміння (SOP), заснована мером Кошице Рудольфом Шустером і охарактеризував себе поза межами конфлікту між мечіаризмом і антимечіаризмом, але він швидко інтегрувався в антимечіарівський табір [6, s. 234].

Незважаючи на те, що HZDS описувала себе як рух центру широкого спектру, який унеможливлював створення традиційних партій, вона почала відчувати загрозу і хотіла вирішити свої спроби залишитися при владі шляхом зміни виборчого законодавства. Вони від початку планували провести межі округів таким чином, щоб максимізувати свої прибутки в разі прийняття мажоритарної виборчої системи, але цей намір не знайшов підтримки у партнерів по коаліції. Згодом він був змінений закон про вибори № 187/1998, яка була свідомо спрямована проти опозиції, оскільки кожна партія-кандидат мала перевищити 5% кворум, навіть якщо вона балотувалася у складі виборчої коаліції. Ця умова практично означала кінець передвиборчих коаліцій і мали значний вплив на формування партійної системи. SDK відреагувала на зміну виборчого законодавства трансформацією у однойменну «виборчу» партію, а коаліція угорських партій об'єдналася в єдину Партію угорської коаліції (SMK). HZDS навіть намагався оскаржити реєстрацію SDK як політичної партії та вимагав її виключення з виборчої боротьби; однак суд відхилив це клопотання. Внесена поправка передбачала один загальнонаціональний виборчий округ, тим самим скасувавши попередні чотири виборчі округи та виключивши приватні ЗМІ з виборчої кампанії. Цей факт суперечив праву на інформацію, тобто з правом вільного поширення інформації та правом на отримання інформації. Неоприлюднення списків виборців створило можливість неконтрольованого маніпулювання їх кількістю. Організаційно-технічний характер словацької виборчої комісії також був змінений підпорядковувався Міністерству внутрішніх справ Словацької Республіки, яке було державним органом і тому контролювалося урядом. Також посилювалася роль парламентських партій, які вони могли визначати після звільнення депутатського мандата замінити відповідно до його волі, а не відповідно до порядку, в якому він був зазначений у списку кандидатів. Тодішня урядова коаліція на чолі з HZDS усвідомлювала важливість зміни цього виборчого закону ще в 1996 році, адже ухвалення закону про новий територіальний поділ можна вважати початком реалізації плану зміни виборчого права Словацької Республіки.

Цим законом було замінено тридцять сім округів того часу вісім областей, до складу яких входило 79 районів. На межі цих областей і районів в основному вплинула HZDS, оскільки вони були визначені з урахуванням їхніх виборчих упо-

добань. «Так вийшло, що в регіонах, де ця політична група мала сильні позиції, округи були меншими і більшими, а в тих областях, де переважала опозиція, утворювалися більші округи, або – особливо на території, де більшість становила угорська меншина – райони зберігалися у своєму початковому розмірі» [4, s. 22].

Парламентські вибори 1998 року стали найзначнішою мобілізацією громадян з 1989 року та ознаменували ключову зміну конфігурації партійної системи. HZDS перемогла, але через сильну лінію конфлікту між мечіаризмом і антимечіаризмом вона не змогла сформувати коаліційний уряд. Їхнім єдиним потенційним партнером по коаліції була SNS, але ця «двокоаліція» не забезпечила їм необхідної більшості в парламенті. Створення уряду було доручено другій за силою структурі SDK на чолі з Мікулашем Дзуріндою, яка сформувала коаліційний уряд разом із SDĽ, SMK та SOP. Ці політичні партії зайняли загалом 93 депутатські місця, що забезпечило їм конституційну більшість у парламенті. Зважаючи на ідеологічне розмаїття урядової коаліції, їх було важко знайти консенсус і часто виникали гострі конфлікти між правими і лівими, але головним зв'язком, який їх об'єднував, був страх повернення HZDS до влади. Незважаючи на низку конфліктів, антимечіарівські партії завжди знаходили певний modus vivendi, який забезпечував їм можливість утримувати уряд протягом усього терміну повноважень.

Період першого уряду Дзурінди багато в чому нагадував період 1990-1992 рр., оскільки уряд мав відновити основні демократичні принципи, зокрема повагу до меншин і громадянських прав, усунути перекоси в економічному та політичному житті та повернути довіру міжнародної спільноти в демократичному розвитку Словаччини. У парламенті також спостерігалася висока роздробленість політичних сил, яка торкнулася всіх депутатських клубів, за винятком СМК. Внутрішній конфлікт у СДК між частиною партійної еліти та представниками первинних головних партій, які відмовилися від повного злиття з СДК, вилився у 2000 році, коли СДК де-факто розпалася на Дзурінду з Словацьким демократично-християнським союзом (SDKÚ), з яким об'єднався DÚ, і кілька менших парламентських клубів (Ліберально-демократичний союз, Демократична партія, Громадянська консервативна партія, Партія Зелених у Словаччині), яка, однак, зафіксувала значне падіння переваг, за винятком KDH [5, s. 212]. Внутрішні конфлікти мали місце і в інших політичних партіях. Популярний віце-голова партії Роберт Фіцо залишив SDĽ і заснував власну політичну партію Smer, і партія швидко отримала значну підтримку незадоволених виборців завдяки різкій критиці урядової політики. Внутрішня криза в SDĽ продовжила суперечку між двома партійними крилами і призвела до відходу одного з них і створення Соціал-демократичної альтернативи (SDA). Кілька нардепів покинули СОП, але найбільших втрат завдав вихід засновника та голови партії Рудольфа Шустера, що відбилося на значному падінні переваг виборців. HZDS вирішив трансформуватися в народну партію і прийняв нову назву Народна

партія HZDS. Перед парламентськими виборами 2002 року цю партію покинув віце-президент Іван Гашпарович, який зі своїм Рухом за демократію (HZD) на виборах хоча він не досяг успіху, він зробив значний внесок у втрати виборців ĽS-HZDS. SNS також розкололася на дві частини, що виявилося неправильним кроком, оскільки жодна з них не досягла успіху на виборах 2002 року.

Парламентські вибори 2002 року відбулися згідно зі зміненим законом про вибори, який повернув початковий кворум для проходження до парламенту коаліції, що діяла до 1998 року, але жодна політична партія не скористалася цим варіантом і жодна коаліція не брала участь у виборах. Словацьке телебачення та Словацьке радіо виділили на виборчу кампанію 21 годину ефірного часу, який потрібно було розподілити порівну між усіма партіями-кандидатами. З кількох причин продовжував залишатися один загальнонаціональний виборчий округ. По-перше, це неспроможність політичних еліт досягти консенсусу щодо кількості виборчих округів. Друга причина – невпинний успіх партій, які базують свою позицію на особистості сильного лідера та одному виборчому окрузі. У разі падіння популярності або відходу цього сильного лідера з партії може статися швидкий крах уподобань виборців партії, і в цьому випадку один виборчий округ може призвести до загальної маргіналізації партії [9, s. 63]. ĽS-HZDS знову перемогла на виборах, але її набір 19,5% голосів підтвердив тенденцію до зниження виборчих переваг партії. Оскільки Володимир Мечіяр не зміг сформувати уряд, його сформувати було доручено SDKÚ, яка посіла друге місце з 15,09% голосів. Тоді як після виборів 1994 року політична система була сформульована в дусі «переможець отримує все», а в 1998 році були мобілізовані політичні суб'єкти, орієнтовані «проти когось». Структура парламенту в 2002 році була сформована на основі політичного компромісу між опозицією та коаліцією, що також знайшло відображення у голосуванні про довіру HP CP зі значною кількістю позитивних голосів опозиції. Урядова коаліція складалася з правих партій SDKÚ, SMK, KDH і Нового громадянського альянсу, заснованого в 2001 році медіа-магнатом Павлом Руско. Несподіванкою виборів став низький результат партії «Smer» і перевищення кінцевого пункту нереформованої KSS. Хоча партія «Smer» не досягла очікуваних результатів на виборах, як нова політична партія в парламенті вона значно вплинула на подальше формування політичної системи Словаччини. Значний розрив партійної системи та безперервність управління після виборів 2002 року є результатом зрушень у розвитку системи політичних партій, які стосувалися процесу конфігурації партійної системи, відносно великого потенціалу партій з точки зору підтримки виборців та їх значення в системі політичних партій, а також їх ідеологічне профілювання.

Другий уряд Дзурінди також супроводжувався кількома конфліктами та судовими процесами, які згодом проявились у відході кількох депутатів від SDKÚ,

ANO чи ĽS-HZDS. У результаті уряд втратив підтримку в парламенті, але уряд меншості отримав підтримку більшості своїх пропозицій у рядах цих незалежних депутатів. Після виборів уряд розпочав низку системно-структурних реформ у сфері освіти, державного управління, охорони здоров'я, податків, соціального забезпечення та інших, що призвело до погіршення соціальної ситуації та зростання напруги серед громадян. Смер піддав різкій критиці ці реформи і почав характеризувати себе як соціал-демократичне політичне утворення. Перед виборами до Європарламенту 2004 року Smer співпрацювала з лівими партіями SDSS, SDA та SDĽ, які згодом об'єдналися з Smer, і на основі цього об'єднання партія доповнила свою назву додаванням Соціальної демократії (SMER-SD). У цей період право-лівий вимір політичної конкуренції, що відображає соціально-економічну лінію конфлікту, став відносно помітним. Посилився також вплив державно-церковної конфліктної лінії, що проявилося в суперечці щодо питання абортів між ANO і KDH і конфлікт між SDKÚ і KDH щодо підписання закону про відмову від військової служби з мотивів сумління. SDKÚ не підтримала цей закон і згодом KDH вирішила вийти з урядової коаліції. «Враховуючи слабкість урядової бази в парламенті, це було зроблено швидко досягти політичного консенсусу щодо призначення позачергових парламентських виборів» [3, s. 114].

Позачергові парламентські вибори 2006 року відбулися за три місяці до початкової чергової дати і відбулися відповідно до нового закону про вибори № 10. 333/2004 зб. про вибори до НР СР. Зберігся один виборчий округ, голосування за кордоном, вага преференційних голосів зросла, оскільки вже не потрібно було отримувати 10% преференційних голосів, а лише 3% усіх голосів, наданих партії. Також скасовано передвиборчий мораторій, ліміти витрат на передвиборчу кампанію, але політичні партії повинні були опублікувати звіти про витрачені на агітацію доходи та витрати. Новою умовою участі партії у виборах стала виборча застава та додаткова можливість голосування з-за кордону поштою. Виборча кампанія також могла проходити в приватних ЗМІ, а опитування громадської думки не могли бути опубліковані тільки в день виборів до офіційного закінчення голосування. Ці заходи в основному сприяли заможним партіям, які могли дозволити собі платити за дорогу рекламу в приватних ЗМІ і таким чином часто представляти свою передвиборчу програму. Передбачалося, що передвиборча застава перешкодить дуже малим партіям балотуватися. На виборах переміг Smer, а за ним SDKÚ-DS. СНС, яка через чотири роки повернулася в парламент і досягла майже такого ж результату, була успішною та СМК. Вибори для KDH закінчилися провалом, а ĽS-HZDS зазнала глибокого занепаду порівняно з попередніми виборами. З точки зору партійного спектру ці вибори передбачали певну стабілізацію системи політичних партій, оскільки до парламенту не потрапили новостворені політичні суб'єкти, а лише ті, що вже працювали в минулому в НР СР. Однак ця гадана

стабільність партійної системи тривала недовго через розбіжності всередині політичних партій.

Smer сформував урядову коаліцію з HZDS і SNS, і важливим мотивом було їхнє бажання прийняти домінуючу позицію Smer в уряді. KDH, SDKÚ-DS і SMK, які були членами уряду в інших термінах повноважень, опинилися в опозиції. Соціально-економічна лінія конфлікту була обмежена незначним потенціалом державно-церковної лінії та значною націоналістичною лінією конфлікту. Під час уряду прем'єр-міністра Фіцо опозиція не змогла об'єднатися і мобілізуватися, обмежилася лише критикою уряду і часто її внутрішні проблеми, серед яких відхід деяких депутатів від SMK на чолі з Белою Бугаром, який згодом заснував нову політичну партію «Most-Hid». Розкол також відбувся в KDH, де група депутатів навколо Володимира Палко, не погодившись із напрямком партії, вийшла з парламентського клубу KDH і створила політичну партію Консервативні демократи Словаччини. Разом із розколом цих початкових політичних партій на політичну арену виходить нова ліберальна партія «Свобода та солідарність» (SaS), яка відносно вона змогла швидко охопити молодих виборців і тих, хто голосує вперше. У цей період не відбулося значної інтеграції партійної системи у вигляді злиття чи тіснішої співпраці окремих партій. Це відображало стан, до якого прийшла словацька партійна система після кількох об'єднань в попередні періоди, тому що в лівій частині політичного спектру була лише партія Smer – SD, в яку було інтегровано кілька менших лівих партій. У правоцентристській частині партійної системи на формування політичних партій суттєво впливав ступінь фрагментації, що уможливлювало співіснування та співпрацю кількох відповідних політичних суб'єктів без спроб злиття чи інтеграції. «Навіть у виборчий період 2006-2010 рр. у словацькій системі політичних партій зберігалися елементи поляризації, успадковані з минулого, які значною мірою визначали характер партійних взаємодій, впливали на взаємні зв'язки партій та їхню коаліцію» [7, s. 77].

На виборах до законодавчих зборів у 2010 році, згідно зі змінами до закону про вибори, могли голосувати також засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, за винятком засуджених за вчинення особливо тяжкого злочину. Згідно з очікуваннями, Smer – SD виграла вибори, після чого SDKÚ-DS закінчила зі значним програшом. Дві позапарламентські партії SaS і Most-Híd увійшли до Національної ради Словацької Республіки. Навіть KDH не досяг значного покращення, а SNS лише ледве перевищив п'ятивідсотковий кворум, що можна пояснити перенесенням виборців націоналістів до Smer – SD. Несподіванкою цих виборів став провал ĽS-HZDS, який не потрапив до парламенту, і таким чином конфліктна лінія мечіаризм – антимечіаризм остаточно зникла з політичної конкуренції. Підтримка партії Smer – SD при цьому періоду вона постійно зростала, а тому

в типології Ж. Блонделя можна говорити про тенденцію формування багатопартійної системи з домінуючою партією.

Ці вибори суттєво вплинули на формування політичних партій угорської меншини, які намагалися отримати на виборах голоси від тієї ж категорії виборців. Програв у цій боротьбі SMK, який значно радикалізувався і на перший план вийшли національні питання. Навпаки, «Most-Hid» намагався подолати національні розбіжності між словаками та угорською меншиною і навіть намагався апелювати не лише до угорських, а й до словацьких виборців, що зрештою виявилося одним із вирішальних факторів успіху партії. Оскільки переможець виборів, єдиний політичний суб'єкт на лівій стороні політичного спектру, не зміг сформувати уряд, коаліційний уряд було сформовано правими політичними партіями SDKÚ-DS, SaS, Most-Híd і KDH на чолі з Іветою Радічовою. Всередині правих партій, Лінії конфлікту ліберали (SDKÚ-DS, SaS) – консерватори (KDH, SNS) і центр (SNS) – периферія (Most-Híd) були присутні. Ця ідеологічна розбіжність у парламенті і особливо відмова SaS голосувати за т. зв «євровал», з яким було пов'язане голосування про довіру до уряду, стали причиною розпаду урядової коаліції та призначення дострокових парламентських виборів [5, s. 90].

Вибори до Національної ради Словацької Республіки завершилися явним тріумфом Smer – SD, отримавши 83 місця в парламенті. Про цей тріумф також свідчить разюча різниця між Smer – SD та другою за успіхом партією на виборах KDH, яка отримала лише 16 мандатів у парламенті. Несподіванкою стало третє місце нової політичної партії Ігоря Матовича «Звичайні люди та незалежні особи» та результати виборів SDKÚ-DS і SaS, які були трохи вище закриваючого пункту навколо межі шість відсотків, а сторона Most-Híd також перевищила цей необхідний поріг. Ще однією важливою особливістю цих виборів, яка суттєво вплинула на партійну систему, стала непрохідність необхідної межі SNS, що дещо зменшило значення націоналістичної лінії конфлікту в парламенті.

Smer-SD здобула найбільшу перемогу на парламентських виборах в історії Словаччини, її підтримали 44,4% виборців, тоді як усі правоцентристські парламентські та непарламентські партії (SMK, DÚ) отримали загалом 41,8% відсотків голосів. Ця різниця між правими та лівими свідчить про те, що основний розподіл політичних поглядів словацьких виборців залишався відносно стабільним. Після виборів партія вела переговори з іншими парламентськими партіями про можливу урядову коаліцію, але в кінці створено одноколірний уряд, на основі якого одна конфліктна коаліційна лінія – влада- опозиція, або ліві-праві. Різниця партійного спектру очевидна, оскільки по його лівій стороні є лише одна велика партія (Smer – SD), а права частина характеризується значною фрагментація. Роздробленість правих посилюється також внутрішньопартійними розколами, на основі з яких формувалися нові політичні суб'єкти (NOVA, SKOK, SIEĎ).

Отже, ми намагалися вказати, як вибори та виборчі системи впливають на системи політичних партій. Проаналізовано вибори до НР СР після 1989 р. Віхою політичної системи можна вважати перші вільні вибори, на яких переміг ініціатор падіння тоталітарного режиму VPN. На систему політичних партій Словаччини також вплинуло зміни до виборчого законодавства, серед найсуттєвіших – т. зв «поправка Мечіяра», яка запроваджувала один загальнонаціональний округ і збільшувала кворум для виборчих коаліцій, що мало значний вплив на формування партійної системи. Наявність конфліктних ліній також вплинула на появу та формування політичних партій, а також часті розбіжності та розколи всередині окремих політичних суб'єктів.

Можна спостерігати, що при поєднанні кількох округів і різних методів підрахунку голосів можуть відбутися значні зміни, які відобразяться на формуванні системи політичні партії. Всі парламентські вибори, які відбулися в Словаччині після падіння комунізму, суттєво вплинули на формування політичних партій, а нинішня форма виборчої системи Словаччини має помітний вплив на формування партійної системи, який ми могли спостерігати, наприклад, поява кількох невеликих політичних утворень. При зміні виборчої системи на мажоритарну принцип стабілізував би партійну систему, в якій тільки великі партії консолідувалися б, малі партії мали б низьку ймовірність успіху на виборах і таким чином зменшили б їх кількість. Завдяки збільшенню кількості виборчих округів покращилася б якість виборчої та партійної конкуренції, оскільки окремим кандидатам довелося б більше «боротися» за місце у списку кандидатів у даній країні. Виборча конкуренція стала б ефективнішою, але просте збільшення виборчих округів до чотирьохвосьми суттєво не змінило б партійну систему; також необхідна зміна методу підрахунку голосів.

Список використаних джерел:

1. BALKO, D. 1992. Dva roky politickej slobody. Bratislava: RaPaMaN, 1992, 198 s.
2. BELKO, M. 2003. Vývoj systému politických stran. In Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti. Brno: Masarykova univerzita, 2003, 177 s.
3. KOPEČEK, Ľ. 2007. Politické strany na Slovensku 1989 – 2006. Brno: CDK, 2007. 672 s.
4. LEBOVIČ, P. 1999. Zápas o udrţanie demokracie: politické súvislosti novelizácie volebného zákona. In: Slovenské voľby ´98: Kto? Prečo? Ako? Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999, 311 s.
5. LEŠKA, D. 2011. Formovanie politického systému na Slovensku po roku 1989. Bratislava: Infopress, 2011. 240s.

6. MESEŽNIKOV, G. 1999. Voľby 1998 a vývoj systému politických strán. In: Slovenské voľby ´98: Kto? Prečo? Ako? Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999, 311 s.
7. MESEŽNIKOV, G. 2011. Parlamentné voľby 2010 a vývoj systému politických strán. In: Slovenské voľby 2010. Šanca na zmenu. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2011, 271 s.
8. RYBÁŘ, M. 2005. Premeny straníckej politiky. In: Spoločnosť a politika na Slovensku: Cesty k stabilite 1989 – 2004. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005. 416 s.
9. SPÁČ, P. 2010. Priama a zastupiteľská demokracia na Slovensku. Brno: ISPO, 2010, 278 s.

Василь Войтович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Закономірності поляризації електорального вибору жителів Словаччини за підсумками парламентської виборчої кампанії 2023 року

30 вересня 2023 року в Словаччині відбулись дострокові парламентські вибори. Виборча кампанія, що передувала дню проведення виборів несла вкрай поляризований, інколи навіть конфронтаційний характер. Цього року явка була найвищою з парламентських виборів 2002 року – 68,51%, що однозначно свідчить про значний суспільний запит на зміни у вищому представницькому органі країни. Так, за офіційними результатами, 6 політичних партій та 1 виборча коаліція політичних партій потрапили до Народної Ради Словацької республіки.

Перемогу на виборах здобула опозиційна партія «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD). Після програшу на парламентських виборах 2020 року, ця партія поступово готувалась до свого реваншу та всіляко намагалась протистояти своїм опонентам. Так, нерідко висловлювання лідера партії Роберта Фіцо були наскільки радикальними, що за своїм посилом могли посперечатися хіба, що з наративами ультраправої партії «Республіка». Більшість інших політичних партій намагалися не допустити цей реванш, що однозначно впливало на міжпартійний баланс.

Серед основних закономірностей такої поляризації відзначаємо новітній фокус структурування політичних партій у Словаччині на «проукраїнських» і «проросійських». До «проукраїнських» партій відносимо: «Прогресивна Словаччина» – партію президентки Зузани Чапутової, Християнсько-демократичну партію Словаччини (KDN) і партію «Свобода і солідарність» (SaS). Натомість до «проросійських» партій відносимо «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD), Словацьку національну партію (SNS) та партію «Республіка».

Цікаво, що структурування за ідеологічним критерієм також чітко показує існування двох конкуруючих таборів. До партій ліво-центристського табору можна віднести партію «Прогресивна Словаччина», «Свобода і солідарність» (SaS), партії «Християнсько-демократичний рух» (KDN) та «Голос – Соціал-демократія» (HLAS–SD). Натомість партії правого ідеологічного табору мають представництво у вигляді «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD), Словацької національної партії (SNS). Відповідно міжпартійна конкуренція, методи політичної боротьби, програми та виборчі гасла також були доволі протилежними та спрямованими на потенційний електорат цих двох таборів політичних партій.

Симпатії жителів щодо основних учасників виборчих перегонів у регіональному зрізі демонструють, що мешканці заходу країни переважно підтримали «проукраїнські», ліберальні політичні сили («Свобода і солідарність» (SaS), «Прогресивна Словаччина»). «Свобода і солідарність» (SaS) подолала бар'єр у 6 словацьких краях, однак найкращі результати (12,5% голосів виборців продемонструвала у Братиславському краї, де відповідно партія «Прогресивна Словаччина» здобула перемогу (31% голосів виборців)) [2]. Загалом партія «Прогресивна Словаччина» намагалась конкурувати з переможцем виборчих перегонів «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD) у всіх краях, але найменш результативно це було у Пряшівському краї, де верх взяли представники протилежного політичного табору.

Схід Словаччини є поки стійкою електоральною опорою партії «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD), партії Роберта Фіцо. Жителі центральних районів Словаччини переважно свої голоси віддали партії «Голос – Соціал-демократія» (HLAS–SD), яка за підсумками виборчої кампанії отримала 27 мандатів та стала однією з ключових фігур з огляду на подальше формування коаліції.

Аналізуючи результати виборів, відзначаємо й значні електоральні успіхи партії етнонаціонального спрямування «Альянс» (як об'єднання трьох партій – «Партія угорської громади», «Міст» і «Єдність угорської громади»). В окремих районах Нітранського та Трнавського краю Словаччини, політична сила здобула переконливу перемогу випередивши своїх найближчих конкурентів на понад 30% голосів виборців. Попри високий рівень підтримки цієї політичної партії в прикордонних районах Нітранського та Трнавського краю, подолання виборчого бар'єру в Банськобистрицькому та Кошицькому краях, Альянсу не вдалось пройти до парламенту – 4,38% голосів виборців здобула партія загалом по країні [2]. Не зважаючи на те, що в другому поспіль скликанні Національної Ради Словаччини, не буде жодного репрезентанта від партій угорської національної меншини в Словаччині, очевидним є виразний суспільний запит на репрезентацію їх інтересів.

На межі подолання 5% виборчого бар'єру опинилась також партія «Республіка» – ультраправий рух, якому напередодні виборів прогнозували результат аж до 12%. Однак у день голосування вона показала несподівано провальний результат і здобула лише 4,75% [2]. Серед причин такого електорального результату можна зазначити перехід голосів потенційних виборців «Республіки» до політичної сили «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD), яка в ході виборчої кампанії несла не менш радикальні наративи, ніж партія «Республіка».

Партії, які на дострокових виборах 30 вересня набрали не менше 3% усіх голосів, отримають державний внесок. Загалом сторони отримають понад €92 млн внесків з державного бюджету. Серед них ультраправий рух «Республіка» та партія угорської меншини «Альянс». Крім того, партії, які набрали понад 2 відсотки голосів, повернуть заставу в розмірі 17 тисяч євро за участь у виборах [1].

Важливо зауважити й той факт, що чітко зберігається тенденція персоніфікації образів політичних партій. Так, політичний імідж лідерів таких політсил, як «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD), «Голос – Соціал-демократія» (HLAS–SD), «Звичайні люди та незалежні особистості» (OĽaNO), безпосередньо впливає на позиції цілої партії у політичних процесах. На таку персоніфікацію однозначно впливають методи політичної боротьби, які використовують вище зазначені партії, це зокрема популізм, євроскептицизм та поширення проросійських наративів. Помітна радикалізація партії «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD) виражалась у відкритих закликах припинити будь-яку військову допомогу Україні, критиці чинної політики ЄС, зближенні відносин з росією та недопущенні для неї санкцій. Очевидно, що такий поворот у риториці владних сил Словаччини, створює прецедент для інших проросійських лобістів у Європі, проте набір детермінант підтримки окремих політичних сил в кожній країні є доволі варіативним, ситуативним і немає чітких сигналів, що в інших європейських країнах помітний бар'єр репрезентації долатимуть політсили зі схожими наративами.

З іншого боку, вже зараз Партія європейських соціалістів (PES) розглядає можливість виключення партії Smer-SD зі своєї фракції на тлі погроз останньої припинити військову підтримку України, яка захищається від вторгнення росії. Голова європейських соціалістів Ш. Левен каже, що якщо риторика Smer-SD продовжиться і стане політикою, коли партія сформує уряд, він розгляне питання про виключення партії [1].

Вже в двох країнах Вишеградської четвірки (Словаччині й Угорщині), на владних позиціях опинились відверто «проросійські» сили. В контексті підтримки України, постає питання наскільки Європейській коаліції вдасться приймати відповідні ефективні рішення, дивлячись на позиції офіційного Будапешта та Братислави.

Можна зробити висновок, що парламентські вибори 2023 року в Словаччині показали значну поляризацію голосів виборців, чітко простежувались регіональні відмінності електоральних преференцій жителів різних країв. Також було виявлено тенденції існування запиту на репрезентацію інтересів національних менших, вплив російської війни проти України на динаміку внутрішньополітичних і міжпартійних процесів Словаччини. Очевидно, що такий провладний поворот матиме ряд впливів на словацьку політику, ключовим залишатимуться показники урядової ефективності та як радикалізація партії «Напрям – Словацька соціал-демократія» (SMER–SSD) вплине на рівень її підтримки у подальші місяці перебування при владі.

Список використаних джерел:

1. Csanyi P. Slovakia political briefing: The 2023 Parliamentary Election in Slovakia. URL: https://china-cee.eu/2023/10/19/slovakia-political-briefing-the-2023-parliamentary-election-in-slovakia/
2. Výsledky parlamentných volieb 2023. URL: https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2023/vysledky

Petr Oskolkov
PhD in Political Science,
Researcher at the School of Communication from Ariel University,
Affiliated Researcher at the Begin-Sadat Center
for Strategic Studies from Bar-Ilan University (Israel)

KOOS Party in Estonia: A russian Electoral Action in the EU in the Wartime

The issue of political representation of the russian (or rather, russian-speaking) minority, who comprise ca. 24 percent of the population, has been a challenge for Estonia since it re-established its independence in 1991. Even though some sources tend to exaggerate the problem of non-citizenship in Estonia, only 20 percent of the local russians have so-called «alien's passports.» Moreover, even non-citizens are allowed to vote in the municipal elections.

After a number of party projects claiming to represent the «russian voices,» including the russian Party of Estonia (*Vene Erakond Eestis*) and Estonian United People's Party (*Eestimaa Ühendatud Rahvapartei*) have failed, the Center Party (*Keskerakond*) took over the initiative. The Centrists are a well-established Estonian center-left party project, an heir to the People's Front of Estonia. In the late 1990s, its leadership decided to capitalize on the russian minority needs [1], including education and naturalization, – a strategy that proved to be successful and was among the factors that made the Center Party one of the major political actors in the Estonian landscape. However, since 2014, the party has begun to gradually drop its «pro-russian» image, which was aimed at increasing the popularity among ethnic Estonians but led in fact to a loss in attractiveness among the russophones. The latter did not want to tolerate a coalition with Fatherland (*Isamaa*), a conservative party of the national establishment, and preferred to vote for EKRE – the Conservative People's Party of Estonia, outward right-wing populists criticizing the EU, NATO membership, homosexuality, and the influx of foreign-looking migrants [4].

However, the year 2022 brought not only tragedies but also political opportunities for those who want to capitalize on the ever-growing cleavage between two major ethnic segments of the Estonian population. Against the background of the war, the estrangement of the russian voters reached its peak, and the new party project did not wait long to emerge. Aivo Peterson (original surname is Krylov), a 52-year-old masseur and healer-chiropractor from the border city of Narva, established a movement called «TOGETHER Organization Points to Sovereignty» (*KOOS organisatsioon osutab suveräänsusele*, «koos» is «together» in Estonian), abbreviated to just KOOS.

It was initially registered as an NGO named «Together for Peace in Estonia» in April 2022. Peterson's partner in the movement became Oleg Ivanov, a businessman involved in the affairs with cryptocurrency. Seemingly, Ivanov was responsible for material aspects, and Peterson's assets were an Estonian-looking background (Aivo's mother was Estonian, and his father was russian) and experience in Estonian politics (in 2002-2008, Peterson was a member of the Center Party, and in 2008-2011 a member of the Social Democratic Party; in 2021, he run for the Estonian presidency as a «people's candidate»). Oleg Ivanov himself is also an Estonian citizen, born in Tallinn in the family of Vladimir Ivanov, an activist of the pro-russian (and pro-Kremlin) Constitution Party of Estonia (seized to exist in 2008).

The pro-Kremlin orientation of the KOOS movement has been obvious since the very beginning: it has called for a «neutral status» of Estonia (meaning the withdrawal from the EU and NATO), non-involvement of Estonia into the war in Ukraine, granting citizenship rights automatically to everyone who lived in Estonia in 1991, and the protection of «historical monuments» (meaning the Soviet-era sculptures that have become another stumbling block between the two ethnic communities). Military expenses should not exceed 1 percent of the GDP. The rhetoric of «sovereignty» (against the influence of the EU and NATO) was once again employed to transmit the pro-Kremlin narrative in a European political landscape, together with the tropes of «traditional values,» religion, family, etc. It was amplified by the self-representation strategy of a «peace dove» (literally, this was the initially proposed KOOS party symbol). Also, Ivanov called the Bucha massacre «staged,» and compared the russians in Estonia to Jews in Nazi Germany; both Ivanov and Peterson have visited «Solovyov LIVE,» the russian propaganda TV show, as invited guests. Their electoral strategy was entirely oriented towards the russian-speaking minority.

The KOOS movement has undertaken several attempts to get officially registered as a political party; however, it has failed to reach the required membership number before the March 2023 elections to *Riigikogu* (Parliament). So, the movement reached a four-month agreement with the United Left Party of Estonia which was also experiencing membership and funding problems, and the candidates of KOOS were included in the United Left's electoral list. To some observers, the results of the elections came as a shock: Aivo Peterson got 3968 votes in Ida-Virumaa province, becoming the second favorite candidate after Mihhail Stalnuhhin – one of the most experienced and well-known russian-speaking politicians in Estonia. A big achievement for a politician called the «most famous Estonian Putin-lover» [5]. The United Left has anyway not passed the electoral threshold for its candidates to get into the parliament, but the number was sufficient to make other parties realize the threat. (Oleg Ivanov's result in Tallinn was less impressive, though also not insignificant: he got 2699 votes, mostly in the russian-populated Lasnamäe neighborhood).

In May 2023, the KOOS movement eventually gained the long-desired status of a political party. However, before that moment, the party leadership got other problems to be solved. In March, Aivo Peterson was arrested by the Estonian security services upon returning from a trip to Donetsk and Mariupol sponsored by a russian charity foundation. In May, Oleg Ivanov decided to direct the party's actions from russia. In September 2023, Peterson was officially accused of treason. Julia Smoli, occupational therapist, officially became the new chairperson. As of August 2023, the party had 740 members and existed thanks to (rather tiny) donations. In the summer of 2023, a new party project started its life, with practically the same agenda and program: Estonian People's Party (*Eesti Rahvaerakond*), led by, inter alia, Harry Raudvere – Oleg Ivanov's alleged business partner, the owner of the nationalist *Nõmme Raadio* station, expelled from the Fatherland party for publicly supporting Putin's actions in Ukraine. The new political carpetbagger is still not registered officially as a political party, though.

What are the most important problems highlighted by the «KOOS affaire»? The russian speakers of the capital and of the Ida-Virumaa northeastern province became the party/movement's main target audience, and this audience gratefully responded to the call. The russian voters are disappointed by the dubious policies of the Centrists and by the rhetoric of the ruling coalition. The latter does not always care about publicly distinguishing between the russian state and the ethnic russians living in Estonia, and about formulating a clear and targeted policy towards the russian-speaking citizens. The problem of the Center Party was nicely formulated by Aivo Peterson himself: «The votes were lying on the ground, and someone had to pick them up» [5]. The elections of March 5, 2023, became a textbook example of protest voting that could potentially have grave consequences for Estonian democracy. KOOS became a niche party [2], targeting a rather narrow audience but with a result that is almost warranted; it had just to fill the niche free of both the government's policies and more balanced political forces. It has become a party movement, broadly interacting with its potential voters on various Internet platforms, including social networking sites and forums. Among the accusations against Peterson, the most important was «spreading propaganda messages and narratives in the social media.» Other parties sometimes lag behind populist actors who do not spare efforts to attract social media audiences [3].

The described experience demonstrates that in the absence of a strategy targeted toward an ethnolinguistic minority, political carpetbaggers and «agents of influence» come to fill the niche, to «pick up» the votes «lying on the ground.» Mitigating this threat is of utmost importance for any non-monoethnic polity.

References:

1. Budryte D. (2005) Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States. Ashgate.
2. Meguid, B. (2023) Adaptation or inflexibility? Niche party responsiveness to policy competition, with evidence from regionalist parties. European Journal of Political Research, 62: 355-376.
3. Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017) Populism: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
4. Oskolkov, P. (2020) Estonia's party system today: electoral turbulence and changes in ethno-regional patterns. Baltic Region, 12(1): 4-15.
5. Pihl K. (2023) «Pealtnägija»: Aivo Peterson võitleb Kremli jutupunktidega rahu eest. Eesti Rahvusringhääling. URL: https://www.err.ee/1608908549/pealtnagija-aivo-peterson-voitleb-kremli-jutupunktidega-rahu-eest.

Olha Morgunyuk
PhD student at the Department of Political Science from Ivan Franko National University of Lviv

Movement party institutionalization: Why do some parties gain success and others fail?

With more and more challenges that provoke social upheaval, we now witness more and more «overlapping» between the social movements and political parties, and also the process of social movements that become later political parties.

Thus, American sociologist and political scientist Jack A. Goldstone in his book «States, Parties and Social Movements» suggested that «parties and movements have become overlapping, mutually dependent actors in shaping politics to the point that long-established political parties welcome social movement support and often rely specifically on their association to win elections» [1]. We can observe this tendency in democratic states all over the world. Indian Aam Aadmi Party (AAP, Party of a Common Man) is just one of such examples. It was established in 2012 as a consequence of the anti-corruption protests and movement which appeared in 2011. Now it is a party that formed governments in the Indian state of Punjab and a union territory of New Delhi. Since 2023 AAP was officially granted the status of national party by the Indian Electoral Commission. Yet some movements tend to call themselves parties, but in fact, preserve their movement features. One that we will focus on in this paper is the German movement PEGIDA.

Social movements, political parties, and movement parties?

Basically, through social movements actors engage in collective action, whose distinctive features are 1) identified opponents, 2) dense informal networks 3) collective identity [2]. Thus, social movements are «networks of groups and individuals, endowed with some collective identification, that pursue goals of social transformation mainly through unconventional forms of participation» [3]. Political parties have a number of definitions. One of the most quotable in academic papers is by G. Sartori who stresses that a political party is «any political group identified by an official label that presents at elections and is capable of placing through elections (free or non-free), candidates for public office» [4]. Parties often have more organized structure than social movements. But if the social movement tends to become an organization, it may transform its loose organizational structure into a more structured one. Yet the most distinctive feature that differentiates political parties and organized social movements is the participation in the electoral process. Donatella Della Porta states that

«movement parties emerge as a sort of hybrid between the two, when organizational and environmental linkages are very close: to different degrees, they have overlapping membership, co-organize various forms of collective action, fund each other, address similar concerns» [5]. Such parties both participate in protest campaigns, but also go on elections and have their electoral bases. They may include networks of organizations and individuals (which is a social movement feature), also its members may still stay as members in organizations and networks connected to social movements. H. Kitschelt in his definition of movement parties stresses their transitional character. Movements partis, according to H. Kitschelt, are «coalitions of political activists who emanate from social movements and try to apply the organization and strategic practice of social movements in the arena of party competition» [6]. Having this overlap between social movements and political parties, movement parties have (to some extent) their special way of institutionalization which is influenced by this movement character of a party. One of the first conceptualizations of party institutionalization is done by Angelo Panebianco in his book «Political Parties». He says that a party is institutionalized 'when it becomes valuable in and of itself.' Panebianco provides two scales by which this can be measured: autonomy – the degree of autonomy in decision-making between a party and its external environment, and between a party and its leader, and systemness – the internal organization and composition of the party [7] [8]. Having this framework in mind, we will measure why in case of Aam Aadmi Party the party successfully moved of the institutionalization ladder and in case of German PEGIDA Movement it failed.

Two examples: Aam Aadmi Party and the German PEGIDA Movement

The Indian Aam Aadmi Party (AAP) emerged in the wake of vigorous anti-corruption protests during 2011 and 2012. These protests saw millions of Indian citizens demonstrating against corruption, culminating in a particularly robust movement with a significant stronghold in India's capital – New Delhi. It was in this context that the movement gradually evolved into a political party. In the 2013 state elections in New Delhi, running on a platform primarily focused on anti-corruption, the AAP secured 28 out of 70 seats, enabling it to establish a minority government. Arvind Kejriwal, the party's leader, was appointed Chief Minister, although his tenure concluded abruptly after 49 days, leading to substantial challenges in garnering support in the 2014 federal elections. However, the AAP achieved a remarkable victory in the 2015 snap elections, obtaining 67 out of 70 seats in the union territory of New Delhi. The party continued its success in the 2020 local elections, securing a majority with 62 out of 70 seats, thereby affirming its position as a significant regional force within India – a country with a strong representation of regional political parties. Furthermore, the AAP has been diligently expanding its presence state by state. Significantly investing

efforts in the state of Punjab in 2022, the AAP secured a majority (92 out of 117 seats) in the Punjab Vidhan Sabha (state legislative assembly), marking its prominence there. Additionally, with representation in two other Indian states (Gujarat and Goa) and in the Lok Sabha (lower chamber of the federal parliament), the AAP has been accorded the status of a national party in 2023.

Upon reviewing interviews with the party's leadership, evaluating its performance, and examining its programs and manifesto, it is imperative to highlight the strategies that facilitated the AAP's way of institutionalization from a movement to a political party. Among these strategies was the routinization of decision-making processes and the establishment of a clear organizational path. The party instituted a stable structure, appointing Arvind Kejriwal as the National Convener, Pankaj Gupta as the National Secretary, and Narain Dass Gupta as the National Treasurer. The party also got well-established local branches. Moreover, the AAP copied the behaviour observed in other Indian parties, namely Bharatiya Janata Party (BJP). Thus, it also became a party of a strong leader which is common within the Indian political context. Initially represented by three key figures, the AAP subsequently concentrated its leadership around one – Arvind Kejriwal, with Bhagwant Mann leading state party branch in Punjab. The party also dedicated considerable efforts to expanding its membership, reportedly reaching 10 million members. Currently, the AAP is part of an opposition coalition in anticipation of the forthcoming federal elections scheduled for March-April 2022.

PEGIDA (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes* (German) or *Patriotic Europeans against the Islamisation of the Occident* (English)) movement emerged in 2014 in Germany. It was established in Dresden, Saxony, by individuals linked to the local sports and party scene. Its leading figure, Lutz Bachmann, had a controversial biography, facing multiple trials. «While PEGIDA was first founded as a Facebook group, it quickly proceeded to protest on the streets. Apart from opposition to Muslim immigration, criticism of political elites and mainstream media were key issues put forward. In Dresden, participation in PEGIDA protests skyrocketed in December 2014 and January 2015, with up to 20,000 sympathisers present. Afterwards, numbers declined, but especially from September 2015 to the following winter, and also in exceptional cases afterwards, PEGIDA could still mobilise several thousand followers» [9]. While having vast presence on the protests in 2014-2016, PEGIDA failed to form organizational structure. M. Weisskircher, S. Hutter, and E. Borbath also stress the other feature that influences the future of PEGIDA as a party. Though the leader of the movement Lutz Bachmann in 2016 announced that he establishes his own party – Popular Party for Freedom and Direct Democracy, it failed to incorporate the movement. At the same time another party – Alternative für Deutschland (AfD, Alternative for Germany) successfully incorporated main goals of PEGIDA as a movement (oppo-

sition to migration, opposition to Muslim migrants and refugees) into its party agenda and got support of the movement's members. Different surveys of 2015-2016 show that over 80% of PEGIDA protesters stated their electoral support for AfD [10]. Therefore, we could observe how the rise of AfD corresponded with the decline of PEGIDA movement [11]. So, having another organizationally established political party ready to incorporate your goals, Pegida failed to build its autonomy in decision-making and form solid organizational structure.

Conclusion

The institutionalization of movement parties is a complex process influenced by organizational, strategic, and environmental factors. The comparative analysis of the Indian Aam Aadmi Party and the German PEGIDA movement reveals how much the two indicators – autonomy in decision-making and organizational systemness influence the process of successful institutionalization of movement parties. Being able to routinize its decision-making process and to form an organizational structure AAP went through the process of institutionalization, becoming an established political party in over ten years after its foundation. PEGIDA on the contrary failed in forming the organizational structure and was incorporated by the political party that claimed for similar political agenda.

References:

1. Goldstone, J. A. *States, Parties and Social Movements*. Cambridge University Press. 2004, p. 4.
2. Della Porta D., Diani M. *Social Movements. An Introduction*. Second Edition. Blackwell Publishing. 2006, p. 20.
3. Della Porta D., Fernandez J., Kouki H. Mosca L. *Movement Parties Against Austerity*. Polity Press. 2017, p. 7.
4. Sartori G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press. 1976, p. 63.
5. Della Porta D., Fernandez J., Kouki H. Mosca L. *Movement Parties Against Austerity*. Polity Press. 2017, p. 7.
6. Kitschelt H. Movement Parties. In: *Handbook of Party Politics*. London: SAGE Publications Ltd. 2006, p. 280.
7. Panebianco A. *Political Parties*. Cambridge University Press. 1988, p. 55.
8. Pedahzur A., Brichta A. The Institutionalization of Extreme Right-Wing Charismatic Parties: A Paradox? In: *Party Politics* Vol. 8, No. 8, p. 33.

9. Weisskircher M., Hutter S., Borbath E. Protest and Electoral Breakthrough: Challenger Party-Movement Interactions in Germany. In: *German Politics*, 32:3, p. 551-552.
10. «Wir sollten begreifen, dass Pegida und AfD dasselbe sind» // Deutschlandfunk 25.02.2016. URL: https://www.deutschlandfunk.de/pegida-studie-wir-sollten-begreifen-dass-pegida-und-afd-100.html
11. Weisskircher M., Hutter S., Borbath E. Protest and Electoral Breakthrough: Challenger Party-Movement Interactions in Germany. In: *German Politics*, 32:3, 538-562.

Зеєв (Володимир) Ханін
PhD, доктор політичних наук, професор,
професор Відділення політичних наук
Університету імені Бар-Ілана (Ізраїль)

Етнополітичні конфлікти в західній Ерец-Ісраель/Палестині у 21 столітті: держава, партії та зовнішні фактори

Етнополітична складова різноманітних конфліктів всередині Ізраїлю і довкола нього традиційно велика. В структурі ізраїльського суспільства існує немало груп та прошарків, історико-культурні, цивілізаційні та соціально-політичні відмінності між якими часто переважають над елементами колективної ідентичності - що має свою проекцію як на ізраїльську суспільну політику, так і на політичний процес.

Всередині єврейської більшості Ізраїлю етнополітичний фактор проявляється в різних інтерпретаціях загальнонаціональної та специфічної секторальної повістки дня представниками як т.зв. «Першого Ізраїля» (нащадки «першопоселенців», у масі своїй ашкеназького, тобто, європейського походження, що утворюють ядро владно-власницького істеблішменту й середнього класу країни) і кожної з трьох етно-общинних груп, неналежних до «культурно-політичного мейнстриму». Тобто, «сефардами» (євреї-вихідці з країн Азії та Африки й їхні нащадки – т.зв. «Другий Ізраїль»), «русскими» (вихідці з пострадянських країн) і ультрарелігійними ашкеназькими євреями – т.зв. «харедим». На додаток до них, на ізраїльському політичному ринку в останні роки з'являються і нові групи общинних політичних інтересів: вихідці з Ефіопії; т.зв. «нові харедим» (сучасні євреї ультраортодокси) і т.зв. «франкофони».

У всіх вказаних випадках мова йде про пошук оптимальної моделі поєднання общинної (етнокультурної) бази з загальнонаціональною платформою і вимоги загальнонаціональної легітимації «секторально-загальнонаціональних інтересів», що продовжують трансформуватися. Іншими словами, соціально-економічні, культурно-громадські, а в ізраїльській ситуації – нерідко й загальнополітичні інтереси отримують своє секторально-общинне та етнополітичне вираження. Частіше за все, розбіжності у даних темах вирішуються або консервуються на рівні електоральної політики. Не випадково «секторальні» (тобто, етноконфесійні та общинні) партії, рухи і списки, як і етносоціальний поворот в діяльності й платформі загальнонаціональних партій є майже неодмінною частиною політичного пейзажу країни.

Сказане багато в чому справедливе й по відношенню до арабомовних у своїй масі секторів, що знаходяться всередині ізраїльського громадянського (але поза рамками ізраїльського етнічного єврейського) колективу. Арабомовний сегмент, що у своїй сумі складає більше п'ятої частини (21%) населення країни, також неоднорідний. В його складі є такі групи як ізраїльські черкеси, друзи й, частково, – бедуїни, яких ізраїльському істеблішменту вдалося відділити від основного масиву неєврейської арабомовної меншості шляхом підтримки й розвитку їхньої особливої ідентичності, та стимулювання їхньої лояльності єврейській державі, включаючи, наприклад, обов'язкову мобілізацію друзів та черкесів, і добровільну – бедуїнів, що є громадянами Ізраїлю в Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ). В результаті відносини між даними групами і єврейською державою стали більш-менш схожими на нормальні для Європи відносини малочисельної етнічної меншості з національною державою і з державотворчою нацією[1].

З інших арабомовних груп країни найближчими до формалізації свого неарабського статусу є окремі групи ізраїльських християн, що були признані у 2014 р. особливим етносом християн-арамеїв. На відміну від них ідеї стимулювання партикулярної ідентичності цілого ряду груп в складі сунітської більшості арабського сектору Ізраїлю, що зберегли пам'ять про своє іноетнічне походження (наприклад, арабомовні курди – не менше 100 тис. осіб) практично не знаходять підтримки на офіційному рівні. Такий підхід виглядає непродуктивним з політичної точки зору і некоректним в контексті закріпленої в Ізраїлі ідеї мультикультуралізму. І тому, він повинен бути змінений.

Але найбільша з неєврейських груп ізраїльтян – араби-суніти, що, на відміну від вищезазначених етнічних груп, з моменту створення Ізраїлю залишаються непростим викликом ідеї єврейської демократичної держави, громадянської політичної нації та культурного плюралізму в його західному розумінні. Їхні взаємовідносини з євреями Ізраїлю мають чималий рекорд насильницьких зіткнень, а більшість ізраїльських арабських еліт продовжує артикулювати своє неприйняття Ізраїлю як єврейської держави. Не випадково, кажучи про етнополітичні конфлікти в Ізраїлі, дослідники та журналісти часто фокусуються саме на цих протиріччях, розглядаючи це протистояння в загальному контексті арабо-ізраїльського конфлікту.

Спробуємо оцінити справедливість подібного підходу.

---

[1] В тому ж ключі загалом розвиваються відносини єврейської держави з її громадянами, що належать до малочисельних релігійних груп: послідовниками мусульманської секти Ахмадія, що проживають в хайфському кварталі Кабабір; бахаями (в Хайфі та Акко), а після Шестиденної війни 1967 р. і з алавітами, що проживають в селі Раджар, яке раніше належало Сирії.

Регіональна компонента національної етнополітики

Арабо-ізраїльський конфлікт, початок якому було покладено в 1921 р. першим масштабним погромом арабами євреїв Яффи, Петах-Тікви, Хадери і Реховоту в підмандатній британській Палестині (в єврейській традиції – західна Ерец-Ісраель, тобто «Земля Ізраїля»), в своїх класичних формах, схоже, вже знаходиться на порозі свого завершення. «Арабська весна», що на початку минулого десятиліття охопила близькосхідний регіон і швидко трансформувалася в «ісламістську зиму», зробила очевидним те, що конфлікт Ізраїлю й арабських країн, насправді, знаходиться на глибокій периферії складного сплетіння общинно-племінних, етнонаціональних, внутрішньо- й міжрелігійних, а також соціально-класових протиріч, як і геополітичних проблем регіону.

В результаті конфронтація з Ізраїлем, напевно, вперше за всі роки збройного арабо-ізраїльського протистояння для переважної більшості залучених в нинішній регіональний конфлікт суб'єктів виявилася «non-issue». Домінуючі настрої у середовищі керівництва «поміркованих» прозахідних арабських режимів ще у вересні 2017 р. відобразили знакову заяву трибуни Асамблеї ООН міністра закордонних справ Саудівської Аравії Адель аль-Джубейра, згідно якої його влада «не бачить причин для продовження арабо-ізраїльського конфлікту – найстарішого в регіоні, «якщо скоро [відбудеться] міжнародне співтовариство згідно з вирішенням конфлікту за моделлю двох держав» [MEM 2017].

На повістці дня залишається, по суті, одна тема: конфліктні взаємовідносини ізраїльських євреїв з арабами-палестинцями – членами арабських і арабізованих спільнот різного географічного і етнічного походження, що проживають в різних регіонах історичної області Ерец-Ісраель/Палестини.[1] Включаючи суверенну територію самого Ізраїлю (всередині т.зв. «зеленої лінії») та Йорданію, де представники цих груп мають громадянство відповідних країн, складаючи, відповідно, близько 18% і більше 70% населення, а також в арабських анклавах на територіях Юдеї та Самарії (в міжнародній термінології - на Західному березі ріки Йордан) і в секторі Гази.

Дві останні групи, відповідно, і є основними суб'єктами складної, якщо взагалі осяжної, перспективи вирішуваного етнополітичного протистояння з Ізраїлем в рамках феномену, який в світовому дискурсі не зовсім коректно прийнято нази-

[1] За наявними даними, відносно недавні корені основної маси сучасних палестинських арабів знаходяться в Сирії, Іраку та Єгипті; етнічна структура арабомовного населення з наявною тою чи іншою арабською ідентичністю в Ерец-Ісраель/Палестині включає спільноти власне арабо-бедуїнського, курдського (більше 10%), кавказького, тюркського, балканського, африканського, а також арамейсько-семітського і європейського («франджі») походження. Окремі арабські клани Ерец-Ісраель/Палестини мають також традицію свого єврейського походження. Див. Чернин 2016.

вати «палестино-ізраїльським конфліктом». Його основним змістом є терор проти громадян Ізраїлю екстремістських організацій палестинських арабів радикально націоналістичного та ісламістського толку, й відповідна контртерористична діяльність ЦАХАЛу й ізраїльських спецслужб.

Близько 98% арабського населення Західного берега сьогодні напряму керується Палестинською національною адміністрацією (ПНА), якою практично неподільно керує «Організація визволення Палестини». ОВП, ядром якої є рух палестинських арабських націоналістів «Фатх» Я. Арафата, була заснована в 1964 році (тобто, за три роки до встановлення ізраїльського контролю над Західним берегом і Газою у ході Шестиденної війни) з метою «боротьби за знищення єврейської держави». Але через 30 років, підписавши з Ізраїлем «угоди в Осло» 1993-1998 рр. – продуктом яких і стала Палестинська автономія і ПНА – принаймні, на словах, прийняли ідею відмови від збройного конфлікту і принцип територіального компромісу.

Втім, вже досить скоро істинність подібних намірів виявилася під великим знаком питання в ході небаченої раніше за масштабами й числом жертв хвилі антиізраїльського палестинського арабського терору 2000-2003 рр. (т.зв. «інтифади Аль-Акса»), жертвами якої стали близько 2000 вбитих і багатьох тисяч поранених ізраїльтян. Очевидні факти дієвої матеріальної, організаційної та політичної підтримки терористичних організацій (у тому числі, афілійованих з ОВП, таких як «Танзим» і військові формування Фатха – «Бригади мучеників Аль-Акси») зі сторони офіційного керівництва ПНА Ясіра Арафата послабили в Ізраїлі табір прихильників територіального компромісу, і призвела до різкого росту частки тих, хто вважає, що лідери ОВП ніколи і не припускали справжнього завершення початої ними ще в 1964 р. війни з Ізраїлем [Karsh 2023]. Натомість, вони просто використовували готовність єврейської держави до переговорів і поступків заради миру для досягнення дипломатичними засобами мети знищення єврейської держави, якої їм не вдалося досягти, використовуючи лише силу [Hermann and Yaar 2018].

Шанси на регулювання конфлікту за моделлю «дві держави для двох народів», до чого, виходячи з намірів ініціаторів, мали привести «Угоди в Осло», не дивлячись на формальну прихильність до цієї ідеї обох сторін, залишаються досить туманними. Навіть з урахуванням оголошеної готовності наступника Арафата, Махмуда Аббаса (Абу Мазена) повернутися на рейки мирних переговорів, мінімум попередніх вимог лідерів ПНА/ОВП, без апріорного задоволення яких Ізраїлем вони не лише не готові завершити конфлікт, але й просто відновити перерваний у вересні 2008 р. переговорний процес, не сягають максиму поступків, на які готові у Єрусалимі. Що в принципі обезсмислює саму ідею переговорів [Ханин 2011].

Подібний млявий колись «мирний» (тепер «політичний») процес, який сприяв збереженню геополітичного статус-кво між р. Йордан і Середземним мо-

рем, в деякому сенсі влаштовує обидві сторони. Як Єрусалим, де, незалежно від влади, не бачать припустимого для себе варіанту виходу з «капкану Осло». Так і в ПНА, де припускають, що поки тема «Осло» формально не вичерпана, «ключ» від завершення арабо-ізраїльського конфлікту знаходиться у них в кишені.

Втім, і в команді Абу Мазена не можуть не розуміти, що зворотною стороною затягування процесу і регулярна відмова від тої чи іншої моделі остаточного врегулювання з Ізраїлем поступово веде до інфляції ідеї палестинської держави. І в результаті – перспективі втратити залишки міжнародної легітимності, отриманої їхнім покійним вождем для своєї організації під зобов'язання досягти мирного договору з Ізраїлем.

Дещо подібне ледь не відбулося в каденцію президента США Дональда Трампа, чия адміністрація прийняла циркулюючу в деяких ізраїльських політичних колах концепцію «перевернутої піраміди». Вона пропонує домовитися про взаєморозуміння з «поміркованими» арабськими країнами на основі спільних інтересів, викликів і загроз зі сторони «шиїтської дуги нестабільності» на чолі з Іраном і екстремістських сунітських арабських рухів. А тоді вже в рамках налагодженого арабо-ізраїльського діалогу домовитися щодо палестинського питання. (Саме такий підхід був представлений в концепції «регіонального миру», запропонованій у грудні 2014 року тодішнім головою МЗС Ізраїлю Авігдором Либерманом [Ravid 2014] і приблизно з літа 2016 року майже офіційно ставши одним з базових елементів регіональної політики четвертого кабінету Беньяміна Нетаньягу).

Повернення подібної схеми на повістку дня, включаючи неминучість компромісів, що поки рішуче відкидалися в Рамаллі, в результаті може повернути палестинську тематику до стану «епохи до Мадридської конференції 1991 р.», коли відносини між ізраїльськими євреями і палестинськими арабами були одним із багатьох неврегульованих внутрішніх міжетнічних конфліктів у країнах постколоніального світу. В даному випадку – на території колишнього Британського мандату в західній Палестині, де як повноцінна держава утвердився лише Ізраїль, якому, якщо дотримуватися такої логіки, і вартує передати ініціативу у вирішенні проблеми палестинських арабів.

Саме тому лідери ПНА/ОВП намагаються підтримувати свою релевантність в очах міжнародної спільноти та арабської публіки, організовуючи в рамках доктрини «Дипломатичної інтифади» пропагандистські демарші на різноманітних міжнародних платформах [Shabaneh and Fraihat 2014].[1] А в очах населення керованих ними арабських анклавів Юдеї та Самарії, де росте популярність екстремістських рухів на фоні неефективності та повальної корупції ПНА – за рахунок пу-

[1] Останнім прикладом такої дипломатичної риторики став виступ М. Аббаса на Генеральній асамблеї ООН 21 вересня 2023, https://news.un.org/en/story/2023/09/1141237

блічного одобрення актів палестинського терору, матеріальних виплат сім'ям «шахідів» та ув'язненим учасникам терактів [Kuperwasser 2017]. Зрозуміло, що і те, і інше закріплює в ізраїльтян, справедливе чи ні, упередження, що в Рамаллі, як і за часів Арафата, все ще зацікавлені не так у створенні своєї держави, як у знищенні чужої (Див. наприклад: [Hermann et al 2022]).

Ще менше сумнівів у цьому плані в ізраїльтян стосовно сектора Гази, контроль над яким скоро після одностороннього виведення владою Арієля Шарона в 2005 р. єврейських поселень і баз ЦАХАЛу, опинився у руках радикального ісламістського терористичного угруповання ХАМАС. Лідери цієї, як багато хто вважає, «палестинської версії єгипетських «Брати-мусульмани»«, які в результаті організованого ними в Газі в 2007 р. збройного перевороту привели до фактичного розпаду Палестинської автономії, на відміну від своїх конкурентів з ОВП, все ще не готові ані визнати право Ізраїлю на існування з будь-якими кордонами, ані відмовитися від терористичної активності.

Воєнне крило ХАМАСу, разом з бойовиками своїх партнерів-суперників з «Ісламського джихаду» та інших озброєних радикальних ісламістських угруповань, перетворили сектор у плацдарм регулярних ракетно-мінометних обстрілів ізраїльських міст західного Негева й центру країни. А також не зупиняють спроб організації терактів проти жителів єврейських населених пунктів як в Юдеї та Самарії, так і всередині «зеленої лінії». Змушуючи, в свою чергу, Ізраїль проводити антитерористичні операції з метою відновлення неофіційних, але всім зрозумілих «червоних ліній».

Очевидно, що обидві палестинські арабські фракції, – і лідери «Фатахленду» в Рамаллі, і «Хамастану» в Секторі Гази, – вкрай зацікавлені у мобілізації в свою підтримку «палестинців 1948 року», як вони називають арабів-громадян і постійних резидентів Ізраїлю.

Ізраїльські араби чи палестинці в Ізраїлі?

Якщо говорити про пост-арафатовський істеблішмент ОВП на чолі з Махмудом Аббасом, який все ще контролює більшу частину адміністративних, політичних, силових та фінансових структур ПНА, то для них ізраїльські араби та їхні лідери актуальні як фактор силового й суспільного тиску на ізраїльське керівництво, але, перш за все – як лобісти «палестинської справи» в політичній та інформаційно-дипломатичній сфері.

Подібний вибір виглядає логічним, оскільки скоро насильницькі зіткнення між двома етнічними сегментами ізраїльтян хоч і отримують значний суспільний резонанс, але відносно рідкісні, і частіше за все відбуваються в моменти загострення палестино-ізраїльського конфлікту.

В основному ж протистояння членів арабської общини з єврейською більшістю країни носить громадянський характер. Воно в першу чергу проявляється в підтримці на виборах в Кнесет близько 90-95 відсотками євреїв ізраїльських сіоністських партій, а від двох третин до 80% арабських громадян Ізраїлю – арабських лівих не-сіоністських, палестинських, радикально антисіоністських та ісламістських партійних списків. Таких, як колись двонаціональний, але сьогодні майже виключно арабський комуністичний рух ХАДАШ (офіційно декларуючий принцип інтернаціоналізму), арабська націоналістична партія Таал, поміркований ісламістський блок РААМ та радикально-антисіоністський рух «палестинців 1948 року» БАЛАД. (У виборах зазвичай також беруть участь ще 3-4 арабських чи змішаних арабо-єврейських списки, які, набираючи мінімум голосів, відповідно не проходять електоральний бар'єр).

При наявності тих чи інших ідеологічних розбіжностей, представлені у Кнесеті арабські партії до останнього були єдині в різко негативному ставленні до єврейського характеру Держави Ізраїль, відкрито чи де-факто заперечуючи право євреїв на національно-державне самовизначення в будь-якій частині Західної Палестини/Ерец-Ісраель (Землі Ізраїля). Також і через це, не бажаючи давати легітимацію єврейській державі, лідери даних партій, що формально примикають до «широкого лівого табору», також за рідким виключенням традиційно відмовлялися після виборів рекомендувати представника лівого сіоністського табору на пост прем'єр-міністра. А також не входили навіть у ліву чи лівоцентристську урядову коаліцію – максимум, проявляючи іноді готовність підтримати такий уряд ззовні в обмін на певні бюджетні преференції, або законопроекти, що відповідали їхній ідеологічній повістці дня. (Так, наприклад, сталося під час голосування в Кнесеті за затвердження угод Осло в 1993 р.)

В результаті арабські партії займають специфічну нішу в політичній системі країни. На практиці позиціонуючи себе і представляючи не стільки специфічні інтереси арабомовної етнокультурної меншості ізраїльських громадян, скільки лобіюючи зовнішні (палестинські, арабсько-націоналістичні та/або панісламські), в тому числі й ворожі Ізраїлю сили. Через це де-факто функціонують не стільки як опозиційні фракції, що готові притримуватися правил політичної гри, прийнятих в рамках ізраїльської моделі ліберальної демократії, скільки як несистемна опозиція.

Подальше нівелювання ідеологічних розбіжностей і закріплення їхнього «спільного знаменника» продовжилося після об'єднання цих партій в «Об'єднаний (або «єдиний») арабський список» (ОАС) напередодні виборів у 20-й Кнесет у березні 2015 року. Що, окрім всього іншого, сталося також за наполяганням голови ПНА Махмуда Аббаса, стурбованого можливістю зникнення в Кнесеті свого лобі, у разі, якщо деякі з арабських партій не пройдуть підвищений незадовго до

цього з 2% до 3,15% електоральний бар'єр. А також під сумнів було б поставлено його заявку на статус офіційного лідера всього «палестинського народу», де би він не знаходився – на Західному березі, в Газі, в Ізраїлі всередині «зеленої лінії» чи в діаспорі.

Надалі ОАС розпадався, об'єднувався й розпадався знову, однак всі ці тактичні еволюції фактично не вплинули на лінію поведінки основного корпусу депутатів Кнесету від цих партій, де тон, судячи з наявних даних, найчастіше задавався його найбільш радикальним елементом.

Арабські депутати були організаторами і/або активними учасниками практично всіх, часто супроводжуваних актами насилля й вандалізму, антиурядових заходів під лозунгом «боротьби проти політичних репресій та ізраїльського расизму відносно внутрішніх палестинців (тобто, арабів - громадян Ізраїлю)». В довгому списку таких дій – проведена в Хайфі у лютому 2016 акція протесту проти заборони діяльності Північного (радикального) крила Ісламського руху і мітинг арабських студентів у Єврейському університету Єрусалиму, що вимагали в грудні 2017 року «вигнати сіоністів з Ізраїлю». А також багаточисельні демонстрації проти антитерористичних операцій ЦАХАЛу в Юдеї, Самарії та Газі, резонансні провокації на Храмовій горі в Єрусалимі та інші подібні події.

Очевидно, що в заходах такого толку брала участь відносно невелика кількість арабомовних ізраїльтян, які, разом з людьми, що пасивно співчувають цим ідеям та методам їхнього вираження, навряд чи складають більшість арабо-мусульманського сектору в Ізраїлі. Але публічний резонанс таких подій, і головне – їхній фасад, утворений арабськими депутатами Кнесету, головами муніципалітетів, релігійними діячами і духовними лідерами, що змушує багатьох ізраїльтян розглядати цю групу як «п'яту колону», а їхня діяльність нерідко провокує ізраїльтян переносити відчуття недовіри та побоювання на общину ізраїльських арабів-мусульман в цілому.

Подібні настрої стали неприємним сюрпризом для ізраїльської «арабської вулиці», яка в масі своїй, як показала серія опитувань різних років, проведених професором Самі Самуха з Хайфського Університету, признають «зручність, свободу й стабільність, якими вони користуються в Державі Ізраїль» (Цит. по: [Raved 2012]). Не випадково 66% ізраїльських арабомовних громадян, опитаних в дослідженні 2017 р. Ізраїльським Democracy Institute (IDI), оцінювали своє становище в Ізраїлі як «хороше» або «дуже хороше» [Peace Index 2017]. А частина ізраїльських арабів, опитаних проф. Самуха, які надавали перевагу Ізраїлю, аніж «будь-якій іншій країні світу» (68,3%), була в червні 2012 р., як і 4 роки тому, в 3,5 вища за тих, хто вибрав інший варіант відповіді.

Якщо це так, то на перший погляд ми спостерігаємо очевидний розрив у інтересах між партійними лідерами, що виступають від імені арабомовної об-

щини Ізраїлю, і реальними соціально-економічними і соціокультурними інтересами їхніх виборців. Насправді, за даними опитування інституту PORI, представленими на щорічній конференції Ізраїльського інституту національної стратегії (INSS) в січні 2020 р., лише 20% арабів-жителів Ізраїлю назвали своїм першим пріоритетом вирішення проблеми палестинських арабів. Водночас 80% такою проблемою згадали економічні, громадянські чи соціальні проблеми арабських поселень в самому Ізраїлі.[1] Цілком розуміючи, припускаємо, що критичною умовою вирішення цих проблем є збереження ними ізраїльського громадянства.

З іншого боку, це не заважає їм продовжувати посилати в Кнесет депутатів, багато з яких, на думку оглядачів, «діють так, ніби вони представляють ПНА та ХАМАС, а не ізраїльтян арабського походження, які голосували за них в надії на вирішення проблем, що стоять перед їхніми общинами» [Toameh 2020]. На цьому фоні взаємна недовіра між ізраїльськими євреями та ізраїльськими арабами продовжує накопичуватися.

Так, опитування INSS/PORI 2020 р. показало, що лише кожен п'ятий єврей-ізраїльтянин готовий розглядати арабів з ізраїльськими посвідченнями особи як «таких ж громадян, як усі». Більше половини (точніше, 54%) надали перевагу варіанту «до них варто ставитися з повагою, але повністю довіряти не слід», а чверть назвала їх «потенційними ворогами».

Дослідження IDI 2017 р. також показало, що 68% єврейських респондентів не вірили у можливість людей водночас почуватися частиною «палестинського народу» і бути «лояльним громадянином держави Ізраїль», і більше половини (52%) вважали, що євреям і арабам було би краще жити в окремих державами з урахуванням того, щоб Ізраїль міг зберегти свою єврейську ідентичність. Зі свого боку, 77% арабомовних ізраїльських респондентів того ж дослідження не бажали такого поділу, але при цьому 67% відмовляли Ізраїлю в праві на самовизначення як єврейської держави народу та національного дому для євреїв [Hermann et al 2022, 72].

Напрошуваний висновок озвучив відомий експерт по арабській общині проф. Рафаель Ізраелі, згідно якому «для них (арабів) важливо жити в Державі Ізраїль, але ця держава для них не є важливою. [І тому] «розбіжності» між арабськими громадянами Ізраїля та їхніми політиками на практиці не існує» [Цит. по: Shagari 2020].

Причина цього парадоксу, на мій погляд, знаходиться в системі тісних переплетених персональних і ділових зв'язків партійних політиків з конкуруючими арабськими общинно-клановими і релігійними групами, і різноманітними сегме-

[1] Автор вдячний директору Інституту PORI Іцхаку Розенблюму (Yitzchak Rosenblum) за представлені дані.

нтами муніципальним, бюрократичних і традиційних еліт, монополізувавших вплив і адміністративні ресурси, представленими державою арабо-мусульманській общині. Тобто, схеми етно-кланового клієнтелізму і патерналізму, що годуються в тому числі за рахунок гарантованої державою арабо-мусульманському сектору значної автономії в освітній, правовій, культурній і муніципальній сфері, забезпечують арабським партіям майже гарантовану електоральну базу.

Маючи подібний політичний ресурс, лідери і депутати таких партій можуть собі дозволити дві взаємовиключні стратегії. Перша – «перевернути» порядок пріоритетів та поставити на чільне місце реалізацію специфічних соціально-економічних і громадянських інтересів арабомовної меншості ізраїльського суспільства за рахунок відмови від непродуктивного для нього безкінечного лобіювання теми створення Палестинської держави та інших «зовнішніх» інтересів. Зрозуміло, що таке непросте рішення буде означати готовність ізраїльських арабських еліт відкрито чи де-факто признати і поважати єврейський національний характер Держави Ізраїль, в якому арабська община усвідомлює свій статус, не виходячи за рамки поважної етнічної та релігійної меншості.

Друга – залишити антисіоністську ідеологію у верхніх рядках своїх політично-поведінкових пріоритетів. А реальні соціально-культурні і соціально-економічні інтереси своїх виборців розглядати лише в якості інструменту мобілізації общинної підтримки своєї головної повістки дня.

Єдиним на сьогоднішній день досвідом реалізації першої з двох стратегій стала спроба лідерів партії РААМ. Напередодні квітневих виборів 2019 року це політичне крило більш поміркованого південного крила Ісламського руху Ізраїлю мало намір включити в свою передвиборчу програму зобов'язання сприяти громадянській інтеграції ізраїльських арабів [Lavie et al 2019, 19-28]. Уклавши тоді союз із радикальними арабськими націоналістами із партії БАЛАД, вони зняли цей пункт, але повернулися до цієї ідеї через два роки потому.

Інші парламентські арабські партії виявилися вірні традиційній концепції «несистемної опозиції». Чий «послужний список» включав у себе голосні, часто супроводжувані насиллям і вандалізмом протестні кампанії. Активну участь ізраїльських арабських політиків у кампаніях по делегітимізації єврейської держави, включаючи рух BDS – програма демонізації єврейської держави і її бойкоту в торгово-економічних відносинах, академії, освіті, медіа, соціальній реабілітації, культурі, політиці, спорті та інших сферах. А також співпраця з проведеною керівництвом ПНА/ОВП політикою «дипломатичної інтифади», що включала в собі широкий набір зусиль по ізоляції Ізраїлю в міжнародних організаціях. (Детальніше див. Ханин 2018).

І, нарешті, офіційно «засуджуючи будь-які акти насилля з обох сторін», цілий ряд відомих фігур ізраїльських арабських партій майже відверто солідаризу-

валися з палестинськими терористичними угрупованнями, фактично виправдовуючи напади на військовослужбовців та громадян Ізраїлю. Так само як і обстріли території Ізраїлю з Гази бойовиками угруповань «ХАМАС» і «Ісламський джихад», називаючи ці дії актами «легітимного народного спротиву ізраїльській агресії».

Від «вуличних бунтів» - до «громадянської війни»?

Саме такий варіант етнополітичних протиріч між євреями і арабами-громадянами Ізраїлю, який забезпечує широкий простір для провокування насильницьких зіткнень між цими двома сегментами ізраїльтян, складає інтерес як і найбільш радикального крила ОВП, так і ще більшою мірою ХАМАСу та інших радикальних ісламістських угруповань. Стимульована ззовні активізація осередків націоналістичних та радикально-ісламістських терористичних арабських угруповань усередині зеленої лінії, як правило, і є тригером подій такого роду.

В більшості випадків вони мають декілька основних характеристик.

По-перше, такі події частіш за все мають місце в моменти загострення палестино-ізраїльського конфлікту. Наприклад, агресивні антиізраїльські демонстрації ізраїльських арабів у різних частинах країни супроводжували широкомасштабну операцію ЦАХАЛу «Захисна стіна» проти палестинської терористичної інфраструктури в Юдеї та Самарії. (Поштовхом до цієї операції стало вбивство 30, а також поранення ще 140 ізраїльтян терористом-смертником ХАМАСу 29 березня 2002 року, під час святкування пасхального седеру в ізраїльському місті Нетанья). Подібні спалахи насилля відбулися й під час антитерористичної операції «Литий свинець», проведеної Ізраїлем з метою зупинки ракетних обстрілів з контрольованого ХАМАСом сектору Газа ізраїльських міст та селищ в грудні 2008 - січні 2009 року [Karsh 2022].

По-друге, в переважній більшості інцидентів з використанням зброї та інших засобів летального характеру (стрілянина, теракти самовбивць, ножові атаки, метання каменів, наїзди тощо) мова про серію поодиноких терактів чи озброєних виступів й провокацій відносно невеликих і не завжди добре скоординованих груп. Причому, після проходження в 2002 р. піку «другої інтифади» 2000-2003 рр., такі інциденти, як правило, є периферією значно більш масштабних подій поза «зеленою лінією».

Окремо стоїть т.зв. «інтифада ножів» (або «інтифада Аль-Кудса») – серія нападів терористів на ізраїльських мирних громадян, прикордонників та поліцейських, що тривала з вересня 2015 р. по червень 2016 р., в основному із застосуванням холодної зброї та транспортних засобів. Головними учасниками близько 250 терактів, вчинених у ході цих подій, а також багатьох інших, яким запобігли Загальна служба безпеки (ШАБАК) і поліція, стали араби з ізраїльським громадянством, перш за все з тих арабських міст Галілеї, в яких діє найбільш радикальне

(«Північне») крило Ісламського руху, оголошеного поза законом на початку листопада 2015 року. А також мешканці кварталів Східного Єрусалиму, що мали статус постійного жителя Ізраїлю, де ідеологічно, ментально й інтелектуально тяжіє Палестинська автономія. Все це суттєво відрізняє цю хвилю від «першої Інтифади» кінця 1980-х, другої Інтифади початку 2000-х і подій літа 2021 р., в яких були залучені, в основному, арабські мешканці територій поза «зеленою лінією».

Масштабні арабські бунти всередині «зеленої лінії» трапляються значно рідше, хоч і, звісно, отримують значний суспільний резонанс. Наприклад, визнання Вашингтоном Єрусалима столицею Ізраїлю стало приводом для організації при участі депутатів, активістів ОАС і пов'язаних з ними груп в грудні 2017 року у Ваді-Ара «демонстрації гніву», у ході якої ізраїльські арабські активісти перекривали важливі транспортні артерії, закидували камінням єврейські машини та автобуси, і ледь не лінчували фотокореспондента однієї з ведучих ізраїльських газет «Єдіот ахронот», який фіксував події на місці.

Схема загоряння таких буцімто спонтанних виступів приблизно ідентична – підбурювання терористичних організацій, які обирають найбільш зручний для них привід, час і місце виступів. «Заворушення, які дехто прийняв за «звичайний шал пристрастей в Рамадан», геть такими не є», – описує передісторію однієї з таких подій ізраїльський спеціаліст в питанні ісламського радикалізму, арабіст Діна Лиснянська. – «Виник добре маніпульований інцидент зразу з декількома осередками полум'я … Все почалося з окремих локальних закликів до нової інтифади і гештеґу «Аль-Кудс тантафід» («Єрусалим повстає», чи, дослівно, «Єрусалим піднімається до інтифади»), а потім до цих закликів доєднався ХАМАС» [Лиснянская 2021].

Однак, організації та підбурення в таких випадках явно недостатньо. Озброєні й насильницькі заворушення особливо великого масштабу практично завжди падали на добре підготовлений ґрунт соціально-політичних процесів, що достатньо давно відбувалися в ізраїльському арабському суспільстві. Саме так варто сприймати першопричини і передумови двох найбільш масштабних, і тому знакових, терористичних нападів ізраїльських арабів на своїх єврейських співгромадян у жовтні 2000 і травні 2021 рр.

Під кінець вересня 2000 р. на Західному березі почалася «друга Інтифада» палестинських арабів. Буквально через декілька днів, 1 жовтня 2000 р. водночас в Галілеї на півночі країни і в районі Негев на півдні почалися заворушення з масовою участю ізраїльських арабів, які в той же день розповсюдилися майже на всі арабські населені пункти півночі Ізраїлю, а також Яффа (арабо-єврейське місто в муніципальних межах Тель-Авіва). Ці буцімто спонтанні акції, як показало розслідування, були заготовані раніше і узгоджені з головою ПНА Ясіром Арафатом [Dike 2004].

Так, ще 18 вересня, тобто за два тижні до початку інтифади 29 вересня того ж року, більш ніж 35 тисяч ізраїльських арабів взяли участь в сьомій «мирній» щорічній ході, організованій під девізом: «Мечеть Аль-Акса перебуває в небезпеці» за керівництва Північного (екстремістського) крила Ісламського руху Ізраїлю (дефакто – філіалу ХАМАСу всередині зеленої лінії) на чолі з лідером руху і мером м. Умм-аль-Фахм шейхом Раад Салахом. Він же очолив найбільш масштабну демонстрацію в Умм-аль-Фахмі після «офіційного» початку інтифади. В той же день Рада керівників арабських муніципалітетів оголосила всезагальний страйк в арабському секторі.

Зі звіту комісії по розслідуванню на чолі з членом Верховного Суду Теодором Ором, назначеної урядом прем'єр міністра Ізраїлю Егуда Барака через місяць після «бунту ізраїльських арабів» у жовтні 2000 р. («Комісія Ора»), вийшло, що тисячі арабських демонстрантів паралізували країну, здійснюючи акти вандалізму проти громадських будівель, бізнесів та власності євреїв, і закидували єврейський транспорт камінням на головних ізраїльських шосе. Проти поліції та єврейських громадян протестувальники у низці місць застосовували пляшки з горючою сумішшю («Коктейлі Молотова»), стрілецьку зброю, рогатки і закидування камінням, що призвело до загибелі одного і поранень різних ступенів тяжкості декількох євреїв (Or Commission 2003b).

У відповідь для розгону «демонстрантів» ізраїльські поліцейські In відкрили вогонь бойовими патронами і резиновими кулями, внаслідок чого 13 протестувальників (12 ізраїльських арабів та один палестинець з Гази) були вбиті. Через тиждень почалася єврейська «контр-інтифада» – серія насильницьких дій у відповідь проти ізраїльських арабів, в яких взяли участь тисячі євреїв, в основному молодих.

Інше таке ж, а за деякими параметрами навіть більш масштабне арабо-єврейське протистояння мало місце два десятиліття потому, в травні 2021 р., під час чергової операції ЦАХАЛу в Газі «Вартовий стін». І для влади, і для суспільства в цілому, що звикло за ці роки до думки про мирне співіснування членів єврейської більшості та арабо-мусульманської меншості, в травні 2021 було немалим сюрпризом. Насправді, зауважує Ґаді Гітман (Gadi Hitman), «протягом цих десятиліть в ізраїльських арабських громадян було немало приводів загострити ситуацію у сфері внутрішньої безпеки і кинути виклик ізраїльському керівництву». Наприклад, під час операції «Захисна стіна» в Джаніні у 2002 р., Другої ліванської війни в 2006 р., операції «Литий свинець» в Газі в 2008 р., провокаційного «запливу» в бік Гази турецької флотилії «Маві Мармара» у 2010 р. Так само як і під час антитерористичних операцій ЦАХАЛу в Газі «Хмарний стовп» (2012 р.) і операції «Непорушна скеля» (2014 р.), а також після прийняття Кнесетом в 2018 р. Закону про

національний характер держави. У всіх цих випадках арабські громадяни Ізраїлю висловлювали свій протест у рамках закону [Hitman 2021].

Як і у всі попередні рази, в травні 2021 р. поштовх до зіткнень прийшов «ззовні», однак ступінь координації «зовнішнього» і «внутрішнього» антиізраїльських палестинських фронтів на цей раз була вищою, ніж зазвичай. Першими ініціативу проявили ізраїльські араби, що організували заворушення під Дамаськими воротами Старого міста Єрусалима, демонстрації проти виселення арабських сімей із єврейських будинків (які араби вважають своїми, і не визнають рішення суду про повернення давно зайнятої ними власності законним власникам, вигнаним звідти ще йорданською владою) в районі Шейх-Джаррах у Східному Єрусалимі. Сюди ж відносяться багатолюдні маніфестації на Храмовій горі, що супроводжувалися кривавими сутичками між демонстрантами та ізраїльськими прикордонниками. А також демонстрації під лозунгами «скоро тут будуть шахіди» ввечері в суботу 8 травня 2021 р. на шосе Тель-Авів Єрусалим (№1), де поліція зупинила автобуси з арабами, які прямували до мечетей Аль-Акса перед важливою ніччю Рамадану – Лєйляті ль-Кадр – і відповідне перекриття арабами цієї навантаженої транспортної артерії.

Голова ПНА Абу-Мазен задовольнився мінімумом: не зраджуючи традиції, він, різко засудивши «ізраїльських окупантів», використав зіткнення в Єрусалимі як привід для вирішення своєї найбільш гострої проблеми. А саме, під приводом неможливості участі у виборах арабів Східного Єрусалиму, вчергове відмінити вибори в Палестинську законодавчу раду, які не проводилися з 2006 р. і на яких неминуче би перемогли ісламські фундаменталісти. Як і варто було очікувати, нова відстрочка палестинських виборів посилила розчарування арабів, яке в Рамаллі з готовністю перенаправили на Ізраїль [Kingsley 2021].

На цьому фоні, від імені військового крила ХАМАСу – «Бригади Із ад-Дін аль-Кассам» – було розповсюджено заклик до ескалації конфлікту й обіцянка відновити масовані ракетні обстріли ізраїльської території. Що скоро й сталося: протягом 11 днів травня 2021 бойовики ХАМАСу і «Ісламського Джихаду» випустили по півдню й центру Ізраїлю з сектору Газа більше ніж 4000 ракет і мінометних снарядів (90% з тих, що летіли на житлові квартали, були збиті батареями системи «Залізний купол»).

Зі свого боку, за цей ж період зусиллями ЦАХАЛу було ліквідовано 25 високопоставлених військових керівників ХАМАСу, 200 польових командирів та бійців організації, зруйновано до 100 км підземних «атакуючих тунелів» («метро ХАМАСу»), сотні пускових ракетних установок, десятки штабів, складів, поліцейських відділків, офіс служби безпеки, урядові будівлі ХАМАСу та інші об'єкти терористичної інфраструктури. Іншими словами, на зовнішньому кільці етнополітичного конфлікту все йшло за звичним для ізраїльтян порядком, відповідно з розумін-

ням, що й цього разу метою є відновлення «режиму стримування» керівництва ХАМАСу в Газі, але не його ліквідація, про що поки що, за відсутністю кращих альтернатив, мова не йде.

Втім, розмах агресії арабських активістів на «внутрішньому фронті» став сюрпризом як для широкої ізраїльської публіки, так і для влади, спецслужб і правоохоронців. За словами відомого ізраїльського військового й політичного аналітика Йоссі Купервассера (Yossi Kuperwasser), колишнього начальника дослідницького відділу Управління розвідки («Амман») Генштабу Армії оборони Ізраїлю, «жоден орган влади не припускав подій такого формату. І хоча усі відомства й сили безпеки перегрупувалися протягом декількох днів, усі згідні сьогодні з тим, що відбувся системний збій, що вимагав глибокого вивчення подій, їхніх причин, наслідків і способу запобігти новим, можливо більш серйозним спалахам конфлікту в майбутньому» [Kuperwasser 2021].

Частиною тої ж стратегії керівництва палестинських фундаменталістів стала суттєво масштабніша, ніж раніше, спроба нав'язати Ізраїлю «війну на два фронти». Практично одразу ж після початку обстрілів палестинськими бойовиками ізраїльських міст, тисячі ізраїльських арабів, викрикуючи агресивні лозунги, заповнили вулиці міст зі змішаним населенням і арабські населені пункти в Галілеї, центрі країни і Негева. Ці заворушення, за оцінками ізраїльських експертів, були найжорстокішими зіткненнями між арабами та євреями за останні два десятиліття [Lavie et al 2021] – або навіть за весь час після проголошення Держави Ізраїль [Kuperwasser 2021], нехай і число жертв на цей раз було нижче, аніж під час арабських бунтів у жовтні 2000 року.

Багаточисельні огляди подій тих днів описували лінчування та інші фізичні напади на євреїв з потенційно чи реально смертельними наслідками, закидування камінням поліцейських і звичайних містян, обстріли з вогнепальної зброї, сотні випадків розгромів і підпалів єврейських будинків, нанесення шкоди синагогам, громадським будівлям, транспортним засобам та інші акти вандалізму. А також демонстративне знищення ізраїльських прапорів з заміною на палестинські, та інші випади проти національної ідентичності держави. У відповідь на арабське насилля, в деяких районах Ізраїлю, були зареєстровані (на порядок менш багаточисельні) випадки розгрому євреями арабських бізнесів та будинків, закидування камінням і побиття арабів, в тому числі й непричетних до нападів на євреїв [Levi 2021].

Символом протистояння 2021 р. стало місто Лод у центрі Ізраїлю, де конфлікт досягнув найвищої точки. Після того, як ізраїльтянин арабського походження був застрелений, а двоє інших були поранені під час протестних заворушень, організованих місцевими арабами, які кидали каміння і запальні бомби в будинки, що належали євреям [TOI 2021], рішенням прем'єр-міністра Беньяміна

Нетаньягу в цьому місті вперше з 1966 р. було режим надзвичайного стану. (В своїй офіційній заяві Беньямін Нетаньягу висловив «100% підтримку зусиллям сил безпеки відновити закон і порядок у містах Ізраїлю» і водночас знову закликав громадян Ізраїлю «не брати закон у свої руки» [Netanyahu 2021]).

Так чи інакше, до 17 травня 2021 р. зіткнення загалом припинилися – хоча на наступний день ізраїльські араби по всій країні приєдналися до всезагального страйку, оголошеного на Західному березі і в секторі Газа в знак протесту проти політики Ізраїлю [Boxerman 2021b]. За слідами масових заворушень і арабських і змішаних містах в травні та червні поліція провела операцію «Закон і порядок», затримавши тисячі підозрюваних в актах насилля і вилучивши купу незаконної зброї, що використовувалася в терористичних і кримінальних цілях [IMNS 2021]. (Із 616 обвинувальних актів щодо участі в хвилі насилля в змішаних єврейсько-арабських містах Ізраїля в травні 2021 року, 545 були висунуті до ізраїльських арабів [Maanit 2022]).

Етнополітичні конфлікти як індикатор соціальних трансформацій

Втім, значно більше, аніж вклад кожної зі сторін в загальний об'єм насилля, яке продемонстрували учасники міжетнічних зіткнень в 2021 і в попередні роки, ізраїльську громадськість хвилювало інше. Хоча велика кількість арабських громадян Ізраїлю не брали участь в заворушеннях, лише незначна частина з них висловилась проти, і навіть якщо вони були не згодні з насиллям, однак проявляли розуміння його мотивів.

Традиційно відповідь на *причини супроводжуваних насиллям бунтів* ізраїльських арабів та їхню участь в діяльності палестинських терористичних організацій, в урядових, суспільних і академічних колах шукають в соціально-економічній та громадянській площинах. Так, «Комісія Ора», призначена для розслідування причин подій і дій правоохоронних органів у жовтні 2000 р., поклала основну частину відповідальності на тодішній уряд голови лівоцентристської Партії праці (Авода) Егуда Барака.

Зокрема, комісія прийшла до висновку, що «хоч нікому з офіцерів поліції звинувачень у загибелі людей не було висунуто, відкриття вогню на ураження не було виправдано». У звіті комісії також говорилося про те, що незвичайний характер і серйозні наслідки подій були наслідком «перш за все нехтувальної та дискримінаційної» політики держави, і неспроможності постійно змінюваних урядів впоратися з серйозними проблемами великої арабської меншості всередині єврейської держави. Такі як бідність, безробіття, нестача землі, серйозні проблеми в системі освіти і недостатньо розвинута інфраструктура.

Окрему долю відповідальності комісія поклала і на політиків, очільників муніципалітетів, духовенство, інтелектуалів та інших лідерів і членів арабських

еліт «арабської вулиці» Ізраїлю, які не доклали зусиль для недопущення заворушень, і «не змогли направити вираження вимог арабської меншості виключно по демократичних каналах». А багато хто навіть сприяли своєю діяльністю чи бездіяльністю політико-ідеологічній радикалізації арабського сектору, антиізраїльській діяльності палестинських арабів та укріпленню в їхньому середовищі політичного ісламізму».

Втім, і в цьому випадку чималою частиною проблеми автори звіту бачили недостатню дипломатичність, розлад зв'язків між урядовими чиновниками і арабськими лідерами, а також недостатнє розуміння процесів на «арабській вулиці» [Or Commission 2003a].

Таке ж розуміння причин бунтів, що спалахнули в містах зі змішаним населенням під час проведення ЦАХАЛом в секторі Газа операції «Вартовий стін» 2021 р., прийняли автори дослідження Тель-Авівського Інституту вивчення національної безпеки (INSS). Згідно з їхніми оцінками, те, що відбулося, «не виникло на пустому місці, і було скоріше наслідком багаторічної соціальної і політичної дискримінації, позбавлень та нерівності» [Lavie et al 2021].

Зауважимо, що спроби покласти усю або майже всю відповідальність за займання арабо-єврейського конфлікту всередині країни на єврейське суспільство і його істеблішмент, знімаючи значну долю відповідальності з ізраїльських арабських еліт, викликає чимало критики коментаторів з усіх сегментів усього сіоністського політичного спектру, включаючи його найбільш лівий фланг, що зазвичай трепетно ставився до потреб ізраїльської арабської спільноти. Наприклад, колишній депутат Кнесету від ліворадикальної партії Мерец, Амнон Рубінштейн [Rubenstein 2003], зауважив, що «довіра до висновків комісії Ора була підірвана її відмовою вимагати санкції проти арабських парламентарів Абдель Малік Дагамше (Abdel Malick Dehamshe) і Азмі Бішара (Azmi Bishara), а також мера Ум-аль-Фахма і голови Північного крила Ісламського руху Ізраїлю Раад Салаха за їхнє підбурювання до бунтів у арабському секторі.

Інші коментатори йдуть далі, пропонуючи бачити корені проблеми перш за все в ідеологічному захопленні арабської общини спонсорованими із-за «зеленої лінії» радикалами різного толку, рахуючи соціально-економічні та громадянські проблеми суто вторинними.

«Якщо бідність і маргіналізація дійсно були причинами насильницького висловлення арабського незадоволення,» – дивується колишній ізраїльський дослідник Ефраїм Карш, – «Чому відкрите повстання ізраїльських арабів у жовтні 2000 року відбулося саме після періоду безпрецедентного покращення освіти і рівня життя арабського суспільства в Ізраїлі в 1970-х та 1980-х роках, а значно жорстокіші виступи в травні 2021 року – після десятиліття масштабних державних інвестицій в арабський сектор?». Правда в тому, робить висновок Карш, що араб-

ські бунти 2000 і 2021 рр. були не актами соціального протесту, а націоналістичним та ісламістським повстанням у підтримку зовнішнього ворога, що прагне до знищення єврейської держави [*Karsh 2023,* 22-23].

Схожої думки притримується і Йоссі Купервассер, згідно якої глибинна мотивація протестувальників несе національно-релігійний характер, а соціально-економічні проблеми знаходяться на їхній дальній периферії. Багато ізраїльських арабів «вважають себе частиною палестинського народу… признають палестинців єдиним корінним народом у цьому регіоні». І, відповідно, заперечують саме існування єврейського народу і його суверенний, історичний зв'язок з Землею Ізраїля, очікуючи, що євреї в результаті будуть змушені покинути цю країну і «повернутися туди, звідки прийшли».

Друге, не менш важливе питання – розбіжності в суспільній системі уявлень про *механізм взаємовідносин різних етнічних груп* у рамках громадянського колективу єврейської держави. Тут, як нам уявляється, існують суттєві відмінності між більшістю ізраїльських євреїв, які залишаються більш-менш в рамках сформованого ще в минулому столітті розуміння і диктованих ними стереотипів поведінки – поза зв'язком зі ступенем їхньої участі й ролі в цих конфліктах. Та ізраїльськими арабами, чий світогляд та дискурс у цьому питанні як мінімум двічі протягом останніх 30-35 років пережили досить суттєві трансформації.

Саме тому, хоч і в обох етнополітичних зіткненнях 2002 і 2021 рр. наявна чимала кількість подібних рис (Boxerman 2021a), між ними є й суттєві відмінності. В першу чергу – різноспрямованість факторів, які стали рушійною силою, з арабської сторони, цих двох обговорюваних найбільших внутрішніх етнополітичних конфліктів у ізраїльській історії.

Витоки соціальних процесів у ізраїльському арабському суспільстві, які призвели до зіткнень, що сягнули піку у вересні 2000 р., вірогідно, варто шукати в підсумках Шестиденної війни 1967 р. Встановлення ізраїльського контролю над арабськими анклавами «Західного берегу р. Йордан» і сектору Гази змінило фактичний статус «зеленої лінії» – лінії припинення вогню, зафіксованої у Родоських угодах про перемир'я внаслідок першої арабо-ізраїльської війни (в ізраїльському дискурсі – Війни за незалежність) 1947-1949 рр. Через неофіційний «східний кордон Ізраїлю» (яким він в міжнародно-правовому відношенні жодним чином не є) ця лінія стала «administrative boundary» всередині території між р. Йордан і Середземним морем під реальним суверенітетом Ізраїлю, практично вільно відкритою в обидві сторони для людей, товарів та ідей, і мостом для розірваних 20 років тому арабських сімейних зв'язків.

Підсумком, припускає арабіст, в минулому радник прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Шаміра по регіональних арабських питаннях Александер (Алекс) Блай (Alexander Bligh) стала «акцентуація почуття палестинської єдності на всьому Бли-

зькому Сході, включаючи Ізраїль і контрольовані території, і поступове засвоєння ізраїльськими арабами специфічної палестинської ідентичності». Цій тенденції також, на його думку, сприяла перша «інтифада» палестинських арабів 1987-1992 років і серія угод між Ізраїлем і ОВП, які значно вплинули на політичний статус ізраїльських арабів у Ізраїлі й Палестинській автономії [Bligh 1999].

Автори звіту Комісії Ора також припускали, що, признавши ОВП як «представника палестинського народу», уряд Рабина фактично підтримав домагання організації на владу над п'ятою частиною громадян Ізраїлю і дав їй карт-бланш на втручання в його внутрішні справи. Результати цього «не змусили себе чекати: якщо в середині 70-х рр. XX століття менше половини ізраїльських арабів вважали себе палестинцями, а заперечував право Ізраїля на існування кожен другий, то до 1999 палестинцями себе ідентифікували вже більше ⅔ членів цієї групи, і четверо з п'яти заперечували право Ізраїлю на існування» [Or Commission 2003b, 77; 81].

За останні два десятиліття змінилося багато чого. Почнемо з того, що події всередині «зеленої лінії», що супроводжували операцію «Вартовий стін» 2021 р. за оцінками експертів INSS, «відобразили нову реальність, в якій виявилося єврейське і арабське населення, що проживає між рікою Йордан і Середземним морем. Фокус ізраїльсько-палестинського конфлікту змістився з периферії, включаючи сектор Газа, на Єрусалим і центр країни» [Klein and Tzoreff 2021]. Окрім цього, повістку дня ізраїльських арабів все частіше визначає їхнє молоде покоління, яке по-своєму рефлексує традиційні для цієї общини, виправдані чи ні, «почуття дискримінації, позбавлень і ненависті». А також стурбовані відсутністю державної підтримки у боротьбі зі злочинністю в арабському секторі, незаконним оборотом зброї, забороною на незаконне будівництво без представлення альтернатив і недостатні зусилля в соціальній сфері [Ben Menachem 2021].

І, нарешті, розчарування в ідеях Палестинської нації і панарабізму, що зрушило в користь інтеграції в ізраїльське суспільство одних ізраїльтян арабського походження, і в користь пошуку рішення проблем в радикальному ісламізмі інших.

Схоже, цей комплекс, що включає внутрішній конфлікт в ізраїльському арабському суспільстві, який відображає напруження між палестинською національною ідентичністю та ізраїльською ідентичністю до Держави Ізраїль, а також громадянське незадоволення, судячи по всьому, в черговий раз виплеснувся на представників «титульного етносу» поруч.

І що ж далі?

Отож, якщо обставини, що рухають сили й оперативні мотиви учасників етнополітичних конфліктів останніх років у Ізраїлі, і в першу чергу подій в травні 2021 р., політичній і професійній спільноті в цілому зрозумілі, то однозначних ві-

дповідей на цілий ряд запитань, критичних для вибудовування взаємовідносин титульного ізраїльського етносу з найбільшою етноконфесійною меншістю країни ми поки що не маємо.

Так, якісні оцінки суті арабо-єврейських зіткнень травня 2021 р. розходяться. Частина з експертів висловлюють побоювання, що події тих днів «похоронять» відносно новий, поки нестійкий тренд повноцінної інтеграції арабів-громадян Ізраїлю в ізраїльське суспільство. Наприклад, історик Гілель Ефрані, пропонуючи називати явища «своїми іменами», був з-поміж тих, хто стверджував, що в Ізраїлі вперше в його новітній історії відбувається громадянська війна. «Вперше з 1930-х років ми спостерігаємо єврейські погроми, до того ж на єврейській землі. І це страшніше, аніж чергові розборки з ХАМАС» (Цит. по: [Успенская 2021]).

В практичному плані таку можливість не виключала начальник оперативного відділу поліції Сігаль Бар-Цві. В ході обговорення на засіданні комісії Кнесету щодо державного контролю, звіту державного контролера Матаньягу Енгельман про роботу правоохоронних органів під час антитерористичної операції «Вартовий стін», вона заявила, що нові, причому значно небезпечніші заворушення в змішаних містах можливі, оскільки в арабському секторі накопичилося багато вогнепальної зброї. І якщо вони відновляться, поліція, не виключено, буде змушена використати не засоби проти розгону демонстрацій, а більш небезпечну зброю.[1]

Їхні опоненти, навпаки, стверджували, що учасники зіткнень в жодній мірі не висловлювали мейнстрим настроїв у обох етнонаціональних групах ізраїльтян. Так, Ефраїм Лаві та його колеги по звіту INSS стверджували, що «більшість арабів, що брали участь у цих заворушеннях, були молодими людьми, що знаходилися на задвірках суспільства і не мали політичної приналежності, в той час як євреї-учасники були членами крайніх правих груп, включаючи так звану «молодь пагорбів», деякі єврейські мешканці Західного берегу і прихильники угруповань La Familia і Lehava» [Lavie et al 2019].

Дійсно, опитування єврейських і арабських громадян Ізраїлю, проведене IDI після тяжких арабо-єврейських зіткнень у травні 2021 р. в ізраїльських містах зі змішаним населенням, встановив, що шкода міжобщинним відносинам виявилася «менш значною, аніж можна було очікувати». Порівняно з аналогічним опитуванням, проведеним в 2019 р., майже не змінилася частка арабомовних ізраїльтян, які повністю чи «в певному ступені» були згідні з тим, що більша частина спільноти прагне інтегруватися в ізраїльське суспільство і бути його частиною (82,5% і 82% відповідно). Близько 80% опитаних арабських громадян також вважають, що «двом общинам краще жити разом».

[1] https://www.newsru.co.il/israel/6jun2023/police_509.html

На перший погляд, зниження частки опитаних ізраїльтян-євреїв, які в свою чергу вважали, що ізраїльські араби прагнуть інтегруватися в ізраїльське суспільство, з 56,5% в 2019 році до 51% в серпні 2021 року, також не було таким вже драматичним. Утім, частка тих, хто був «повністю згоден» з цим твердженням, в 2021 році порівняно з дослідженням 2019 року скоротилася втричі – з 26,5% до 9%. Окрім цього, половина євреїв у серпні 2021 року (порівняно з 45% в 2019 році і 41% в 2020 році) погодилася, що євреям і арабам краще жити окремо одне від одного [Hermann at al 2017].

Наступним моментом є тема вирішення палестино-ізраїльського конфлікту за моделлю «двох держав для двох народів», що вже вичерпала свій початковий сенс, який у неї вкладали ініціатори Норвезьких угод, але яка залишається важливим символом ізраїльського і регіонального політичного процесу. Згідно крайньому дослідженню суспільної думки громадян Ізраїлю і ПНА *Palestine/Israel Pulse*, проведеного в грудні 2022 р., лише 33% палестинських арабів (28% на Західному березі і 41% в Газі) і 34% ізраїльських євреїв підтримували рішення палестино-ізраїльського конфлікту по моделі двох держав. Порівняно з цими двома групами, ізраїльські араби різко виділялися своїми 60% тих, хто й надалі підтримували цю ідею [Cleveland 2023, 29].

В очах євреїв-ізраїльтян це може означати, що ізраїльські араби-мусульмани продовжують в переважній більшості залишатися лобістами пост-арафатівського режиму в Рамаллі, і відповідно, будуть й далі готові на багато чого, включаючи й силові дії, для його виживання. Але тут можливе й інше пояснення: ставлення ізраїльських арабів до цієї теми, можливо, несе не так ідеологічний, як інструментальний характер. На їхню думку, будь-яка інша опція завершення палестино-ізраїльського конфлікту не приведе євреїв-ізраїльтян до такого бажаного для них признання належності арабських громадян до ізраїльського суспільства і прийняття їхньої специфічної національної ідентичності, як щось, що не кидає виклик єврейському характеру держави [Egel 2021, 95].

Останнє по рахунку, але не по значенню, питання: як далеко може зайти розуміння, наявне у частини членів ізраїльського арабського сектору і їхніх еліт, що партійно-політичні лідери ізраїльської «арабської вулиці» завели її в глухий кут. За словами відомого ізраїльського арабіста з Центру близькосхідних і африканських досліджень Тель-Авівського Університету Ніра Бама (Nir Bam), багато освічених, успішних і соціально інтегрованих ізраїльських арабів, особливо із міст зі змішаним населенням, – таких як Хайфа і Тель-Авів, Яффа, – вкрай роздратовані радикалами арабського сектору, не відчувають культурної і політичної близькості з арабами таких районів як Ваді-Ара. І в приватному спілкуванні признавали, що

популярна в деяких як лівих, так і правих ізраїльських колах ідея «одностороннього відділення від Умм-аль-Фахма»[1] може бути «геть непоганою»[2]

Інше питання – наскільки такі люди готові до відкритих дій для того, щоб дистанціюватися від радикалів. Одна з поки небагатьох спроб такого роду – конфлікт між мером колись майже повністю християнського, а тепер в більшості мусульманського ізраїльського арабського міста Назарет Алі Саламом і депутатами від Об'єднаного арабського списку. Мер двічі, в 2015 і 2019 рр. виганяв їх в ультимативній формі з міста, заявивши, що члени Кнесету від ОАС, які приїжджають влаштовувати чергову антиізраїльську демонстрацію, лише розпалюють полум'я ненависті і шкодять своїм виборцям задля короткострокової політичної вигоди [Ben Solomon 2015].

Зрозуміло, що справжні зрушення в тому чи іншому напрямі можливі лише на полі загальнонаціональної політики. Втім, як було зазначено вище, єдиною поки серйозною заявкою арабо-ізраїльських еліт на зміну багаторічних правил етнополітичної гри стало рішення Мансура Аббаса, лідера партії РААМ – політичного лобі південного («поміркованого») крила Ісламського руху Ізраїлю, нарешті, розійтися напередодні виборів у Кнесет в березні 2021 р. з партнерами із Об'єднаного арабського списку (ОАС). І після виборів заявити про готовність приєднатися як до «право-релігійної» коаліції Беньяміна Нетаньягу, так і до «блоку змін» його супротивників (що, зрештою, і сталося)[3] з тим, щоб зосередитися на рішенні багаточисельних проблем арабського сектору – працевлаштування, освіта, благоустрій міст і сіл, боротьба зі злочинністю і т.д. І, заявивши про свою безсумнівну підтримку ідеї створення палестинської держави, запропонував «братам в Газі та на Західному березі» самим добиватися своїх цілей.

Інші парламентські арабські партії і пов'язані з ними общинно-кланові, релігійні, статутарні (такі як Верховна наглядова комісія ізраїльських арабів – ВНКІА), громадянські, професійні та інші громадські структури, тим часом демонструють відсутність ентузіазму змінити свою традиційну політичну та ідеологічну повістку дня.

---

[1] Так званий «план Лібермана – Кіссінджера» пропонує передачу міст арабського «трикутника» південної Галілеї в ПНА у обмін на приєднання до суверенної території Ізраїлю основних блоків єврейських поселень, що складають собою так звану «зону безпеки» перед «зеленою лінією» і займають 4-5% загальної території Західного берегу. Див. [Waters 2008]

[2] Інтерв'ю автора з Ніром Бамом, Єрусалим, лютий 2020 року

[3] Як визнав представник РААМ, перший варіант здавався йому навіть більш «комфортним», однак був заблокований «природним партнером» Лікуди блоком «Релігійний сіонізм». В результаті реалізувалася друга опція, і РААМ вперше в історії Ізраїлю ввійшов в правлячу коаліцію приблизно на таких же умовах, які, за даними ЗМІ, був готовий запропонувати Мансуру Аббасу і Беньямін Нетаньягу. (Див: [TOI 2022]).

Про популярність двох цих підходів у арабської публіки можна судити як по опитуваннях (наприклад, 56% арабських респондентів опитування IDI 2017 р. були впевнені, що депутати Кнесету від ОАС і члени ВНКІА «добре представляють інтереси арабського сектору Ізраїлю», решта підтримали інші думки) [Herman et al 2017, p. 10]. Так і за результатами голосування на дострокових виборах у Кнесет в листопаді 2022 р., на яких «контрольним заміром» участі РААМ в існуючій трохи більше року «коаліції змін» став ріст популярності цієї партії з 4 до 5 мандатів; «несистемний» Об'єднаний арабський список скоротив своє представництво з 6 до 5 мандатів, і ще більше 138 тис. голосів (що відповідають приблизно трьом місцям в Кнесеті) «викинула на смітник» партія арабських націоналістів БАЛАД, що відкололася від ОАС напередодні виборів і не пройшла електоральний бар'єр. Тобто, співвідношення популярності на ізраїльській арабській вулиці «інтегристського» і «сепаратистського» підходів на той момент можна було приблизно визначити як 4:6.

Свої корективи у цю ситуацію, скоріш за все, внесе і наймасштабніше зіткнення Ізраїлю і ХАМАСу, що почалося вранці 7 жовтня 2023 р. із запуску по ізраїльських містах тисяч ракет із Гази і вторгнення на територія Ізраїлю тисяч бойовиків цього терористичного угруповання, жертвами якого стало більше півтора тисячі вбитих мешканців у межуючих з Газою єврейських поселеннях і більше 240 захоплених і вивезених в сектор ізраїльських заручників. На момент написання цих рядків реакція політичних лідерів ізраїльських арабів все ще була суперечливою: тим часом як лідер партії РААМ Мансур Аббас засудив терористів ХАМАСу і закликав ізраїльських арабів продемонструвати лояльність до своєї країни – Ізраїлю, політики Об'єднаного арабського списку під лозунгом «підтримка Палестини» спробували безуспішно організувати демонстрації проти операції ЦАХАЛу в Газі.

Реакція «арабської вулиці» Ізраїлю була куди більш однозначною: після початку війни число ізраїльських арабів, які відчувають приналежність до країни, різко виросло. За даними IDI, якщо в червні 2023 року «частиною держави Ізраїль, розділяючи її проблеми» відчували себе лише 48% арабомовних ізраїльтян, то вже в листопаді 2023 року такими почувалися більше 70% опитаних ізраїльських арабів [Hermann and Anabi 2023]. В результаті заклики ХАМАСу до ізраїльських арабів організувати новий бунт практично залишилися без відповіді.

Те, яка із зауважених тенденцій буде домінувати на «арабській вулиці» Ізраїлю і визначати характер і способи вираження її внутрішніх конфліктів і, звісно, неминучих етнополітичних протиріч з єврейським сектором Держави, покаже майбутнє.

Список використаних джерел:

1. (Ben Menachem 2021). Yoni Ben Menachem, «Were Jerusalem and the al-Aqsa Mosque the Driving Forces behind the Violence of May 2021? Jerusalem Center for Public Affairs, https://jcpa.org/an-in-depth-analysis-of-the-forces-driving-the-israeli-arab-riots-of-may-2021/
2. (Ben Solomon 2015). Ariel Ben Solomon, «Nazareth mayor accuses Joint List MKs of 'ruining coexistence'», JPost, Oct 11, 2015, https://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Nazareth-mayor-accuses-Joint-List-MKs-of-ruining-coexistence-422638; David Israel, «Nazareth Mayor Removes Arab List Chief Odeh from Holiday Parade», JewishPress.com, 26 Kislev 5780 – December 24, 2019
3. (Boxerman 2021a). Aaron Boxerman, «In nights of Arab-Jewish violence, memories of October 2000», The Times of Israel, 14 May 2021, https://www.timesofisrael.com/in-nights-of-arab-jewish-violence-memories-of-october-2000/amp
4. (Boxerman 2021b). Aaron Boxerman, «Arabs hold general strike across Israel as Palestinians declare 'day of rage'», *The Times of Israel*, 18 May 2021, https://www.timesofisrael.com/arabs-strike-across-israel-as-palestinians-declare-day-of-rage/
5. (Bligh 1999). Alexander Bligh, «The Intifada and the New Political Role of the Israeli Arab Leadership», *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1 (Jan 1999), pp. 134-164
6. (Cleveland 2023). Catherine Cleveland, «New Polling on the Legacy of the Oslo Accords», in Oslo at 30: Personal Perspectives from Washington Institute Scholars. A Compendium. The Washington Institute for Near East Policy, Sep 29, 2023, p. 29, https://www.washingtoninstitute.org/media/6796
7. (Diker 2004). Dan Diker, «Lessons from the Or Commission: Rethinking the Ideological and Religious Dimensions of the Israeli Arab Riots of October 2000», *Jerusalem Viewpoints*, No. 512 (February 1, 2004), https://jcpa.org/article/the-palestinian-authoritys-responsibility-for-the-outbreak-of-the-second-intifada-its-own-damning-testimony/
8. (Egel et al 2021). Daniel Egel; C. Ross Anthony; Shira Efron, Rita T. Karam, Mary E. Vaiana, Charles P. Ries et al, *Alternatives in the Israeli-Palestinian Conflict*. Rand Corporation, Santa Monica, 2021 https://www.rand.org/news/press/2021/02/10.html
9. (Hermann and Yaar 2018). Tamar Hermann and Ephraim Yaar, «Is the Two-State Solution Still Relevant?» Israeli Democracy Institute, September 05, 2018, https://en.idi.org.il/articles/24478
10. (Hermann et al 2022). Tamar Hermann, Or Anabi and Yaron Kaplan, «President Biden's Visit to Israel: Special Survey», Israeli Democracy Institute, July 10, 2022 https://en.idi.org.il/articles/39319

11. (Hermann at al 2017) Tamar Hermann, Chanan Cohen, Fadi Omar, Ella Heller and Tzipy Lazar-Shoef, *Jews and Arabs: A Conditional Partnership* (Jerusalem: IDI, 2017), p. 72 https://en.idi.org.il/media/11172/jews-and-arabs.pdf
12. (Hermann and Anabi 2023). Tamar Hermann and Or Anabi, Flash Survey: Israelis support immediate negotiations to release the hostages while fighting continues. War in Gaza Survey 4 (November 5–6, 2023). Jerusalem: Israeli Democracy Institute (IDI), November 10, 2023, https://en.idi.org.il/articles/51431
13. (Hitman 2021). Gadi Hitman, «The May 2021 Riots of the Arab Minority: National, Civil or Religious», *The Middle East & Central Asia Research Center*, Ariel University of Samaria, 1 August 2021https://www.ariel.ac.il/wp/mecarc/the-may-2021-riots-of-the-arab-minority-national-civil-or-religious/
14. (IMNS 2021) «Summary of «Operation Law and Order» of the Israel Police». Jerusalem: Israeli Ministry of National (Domestic) Security, 03.06.2021, https://www.gov.il/en/departments/news/police-restoring-order-030621
15. (Karsh 2022). Efraim Karsh, «Why Israel's Arabs Are Its Biggest Threat», *Middle East Quarterly* Spring 2022 https://www.meforum.org/62991/why-israel-arabs-are-its-biggest-threat#_ftnref12
16. (Karsh 2023). Efraim Karsh, «Oslo Disaster 30 Years On», *Mideast Security and Policy Studies* No. 202, the BESA Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University Center, Sept 19, 2023, https://besacenter.org *› the-oslo-disaster-30-years-on*
17. (Kingsley 2021). Patrick Kingsley, «Evictions in Jerusalem Become Focus of Israeli-Palestinian Conflict», *The New York Times*, May 7, 2021, https://www.nytimes.com/2021/05/07/world/middleeast/evictions-jerusalem-israeli-palestinian-conflict-protest.html
18. (Klein and Yohanan Tzoreff 2021). Menachem Klein and Yohanan Tzoreff, «Operation Guardian of the Walls: Moving the Conflict from the Periphery to Jerusalem and the Heart of the Country?», NSS Insight No. 1490, June 20, 2021, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/06/no.-1490.pdf
19. (Kuperwasser 2017). Yossi Kuperwasser, *Incentivizing Terrorism: Palestinian Authority Allocations to Terrorists and their Families*. Jerusalem: JCPA 2017 https://jcpa.org/paying-salaries-terrorists-contradicts-palestinian-vows-peaceful-intentions/
20. (Kuperwasser 2021). Yossi Kuperwasser, «Israel's Arabs Rioted in May 2021. What Did We Learn and What Does the Future Hold?», Jerusalem Center for Public Affairs, https://jcpa.org/an-in-depth-analysis-of-the-forces-driving-the-israeli-arab-riots-of-may-2021/
21. (Lavie et al 2019 Ephraim Lavie, Mursi Abu Mokh, and Meir Elran, «Arab Society and the Elections for the 21st and 22nd Knesset», *Strategic Assessment*, Vol 22, No 2 (July 2019), pp. 19 – 28.

22. (Lavie et al 2021). Ephraim Lavie, Meir Elran, Ilham Shahbari, Khader Sawaed, and Jony Essa, «Jewish-Arab Relations in Israel, April-May 2021», INSS Insight No. 1474, May 31, 2021, https://www.inss.org.il/publication/arabs-and-jews-in-israel/
23. (Levi 2021). Lior Levi, «Burned Synagogues and Property Crimes: the damages of the riots», *Walla!*, 16.5.2021(in Hebrew) https://news.walla.co.il/item/3435868
24. (Maanit 2022). Chen Maanit, «Israeli Arabs Make Up 90% of Indictments Over May 2021 Riots», Ha'aretz, May 18, 2022, https://www.haaretz.com/israel-news/2022-05-18/ty-article/.premium/israeli-arabs-make-up-90-of-indictments-over-may-2021-riots/00000180-e9f6-dc12-a5b1-fdff04140000
25. (MEM 2017). «Saudi FM avoids condemning Israel at UN», Middle East Monitor (MEM), September 25, 2017 https://www.middleeastmonitor.com/20170925-saudi-fm-avoids-condemning-israel-at-un/
26. (Netanyahu 2021). Statement by PM Netanyahu. Ministry of Foreign Affairs of the State of Israel, Jerusalem, 13.05.2021, https://www.gov.il/en/departments/news/statement-by-pm-netanyahu-13-may-2021
27. (Or Commission 2003a). *Israeli Arabs: The Official Summation of the Or Commission Report*. Published in *Haaretz*, September 2, 2003, https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-official-summation-of-the-or-commission-report-september-2003
28. (Or Commission 2003b). State Probe Committee for Investigation Clashes Between Security Forces and Israeli Arabs Citizens in October 2000 (Vaadat Orr. Vaadat Hakira Mamlachtit Leberur Hitnagshuyot ben Kohot Habitahon leven Ezrahim Israelim Behodesh Oct. 2000). The first part, Jerusalem, Sept. 2, 2003 (in Hebrew).
29. (Peace Index 2017). «How's It Going? Ahead of Israel Independence Day, IDI and Tel Aviv University Peace Index offers a statistical snapshot of how Israelis feel about life in Israel», April 30, 2017 https://en.idi.org.il/press-releases/14432
30. (Raved 2012) Ahiya Raved, «68% of Arab-Israelis prefer to live in Israel», Ynet, 6/06/2012 https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4239288,00.html
31. (Ravid 2014). Barak Ravid, «Lieberman: Netanyahu's status quo approach has failed – Israel needs a peace deal», *Ha'aretz*, Dec. 24, 2014, http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.633470.
32. (Rubinstein 2003). Amnon Rubinstein, «The Discrimination of the Or Panel,» *Ha'aretz,* October 5, 2003, https://www.haaretz.com/2003-10-05/ty-article/the-discrimination-of-the-or-panel/0000017f-e756-da9b-a1ff-ef7f70fb0000
33. (Shabaneh and Fraihat 2014). Ghassan Shabaneh and Ibrahim Fraihat, «Keeping the Keys: The Rise of the Palestinian Diplomatic Intifada», *Brookings*, December 18, 2014. https://www.brookings.edu/articles/keeping-the-keys-the-rise-of-the-palestinian-diplomatic-intifada/
34. (Shagari 2020). Nadav Shagari, «Arab Israelis are pulling away from society, not integrating», Israel Hayom, 23/02/2020,

https://www.israelhayom.com/2020/03/23/arab-israelis-are-pulling-away-from-society-not-integrating/
35. (Toameh 2020). Khaled Abu Toameh «The Real Reason Arabs in Israel Do Not Want to Live in 'Palestine'«, *Gatestone Institute,* February 4, 2020, https://www.gatestoneinstitute.org/15516/arab-israelis-peace-plan
36. (TOL 2021). «Arab Israeli killed amid violent riots by Arab mob in Lod; Jewish suspect held», The Times of Israel, 11 May 2021, https://www.timesofisrael.com/arab-israeli-man-killed-two-wounded-during-violent-protests-in-ramle/
37. (TOL 2022), «Netanyahu reportedly offered Ra'am's Abbas 'exclusivity' on Arab issues in coalition», The Times of Israel, 11 August 2022, https://www.timesofisrael.com/netanyahu-reportedly-offered-raams-abbas-exclusivity-on-arab-issues-in-coalition/
38. (Waters 2008). Timothy W. Waters. The Blessing of Departure: Acceptable and Unacceptable State Support for Demographic Transformation: The Lieberman Plan to Exchange Populated Territories in Cisjordan // *Law & Ethics of Human Rights*. 2008. Vol. 2. Iss. 1. Art. 9, https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/8943/WatersLEHR1.PDF?sequence
39. (Лиснянская 2021). Дина Лиснянская, «Интифада по расписанию: кому выгоден новый виток вражды», *Детали*, 09.05.2021 https://detaly.co.il/intifada-po-raspisaniyu/
40. (Успенская 2021). Анастасия Успенская, «Насилие в Израиле. Кто такие израильские арабы, и возможен ли боснийский сценарий?», BBC, 13 мая 2021? https://www.bbc.com/russian/features-57080557.amp).
41. (Ханин 2011). Владимир (Зеэв) Ханин, «Эпоха «предварительных условий»: перспективы возобновления прямых переговоров между правительством Израиля и ПНА», *ИБВ*, 30.08.2011 https://gazeta.rjews.net/hanin61.shtml
42. (Ханин 2018). Владимир (Зеэв) Ханин, «Благословения вместо проклятия – арабский бойкот Израиля и его последствия», Israeli TV Channel Nine, 24.03.2018, https://archive.9tv.co.il/news/2018/03/24/255601.html
43. (Чернин 2016). Чернин (Михаил Чернин, *Арабское население Израиля и палестинских территорий (происхождение, клановая и конфессиональная структура)*. – Москва/Иерусалим: «Мосты культуры», 2016.

Віталій Литвин
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Назар Демченко
студент кафедри політології,
Львівського національного університету імені Івана Франка

Ініціювання та наслідки міждержавних конфліктів і війн в умовах різних систем правління: статистичний розріз

Війни й інші збройні методи конфліктів/впливу завжди були і досі залишаються одними із найважливіших інструментів зовнішньої політики держав. Як наслідок, існує чимало гіпотез та наукових пошуків, що фокусуються на поясненні причин початку і результатів війн або збройних конфліктів між державами. Так, реалісти акцентують свою увагу на анархічності міжнародної системи, адже в ній держави намагаються вживати військових заходів для захисту своїх інтересів та кордонів. З іншого боку, ліберальна теорія стверджує, що торгівля забезпечує чи принаймні повинна забезпечувати мирні відносини між країнами, а відтак війна чи загалом збройний конфлікт – це невигідна авантюра. На цьому тлі існують дослідження, що пояснюють поведінку держав (прагнення війни або миру тощо) через особливості функціонування того чи іншого типу політичного режиму – демократичного або ж автократичного. Ці дослідження (особливо в рамках так званої теорії «демократичного миру») ідентифікують взаємозв'язки між міжнародною поведінкою й особливостями того чи іншого політичного режиму в державі, але вкрай зрідка виходять за межі проблематики самих політичних режимів. Разом із цим, ми вважаємо, що характер та дизайн міжінституційних відносин (передусім інкорпорований у різних системах правління) в державах теж може відігравати значну роль у питаннях ініціювання, участі і наслідків міждержавних збройних конфліктів або війн. У світлі російсько-української війни ця тематика набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє хоча би частково, зокрема у статистичному розрізі на прикладі порівняння низки кейсів міждержавних конфліктів, пояснити причини її виникнення і навіть вплив на міжнародні процеси та спрогнозувати подальшу внутрішньо-політичну обстановку в Україні й інших країнах на тлі їхніх міжінституційних відносин і політичних режимів.

Задля проведення нашого дослідження ми хочемо передусім зіставити різні типи політичних режимів і дизайнів міжінституційних відносин (систем правління)

з різними особливостями та статистикою ініціювання і наслідків міждержавних конфліктів та війн у світі. Відповідно, у теоретичному контексті розпочати вирішено з визначення і класифікації понять, якими ми будемо послуговуватись в ході нашого дослідження, зокрема таких, як «збройний конфлікт», «війна», «міжінституційні відносини», «система правління» тощо.

Науковці, експерти й практики у сфері політичної науки і міжнародного права й досі не мають консолідованої думки з приводу визначення поняття «збройний конфлікт», який є магістральним у нашому дослідженні. Тим не менше, переважна більшість науковців визначають специфічні відносини між держави як «збройний конфлікт» за допомогою положень, викладених 1949 року у Женевській конвенції. Згідно із цим міжнародним правовим актом базовими індикаторами збройного конфлікту потрібно вважати оголошення війни, окупацію території насильницьким або ненасильницьким способом, взяття у полон осіб з особового складу збройних сил тієї чи іншої держави тощо[1]. Інакше кажучи, збройним конфліктом є конфлікт чи збройне протистояння між «двома чи більше високими договірними сторонами», у результаті чого відбувається окупація території держави та/або взяття у полон комбатантів сторони-супротивника[2].

Однак проблема полягає у тому, що в Женевській конвенції не вказано чіткі критерії, за якими ми можемо ідентифікувати міждержавні збройні конфлікти. Так, згідно з поправкою 2 конвенції, будь-які розбіжності між державами з залученням збройних сил є міждержавним збройним конфліктом. При цьому, немає різниці як довго і наскільки інтенсивно може тривати той чи інший конфлікт. Тобто Женевська конвенція починає діяти зразу з моменту застосовування збройних сил на території іншої держави та появи поранених, полонених і жертв (незалежно від їхньої кількості)[3]. Тому як тільки відповідні положення конвенції вступають в дію, то міждержавний збройний конфлікт (тобто факт його ініціювання) можна вважати розпочатим. Тим не менше, М. О'Коннел зазначає, що відсутність чітких індикаторів поняття «збройний конфлікт» у міжнародному праві і політичній науці створює ситуації, коли держави можуть розглядати незначні сутички як повноцінні збройні конфлікти, однак коли немає інтенсивного використання зброї й участі у протистоянні, то немає і потреби говорити про збройний конфлікт[4]. Ось чому послуговуватися винятково засадами

[1] *Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року*. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153

[2] Balendra N. Defining Armed Conflict. *Cardozo Law Review*. 2008. Vol. 29. No. 6. P. 2461.

[3] Vité S. Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law: Legal Concepts and Actual Situations. *International Review of the Red Cross*. 2009. Vol. 91. No. 873. P. 69–94.

[4] O'Connell M. Defining Armed Conflict. *Journal of Conflict & Security Law*. 2008. Vol. 13. No. 3. P. 397.

і положеннями міжнародного права при визначенні поняття «збройний конфлікт» є недостатньо.

Дослідники розв'язують цю проблему по-різному і доволі часто паралельно в рамках класифікації збройних конфліктів, зокрема передусім на міждержавні та неміждержавні, як це робиться у тій же Женевській конвенції. Однак оскільки нас цікавлять передусім міждержавні збройні конфлікти (в контексті різних міжінституційних відносин і політичних режимів у різних державах), окремої уваги потребує поняття «війна», бо саме війна є найчастішою формою міждержавних збройних конфліктів у світі. Однак й війну сьогодні не вдається дефініювати консолідовано та цілковито однозначно. Зрозуміло ж винятково те, що поняття «війна» є вужчим, аніж поняття «збройний конфлікт», й неодмінно стосується конфронтацій, які характеризуються високою інтенсивністю використання зброї, великими географічними масштабами та серйозними наслідками як для держав, так і загалом для міжнародної спільноти. Так, у сфері міжнародних відносин вчені трактують війну як «організоване насилля, що відбувається між двома політичним групами»[1] або «значний збройний конфлікт між організованими військовими силами незалежних політичних одиниць»[2]. З цього слідує, що визначення війни доволі розмите, але вчені однозначні в тому, що війна завдяки своїй специфіці є відмежованою від інших різновидів збройних конфліктів.

Вкрай важливими та цікавими у цьому контексті є спроби різних науковців запропонувати й обґрунтувати критерії війни, зокрема крізь призму відповідного визначення, належної ідентифікації кейсів та їхнього емпіричного наповнення на тлі збройних конфліктів як таких. Огляд різних критеріїв дає підстави стверджувати, що найпоширенішими серед них у компаративістиці і наявних базах даних є такі, як: критерій Л. Річардсона, за яким масштаб конфлікту повинен перевищувати відмітку у 2,5 (317 жертв); критерій Ґ. Бодарта, за яким сукупні втрати обох сторін конфлікту повинні сягати 2 тис. осіб; критерій К. Райта, за яким у конфлікті повинні брати участь щонайменше 50 тис. військових; критерій Дж. Сінгера (засновника проєкту «Correlates of War»), згідно з яким війни повинні мати не менше 1 тис. загиблих з числа військових та/або мирних жителів; критерій Дж. Леві, за яким війна має місце у випадку не менше 100 загиблих осіб або 1 тис. осіб-учасників збройного конфлікту[3]. З одного боку, більшість дослідників опирається на критерії Дж. Сінгера (проєкт «Correlates

[1] Vasquez J. *The War Puzzle (No. 27)*. Cambridge University Press, 1993. P. 23.

[2] Levy J. *War in the Modern Great Power System: 1495–1975*. University Press of Kentucky, 2014. P. 51.

[3] Levy J. *War in the Modern Great Power System: 1495–1975*. University Press of Kentucky, 2014. P. 52.

of War»), адже вони охоплюють більшу емпіричну базу і більшу кількість кейсів[1]. З іншого боку, сьогодні загалом відсутні єдині та чіткі кількісні критерії й індикатори початку/ініціювання випадків війн та міждержавних збройних конфліктів, а тому вчені можуть самостійно підходити до розв'язання цієї проблеми за рахунок тих чи інших (в тім числі нових або наявних) індикаторів. Крім того, наявні (перелічені вище) критерії є доволі значними/«важкими» у кількісному розрізі і швидше стосуються все-таки суто війн, а не загалом збройних конфліктів.

Це одна із причин того, чому в нашому дослідження, зокрема для більшої охоплюваності та більшої кількості аналітичних кейсів, увагу зосереджено на суті міждержавного збройного конфлікту як такого, а не тільки ні війні як його одній з форм. Адже саме апелювання до міждержавних збройних конфліктів (в тому числі і війн) є статистично значно кориснішим для нас, адже розширює емпіричну базу. Ось чому ми пропонуємо звертатись до більш чітких і «легких» індикаторів, завдяки яким можна означити саме збройний конфлікт. Зокрема до такого пропонованого нами критерія, як бар'єр смертей/жертв із числа особового складу збройних сил від кожної зі сторін/держав на рівні, не меншому 50 осіб. З цього слідує, що в нашому дослідженні аналізованим (тим що береться до підрахунків) збройним конфліктом є збройний конфлікт за логікою визначення Женевської конвенції, але з подоланням бар'єра від 50 і більше смертей серед військовослужбовців від кожної зі сторін конфлікту. Натомість неаналізованим (тим що не береться до підрахунків) збройним конфліктом (найчастіше сутичкою) є будь-який збройний конфлікт за логікою визначення Женевської конвенції, але без подолання бар'єра у 50 смертей серед військовослужбовців від кожної зі сторін конфлікту. Це означає, що лише після подолання відповідного бар'єра, держава може вважатись повноцінним учасником міждержавного збройного конфлікту, що, своєю чергою, дає нам можливості для аналізу та відбору збройних конфліктів, оскільки невеликі сутички у такому випадку відсіюються. Також на цьому тлі очевидно, що в нашому дослідженні «аналітичним» початком збройного конфлікту є ситуація, коли кожна зі сторін збройного конфлікту досягла бар'єра у 50 смертей. Своєю чергою, «аналітичне» завершення збройного конфлікту у нашій розвідці – це ситуація, коли очевидним (формально та/або фактично) є результат збройного конфлікту, зокрема перемога, поразка чи нічия тієї або іншої сторони. Відповідно, учасником аналізованого збройного конфлікту ми вважаємо будь-яку сторону/державу, яка подолала бар'єру 50 смертей серед військовослужбовців. Врешті, ініціатором збройного конфлікту ми вважаємо будь-яку сторону (державу чи держави), яка першою оголосила збройний конфлікт (війну) або почала неоголошені збройні дії проти іншої сторони за умови, що досягнуто бар'єра у хоча би 50 смертей від кожної зі сторін.

[1] Sarkees M. *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*. Correlates of War, 2010. P. 7-10.

У тому чи іншому формулюванні й «обрамленні» війни і загалом збройних конфліктів дослідники дуже часто артикулюють свою увагу та порівняння на тому, а чи є та якими саме є ті або інші «кореляти» війни. І тут не буде дивною чи новою позиція про те, що науковці найчастіше зіставляють ініціювання, участь, хід й ефекти війн і збройних конфліктів з тими чи іншими типами політичних режимів у континуумі «максимальна демократія – максимальна автократія». Адже саме із приводу таких кореляцій у політичній науці доробків і найбільше, і просто надзвичайно багато. В цілому наявні наукові доробки засвідчують, що роль політичних режимів у контексті ініціювання війни чи збереження миру, а також із приводу наслідків міждержавних збройних конфліктів є статистично значущою. Чи не найяскравіше це простежується у рамках теорії «демократичного миру», яка виникає саме з досліджень політичних режимів у прив'язці до тенденцій ініціювання, участі та результатів війн. Ця теорія демонструє, що демократичні політичні режими усереднено виступають своєрідними «пацифістами» на міжнародній арені, принаймні на відміну від автократичних чи недемократичних політичних режимів, які типово позначаються як найчастіші або основні ініціатори війн у світі. Однак теорія «демократичного миру» не пропонує єдиного чи консолідованого пояснення такого стану справ і тенденції, згідно з якою демократії вдаються або ж не вдаються до застосування військової/збройної сили проти інших держав – як автократій, так і демократій. Натомість з цього приводу є кілька аналітичних підходів, зокрема нормативний (І. Кант[1], В. Діксон[2]), економічний (Д. Лейк[3]) й інституційний (Б. Буено де Москіта, Дж. Мороу, Р. Сіверсон і А. Сміт[4]).

Прихильники нормативного підходу акцентують увагу на нормах і звичаях демократичних країн. Вони ґрунтуються на напрацюваннях німецького філософа І. Канта та його теорії «вічного миру», згідно з якими основна причина спалаху війн між державами полягає у пануванні в міжнародному середовищі не права, а сили[5]. Відтак збільшення кількості держав з демократичними політичними режимами (для І. Канта це передусім республіки) мало би значно сприяти зменшенню міждержавної конфліктності у світі. Сучасні дослідники, зокрема В. Діксон, вибудовують свою позицію на тому, що демократії послуговуються нормами регулювання конкуренції

[1] Kant I. Perpetual Peace // Betts R. (Ed.) *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*. Routledge, 2015. P. 136–142.

[2] Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 14–32.

[3] Lake D. Powerful Pacifists: Democratic States and War. *American Political Science Review*. 1992. Vol. 86. No. 1. P. 24–37.

[4] De Mesquita B., Morrow J., Siverson R., Smith A. An Institutional Explanation of the Democratic Peace. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. No. 4. P. 791–807.

[5] Остапенко О., Ряшко В. Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 209–214.

за матеріальні інтереси та блага, а тому вони також можуть виконувати подібну функцію і на міжнародній арені (зокрема у рамках різних процесів, що містять в собі конкуренту складову, в тому числі у вигляді виборів чи інших форм прийняття політичних рішень). Однак така конкуренція має нормативні обмеження, з-поміж яких повага прав меншості, зокрема коли остання програла вибори більшості[1]. За цією логікою основна ідея пацифізму демократій з погляду нормативного підходу ґрунтується на тому, що принципи чесної та обмеженої конкуренції в демократіях закріпились і стали інституціоналізованими нормами права. Відповідно, головною тут постає ненасильницька природа демократій, через що вони віддають перевагу не вдаватись до насильницьких методів і засобів впливу. Схожа логіка відносин у демократіях екстраполюється на взаємодію між державами у рамках міжнародних відносин. Особливо вірно це в контексті конфліктних взаємин між демократіями, адже дві сторони міждержавного збройного конфлікту у такому разі усвідомлюють, що їм «нормативно заборонено» використовувати насильницькі дії або воювати між собою[2]. Натомість проти інших (автократичних чи гібридних) політичних режимів демократії застосовувати військові методи не цураються.

Своєю чергою, підґрунтям для економічного підходу пояснення пацифізму демократій став мікроекономічний концепт Д. Лейка, який розглядає державу як «фірму», що торгує певними послугами і прагне максимізувати свій прибуток. Тим паче, що одним із основних товарів, якими торгує держава, часто є забезпечення національної безпеки. Відтак оскільки безпеку може забезпечити тільки держава, вона постає природним монополістом у цій сфері. Держава намагається продати свій товар якомога дорожче, щоби отримувати від цього велику ренту. Саме тому прагнення держави забезпечити щонайбільший відсоток ренти й може призвести до експансіоністської політики на міжнародній арені[3]. Проте Д. Лейк запевняє, що демократії не можуть «паразитувати» на монопольній ренті, зокрема на відмінну від автократій/недемократій, які будуть свою економіку саме на отриманні ренти з населення. Для пояснення цього є щонайменше дві причини: з одного боку, у демократіях громадяни мають можливості впливу на механізми прийняття рішень; з іншого боку, відкритість кордонів і свобода пересування створює можливості для міграції у випадку невигідних економічних умов. З огляду на це, економіка країни з демократичним політичним режимом є «здоровішою», аніж у недемократичній

[1] Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 15–16.

[2] Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 17–18.

[3] Lake D. Powerful Pacifists: Democratic States and War. *American Political Science Review*. 1992. Vol. 86. No. 1. P. 25–27.

державі. Це, своєю чергою, створює значні переваги для демократій у міждержавній війні, адже вони (за рахунок великого національного багатства) можуть направити значно більше ресурсів для забезпечення перемоги. Врешті, той факт, що демократії не можуть «паразитувати» на монопольній ренті, означає, що вони з дуже великою ймовірністю не вступають у війни між собою, а лише з автократіями (над якими вони можуть мати, хоча не завжди мають значні ресурсні переваги).

Урешті, вчені, що досліджують взаємозв'язки між ініціацією/результатами збройних конфліктів та типами політичних режимів із погляду функціонування інститутів всередині держави – у рамках інституційного підходу, – мають ще іншу думку стосовно пацифізму демократій. У демократичних країнах політичні лідери, які отримують свої повноваження за наслідками виборів, повинні балансувати між розподілом ресурсів на національну безпеку держави та забезпеченням благ для своєї більшості/коаліції. Дуже гостро це питання стоїть під час назрівання збройного конфлікту з іншою державою, оскільки від перемоги чи програшу залежить те, чи залишиться політичний лідер при владі. З огляду на це, лідери демократичних країн схильні обирати тільки ті збройні конфлікти (передусім проти автократій), в яких вони раціонально впевнені на предмет своєї перемоги. Крім того, навіть якщо демократія приймає рішення вступити у війну, в неї більше шансів вийти переможцем порівняно з автократією. Це зумовлено тим, що лідери-демократи докладають чи схильні докладати більше зусиль і ресурсів для перемоги, бо від цього залежить їхнє владне/політичне становище[1]. Така позиція також пояснює, чому демократії не віддають перевагу вступати у війни одна проти одної, а лише проти автократій. Адже лідер-демократ чітко розуміє, що його противник, в обличчі іншого лідера-демократа, буде також залучати максимум своїх ресурсів та зусиль для досягнення військової перемоги[2]. Тобто гіпотетична війна між демократіями може перерости у затяжний і складний конфлікт, а цей чинник стримує обох лідерів-демократів або обидві демократичні держави, чого не простежується чи значно рідше трапляється у випадку лідерів автократичних держав.

Загалом теорія «демократичного миру» та її різні інтерпретації синтезуються позиціями, згідно з якими: війна поміж демократіями – це гіпотетично затяжний і складний конфлікт, а тому лідери-демократи і демократичні країни загалом схильні до миру, а не участі у війні; автократії і їхні політичні лідери мають значно більше «свободи» та простору для ініціювання міждержавних збройних конфліктів, адже не обмежені або не так сильно (як у випадку демократій) обмежені інституційно і

[1] De Mesquita B., Morrow J., Siverson R., Smith A. An Institutional Explanation of the Democratic Peace. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. No. 4. P. 793–794.

[2] De Mesquita B., Morrow J., Siverson R., Smith A. An Institutional Explanation of the Democratic Peace. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. No. 4. P. 794.

нормативно, хоча й усвідомлюють значно більші ризики поразки внаслідок факту недотримання миру.

Натомість сьогодні у науці й досі не вироблено жодної синтезованої позиції на предмет сталого взаємозв'язку між ініціюванням, участю і результатами збройних конфліктів поміж державами з різними формами міжінституційних відносин й інституційного дизайну, зокрема з відмінними системами правління. Так, деякі вчені вважають і перевіряють гіпотезу, що президентські системи/республіки найчастіше є ініціаторами збройних конфліктів на міжнародній арені. Зокрема, М. Кроеніг та М. Шрамм стверджують, що президентські демократії більше схильні до вступу в збройний конфлікт, аніж будь-які інші інституційні дизайни серед демократій. Вони пояснюють таку тенденцію тим, що глави держав у президентських системах мають чи стикаються із найменшими обмеженнями з боку інших політичних інститутів[1], передусім з приводу здійснення виконавчої влади. Своєю чергою, Д. Альбалете, Д. Бел і Ф. Еліас констатують наявність закономірностей зв'язку між президентською системою правління і витратами на розвиток військово-промислового комплексу. Річ у тому, що президентські (порівняно з іншими) системи вдаються до «вливань» великих коштів у розвиток збройних сил і військових кампаній через те, що вони не є достатньо гнучкими порівняно з іншими системами правління. Це призводить чи може призвести до нестабільності міжінституційних відносин і політичної системи. Очевидно, що чим більше країна виробляє військової продукції, тим більше ваги і значення набуває питання збуту цієї продукції. Саму тому президентські системи (або ж системи з сильними президентами, які нагадують президенталізм) можуть вдаватись до ініціювання збройних конфліктів задля вирішення ймовірної кризи надвиробництва[2]. Доволі цікавими виявились наукові результати О. Аморіма Нето та П. Аккорсі, які аргументували, що чистота непартійних військових офіцерів на посадах міністрів оборони є найвищою саме у президентських республіках[3], а це опосередковано може впливати на значно більшу частоту ініціювання збройних конфліктів саме цієї опцією інституційного дизайну. З цього приводу напрошується висновок, що президентські системи є більш агресивними на міжнародній арені, ніж інші системи правління.

На противагу, Д. Рейтер та Е. Тільман зазначають і доводять, що схильність до міждержавних збройних конфліктів у прив'язці до різних систем правління

[1] Kroenig M., Schramm M. Pugnacious Presidents: Democratic Constitutional Systems and International Conflict. *Political Science Quarterly*. 2021. Vol. 136. No. 2. P. 249–275.

[2] Albalate D., Bel G., Elias F. Institutional Determinants of Military Spending. *Journal of Comparative Economics*. 2012. Vol. 40. No. 2. P. 287–288.

[3] Amorim Neto O., Accorsi P. Presidents and Generals: Systems of Government and the Selection of Defense Ministers. *Armed Forces & Society*. 2022. Vol. 48. No. 1. P. 150–159.

статистично не значуща для випадків розрізнення з-поміж президентськими та парламентськими системами. Водночас найбільшими «пацифістами», на думку цих вчених, статистично треба вважати держави з прем'єр-президентською (як варіантом напівпрезидентської) системою правління[1] (у випадку президентсько-парламентських систем правління як іншого типу напівпрезиденталізму такий висновок не працює). За аналогією, Д. Лебланг і С. Чан теж не підтверджують гіпотезу про «войовничість» президентських республік. Порівняльний аналіз цих науковців не показує відмінності з-поміж тенденціями парламентських та президентських систем до поведінки на міжнародній арені, в тому числі щодо ініціювання збройних конфліктів. Крім того, автори не виявили відмінностей з приводу схильності до участі у конфліктах між випадками з однопартійними або коаліційними урядами більшості та меншості[2]. Схожі висновки можуть натякати, що міжінституційні відносини не є каталізатором ініціювання, участі, перебігу і результатів міждержавних збройних конфліктів, адже останні значною мірою зумовлюються не тільки чи не стільки інституційним дизайном, скільки політичною позицією політичних лідерів і/чи правлячих партія[3].

Відтак загалом чинний стан досліджень засвідчує, що єдиної думки стосовно взаємозв'язків з-поміж ініціюванням та результатами конфліктів і типом системи правління (інституційним дизайном) не існує, а тому цю тему і дослідницьку проблему треба розвивати й надалі, в тім числі пропонуючи власні гіпотези і тестуючи їх. Для цього неодмінно потрібні дослідницька логіка і методика, а також релевантні бази даних міждержавних збройних конфліктів, політичних режимів і систем правління, які дозволять сформулювати та перевірити наші гіпотези на предмет взаємозв'язку між ініціюванням, участю і результатами збройних конфліктів між державами з різним інституційним дизайном, зокрема з відмінними системами правління (останні витупають і як незалежні, і як залежні (від різних політичних режимів) аналітичні змінні).

Отож, драйвером пошуку та використання відповідних баз даних – і врешті-решт формування власної вибірки даних – стала ідея щодо доцільності аналізу та порівняння міждержавних збройних конфліктів (їхнього ініціювання, перебігу та результатів тощо) у державах із усіма/різними системами правління, щоправда у їхньому чинному класифікаційному і категоріальному оформленні, накладеному на певну часову вибірку у минулому. Забігаючи наперед, скажемо що йдеться про

[1] Reiter D., Tillman E. Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict. *Journal of Politics*. 2002. Vol. 64. No. 3. P. 820–824.

[2] Leblang D., Chan S. Explaining Wars Fought by Established Democracies: Do Institutional Constraints Matter?. *Political Research Quarterly*. 2003. Vol. 56. No. 4. P. 391–398.

[3] Palmer G., London T., Regan P. What's Stopping You? The Sources of Political Constraints on International Conflict Behavior in Parliamentary Democracies. *International Interactions*. 2004. Vol. 30. No. 1. P. 16–19.

часовий відтинок у ціле століття, а якщо точніше, то про період з 1919 до 2020 рр. включно. Такий тривалий часовий період обрано для того, щоби емпірично охопити випадки всіх теоретично виділених типів систем правління, зокрема в умовах різних політичних режимів. Причому різні системи правління/опції міжінституційних відносин різних держав і різні варіанти їхньої інтерпретації/класифікації (їх буде деталізовано згодом) й емпіричного використання скорельовано зі збройними конфліктами і як незалежні змінні (на предмет безпосереднього зв'язку поміж міждержавними збройними конфліктами (їхнім ініціюванням, ходом і результатами) та відмінними системами правління як такими), і як залежні змінні (на предмет зв'язку між збройними конфліктами та різними системами правління, опосередкованими різними типами політичних режимів). Тому формування власної вибірки даних, потрібних нам для порівняльного та статистичного аналізу, фактично виявилось синтезом кількох баз даних: деяких – вже наявних (із модифікаціями або ж без модифікацій), а деяких – цілковито нових і на підставі самостійних емпіричних перевірок. З-поміж таких баз даних: з приводу війн і загалом збройних конфліктів – наявні проєкти та бази даних з авторськими модифікаціями; з приводу типів політичних режимів – наявні проєкти і бази даних без авторських модифікацій; з приводу інституційного дизайну і типів систем правління – синтез наявних даних у рамках різних аналітичних методик та вироблення власних даних на підставі перевірки конституцій і практики різних держав.

Інформацію стосовно війн і міждержавних збройних конфліктів було зібрано на підставі використання трьох наявних баз даних чи порівняльних проєктів, серед яких: 1) проєкт «Correlates of war» (1816–2007 рр., v4.0)[1]; 2) проєкт «Major Episodes of Political Violence» (1946–2019 рр.) від організації[2] «Systemic peace»; 3) проєкт «The International Crisis Behavior» (1918–2019 рр., v15)[3]. Основним модифікуючим чинником при синтезуванні даних у рамках цих трьох проєктів стало використання авторського визначення або ж уточнення визначення міждержавного збройного конфлікту за логікою Женевської конвенції, про яке вже йшлось вище, зокрема за рахунок виконання бар'єра у не менше, ніж 50 смертей/жертв із числа особового складу збройних сил від кожної зі сторін/держав-учасників збройного конфлікту. Саме таким чином у рамках часового відтинку з 1919 до 2020 рр. було виділено та проаналізовано 60 кейсів міждержавних збройних конфліктів/війн, які підпадають під вибрані нами дефінітивні і концептуальні параметри та рамки дослідження. У

[1] *Correlates of War Data, 1816–2007 (v4.0)*. URL: https://correlatesofwar.org/data-sets/; Sarkees M., Wayman F. *Resort to War: 1816–2007*. Washington: CQ Press, 2010. 691 p.

[2] *Major Episodes of Political Violence (1946–2019)* / Compiled by Monty G. Marshall. Center for Systemic Peace, 2020. URL: https://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm

[3] *The International Crisis Behavior (1918–2019, v15)*. Duke University, 2020. URL: https://sites.duke.edu/icbdata/

межах цих кейсів міждержавних збройних конфліктів виявлено 156 країн-учасниць конфліктів із різними політичними режимами та системами правління з усіх частин світу, серед яких (з різною кількістю результатів, в тому числі повторювально): 69 були країнами-ініціаторами конфліктів (інші країни доєднались), 62 були країнами-переможцями, 55 виявились країнами, які програли війни/збройні конфлікти, а 39 були країнами, які завершили збройні конфлікти/війни «нічиєю».

Своєю чергою, інформацію стосовно типів політичних режимів та їхнього класифікаційного ранжування у більшості країн світу – в цьому разі без авторських модифікацій – було зібрано і, як наслідок, систематизовано під відповідних учасників збройних конфліктів або війн (виокремлених за логікою, запропонованою вище) на підставі використання двох наявних баз даних чи порівняльних проєктів. Базовим з-поміж них став універсалістський класифікаційний проєкт «Polity IV/V» від організації «Systemic Peace»[1], який у нашій вибірці збройних конфліктів покрив період 1919–2020 рр. Цей проєкт оцінює та класифікує політичні режими майже у всьому світі в діапазон від «–10» до «+10» балів, зокрема відповідно у порядку від найбільш автократичних держав через анократичні держави до найбільш демократичних держав. Додатково у нашій вибірці та дослідженні увагу звернуто на дані в рамках універсалістського проєкту «Freedom in the World» від організації «Freedom House»[2], що у нашій вибірці міждержавних збройних конфліктів покрив період 1973–2020 рр. Цей проєкт оцінює і класифікує політичні режими (або ж рівень свободи) майже у всьому світі в діапазон від «1» до «7» балів у порядку від найдемократичніших (як «вільні країни») через проміжні (як «частково вільні країни») врешті до найбільш автократичних (як «невільні країни») (хоча можна порівнювати за шкалою від «0» до «100» балів, але у зворотному ранжуванні/впорядкуванні політичних режимів).

Врешті-решт, інформацію щодо міжінституційних відносин, інституційного дизайну і систем правління в країнах, які виокремлено як учасників міждержавних збройних конфліктів впродовж 1919–2020 рр. (за логікою, яку описано вище), було отримано з різних джерел, але в рамках єдиної теоретичної і класифікаційної логіки. Зокрема, для цього було опрацьовано дані у рамках таких проєктів, як «Constitute»[3], «Comparative Constitutions Project»[4] (1789–2023 рр.) та «Idea»[5], матеріали і дані

---

[1] *Polity5: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018* / Compiled by Monty G. Marshall and Ted Robert Gurr. Center for Systemic Peace, 2020. URL: https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html

[2] Freedom in the World. *Freedom House*. URL: https://freedomhouse.org/report/freedom-world

[3] *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/

[4] *Comparative Constitutions Project*. URL: https://comparativeconstitutionsproject.org/; Elkins Z., Ginsburg T. Characteristics of National Constitutions: Version 4.0. *Comparative Constitutions Project*. 2022. URL: https://comparativeconstitutionsproject.org/

[5] *International IDEA: Supporting Democracy Worldwide*. URL: https://www.idea.int/

дослідницьких й аналітичних блогів «The Semi-Presidential One»[1] та «Presidential Power»[2], а також чинні й історичні версії/редакції конституцій та іншого законодавства і параметри політичної практики відповідних держав, які з різних причин не було включено у перелічені вище проєкти або блоги тощо.

При цьому, у нашій розвідці увагу сфокусовано на два варіанти класифікації інституційних дизайнів чи систем правління – із різною кількістю типів і виділенням атипових або так званих ідеократичних кейсів у кожному з варіантів, – які поетапно зіставлено та скорельовано з показниками ініціювання, участі, перебігу і результатів міждержавних збройних конфліктів у світі впродовж 1919–2020 рр. Так, згідно із першим варіантом чи першою класифікаційною моделлю всі держави за можливими системами правління розподілено на шість «чистих» типів, зокрема на абсолютні монархії, дуалістичні монархії, президентські республіки, напівпрезидентські республіки, парламентські монархії та парламентські республіки. Запропоноване впорядкування й означена послідовність систем правління здійснені за принципом урахування (номінальної або реальної) сили/впливовості глави держави (монарха чи президента) – від більшої до меншої (або парламенту – від меншої до більшої) – на процеси формування й головно відставок урядів із взяттям до уваги чинника особливостей і складності виборів (головно у випадку президентів у республіках) чи усунення (головно у випадку монархів у монархіях) глави держави – від більшої до меншої[3] (відповідно, складнішими ми вважаємо всенародні, а простішими – парламентські вибори президентів у республіках; за аналогією, складніше позбавити монарха політичного впливу в абсолютних монархіях, а найлегше – у парламентських монархіях). Додатково до вказаних шести типів систем правління виділено так звані

[1] *The Semi-Presidential One*. URL: http://www.semipresidentialism.com/

[2] *Presidential Power*. URL: http://presidential-power.net/

[3] За основу виділення різних систем правління було взято дефінітивну та класифікаційну логіку і схеми Р. Елгі, М. Шугарта та Дж. Кері, які було розширено та модифіковано як під різні види республік, так і під різні види монархій, що сумарно дало шість «чистих» типів систем правління та підстави виокремлення ідеократичних або атипових систем. Детально з деякими визначеннями виділених таким чином систем правління можна ознайомитись на підставі наступних наукових доробків і даних: About. *Presidential Power*. URL: https://presidential-power.net/?page_id=4526; List of Presidential, Parliamentary and Other Countries. *The Semi-Presidential One*. URL: http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/; Elgie R. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 206 p.; Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 316 p.; Осадчук І., Литвин В. Еволюція типових й атипових систем правління у контексті «хвиль» дослідження республіканської форми правління. *Вісник Львівського університету: «Серія філософсько-політологічні студії»*. 2023. Вип. 49. С. 315–327.

атипові чи ідеократичні інституційні дизайни, які не можна віднести до жодного з «чистих» типів. Їх виокремлено на підставі спрацювання в тій чи іншій державі одного із наступних критеріїв: а) дійсно незвична/атипова схема міжінституційних відносин, яка не може бути віднесена до жодного «чистого» інституційного типу й дизайну (наприклад, вибори президента та формування уряду у парламенті, але без можливості парламенту (чи будь-якого іншого інституту влади) відправити уряд у відставку); б) оформлення такого атипового інституційного дизайну під спеціальні політичні цілі, зокрема для підтримки однопартійності (бо майже всі однопартійні політичні режими атипові) чи непартійності, забезпечення функціоналу військових хунт, здійснення перехідного урядування тощо. Водночас примітно й те, що такі ідеократичні чи атипові інституційні дизайни на практиці можуть тяжіти до певних «чистих» типів, зокрема у формі квазі-президенталізму чи квазі-парламентаризму тощо. Враховуючи це, у нашій вибірці дані представлено та впорядковано, а також скорельовано із міждержавними збройними конфліктами (ініціюванням, участю і результатами) різним чином, зокрема: а) беручи до уваги ідеократичні чи атипові інституційні дизайни як «окремий/відокремлений» тип (6 «чистих» типів + атипові системи); б) не беручи до уваги або виключаючи ідеократичні чи атипові системи (6 «чистих» типів – атипові системи); в) беручи до уваги і трансформуючи ідеократичні чи атипові інституційні дизайни, «розставляючи» їх серед «чистих» типів на підставі врахування політичної практики (6 типів систем правління, включаючи ідеократичні, розміщені поміж ними).

Натомість згідно з другим варіантом чи другою класифікаційною моделлю всі держави за можливими інституційними дизайнами розподілено на три «чистих» типи, зокрема на такі, в яких (номінально і/чи реально) переважає глава держави, змішані/«збалансовані» системи і такі, де переважає парламент/легіслатура. За основу такого впорядкування і послідовності різних інституційних дизайнів взято принцип врахування чинника переважання впливу глави держави (у порядку спадання) або парламенту (у порядку зростання) на уряд, зокрема на його формування, але головно відставку, не беручи до уваги параметри особливостей і складності виборів та/чи усунення глави держави. Відтак групу інституційного дизайну з переважанням впливу глав держав на уряди склали абсолютні монархії, дуалістичні монархії та президентські республіки, групу інституційного дизайну змішаних/«збалансованих» систем склали напівпрезидентські республіки, а групу інституційного дизайну із переважанням впливу парламентів на уряди – парламентські монархії і парламентські республіки. За аналогією з попередньою класифікаційною схемою до вказаних трьох типів інституційного дизайну додано атипові чи ідеократичні системи, які виділено за схожими критеріями, але головно внаслідок відсутності вираженого або цілком зрозумілого переважання когось з інститутів влади на уряд. Врешті-решт, подібні алгоритми використано при зіставленні різних інституційних дизайнів у рамках

цієї класифікації із показниками міждержавних збройних конфліктів, адже кореляції почергово стосувались сценаріїв «3 типи + атипові системи», «3 типи – атипові системи» та «3 типи, включаючи атипові системи, розміщені поміж ними».

Враховуючи зібрані дані, у дослідженні було здійснено статистичний аналіз на предмет пошуку кореляційних (статистично значущих) зв'язків між ініціюванням, участю і результатами міждержавних збройних конфліктів, з одного боку, та типами політичних режимів, типами систем правління (класифікація на 6 типів + атипові системи) й інституційного дизайну (класифікація на 3 типи + атипові системи), з іншого боку. Також примітно, що кореляції було піддано різні типи систем правління й інституційного дизайну залежно та незалежно від їхнього ранжування за типами політичних режимів. Якщо ж більш специфіковано, то поетапно і синтезовано було висвітлено статистичні дані з приводу схильності або несхильності до ініціювання та/чи участі у міждержавних збройних конфліктах упродовж 1919–2020 рр. з боку різних типів політичних режимів і систем правління/інституційного дизайну, а також сфокусовано увагу на перевірці взаємозалежностей/кореляцій поміж форматом міжінституційних відносин і результатами міждержавних збройних конфліктів. Ще раз наголосимо, що кейсами та учасниками міждержавних збройних конфліктів позначено ті ситуації, де кожна зі сторін/держава досягнула 50 смертей/жертв із числа особового складу своїх збройних сил. Врешті-решт, ініціаторів міждержавних збройних конфліктів було ідентифіковано за допомогою визначення та методики М. Смола та М. Сінгера, згідно із якими ініціатором збройного конфлікту є та сторона/держава, яка першою здійснила збройну атаку на територію чи армію свого противника[1].

За результатами підрахунків і статистичного аналізу виявлено, що жодного статистично значущого взаємозв'язку між схильністю до ініціювання конфліктів та типом систем правління/інституційного дизайну не простежується, причому у будь-якому з варіантів аналітичних вибірок і класифікаційних схем/моделей, що мають стосунок до міжінституційних відносин (детально див. табл. 1). Хоча кількісно й помічено, що найчастішими учасниками-неініціаторами міждержавних збройних конфліктів є парламентські/парламентаризовані системи правління – парламентські республіки і парламентські монархії, тобто загалом форми інституційного дизайну з переважанням впливу парламентів на уряди: у них «розрив» між ініціаторами й неініціаторами збройних конфліктів найбільший на тлі інших систем правління, хоча й ініціюють парламентські системи конфлікти частіше, аніж інші форми дизайну.

[1] Sarkees M. *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*. Correlates of War, 2010. P. 29.

Таблиця 1

Статистика ініціювання та неініціювання міждержавних збройних конфліктів у різних типах систем правління і форм інституційного дизайну (1919–2020 рр.)

Система правління / інституційний дизайн	Ініціатор, №	Неініціатор, №	Ініціатор, №	Неініціатор, №
Класифікація систем правління на 6 типів				
Тип системи правління	6 «чистих» типів систем правління + атипові системи		6 типів систем правління з розподілом атипових систем	
Парламентська республіка	19	26	31	39
Президентська республіка	12	15	14	17
Напівпрезидентська республіка	5	8	8	11
Дуалістична монархія	9	6	10	7
Абсолютна монархія	0	4	1	4
Парламентська монархія	5	9	5	9
Атипова система	19	19	–	–
Класифікація форм інституційного дизайну на 3 типи				
Тип форми інституційного дизайну	3 типи форм інституційного дизайну + атипові системи		3 типи форм інституційного дизайну з розподілом атипових систем	
Переважання парламенту	24	35	36	47
Переважання глави держави	21	24	26	28
Змішаний/«збалансований»	5	9	7	11
Атипова система	19	19	–	–

У доповнення до цього, значно статистично значущіші результати помічаємо при аналізі та порівнянні загальної кількості учасників міждержавних збройних конфліктів у світі в 1919–2020 рр. (детально див. табл. 2). Зокрема, парламентські чи парламентаризовані системи (республіки і монархії) лідирують як учасники серед всіх інших типів систем правління і форм інституційного дизайну, причому навіть незалежно від того, яку класифікаційну логіку та схему застосовувати – із шести чи трьох типів. Натомість значно менші показники участі в міждержавних збройних конфліктах демонструють всі інші форми інституційного дизайну і всі інші системи правління. З огляду на це, можна зробити сміливий висновок, що тип політичної системи, інкорпорований у той чи інший формат міжінституційних відносин, не є сильно пов'язаним із тенденціями ініціювання міждержавних збройних конфліктів. Разом із цим, держави зі сильними парламентами (і відповідно слабкими главами держав) демонструють значну схильність до участі в збройних конфліктах, оскільки вони частіше, ніж інші форми інституційного дизайну беруть є залученими до них.

Таблиця 2

Статистика участі у міждержавних збройних конфліктах за умов різних типів систем правління і форм інституційного дизайну (1919–2020 рр.)

Система правління / інституційний дизайн	Кількість учасників, №	Кількість учасників, №
Класифікація систем правління на 6 типів		
Тип системи правління	6 «чистих» типів систем правління + атипові системи	6 типів систем правління з розподілом атипових систем
Парламентська республіка	45	70
Президентська республіка	27	31
Напівпрезидентська республіка	13	19
Дуалістична монархія	15	17
Абсолютна монархія	4	5
Парламентська монархія	14	14
Атипова система	38	–
Класифікація форм інституційного дизайну на 3 типи		
Тип форми інституційного дизайну	3 типи форм інституційного дизайну + атипові системи	3 типи форм інституційного дизайну з розподілом атипових систем
Переважання парламенту	59	83
Переважання глави держави	45	54
Змішаний/«збалансований»	13	18
Атипова система	38	–

Також доволі цікаві та частково статистично значущі результати можемо спостерігати при аналізі і порівнянні результатів міждержавних збройних конфліктів за участі держав із різними формами інституційного дизайну та систем правління, знову-таки незалежно від того, яку класифікаційну логіку та схему застосовувати – із шести чи трьох типів. Так, огляд міждержавних збройних конфліктів упродовж періоду 1919–2020 рр. засвідчує, що держави, в яких (номінально та/чи реально) переважають парламенти з приводу впливу на уряд (а це головно парламентські республіки та парламентські монархії), виграють дещо більше війн (в тому числі порівняно з поразками і нічиїми), ніж держави з іншими типами міжінституційних відносин – систем правління чи форм інституційного дизайну (детально див. табл. 3). Певною мірою це вписується у вже відомий політичній науці висновок з приводу кореляції результатів війн/міждержавних збройних конфліктів та типів політичних режимів, адже науково доведено, що війни частіше виграють саме демократичні

політичні режими, які, своєю чергою, значно частіше трапляються в державах саме з парламентським чи парламентаризованим інституційним дизайном.

Таблиця 3

Статистика результатів міждержавних збройних конфліктів у різних типах систем правління і форм інституційного дизайну (1919–2020 рр.)

Система правління / інституційний дизайн	Перемога	Нічия	Поразка	Перемога	Нічия	Поразка
Класифікація систем правління на 6 типів						
Тип системи правління	6 «чистих» типів систем правління + атипові системи			6 типів систем правління з розподілом атипових систем		
Парламентська республіка	20	13	12	29	10	22
Президентська республіка	8	9	10	8	10	13
Напівпрезидентська республіка	6	3	4	6	5	8
Дуалістична монархія	4	4	7	5	4	8
Абсолютна монархія	3	0	1	3	-	2
Парламентська монархія	11	1	2	11	1	2
Атипова система	10	9	19	–	–	–
Класифікація форм інституційного дизайну на 3 типи						
Тип форми інституційного дизайну	3 типи форм інституційного дизайну + атипові системи			3 типи форм інституційного дизайну з розподілом атипових систем		
Переважання парламенту	31	14	14	39	20	24
Переважання глави держави	14	13	18	16	14	24
Змішаний/«збалансований»	6	3	4	7	5	7
Атипова система	10	9	19	–	–	–

У нашому дослідженні цей висновок теж побічно чи повторно підтверджено. З одного боку, констатовано, що немає жодного статистично значущого зв'язку між ініціюванням міждержавних збройних конфліктів та типами політичних режимів (зокрема демократичними, гібридними чи автократичними), хоча учасників збройних конфліктів усе-таки відносно більше серед автократій. З іншого боку, доведено, що значущий статистичний зв'язок простежується між результатами міждержавних збройних конфліктів та типами політичних режимів. Адже в 1919–2020 рр. війни значно більше вигравали і відповідно значно менше програвали передусім демократичні політичні режими, принаймні згідно із проєктом «Polity IV/V» (детально див. рис. 1).

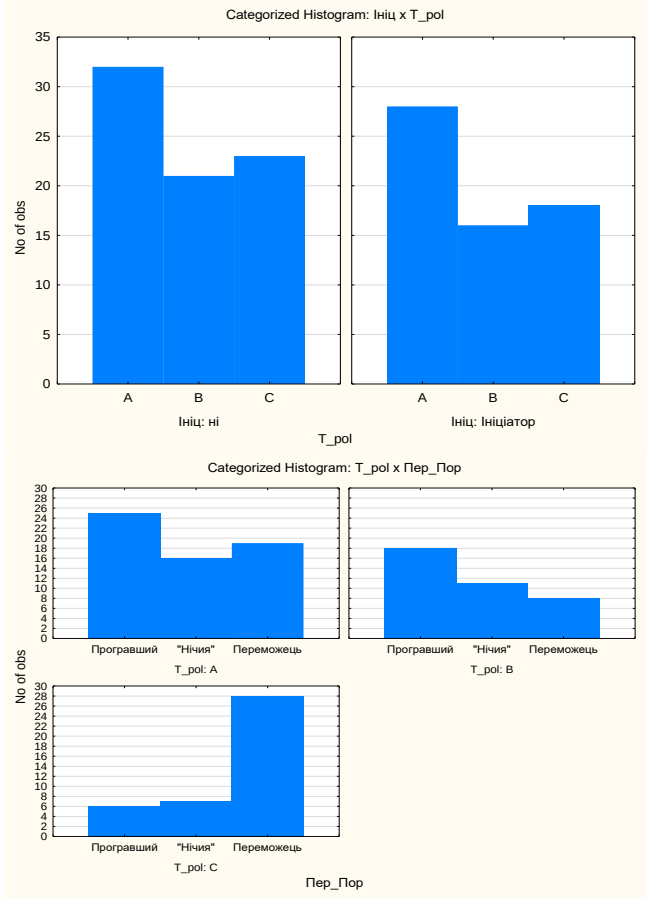

* A – автократичні режими; B – гібридні/анократичні режими; C – демократичні режими

Рис. 1. Гістограма результатів міждержавних збройних конфліктів у різних типах політичних режимів згідно з проєктом «Polity IV/V» (1919–2020 рр.)

Додатково цей та інші висновки, про які йшлось вище, підтверджено на підставі пошуку статистично значущих зв'язків між досліджуваними змінними інструментами коефіцієнта рангової кореляції Ч. Спірмана. Він охопив всі проаналізовані залежні і незалежні змінні, підтвердивши деякі статистичні дані і зв'язки, які були висвітлені вище, а також помітивши інші цікаві особливості рамках досліджуваної проблеми. Зокрема, кореляційний аналіз підтвердив відсутність жодних значущих статистичних

взаємозв'язків між типами систем правління/інституційного дизайну та типами політичних режимів, з одного боку, і схильністю до ініціювання або неініціювання міждержавних збройних конфліктів у часовій вибірці 1919–2020 рр., з іншого боку (див. рис. 2).

Spearman Rank Order Correlations (Data3) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at p <,05000

	Ініц.	Пер_Пор	6 типів + атипов.	6 типів – атипов.	6 типів	3 типи + атипов.	3 типи – атипов.	3 типи	Polity	Type_Polity
Ініц.	1,000000	-0,046039	0,018158	-0,019660	-0,015333	0,027262	-0,044910	-0,015372	-0,043916	-0,026233
Пер_Пор	-0,046039	1,000000	-0,024867	0,119233	0,086846	-0,040524	0,194129	0,152078	0,254694	0,272136
6 типів + атипов.	0,018158	-0,024867	1,000000	0,968944	0,844747	0,889046	0,937081	0,777487	-0,208034	-0,228830
6 типів – атипов.	-0,019660	0,119233	0,968944	1,000000	0,952993	0,892989	0,892989	0,892989	0,185424	0,165103
6 типів	-0,015333	0,086846	0,844747	0,952993	1,000000	0,665722	0,915001	0,919273	-0,013967	-0,042881
3 типи + атипов.	0,027262	-0,040524	0,889046	0,892989	0,665722	1,000000	1,000000	0,671591	-0,340026	-0,360794
3 типи – атипов.	-0,044910	0,194129	0,937081	0,892989	0,915001	1,000000	1,000000	1,000000	0,254709	0,217933
3 типи	-0,015372	0,152078	0,777487	0,892989	0,919273	0,671591	1,000000	1,000000	0,066652	0,025816
Polity	-0,043916	0,254694	-0,208034	0,185424	-0,013967	-0,340026	0,254709	0,066652	1,000000	0,938607
Type_Polity	-0,026233	0,272136	-0,228830	0,165103	-0,042881	-0,360794	0,217933	0,025816	0,938607	1,000000

Рис. 2. Кореляції на предмет ініціювання та результатів міждержавних збройних конфліктів у 6 і 3 типах систем правління/інституційного дизайну за умов впорядкування різних типів/рівнів політичних режимів (часова вибірка 1919–2020 рр.)

Це продемонстровано тим, що змінна «Ініціатор» не корелює з жодною іншою змінною (показники кореляції і статистично значущих зв'язків позначено червоним кольором). Натомість помічаємо три цікаві тенденції: а) перша вже відома політичній науці та зводиться до того, що поміж різних типів політичних режимів перемогу у міждержавних збройних конфліктах з більшою частотою і ймовірністю отримують демократичні політичні режими; б) друга є новою і отримана суто в цьому дослідженні й полягає у тому, що серед різних форм інституційного дизайну і систем правління перемогу у міждержавних збройних конфліктах з більшою частотою і ймовірністю отримують парламентські чи парламентаризовані опції (парламентські республіки та парламентські монархії); в) третя є синтетичною, хоча й підтвердженою саме в цьому дослідженні, оскільки зводиться до позиції, що серед держав з сильними парламентами (а це переважно парламентські республіки і парламентські монархії з погляду ролі парламентів у впливі на уряди) – на противагу іншим системам правління й формам інституційного дизайну – перемогу зазвичай одержують демократії (див. рис. 2).

Загалом у нашому дослідженні статистично і порівняльно встановлено, що емпірично найчастіше ключову роль відіграють і перемоги у міждержавних збройних конфліктах отримують головно парламентські республіки і парламентські монархії або загалом парламентський інституційний дизайн, в якому переважаючий вплив на уряди мають парламенти. Хоча це й відбувається при тому, що основна частка участі у міждержавних збройних конфліктах у світі належить державам саме із сильними легіслатурами. Натомість країни із сильним главами держав або країни з умовним «балансом» міжінституційних відносин (зокрема з приводу впливу на уряди) набагато рідше беруть участь і тим паче перемагають у міждержавних збройних конфліктах. На цьому тлі найважливішими є висновок і закономірність, згідно з якими держави із переважаючим парламентом та демократичним політичним режимом набагато частіше позиціонуються переможцями міждержавних збройних конфліктів. Разом з цим, важливим результатом дослідження є і те, що не виявлено жодних чи майже жодних статистично значущих взаємозв'язків між схильністю до ініціювання або неініціювання міждержавних збройних конфліктів, з одного боку, та типами систем правління/інституційного дизайну і політичних режимів, з іншого боку. А це означає, що результати нашого дослідження значною мірою кореспондуються з результатами цілої низки інших розвідок у рамках проблематики «демократичного миру». Якщо більш специфічно, то це означає, що міжінституційні відносини є або можуть бути «корелятами» війни і міждержавних збройних конфліктів, але їх треба розглядати та деталізувати (можливо навіть поглиблено класифікувати) у прив'язці до типів політичних режимів, а вже після цього корелювати з ініціюванням, участю і результатами збройних конфліктів.

Хоча звісно з ремаркою і чітким усвідомленням, що міжінституційні відносини та політичні системи – це тільки окремішній можливий із широкого масиву чинників стримування чи інтенсифікації прийняття рішення про вступ або невступ тієї чи іншої держави у збройний конфлікт або війну, а також частковий фактор визначення ходу і результатів збройних протистоянь. Інакше кажучи, наше дослідження ініціювання та наслідків міждержавних конфліктів і війн в умовах різних систем правління постає лише фрагментом калейдоскопічної та широкомасштабної за обсягом і спрямуванням вибірки можливих причин і результатів збройних конфліктів та війн. Адже останні впорядковуються і структуруються не тільки політичними та/чи міжінституційними відносинами (політичними системами, інституційним дизайном та політичними режимами), а тому особливості останніх не є єдиноможливими причинами, умовами, каталізаторами та предикторами результатів міждержавних збройних конфліктів, а відтак й участі або неучасті в них тощо.

Список використаних джерел:

1. *Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року*. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
2. Осадчук І., Литвин В. Еволюція типових й атипових систем правління у контексті «хвиль» дослідження республіканської форми правління. *Вісник Львівського університету: «Серія філософсько-політологічні студії»*. 2023. Вип. 49. С. 315–327.
3. Остапенко О., Ряшко В. Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 209–214.
4. About. *Presidential Power*. URL: https://presidential-power.net/?page_id=4526
5. Albalate D., Bel G., Elias F. Institutional Determinants of Military Spending. *Journal of Comparative Economics*. 2012. Vol. 40. No. 2. P. 279–290.
6. Amorim Neto O., Accorsi P. Presidents and Generals: Systems of Government and the Selection of Defense Ministers. *Armed Forces & Society*. 2022. Vol. 48. No. 1. P. 136–163.
7. Balendra N. Defining Armed Conflict. *Cardozo Law Review*. 2008. Vol. 29. No. 6. P. 2461.
8. *Comparative Constitutions Project*. URL: https://comparativeconstitutionsproject.org/
9. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/
10. *Correlates of War Data, 1816–2007 (v4.0)*. URL: https://correlatesofwar.org/data-sets/
11. De Mesquita B., Morrow J., Siverson R., Smith A. An Institutional Explanation of the Democratic Peace. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. No. 4. P. 791–807.
12. Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 14–32.
13. Elgie R. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 206 p.
14. Elkins Z., Ginsburg T. Characteristics of National Constitutions: Version 4.0. *Comparative Constitutions Project*. 2022. URL: https://comparativeconstitutionsproject.org/
15. Freedom in the World. *Freedom House*. URL: https://freedomhouse.org/report/freedom-world
16. *International IDEA: Supporting Democracy Worldwide*. URL: https://www.idea.int/
17. Kant I. Perpetual Peace // Betts R. (Ed.) *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*. Routledge, 2015. P. 136–142.
18. Kroenig M., Schramm M. Pugnacious Presidents: Democratic Constitutional Systems and International Conflict. *Political Science Quarterly*. 2021. Vol. 136. No. 2. P. 249–275.

19. Lake D. Powerful Pacifists: Democratic States and War. *American Political Science Review*. 1992. Vol. 86. No. 1. P. 24–37.
20. Leblang D., Chan S. Explaining Wars Fought by Established Democracies: Do Institutional Constraints Matter?. *Political Research Quarterly*. 2003. Vol. 56. No. 4. P. 385–400.
21. Levy J. *War in the Modern Great Power System: 1495–1975*. University Press of Kentucky, 2014. 230 p.
22. List of Presidential, Parliamentary and Other Countries. *The Semi-Presidential One*. URL: http://www.semipresidentialism.com/list-of-presidential-parliamentary-and-other-countries/
23. *Major Episodes of Political Violence (1946–2019)* / Compiled by Monty G. Marshall. Center for Systemic Peace, 2020. URL: https://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm
24. O'Connell M. Defining Armed Conflict. *Journal of Conflict & Security Law*. 2008. Vol. 13. No. 3. P. 393–400.
25. Palmer G., London T., Regan P. What's Stopping You? The Sources of Political Constraints on International Conflict Behavior in Parliamentary Democracies. *International Interactions*. 2004. Vol. 30. No. 1. P. 1–24.
26. *Polity5: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018* / Compiled by Monty G. Marshall and Ted Robert Gurr. Center for Systemic Peace, 2020. URL: https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html
27. *Presidential Power*. URL: http://presidential-power.net/
28. Reiter D., Tillman E. Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict. *Journal of Politics*. 2002. Vol. 64. No. 3. P. 810–826.
29. Sarkees M. *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*. Correlates of War, 2010. 32 p.
30. Sarkees M., Wayman F. *Resort to War: 1816–2007*. Washington: CQ Press, 2010. 691 p.
31. Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 316 p.
32. *The International Crisis Behavior (1918–2019, v15)*. Duke University, 2020. URL: https://sites.duke.edu/icbdata/
33. *The Semi-Presidential One*. URL: http://www.semipresidentialism.com/
34. Vasquez J. *The War Puzzle (No. 27)*. Cambridge University Press, 1993. 396 p.
35. Vité S. Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law: Legal Concepts and Actual Situations. *International Review of the Red Cross*. 2009. Vol. 91. No. 873. P. 69–94.

Маркіян Михайлишин
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Вплив виборчого чинника на деформацію міжінституційних відносин в напівпрезидентській системі

Однією із ключових проблем політичної науки, окрім безпосереднього вивчення інституційних патернів, сьогодні є безпосередньо девіації останніх. Зрештою, питання чому одні країни успішно імплементують інститути і політичні практики (здебільшого в контексті демократизації), коли інші ні, дуже активно розробляється ще з кінця минулого століття. Предметним поясненням цього феномену може виступати, на нашу думку, концепція деформації політичних інститутів через принцип дифузії їхніх доменів. Як і будь який комплексний феномен, він має сукупність факторів, що гарантують його протікання. І у цьому матеріалі хочемо безпосередньо зупинитися на одному із таких, а саме на впливі партійно-виборчого фактору у рамках конструювання міжінституційних відносин. Вважаємо це доцільним, оскільки бачимо великий обсяг попередніх напрацювань – зокрема роботи щодо напівпрезидентської системи правління, яку і розглянемо нижче, – яким однак бракує того спільного знаменника, закладеного у пропонованій концепції.

Деформація через принцип дифузії передбачає, що інститути видозмінюються під зовнішнім тиском або внутрішнім вакуумом одного або кількох доменів[1], де один із інститутів проникає і заміщує інший. Найчастіше це відбувається частково, хоча не виняток і повне заміщення домену, коли від заміщуваного інституту залишається тільки фасад. Останнє передбачає інсталяцію псевдодемократичної автократії із типовою дифузією домену президента. І хоча такий «цезаризм» найбільш вловлюваний з точки зору політичного дослідника, подібне можливо і в межах демократичних режимів, що і продемонструємо надалі.

Власне, один із таких наочних випадків є кейси напівпрезидентської системи правління. Навіть попри розділення на кілька підтипів, напівпрезиденталізм

[1] Цей термін передбачає генералізовану сукупність всіх формальних і фактичних повноважень, ресурсів та акторів в рамках одного політичного інституту, які дозволяють йому виконувати будь-які потрібні, в конкретний момент часу, функціональні навантаження, і є базовим для розуміння у нашому дослідженні.

характеризується конституційно передбаченими як безпосередньо обраним на певний фіксований строк президентом, так і прем'єр-міністром та кабінетом міністрів, які є колективно відповідальними перед законодавчим органом[1]. Проблематика полягає у відсутності стійкої ієрархії відповідальності та створенні простору політичної боротьби за урядовий домен. Причім вакуум формується на базі подвійної відповідальності, особливо в умовах когабітації, коли уряд відповідальний перед різними політичними силами, в особах президента і прем'єр-міністра/парламенту[2]. Оскільки останні репрезентують різні політичні платформи (які зокрема можуть бути взаємовиключними), а уряд є подвійно відповідальним, то, через неможливість амбівалентної публічної політики (або принаймні її крайню нехарактерність, навіть якщо уряд формує коаліція партій), домен одного політичного інституту повинен так чи інакше переважити. Тобто або президент переважить і відтіснить прем'єр-міністра (більш ймовірний сценарій), або навпаки[3]. У деяких винятках формується рівноважна ситуація, яка все-ж тяжіє або до ситуативних перемог однієї зі сторін, або до затяжного пату, що результує тільки тривалу політичну кризу.

В будь якому із випадків ми маємо динаміку розростання доменів (більше реальних спроможностей – більший домен), дифузію останніх (розростання відбувається за рахунок іншого інституту) та деформацію міжінституційних відносин, закладених конституційним шаблоном. Ці процеси, як можна попередньо вловити, формуються партійно-виборчими факторами. Вони, як відзначалося, – не єдині, проте в цьому контексті спроможні набувати критичної значущості. Цікавим є і те, що ці фактори спроможні як конструювати набір політичних правил і практик[4], так і виступати інструментами впливу політичних акторів для менеджменту балансу у політичній системі[5]. Кількість таких факторів залежать від глибини занурення у механізми виборчих практик, тож ось кілька з них для демонстрації наших дослідницьких тез.

Перший і мабуть один із найвпливовіших – це структура виборчих правил. Наприклад, різні форми змішаних виборчих правил у нових демократіях структу-

[1] Elgie, R. (2010). Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008. Government and Opposition, 45(1), 31.

[2] Gschwend, T., & Leuffen, D. (2005). Divided We Stand – Unified We Govern? Cohabitation and Regime Voting in the 2002 French Elections. British Journal of Political Science, 35(4), 691-692.

[3] Ade, F., & Ronny, Freier. (2011). Divided government versus incumbency externality effect. Discussion Papers, 21.

[4] Riera, P. (2013). Electoral coordination in mixed-member systems: Does the level of democratic experience matter? European Journal of Political Research, 52(1), 129.

[5] Gschwend, T., & Leuffen, D. (2005). Divided We Stand – Unified We Govern? Cohabitation and Regime Voting in the 2002 French Elections. British Journal of Political Science, 35(4), 695.

рують принципово різні стратегії поведінки політичних акторів і, як наслідок, конструюють різні партійні системи[1]. Зокрема, у консолідацією із іншими виборчими (розподілом часток голосів; волатильністю) та невиборчими (віддаленістю від точки демократичного транзиту; інформованістю виборця) чинниками формують більш або менш фракціоналізовані партійні системи. Другий фактор, який доповнює перший, це злитість або розділеність виборів різних рівнів. Дослідження Ф. Аде і Р. Фрайра[2] демонструють логіку зростання на 4-5 % позицій кандидата на вищу виконавчу посаду та зниження партійної частки до 10 % за умови, якщо вибори відбуваються злито. Аналіз відбувається на нижчих за державний рівнях урядування (на прикладі Німеччини), але це в цілому не заважає включити його у концептуальну логіку аналізу напівпрезиденталізму. Більш упізнаваним є кейс французьких виборів, де час парламентських і президентських виборів напряму раніше міг впливати як на шанс когабітації, так і на форму та суть партійної системи. І якщо вже не відходити від Франції, то достатньо опрацьованим є аспект контр-інтуїтивного голосування задля попередження розділеного правління. У дослідженні Т. Гшвенда і Д. Леуфена показана статистична значущість «режимної преференції» під час голосування на парламентських виборах 2002 року. Власне під «режимом» тут мається на увазі ситуація злитого та розділеного правління або, інакше кажучи чи нашими категоріями, дифузія та ситуація рівноважних доменів. Зокрема 16 % усіх виборців надали перевагу структуруванню режиму перед своєю партійною афіліацією. Або конкретніше: прихильники правих політичних сил у сім разів більше схильні голосувати за кандидата від лівих політсил у першому турі парламентських виборів, якщо вони віддають перевагу розділеному, а не об'єднаному правлінню[3].

Отже, у нашому дослідженні продемонстровано кілька важливих нюансів. Виборчі фактори можуть суттєво впливати, як і багато інших суміжних процесів, на результати конструювання міжінституційних відносин, деформуючи їх базову структуру. Це може відбуватися стихійно, залежно від політичних ресурсів і диспозицій політичних акторі, або контрольовано, коли «зверху» чи «знизу» регулюється доменна динаміка на користь того чи іншого інституту. Проте пояснювального масштабу тільки виборчих параметрів (зокрема тільки тих, що подані в нашій

[1] Riera, P. (2013). Electoral coordination in mixed-member systems: Does the level of democratic experience matter? European Journal of Political Research, 52(1), 120.

[2] Ade, F., & Ronny, Freier. (2011). Divided government versus incumbency externality effect. Discussion Papers, 21.

[3] Gschwend, T., & Leuffen, D. (2005). Divided We Stand – Unified We Govern? Cohabitation and Regime Voting in the 2002 French Elections. British Journal of Political Science, 35(4), 700.

роботі) недостатньо для вловлювання означеного концепту, що відкриває поле для подальших більш комплексних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Ade, F., & Ronny, Freier. (2011). Divided government versus incumbency externality effect. Discussion Papers, 21.
2. Elgie, R. (2010). Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008. Government and Opposition, 45(1), 29–49. https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2009.01303.x
3. Gschwend, T., & Leuffen, D. (2005). Divided We Stand – Unified We Govern? Cohabitation and Regime Voting in the 2002 French Elections. British Journal of Political Science, 35(4), 691–712. https://doi.org/10.1017/S0007123405000359
4. Riera, P. (2013). Electoral coordination in mixed-member systems: Does the level of democratic experience matter? European Journal of Political Research, 52(1), 119–141. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2012.02064.x

Ігор Осадчук
кандидат політичних наук,
доцент і докторант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Непартійні урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Грузії (2005–2012 рр.)

Дослідження непартійних урядових кабінетів в атипових напівпрезидентських системах правління є актуальним напрямком у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління. Модифікувавши типологію систем державного правління Р. Елгі [3], український дослідник В. Литвин визначає *типовий напівпрезиденталізм (типову напівпрезидентську систему правління)* – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [7, с. 5; 8, с. 7].

У Грузії впродовж 2005–2012 рр. уряд формально ніс відповідальність перед президентом і парламентом (ст. 78) [2]. Президент мав право з власної ініціативи відправити уряд у відставку, звільнити міністрів внутрішніх справ та оборони (ч. 1 ст. 73) [2]. Одна третина від повного складу парламенту могла ініціювати питання про недовіру уряду. Водночас для висловлення вотуму недовіри уряду була необхідна підтримка абсолютної більшості голосів депутатів парламенту. Після висловлення недовіри уряду президент відправляв уряд у відставку або не підтримував рішення парламенту. Якщо парламент не раніше 90 і не пізніше 100 днів повторно висловлював недовіру уряду, то президент відправляв уряд у відставку або розпускав парламент та призначав позачергові парламентські вибори (п. 1 ст. 81) [2]. Парламент мав право висувати вотум недовіри уряду, проте останній набував чинності тільки тоді, коли його підтримував президент, який та-

кож був наділений повноваженнями вибирати між відставкою уряду та розпуском парламенту (у випадку, коли вотум недовіри уряду висловлювався повторно). Отже, вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Грузії у 2005–2012 рр. Зазначимо, що також була передбачена процедура «безумовної недовіри уряду»: якщо не раніше 15 та не пізніше 20 днів після прийняття постанови про це більшість у 3/5 від повного складу депутатів парламенту висловлювала недовіру уряду, президент приймав рішення про відставку уряду (у цьому випадку напівпрезидентська система правління у Грузії функціонувала як типова). У випадку відставки уряду, президент Грузії не мав права призначати ту ж саму особу чи представляти ту ж кандидатуру на посаду прем'єр-міністра в наступному складі уряду. Якщо парламенту не вдавалося висловити недовіру уряду, то повторна постановка питання про недовіру уряду впродовж наступних шести місяців не допускалася (п. 2 ст. 81) [2].

Виділимо критерії типології урядових кабінетів. Перший критерій типології – *спосіб формування урядового кабінету*. У країнах з парламентськими системами правління застосовують парламентський спосіб формування урядових кабінетів, за якого парламент безпосередньо здійснює відповідні процедури стосовно їх призначення або формування; президентський спосіб формування урядів застосовують у президентських системах правління, де уряд формується президентом [6, с. 221]; поєднання парламентського і президентського способів характерно для напівпрезидентських систем правління.

Другий критерій типології – *тип композиції/складу урядового кабінету*. Партійні уряди – це такі виконавчі структури, кабінети яких складаються із представників партій та формуються на підставі партійної належності. Іманентна ознака формування партійного уряду – використання композиції/складу парламенту (або нижньої палати парламенту) у процесі формування уряду. Непартійні кабінети формують, коли партії у парламенті не можуть домовитись з приводу утворення однопартійного уряду/коаліції, а розпуск парламенту (нижньої палати парламенту) вважається небажаним [6, с. 229]. Специфікою непартійних (технократичних) кабінетів є той момент, що вони включають фахівців, які можуть не належати або належати до тієї чи іншої партії, але їхня партійна належність у цьому випадку не має ніякого значення. Традиційно виділяють такі види непартійних урядів – повністю технократичні та частково технократичні, які можуть бути напівтехнократичними та напівпартійними залежно від конфігурації партійних і непартійних преференцій міністрів. Напівтехнократичні/напівпартійні уряди розташовуємо в категорії непартійних урядових кабінетів. При визначенні типів урядових кабінетів до уваги беремо кількісне співвідношення непартійних і партійних міністрів. З цього приводу відбувається означення таких лінійних категорій

урядів: 1) якщо кількість непартійних міністрів значно перевищує кількість партійних міністрів, то варто говорити про непартійний (технократичний) тип кабінетів; 2) якщо кількість партійних міністрів значно перевищує кількість непартійних міністрів і посада прем'єр-міністра в кабінеті також є партійною – доводиться говорити про партійний тип уряду; 3) якщо кількість непартійних і партійних міністрів сумірна, а посада прем'єр-міністра лишається непартійною – треба говорити про напівтехнократичні урядові кабінети; 4) якщо кількість партійних і непартійних міністрів сумірна, а посада прем'єр-міністра партійна – можна говорити про формат напівпартійних кабінетів [6, с. 316–317].

Таблиця 1

Непартійні урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Грузії (2005–2012 рр.) [1; 4; 6, с. 460]

Прем'єр-міністр	Перебування при владі	Партія прем'єр-міністра[1]	Конструкція міністерських посад	СФК	ТКУ	ТН/пУ	ППУ
З. Ногаіделі	17.02.2005 – 16.11.2007	н/п	н/п + NM–D	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ+
В. Гургенідзе 1	22.11.2007 – 20.01.2008	н/п	н/п + NM–D	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ+
В. Гургенідзе 2	20.01.2008 – 01.11.2008	н/п	н/п + NM–D	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ+/ ОПБ
Г. Мгалоблішвілі	01.11.2008 – 30.01.2009	н/п	н/п + ENM	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ
Н. Гілаурі	06.02.2009 – 04.07.2012	н/п	н/п + ENM	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ
В. Мерабішвілі	04.07.2012 – 25.10.2012	ENM	н/п + ENM	През + Парл	Н/п	Т	ОПБ

[1] Умовні позначення: СФК – спосіб формування урядового кабінету; ТКУ – тип композиції/складу урядового кабінету; ТН/пУ – тип непартійного урядового кабінету; ППУ – парламентська підтримка урядового кабінету; ОПБ – однопартійний кабінет більшості; ОПБ+ – однопартійний кабінет більшості, доповнений непартійними депутатами; NM–D – електоральна коаліція «Національний рух – Демократи»; ENM – партія «Єдиний національний рух»; Т – технократичний урядовий кабінет; н/п – непартійна афіліація.

Третій критерій типології – *тип партійних урядів* (однопартійні чи коаліційні) або ж *тип непартійних урядів* (технократичні, напівтехнократичні, напівпартійні). Четвертий критерій типології – *парламентська підтримка урядового кабінету* (однопартійна/коаліційна більшість, однопартійна/коаліційна меншість, непартійна більшість/меншість тощо).

За типом композиції/складу урядові кабінети в Грузії впродовж 2005–2012 рр. визначаємо як непартійні. Своєю чергою, непартійні урядові кабінети в Грузії у 2005–2012 рр. типологізуємо за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом непартійних урядів – технократичні; 3) парламентською підтримкою – однопартійні кабінети більшості, доповнені непартійними депутатами (кабінет З. Ногаіделі, перший і другий (20.01.2008–21.05.2008) кабінети В. Гургенідзе); однопартійні кабінети більшості (другий кабінет В. Гургенідзе (21.05.2008–01.11.2008), а також кабінети Г. Мгалоблішвілі, Н. Гілаурі, В. Мерабішвілі) (табл. 1).

Підсумовуючи, зазначимо, що формування непартійних урядових кабінетів вказувало, за словами З. Бялоблоцького, на користь фактичного зосередження всієї повноти виконавчої влади саме в руках президента. Крім того, в умовах формальної дуалістичної виконавчої влади в Грузії до жовтня 2012 р. не було зафіксовано жодного випадку когабітації [5, с. 13].

Список використаних джерел:

1. Cabinets in Georgia // Casal Bértoa F. Database on Who Governs in Europe and beyond. Nottingham University, School of Politics & International Relations. URL: https://whogoverns.eu/cabinets/?view=pais&codigo=ge (Last accessed: 10.11.2023).
2. Constitution of Georgia (Adopted on 24 August 1995 Last amendment 27.12.06). URL: http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf (Last accessed: 10.11.2023).
3. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
4. Prime Minister of Georgia. Georgia (since 1991). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Prime_Minister_of_Georgia (Last accessed: 10.11.2023).
5. Бялоблоцький З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після «революції троянд» (2004–2012 рр.). *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4 (1). С. 3–16.

6. Бялоблоцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 469 с.
7. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
8. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.

Юрій Садовий
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Політичний та соціально-економічний вектори розвитку держави в умовах і за наслідками війни й кризи: теоретичний контекст

Про розвиток держави, зокрема політичний і соціально-економічний, типово розмірковують в умовах регулярного політичного процесу і стану функціонування економіки. Натомість реальне функціонування держави доволі часто відбувається якщо не в умовах та за наслідками війн, то принаймні криз. Відповідно, це ставить на порядок денний питання про теоретичне розуміння політичного та соціально-економічного векторів розвитку держави в умовах і за наслідками війни й кризи. Ця проблема актуалізована тим фактом, що соціально-економічні чинники відіграють центральну роль у збройних конфліктах та кризах, які, своєю чергою, переважно зумовлені політично. Однак ще два десятиліття тому соціально-економічні виміри громадянських і міждержавних воєн привертали вкрай мало уваги дослідників та політиків і не аналізувались в контексті розвитку держави. Ситуація змінилася із усвідомленням того факту, що багато громадянських та міждержавних воєн стали навіть «самофінансуватися», оскільки, приміром, повстанці й уряди почали шукали альтернативні джерела доходів для продовження військових кампаній. Додатковий теоретичний та емпіричний вплив на розвиток цієї проблеми мало і те, що в рамках і ході воєн часто інтенсифікується торгівля цінними природними ресурсами, зростання переказів і допомоги від діаспори та іноземної допомоги. Все це неодмінно означає, що в ході воєн і криз розвиток держави продовжується і він специфічно політично. але передусім соціально-економічно зумовлюється. Про це коротко йтиметься в нашому дослідженні, передусім в теоретичному ключі.

Сучасні дослідження демонструють, що насильство під час воєн, збройних конфліктів та загалом криз має не тільки політичні, однак й соціально-економічні функції. Більше того, нові наукові розвідки вказують, що насильство і нестабільність часто виконують низку не лише соціальних і економічних, а й політичних функцій для учасників конфлікту та різних сторін розвитку держави[1]. Це ставить під сумнів раніше вироблене теоретичне припущення, що мирне врегулювання являє собою

[1] Berdal, M. and D. Keen. 1997. Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications, in: *Millennium* 26, 3, 795-818.; Reno, W. 1998. *Warlord Politics and the African State.* Boulder: Lynne Rienner Publishers.

«чистий розрив з насильством». Натомість перехід від війни до миру часто потрібно розуміти як «перебудову політичних інтересів та реадаптацію економічних стратегій»[1]. У цьому контексті окремої уваги потребують думки П. Кольєра про «жадібність чи образу», бо в своїх економетричних дослідженнях науковець продемонстрував, що його теза про «жадібність» має великий вплив на політичний дискурс стосовно економічних чи соціально-економічних причин воєн, передусім громадянських[2]. На противагу, серед деяких дослідників поширилося визнання методологічних і аналітичних недоліків цієї тези[3]. Зокрема, існує небезпека виведення з уваги та неврахування індивідуальних мотивацій з пошуку статистично значущих кореляцій, упущення ролі держави як учасника кризи чи збройного конфлікту, а також ідея проблематичність трактування повстань та інших форм конфліктів виключно як кримінальної діяльності.

Як відповідь на ситуацію, що склалась в науці, з часом виникло уявлення про те, що різні конфлікти є наслідком різних ресурсів та їхнього використання і поділу. Інакше кажучи, з часом корисним аналітичним підходом постав розгляд впливу різних типів природних ресурсів на динаміку конфліктів, в тому числі й збройних[4]. З огляду на це, науковці розрізняють «вилучувані» (алювіальні дорогоцінні каміння, наркотичні культури, деревина тощо) і «невилучувані» (глибинні копалини, нафта, газ) ресурси. В продовження, вчені дотримуються думки, що «вилучувані»

[1] Berdal, M. and D. Keen. 1997. Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications, in: *Millennium* 26, 3, 795-818.

[2] Collier, P. 2000. Doing Well out of War, in: Berdal, M. and D.M. Malone (eds.). *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 91-111.; Collier, P. and A. Hoeffler. 2000. *Greed and Grievance in Civil Wars.* (Policy Research Paper no. 2355). Washington, D.C.: The World Bank.

[3] Ballentine, K. 2003. Beyond Greed and Grievance: Reconsidering the Economic Dynamics of Armed Conflict, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 259-283.; Ballentine, K. and H. Nitzschke. 2003. *Beyond Greed and Grievance: Policy Lessons from Studies in the Political Economy of Armed Conflict.* (IPA Policy Report). New York: International Peace Academy.; Berdal, M. 2003. How ‚New' are ‚New Wars'? – Global Economic Change and the Study of Civil Wars, in: *Global Governance*, 9, 4, 477-502.; Berdal, M. 2004. «Beyond Greed and Grievance – And Not Too Soon…» (Review Essay), in: *Review of International Studies* Autumn. Cambridge: Cambridge University Press.; Gutiérrez Sanin, F. 2003. *Criminal Rebels? A Discussion of War and Criminality from the Colombian Experience.* (Crisis States Programme Working Paper 27). London: London School of Economics and Politics.

[4] Le Billon, P. 2001. The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts, in: *Political Geography*, 20, 5, 561-584.; Ross, M. 2003. Oil, Drugs, and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 47-70.

ресурси пов'язані передусім з несепаратистськими повстаннями, а «невилучувані» – з сепаратистськими конфліктами тощо.

Так чи інакше, але майже всі дослідники констатують, що війна не припиняє соціально-економічне життя, а тільки трансформує його в «воєнну економіку», а тому тут на порядок денний виходить проблема аналізу зацікавлених сторін у воєнних економіках. Саме завдяки їм значною мірою відбувається впорядкування розвитку державі в умовах війни та кризи. Відомо, що різні учасники мають різні мотиви участі в збройних конфліктах[1]. Крім того, доволі корисно розрізняти бойову чи військову економіку (яка фінансує збройні дії), тіньову економіку (нерегульовані нелегальні види діяльності) й економіку виживання (діяльність цивільного населення задля виживання). Тому аналіз зацікавлених сторін та функцій воєнної економіки для різних груп населення є передумовою розробки ефективної політики і розвитку держави[2].

Продовжуючи цю логіку, очевидно, що існують різні політичні варіанти руху від воєнних економік до економік миру і післявоєнного стану. Зокрема, існують хоча би два кластери політичних механізмів: контрольні зусилля, спрямовані на обмеження потоків ресурсів до учасників конфліктів, та зусилля з трансформації дозвільних причин воєн та воєнних економік. Разом із цим, завжди існують певні обмеження потоків ресурсів. Так, контрольні режими (такі як цільові санкції ООН, зусилля з встановлення фінансової прозорості у видобувних галузях) спрямовані на розірвання зв'язків між місцевими воєнними економіками і глобальними ринками товарів, зброї і фінансів. Але ці механізми стикаються з проблемами дотримання правил, небажаними наслідками й обмеженнями у вирішенні структурних причин конфліктів[3].

Відтак, хочемо ми цього чи не хочемо, завжди відчутними будуть виклики у контексті миротворчості та постконфліктного відновлення й врегулювання, в тім числі у рамках трансформації воєнних економік у поствоєнні тощо. Адже спадщина воєнних економік може створювати різноманітні виклики для мирного врегулювання і постконфліктного відновлення розвитку держави. З одного боку, легкі доходи від мародерства і війни можуть призвести до дефекції та фрагментації збройних

[1] Goodhand, J. 2004. Afghanistan, in: Pugh, M. and N. Cooper, with J. Goodhand 2004. *War Economies in a Regional Context: Challenges of Transformation*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

[2] Collinson, S. et al. 2003. *Power, Livelihoods and Conflict: Case Studies in Political Analysis for Humanitarian Action.* (HPG Report 13). London: Overseas Development Institute.

[3] Andreas, P. 2004. The Clandestine Political Economy of War and Peace in Bosnia, in: *International Studies Quarterly* 48, 29-51.; Cooper, N. 2002. State Collapse as Business: The Role of Conflict Trade and the Emerging Control Agenda, in: *Development and Change*, 33, 5, 935-955.; Lunde, L. 2002. *Economic Driving Forces of Conflict*, (Econ Report 27/01). Oslo: Econ Institute.

формувань[1]. З іншого боку, наявність багатих ресурсів може підштовхувати колишніх бойовиків й учасників збройних конфліктів та війни до підриву мирного процесу[2]. Тому тіньові економіки та злочинність, що вкоренилися під час збройного конфлікту, можуть з великою вірогідністю підривати відновлення і демократичне врядування у майбутньому[3]. Крім того, нерівний розподіл доходів і ресурсів може спричинити нові заворушення і кризи[4]. Тому задля ефективного менеджменту на цьому етапі розвитку держави потрібні стратегії трансформації і залучення тіньових економік, поліпшення управління ресурсами, ефективні програми роззброєння і реінтеграції[5]. Для цього часто рекомендуються кроки з просування прозорості та підзвітності у видобувних галузях, поліпшення виконання санкцій, врахування економічних питань у мирних угодах, реформування програм роззброєння та реінтеграції, а також залучення тіньової економіки та її опрозорення[6]. Тут ключова роль відводиться урядам, міжнародним організаціям, донорам, НУО та приватному сектору.

В цілому у наявних оглядових дослідженнях констатовано, що економічні інтервенції не є панацеєю, але у поєднанні із дипломатією та військовими діями можуть сприяти досягненню миру. Водночас трансформація воєнних економік має вирішальне значення для сталого миру. Незважаючи на відкриті питання щодо

[1] Downs, M. and S.J. Stedman. 2002. Evaluation Issues in Peace Implementation, in: Stedman, S.J., D. Rothchild and E. Cousens (eds.). *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 43-69.

[2] Durch, W.J. et al. 2003. *The Brahimi Report and the Future of UN Peace Operations.* Washington, D.C.: The Henry L. Stimson Center.

[3] Pugh, M. 2002. Postwar Political Economy in Bosnia and Herzegovina: The Spoils of Peace, in: *Global Governance*, 8, 4, 467-482.

[4] Lewis, S. 2004. *Rejuvenating or Restraining Civil War: The Role of External Actors in the War Economies of Sudan*. (BICC Paper 37). Bonn: Bonn International Center for Conversion.; Regan, A. 2003. The Bougainville Conflict: Political and Economic Agendas, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 133-166.

[5] Sedra, M. 2002. *Challenging the Warlord Culture: Security Sector Reform in Post-Taliban Afghanistan*. (BICC Paper 25). Bonn: Bonn International Center for Conversion.; Woodward, S. 2002. Economic Priorities for Successful Peace Implementation, in: Stedman, S., D. Rothchild and E. Cousens (eds.). *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements*. Boulder, Lynne Rienner Publishers, 183-214.

[6] Boyce, J. 2003. *Aid, Conditionality and War Economies*. (Political Economy Research Institute (PERI) Working Paper 70). Amherst: University of Massachusetts.; Collier, P. et al. 2003. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy.* Washington, D.C.: The World Bank.; Wallensteen, P., C. Staibano and M. Eriksson (eds.). 2003. *Making Targeted Sanctions Effective: Guidelines for the Implementation of UN Policy Options*. Uppsala: Uppsala University.

оптимального інтегрування соціально-економічних заходів у мирні процеси, все-ж ігнорування економічних факторів загрожує підірвати зусилля з відновлення.

Дещо деталізуючи поставлену проблему, деякі вчені апелюють до соціально-економічних наслідків тероризму в контексті розвитку держави[1]. Так, Р. Карусо та Ф. Шнайдер, емпірично досліджуючи соціально-економічні причини тероризму й політичного насильства у країнах Західної Європи в період з 1994 по 2007 роки, аргументують, що в західноєвропейських країнах підтверджується вже класичний економічний аргумент про альтернативну вартість (із англ. opportunity cost). Це означає, що чим більше економічних можливостей мають люди, тим нижча їхня схильність приєднуватися до терористичних організацій. Це зокрема підтверджується негативним зв'язком між ВВП на душу населення та кількістю терактів. З іншого боку, вчені демонструють, що очікуваний майбутній економічний ріст, здається, асоціюється зі збільшенням поточної терористичної активності[2]. Це пояснюється «теорією модернізаційного занепаду» М. Олсона[3], згідно з якою економічне зростання може спричинити невдоволення тих груп, чиї економічні перспективи погіршилися, що відтак підвищує ризик залучення їх до насильницької діяльності. Стосовно же жорстокості терактів, автори виявляють позитивний зв'язок з-поміж ВВП на душу населення та кількістю жертв[4]. Це може відображати ідею, що в багатших країнах терористи здатні здійснювати більш криваві дії. Крім економічних чинників, автори також аналізують вплив політичних факторів, зокрема електоральної фрагментації, частки правих партій в урядах та тривалості політичних режимів.

Чимало отриманих різними дослідниками висновків вписуються в більш загальні роздуми про те, чому деякі країни більш схильні до соціального насильства, ніж інші. Деякі науковці у пошуку відповіді на це питання розробляють і емпірично тестують теорію соціального насильства, яка враховує політико-інституційні, соціально-економічні і соціально-демографічні чинники. У цьому випадку вчені перевіряють такі гіпотези: гібридні політичні режими та політико-інституційна нестабільність пов'язані з вищими рівнями соціального насильства; вищі рівні бідності, нерівності та етнічної різноманітності пов'язані з вищими рівнями соціального насильства, а

[1] Caruso, R. and F. Schneider. 2011. The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994-2007), in: *European Journal of Political Economy* 27, S37-S49.
[2] Caruso, R. and F. Schneider. 2011. The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994-2007), in: *European Journal of Political Economy* 27, S37-S49.
[3] Olson, M. 1963. Rapid growth as a destabilizing force, in: *The Journal of Economic History* 23, 529-552.
[4] Caruso, R. and F. Schneider. 2011. The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994-2007), in: *European Journal of Political Economy* 27, S37-S49.

більші економічні можливості – з нижчими рівнями[1]. Результати аналізу в цілому підтверджують запропоновані гіпотези. Адже гібридні політичні режими, політико-інституційна нестабільність, дитяча смертність (як проксі бідності), нерівність та етнічна різноманітність демонструють позитивну кореляцію з рівнями соціального насильства. Разом із цим, несподівано, вищі темпи економічного зростання також виявляються пов'язаними з вищими рівнями соціального насильства. У цьому зрізі автори пояснюють зв'язок між політичними інститутами і соціальним насильством здатністю держави ефективно підтримувати верховенство права і сприяти засвоєнню норм самоконтролю. Зв'язок же соціально-економічних чинників із насильством пояснюється мотивами та можливостями для насильницької поведінки[2]. Загалом результати вказують на важливість стабільного політичного порядку для зниження соціального насильства, економічного розвитку і подолання бідності й нерівності, що може послабити мотиви для насильницької поведінки у рамках державного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Andreas, P. 2004. The Clandestine Political Economy of War and Peace in Bosnia, in: *International Studies Quarterly* 48, 29-51.
2. Ballentine, K. 2003. Beyond Greed and Grievance: Reconsidering the Economic Dynamics of Armed Conflict, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 259-283.
3. Ballentine, K. and H. Nitzschke. 2003. *Beyond Greed and Grievance: Policy Lessons from Studies in the Political Economy of Armed Conflict.* (IPA Policy Report). New York: International Peace Academy.
4. Berdal, M. 2003. How ‚New' are ‚New Wars'? – Global Economic Change and the Study of Civil Wars, in: *Global Governance*, 9, 4, 477-502.
5. Berdal, M. 2004. «Beyond Greed and Grievance – And Not Too Soon…» (Review Essay), in: *Review of International Studies* Autumn. Cambridge: Cambridge University Press.

[1] Sean, F. and K. Hoelscher. 2010. *The Political Economy of Social Violence: Theory and evidence from a cross-country study*. (Crisis States Working Paper Series no, 72). London.

[2] Sean, F. and K. Hoelscher. 2010. *The Political Economy of Social Violence: Theory and evidence from a cross-country study*. (Crisis States Working Paper Series no, 72). London.

6. Berdal, M. and D. Keen. 1997. Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications, in: *Millennium* 26, 3, 795-818.
7. Boyce, J. 2003. *Aid, Conditionality and War Economies*. (Political Economy Research Institute (PERI) Working Paper 70). Amherst: University of Massachusetts.
8. Caruso, R. and F. Schneider. 2011. The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994-2007), in: *European Journal of Political Economy* 27, S37-S49.
9. Collier, P. 2000. Doing Well out of War, in: Berdal, M. and D.M. Malone (eds.). *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 91-111.
10. Collier, P. and A. Hoeffler. 2000. *Greed and Grievance in Civil Wars.* (Policy Research Paper no. 2355). Washington, D.C.: The World Bank.
11. Collier, P. et al. 2003. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy.* Washington, D.C.: The World Bank.
12. Collinson, S. et al. 2003. *Power, Livelihoods and Conflict: Case Studies in Political Analysis for Humanitarian Action.* (HPG Report 13). London: Overseas Development Institute.
13. Downs, M. and S. J. Stedman. 2002. Evaluation Issues in Peace Implementation, in: Stedman, S.J., D. Rothchild and E. Cousens (eds.). *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 43-69.
14. Durch, W.J. et al. 2003. *The Brahimi Report and the Future of UN Peace Operations.* Washington, D.C.: The Henry L. Stimson Center.
15. Goodhand, J. 2004. Afghanistan, in: Pugh, M. and N. Cooper, with J. Goodhand 2004. *War Economies in a Regional Context: Challenges of Transformation*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
16. Cooper, N. 2002. State Collapse as Business: The Role of Conflict Trade and the Emerging Control Agenda, in: *Development and Change*, 33, 5, 935-955.
17. Gutiérrez Sanin, F. 2003. *Criminal Rebels? A Discussion of War and Criminality from the Colombian Experience.* (Crisis States Programme Working Paper 27). London: London School of Economics and Politics.
18. Le Billon, P. 2001. The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts, in: *Political Geography*, 20, 5, 561-584.

19. Lewis, S. 2004. *Rejuvenating or Restraining Civil War: The Role of External Actors in the War Economies of Sudan*. (BICC Paper 37). Bonn: Bonn International Center for Conversion.
20. Lunde, L. 2002. *Economic Driving Forces of Conflict*, (Econ Report 27/01). Oslo: Econ Institute.
21. Olson, M. 1963. Rapid growth as a destabilizing force, in: *The Journal of Economic History* 23, 529-552.
22. Pugh, M. 2002. Postwar Political Economy in Bosnia and Herzegovina: The Spoils of Peace, in: *Global Governance*, 8, 4, 467-482.
23. Regan, A. 2003. The Bougainville Conflict: Political and Economic Agendas, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 133-166.
24. Reno, W. 1998. *Warlord Politics and the African State.* Boulder: Lynne Rienner Publishers.
25. Ross, M. 2003. Oil, Drugs, and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War, in: Ballentine, K. and J. Sherman (eds.). *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 47-70.
26. Sean, F. and K. Hoelscher. 2010. *The Political Economy of Social Violence: Theory and evidence from a cross-country study*. (Crisis States Working Paper Series no, 72). London.
27. Sedra, M. 2002. *Challenging the Warlord Culture: Security Sector Reform in Post-Taliban Afghanistan*. (BICC Paper 25). Bonn: Bonn International Center for Conversion.
28. Wallensteen, P., C. Staibano and M. Eriksson (eds.). 2003. *Making Targeted Sanctions Effective: Guidelines for the Implementation of UN Policy Options*. Uppsala: Uppsala University.
29. Woodward, S. 2002. Economic Priorities for Successful Peace Implementation, in: Stedman, S., D. Rothchild and E. Cousens (eds.). *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements*. Boulder, Lynne Rienner Publishers, 183-214.

ЧАСТИНА 2 / PART 2

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС ТА ПАРТІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ Й ІНШИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ІНСТИТУЦІЙНІ, БЕЗПЕКОВІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ

Віталій Лебедюк
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри національної безпеки та політології
Національного університету "Острозька академія",
докторант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Партійна політика в Україні в умовах воєнного стану

Вступ. Будь-яка політична партія переслідує основну мету, яка стосується отримання і здійснення політичної влади, і війна, у цьому випадку, не є виключенням. З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року діяльність українських політичних партій зазнала суттєвих змін. Політичні партії, які представлені в парламенті, практично не брали участі у будь-якій міжпартійній конкуренції допоки українські війська не звільнили всю територію Київської області (30 березня – 2 квітня 2022 року). Це було пов'язано із невизначеністю ситуації навколо столиці України та результатами переговорів української делегації з російською, які спочатку відбувалися на кордоні з Білоруссю в районі річки Прип'ять (28 лютого, 3 та 7 березня 2022 року), а потім на території Туреччини (10, 14-15, 21, 29-30 березня 2022 року). Тригером до відновлення політичної боротьби, однак низької інтенсивності, став конфлікт навколо загальноукраїнського інформаційного телемарафону «Єдині новини».

Основна мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати динаміку політичної боротьби під час воєнного стану в Україні. Досягнення мети передбачає пошук відповідей на наступні дослідницькі питання: (1) наскільки змінилася політична конкуренція під впливом воєнного стану? (2) та як це може вплинути на політичну конфігурацію партійної системи на чергових виборах? Ми спробуємо відповісти на ці дослідницькі питання, розглянувши потенційні чинники які впливають на динаміку політичної конкуренції та їх потенціал до формування майбутньої політичної конфігурації у повоєнній Україні. Основним джерелом да-

них є результати опитувань громадської думки КМІС, Internews та Міжнародний республіканський інститут, голосування народних депутатів та аналіз поточних подій. На основі аналізу отриманих даних ми прагнемо надати відповідь на поставлені дослідницькі питання.

Відновлення політичної боротьби. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну скринькою Пандори до відновлення політичної боротьби (на рівні влада – опозиція) стало виключення низки опозиційних телеканалів з цифрового ефірного мовлення. Формат телемарафону під назвою «Єдині новини» є унікальним прикладом поєднання державних, суспільних і приватних українських медіа для спільної протидії російській пропаганді. Однак, сама ідея створення телемарафону належить журналістам провідних телеканалів (1+1, ICTV/СТБ, Інтер та «Україна 24»), які об'єдналися навколо державного телеканалу «Рада» та Національної суспільної телерадіокомпанії України. Цей медійний проект задовольняв та задовольняє потреби влади в тому, щоб мати єдине джерело інформації щодо висвітлення перебігу військових дій та надсилати уніфіковані меседжі суспільству. Однак, поряд із формальними обставинами створення медіа проекту «Єдині новини», це дозволило Офісу Президента України переформатувати медійний ринок України на свою користь [12]. Таким чином, основні телеканали, які інтегрувалися у формат «Єдині новини», втратили свій політичний вплив заради якого їх утримували олігархи. Наприклад, олігарх Ринат Ахметов, у липні 2022 року заявив, що відмовляється від власного медіахолдингу на користь держави та передає їй усі ефірні й супутникові телевізійні ліцензії та ліцензії друкованих медіа в Україні [18]. Разом з тим, закон про олігархів, який був прийнятий 23 вересня 2021 року [10], змусив Петра Порошенка передати свої акції телеканалів «Прямий» та «5 канал» до медіахолдингу «Вільні медіа», який орієнтується на народного депутата фракції «Європейська солідарність» Миколу Княжицького. Проте, питання участі трьох телеканалів (5 канал, Прямий та Еспресо) у єдиному марафоні новин залишалося відкритим. У цьому протистоянні було три зацікавлених актори: Офіс Президента України, том-менеджмент телемарафону «Єдині новини» та медіахолдинг «Вільні медіа». І кожен з них переслідував власні інтереси. Офіс Президента України не був зацікавлений у доступі до телемарафону медіа близьких до Петра Порошенка, щоб не допустити їх до обговорення чутливих питань. Телеканали, які вже брали участь у форматі «Єдиних новин», теж не були зацікавлені у приєднанні колег з малою телеаудиторією до проекту, щоб не виростити собі конкурентів. Телеканали близькі до Петра Порошенка спочатку теж не були зацікавлені у спільній участі, оскільки вважали, що згодом суспільство шукатиме альтернативу телемарафону і це може сприяти зростанню їхньої аудиторії [13]. Однак, після прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного

стану» (18 березня 2022 року) [22], стало зрозуміло, що залишилося тільки дві альтернативи, або долучатися до умов функціонування телемарафону, або формувати альтернативний проект. В результаті, 4 квітня 2022 року представники Концерну радіомовлення, радіозв'язку і телебачення вимкнули мовлення в цифровій мережі Т2 каналів «5 канал», «Прямий» та «Еспрессо».

Протягом першого року війни, згідно різних результатів опитувань громадської думки, значна частка опитаних не тільки дивилася телемарафон, а й довіряла новинам у такому форматі. За результатами дослідження, проведеного у листопаді 2022 року міжнародною організацією Internews, 32% респондентів були глядачами телемарафону [1]. Хоча динаміка довіри до національного телебачення знижується (у 2015 році довіра була 61%, а у 2022 – 48%), однак, як джерело отримання інформації, телебачення залишається серед лідерів. За результатами іншого дослідження, проведеного у січні 2023 року Київським міжнародним інститутом соціології, понад 60% респондентів дізнавалися про щоденні новини від телемарафону «Єдині новини» (84% з яких довіряли даному формату новин) [5]. Однак, протягом другого року війни, простежуються суттєві зміни у рівні довіри до телемарафону. Незважаючи на те, що зберігається позитивний баланс довіринедовіри до телемарафону, частка тих, хто довіряє йому суттєво зменшилася до 48% (станом на жовтень 2023 року) [7]. Ці результати опитування громадської думки вказують на те, що з одного боку, військові дії суттєво вплинули на потребу опитаних постійно перебувати в інформаційному потоці з безпекових міркувань, а з іншого боку, телемарафон став не тільки виправданим ресурсом комунікації влади з суспільством під час воєнного стану, а й можливістю переформатовати усталений медійний простір в Україні. Разом з тим, такий формат комунікації із суспільством щодо подій як у внутрішній, так і зовнішній політиці, втрачає свій потенціал. Натомість суттєво зросла частка споживачів щоденних новин через телеграм канали (60% опитаних отримували новини з телеграм каналів у 2022 році, тоді як у 2023 році частка споживачів такого формату новин зросла до 72%) [2]. Це в свою чергу створює потенційні ризики як для влади, через втрату аудиторії, так і для споживачів інформації через численні пропагандистські телеграм канали [20].

Взаємодія між парламентом і президентом. Після запровадження воєнного стану в Україні суттєво змінилася взаємодія між парламентом та президентом. Якщо до повномасштабного вторгнення глава держави вносив законопроекти в різних сферах (від охорони здоров'я до податкової політики), то після повномасштабного вторгнення законодавчі ініціативи стали більш сфокусованими на тих сферах, які належать до компетенції президента (національна безпека, оборонна та зовнішня політика). Згідно з Конституцією України, президент може запропонувати призначення на посади міністрів оборони і закордонних справ, керівника Служби безпеки, Генерального прокурора, а також подати рішення про

введення воєнного стану і мобілізації. Наприклад, після повномасштабного вторгнення, 58,2% законодавчих ініціатив президента України пов'язані із зовнішньою політикою, безпекою та обороною, тоді як до початку війни частка таких ініціатив складала 40%. Щодо підтримки законодавчих ініціатив президента, то парламент, як правило, схиляється до голосування на їх користь. Про це свідчить частка законодавчих пропозицій від президента, підтриманих парламентом, яка в три рази перевищує ті, які ініціював уряд (що становить 90,2% в порівнянні з 35,3%). Більшість цих законів і постанов належать до конституційних повноважень глави держави. Така частка підтримки законодавчих ініціатив президента пов'язана з його персональним впливом, а не рівнем підтримки провладної партії «Слуга народу».

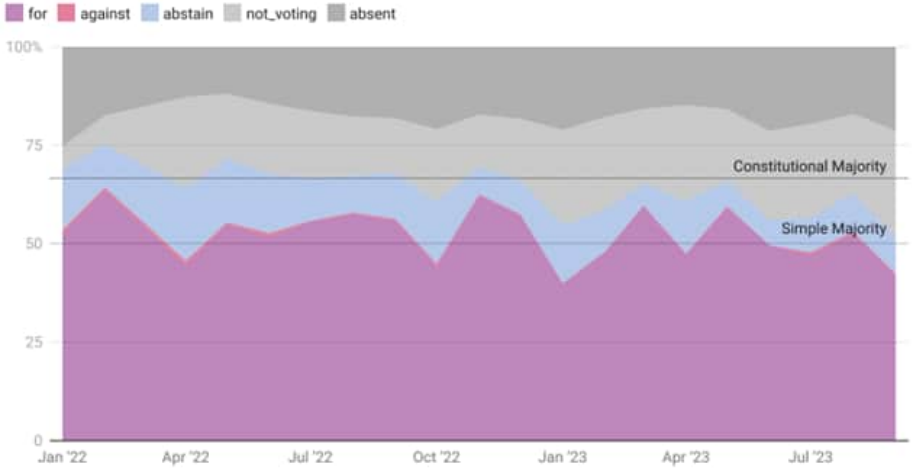

Рис. 1. Динаміка голосування у Верховній Раді України протягом січня 2022 – вересня 2023

Примітка: агреговані результати голосування по місяцях.
Джерело: складена автором на основі даних ВРУ.

Від початку повномасштабного вторгнення парламент провів 73 засідання (станом на 26 вересня 2023 року). Перші два місяці 2022 року у парламенті пройшли в режимі зимових канікул та дистанційної роботи. Однак, динаміка голосування в парламенті вказує на два характерні періоди (рис. 1). Протягом першого періоду (травень – вересень 2022 року) у парламенті спостерігався певний консенсус щодо підтримки рішень, але також зросла частка тих, хто «утримався». Саме на цей період припадає активна фаза бойових дій та перший контрнаступ Збройних Сил України на Харківському та Херсонському напрямках. Протягом другого

періоду (жовтень 2022 – вересень 2023 року) зростає частка тих хто не голосував та відсутніх народних депутатів, що суттєво ускладнює пошук необхідних голосів під час голосування за важливі законопроекти. Коли голосів більшості недостатньо, влада покладається на інші фракції або групи підтримки. Якщо протягом першого періоду необхідні голоси здебільшого додавали опозиційні проукраїнські партії (Європейська солідарність, Голос та Батьківщина), то протягом другого періоду дедалі частіше необхідні голоси додавали позафракційні народні депутати, депутатські групи «Довіра» та «За майбутнє», а також депутати колишньої опозиційної проросійської фракції ОПЗЖ (на основі якої, після її заборони, утворилося дві депутатські групи «Платформа за життя та мир» і «Відновлення України») [11]. Провладна партія «Слуга народу» виправдовує таку співпрацю через необхідність пошуку голосів для важливих законопроектів, хоча така співпраця з депутатами від колишньої проросійської партії ОПЗЖ додавала вирішальні голоси лиш у 9% випадків.

Рис. 2. Динаміка складу Верховній Раді України протягом січня 2022 – вересня 2023

Примітка: згідно Конституції України ВРУ складається з 450 депутатів, але починаючи з анексії росією Криму та східних територій України у 2014 році кількість народних депутатів зменшилася до 423 (позачергові вибори не проводились на тимчасово окупованих територіях).
Джерело: складена автором на основі даних ВРУ.

На графіку 2 ми можемо спостерігати стрімке зменшення загальної кількості народних депутатів у ВРУ, що в свою чергу дає відповідь на питання чому провладна політична партія шукає необхідні голоси серед позафракційних депутатів та інших депутатських груп. Протягом 2019-2021 років політичну партію «Слуга народу» залишили 22 народні депутати. Частина депутатів перейшла працювати в урядові органи, а інша частина покинула фракцію через різні публічні викриття. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року розпочалася чергова хвиля втрати мандатів. Відповідно до указу Президента України «Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» в Україні обмежено діяльність таких політичних партій як: «Опозиційна платформа – за життя», «Ліва опозиція», «Партія Шарія», «Прогресивна соціалістична партія України», «Держава», «Союз лівих сил», «Опозиційний блок», «Соціалістична партія України», «Наші», «Соціалісти», «Блок Володимира Сальдо» [23]. Однак 11 народних депутатів від проросійської партії ОПЗЖ склали мандати саме за власною заявою. Ще 6 народних депутатів втратили мандати через позбавлення їх українського громадянства. Разом з тим, парламент України законодавчо врегулював процедуру обміну військовополонених і заручників з можливістю обміну Віктора Медведчука, якого позбавили українського громадянства, на українських військовополонених. Натомість, замінити вакантні місця іншими депутатами, які обирались по її списку, або проводити вибори у відповідних округах, неможливо з двох причин. Вибори під час воєнного стану не передбачені, а призупинення діяльності політичних партій через їх антиукраїнську та проросійську позицію на території України, унеможливлює їх поновлення за партійним списком та у мажоритарних округах.

Проблема призупинення діяльності та потенційна заборона політичних партій викликала занепокоєння та дискусії. Це пов'язано з тим, що законодавча база, яка регулює ці дії, особливо під час воєнного стану, поставила складні питання як щодо демократії, представництва та верховенства права, так і до питання національної безпеки. Міністерство юстиції України має повноваження ініціювати адміністративні позови про заборону політичних партій, якщо їх дії мають ознаки, що підривають суверенітет, територіальну цілісність і демократичні цінності держави. Водночас, для їх легітимної заборони необхідні відповідні судові процеси (15 вересня 2022 року Касаційний адміністративний суд остаточно заборонив діяльність в Україні проросійської політичної партії «Опозиційна платформа – За життя»). Цей підхід має на меті збалансувати потребу в національній безпеці зі збереженням демократичних інститутів. Важливим аспектом в цій ситуації є відповідальність депутатів, обраних від цих припинених партій. Незважаючи на призупинення діяльності партій, вони зберігають свої мандати і можуть продов-

жувати виконувати свої повноваження у фракціях, і до них не може застосовуватися процедура відкликання за народною ініціативою. Більше того, реакція політичних партій на ці призупинення була різною. Деякі партії змінили назви або припинили діяльність фракції (ОПЗЖ) на користь депутатських груп («Платформа за життя та мир» та «Відновлення України») з метою орієнтуватися в мінливому політичному ландшафті та зберегти стійкість за нових умов. Показовим прикладом у цьому випадку є відмова добровільно скласти мандат та піти з посади голови Комітету з питань свободи слова у ВРУ проросійського депутата Нестора Шуфрича.

Організація діяльності парламенту в Україні зіткнулася з дилемою. З одного боку зріс запит на очищення ВРУ від проросійських політиків та корупціонерів, а з іншого боку забезпечити життєздатність законодавчого органу в умовах воєнного стану. Саме через небезпеку втрати дієздатності парламенту провладна партія зволікає із позбавленням мандатів депутатів від забороненої ОПЗЖ. Попри зібрані необхідні підписи народних депутатів, щодо включення до порядку денного питання про позбавлення мандатів екс-представників ОПЗЖ, спікер парламенту Руслан Стефанчук відхилив цю ідею [19]. Тобто, якщо ВРУ прийме законопроект про припинення повноважень депутатів із забороненої ОПЗЖ, то парламент втратить 33 народних депутатів, а якщо наберуть законної сили ще й обвинувачувані вироки, то ще 16 народних депутатів [14]. За таких умов може суттєво змінитися конфігурація депутатських груп в парламенті, оскільки більшість з них мають мінімально необхідну кількість депутатів для їх формування. Здатність парламенту приймати рішення вже є критичною, оскільки вже практично на 10% депутатів менше від його конституційного складу, а це в свою чергу негативно впливає на збір кворуму й у роботі парламентських комітетів. Отож, народні депутати з колишньої фракції ОПЗЖ є зручним тимчасовим важелем в руках влади. Разом з тим подібна проблема на рівні місцевих рад стає ще більш загрозливою. Потенційне відкликання представників заборонених або ліквідованих партій стосуватиметься майже 67% місцевих рад, переважна більшість яких знаходиться у прифронтових регіонах України. Більше того, 11,5% рад втратить правомочність (91 місцева рада з населенням понад 10 тисяч) [24]. Позбавлення такої кількості мандатів одночасно (3698 депутатів місцевих рад) може спричинити відцентрові тенденції та збільшити кількість колаборантів з подальшим утворенням квазірад на локальному рівні.

Найближче оточення президента України розглядає кілька варіантів щодо майбутнього пропрезидентської партії. З одного боку може відбутися суттєве оновлення діючої партії «Слуга народу», а з іншого боку може бути створена нова політична партія. Існує велика ймовірність що може бути обраний другий варіант і на це є низка причин. Періодичне пожвавлення дискусії щодо чергових виборів

активізувало ринок «сплячих» політичних партій [16]. З початку повномасштабного вторгнення 27 політичних партій змінили своїх керівників, а 15 політичних партій змінили свої назви. Усі ці політичні партії є маловідомими, тому такі суттєві зміни можуть бути пов'язані або з ребрендингом або «продажем» партії (що найлегше оформити через зміну керівника) [16]. Такі дії найкраще можуть відображати латентну підготовку до майбутніх виборів, оскільки під час дії воєнного стану обмежується можливість на реєстрацію нової політичної партії. Станом на початок повномасштабної війни в Міністерстві Юстиції України було зареєстровано 378 політичних партій [21]. Поряд з тим існують суто технічні перешкоди, оскільки реєстрація нової політичної партії вимагає значної кількості людей для проведення установчих зборів та щонайменше 10 тисяч підписів з 2/3 регіонів України. Тому, різні політичні актори часто вдаються до практики «купівлі» вже зареєстрованих маловідомих політичних партій з метою їх перейменування та включення до політичної боротьби. Варто зазначити, що найбільший запит щодо таких дій є серед політичних акторів на місцевому рівні, оскільки нова виборча система на місцевих виборах стимулювала до такої практики через пониження порогу для територіальних громад в яких право висування кандидатів мають тільки політичні партії [15]. З відкритих джерел було виявлено [3], що політична партія під назвою «Дія» була зареєстрована у 2021 році особою, яка вже була керівником «Партії гармонійного розвитку», яка у 2017 році перетворилася на партію «Рух нових сил» Михайла Саакашвілі. Таким чином, нова пропрезидентська політична партія може мати назву співзвучну з популярним електронним додатком державних послуг в Україні, або використати офіційну платформу волонтерських і державних ініціатив «СпівДія» [25].

Вибори після (під час) воєнного стану. Питання проведення виборів в Україні періодично підіймається у публічному дискурсі. Однак, після заяви президента парламентської асамблеї Ради Європи Тіні Кокс про те, що Україна має знайти можливість провести вільні та чесні вибори навіть в умовах воєнного стану, це питання почалося більш активно обговорюватися на різних публічних платформах [4]. Водночас Володимир Зеленський в інтерв'ю The Washington Post дав зрозуміти, що парламентські вибори, які мали б відбутися в жовтні 2023 року, відкладуть, якщо в Україні триватиме воєнний стан. Незважаючи на те, що Президент України періодично заявляє, що вибори не будуть проводити під час воєнного стану, серед громадянського суспільства та парламентських комітетів триває активне обговорення щодо потенційних викликів пов'язаних з проведенням виборів під час воєнного стану.

Юридична дискусія щодо можливості проведення виборів під час воєнного стану знаходиться в площині інтерпретації положень конституції та закону про воєнний стан. Якщо в законі про воєнний стан, а також у виборчому кодексі,

чітко забороняється проведення виборів під час воєнного стану, то в Конституції прямої заборони немає. У статті 83 Конституції України зазначається, що якщо строк повноважень парламенту закінчується під час воєнного стану, то її повноваження продовжуються до дня першого засідання Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану. Таким чином, питання проведення виборів може бути вирішене через внесення відповідних процедурних та технічних моментів до виборчого кодексу та закону про воєнний стан. Зважаючи на те, що парламентській більшості все складніше знаходити необхідні голоси під важливі законопроекти, прийняти відповідні зміни щодо проведення парламентських виборів буде складніше, а ніж щодо президентських виборів. Це пов'язано з тим, що для більшості політичних партій це можуть бути останні вибори. З моменту введення воєнного стану не було публічно представлено жодних результатів щодо електоральних симпатій українців. Це може свідчити про те, усталена електоральна структура зазнала суттєвих змін через війну, що ставить перед політичними акторами пошук нової електоральної основи. Тому, існує висока ймовірність, що існуючі парламентські партії проведуть ребрендинг, або зникнуть.

Наступним найбільш значущим питанням проведення виборів під час воєнного стану чи після його завершення стосується безпекової проблеми. Основні принципи проведення демократичних виборів передбачають дотримання рівності та публічності у виборчій кампанії. За таких умов голосування несе більше ризиків ніж стимулів для виборця. Це пов'язано з тим, що адреси виборчих дільниць будуть розміщені у відкритому доступі, а скупчення виборців та робота комісії з підрахунку голосів вимагає додаткових безпекових гарантій. Також, повинен бути розроблений чіткий алгоритм дій із виборчими скриньками для голосування у разі повітряної тривоги. Додатковим викликом є пошук членів виборчих комісій та відповідної інфраструктури на деокупованих та прифронтових територіях. Більше того, виконання своїх функцій міжнародними спостерігачами буде суперечити відповідним протоколам безпеки. Другим найважливішим питанням у цьому контексті є забезпечення права голосу для військовослужбовців у прифронтових територіях. Виключення цієї категорії виборців із виборчого процесу, які мають найвищий рівень підтримки серед суспільства [9], не сприятиме легітимності результатів виборів.

Питання участі у виборах тих громадян, які перебувають за кордоном, також вимагає додаткових зусиль. І на це є низка причин. Окрім того, що немає точної кількості українських біженців, їх розподіл серед країн Європейського Союзу теж нерівномірний. Згідно чинного законодавства, голосування за кордоном може бути організоване у приміщенні посольства та консульствах України у цій країні. Наприклад, у Польщі перебуває понад один мільйон українців, а натомість функціонує посольство та чотири консульства України. Очевидно, що організу-

вати голосування для такої кількості людей буде проблематично. Альтернативним вирішенням цієї проблеми може бути організація тимчасових виборчих дільниць для голосування та залучення до цього процесу виборчих комісій європейських країн. За таких умов потрібно буде додаткове залучення як людських, так і фінансових ресурсів, що видається малоймовірним на фоні організації виборів до Європейського парламенту у червні 2024 року.

Аналогічно існує проблема із державним реєстром виборців в Україні, який з початку повномасштабного вторгнення росії не оновлювався.

Отож, проведення виборів в Україні під час війни ставить перед владою величезну кількість питань, які потрібно буде врахувати під час організації виборчої кампанії, а наслідки можуть бути непередбачуваними. З одного боку, результати опитування громадської думки вказують на те, що переважна більшість громадян (81%) вважають, що вибори мають проводитися після війни і зараз вони не на часі [9]. Більше того, абсолютна більшість громадян (65%) негативно ставляться до ідеї дистанційного голосування через інтернет і переживають за ризики фальсифікацій [8]. Дотримання демократичних процедур вимагатиме скасування заборони на масові заходи, критику влади та доступу до інформаційного простору різних політичних акторів. Це в свою чергу може спричинити до дестабілізації внутрішньої ситуації та поляризації суспільства, оскільки вибори прийдеться проводити в той час, коли усі ресурси та увага суспільства спрямовані на підтримку армії, а боротьба за її майбутнє відбувається в окопах. З іншого боку, результати опитування громадської думки фіксують поступове падіння підтримки влади, що може бути причиною, щоб піти на непопулярні рішення в надії утримати політично вигідну ситуацію. Якщо рівень довіри до президента України у травні 2022 року становив 91%, то у жовтні 2023 року рівень довіри склав – 76% [7]. Більше того, якщо у травні 2022 року лише 26% опитаних вважали, що необхідно активно критикувати рішення влади, якщо вони припускаються помилок і діють неправильно, то у жовтні 2023 року їх частка зросла до 70% [6]. Тобто перемогти діючим політичним акторам на повоєнних виборах буде досить складно.

Наразі публічна дискусія повинна бути зосереджена навколо плану дій щодо відновлення виборчого процесу у повоєнній Україні та врахувати виклики які постануть перед виборчою системою. Наприклад, згідно діючої виборчої системи, кількість мандатів в окрузі залежить від явки виборців, що вже суттєво вплине на кількість депутатів представлених від східних та південних регіонів України. Сам факт проведення виборів не дорівнює, що вибори можуть бути легітимними. Тому, понад 100 громадських організацій підписали спільну заяву із закликом до української влади не проводити вибори під час війни [17]. Міжнародні організації або західні партнери, які тиснуть на владу з метою проведення виборів, повинні враховувати, що це може спричинити до внутрішньої дестабілізації,

оскільки українське суспільство не підтримує такої ініціативи, а ризиків є більше ніж потенційної вигоди. Єдиною гарантією швидкого відновлення демократичного виборчого процесу є інтенсивна підтримка України у її потребах на полі бою.

Висновки. Аналіз виявив суттєві зрушення в парламентській динаміці поведінки народних депутатів щодо підтримки законодавчих ініціатив, особливо тих, які були ініційовані президентом після повномасштабного вторгнення. Динаміка співпраці в парламенті характеризується різним ступенем підтримки з боку різних фракцій і груп, підкреслюючи складну взаємодію політичних партій під час війни.

З наближенням виборів в умовах війни, що триває, виклики, які стоять перед українською владою, стають дедалі складнішими. Громадські настрої, як свідчать соціологічні опитування, рішуче виступають за перенесення виборів, що викликає занепокоєння щодо легітимності виборчого процесу, який може проводитись в умовах воєнного часу. Скептичне ставлення населення до онлайн-голосування ще більше ускладнює ситуацію, вимагаючи переоцінки демократичних принципів, зокрема відновлення публічних зібрань, критики уряду та рівного доступу до інформаційного простору в Інтернеті.

З початком війни електоральна структура українського суспільства кардинально змінилася. Це пов'язано з фундаментальними змінами у ставленні громадян до певних питань (мова, церква, зовнішньополітична орієнтація) та зростанням української ідентичності. Тому цілком ймовірно, що значні успіхи на полі бою сприятимуть консолідації українського суспільства та інституціоналізації політичної активності, в іншому випадку це може призвести до ще більшої фрагментації та появи нових регіональних політичних проектів. Дотримуючись тонкого балансу між міжнародним тиском і внутрішніми настроями, міжнародні партнери повинні усвідомити, що передчасні вибори можуть посилити внутрішню дестабілізацію. Підтримка України в отриманні значної технологічної переваги на полі бою не лише сприятиме швидкому відновленню звичайних демократичних процедур, але й забезпечить безпеку в усій Європі.

Список використаних джерел:

1. InMind (2022) Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Available at: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022-1.pdf (Access 09.11.2023).
2. InMind (2023) Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р.. Available at: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf (Access 09.11.2023).

3. Opendatabot (2023) Реєстр фізичних осіб підприємців. Available at: https://opendatabot.ua/p/1SBU271 (Access 09.11.2023).
4. Stern, D., Belton, C. and Hudson J. (2023) Western officials press Ukraine to hold elections despite war. Available at: https://www.washingtonpost.com/world/2023/09/24/ukraine-elections-war-russia-west/ (Access 09.11.2023).
5. The National Democratic Institute (2023) Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Available at: https://www.ndi.org/sites/default/files/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf (Access 09.11.2023).
6. Грушецький, А. (2023) Динаміка між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року сприйняття доцільності критики можливих помилкових та неправильних дій влади. Available at: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1323&page=1
7. Грушецький, А. (2023) Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. Available at: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1&fbclid=IwAR2P4hKymgj1-X1o4tWl9N4p5aLJesRL8VjP0xRO6WwtZBPcuFE81tNEZ1A (Access 09.11.2023).
8. Грушецький, А. (2023) Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій. Available at: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1
9. Грушецький, А. (2023) Коли мають бути проведені вибори. Available at: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1309&page=1 (Access 09.11.2023).
10. Закон України №1780 (2021) Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text (Access 09.11.2023).
11. Контрактович, П. (2023) Монобільшість без більшості. Які фракції допомагають «слугам» у Раді та чи залежить керівна партія від екс-ОПЗЖ? Available at: https://texty.org.ua/articles/108839/monobilshist-bez-bilshosti-yaki-frakciyi-dopomahayut-sluham-holosamy-u-radi-i-chy-zalezhyt-pravlyacha-partiya-vid-eks-opzzh/ (Access 09.11.2023).
12. Корба, Г. (2022) Телемарафон: як він змінює українське суспільство та медіа ринок. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594 (Access 09.11.2023).
13. Кравець, Р. (2022) Телевізор і влада. Як працює телемарафон зсередини та хто його курує. Available at: https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/21/7353715/ (Access 09.11.2023).

14. Лабораторія законодавчих ініціатив (2023) Депутатопад у час війни: чому кількість народних депутатів зменшується? Available at: https://parlament.org.ua/2023/10/23/deputatopad-u-chas-vijni-chomu-kilkist-narodnih-deputativ-zmenshuyetsya/ (Access 09.11.2023).
15. Лебедюк, В. (2022) «Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст», Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Vol. 42, pp. 260–267. DOI: 10.30970/PPS.2022.42.34
16. Максимова, В. (2023) Скільки партій перейменували під час війни? Available at: https://lb.ua/news/2023/11/01/582134_skilki_partiy_pereymenuvali_pid_chas.html (Access 09.11.2023).
17. ОПОРА (2023) Більше 100 громадських організацій закликають не проводити вибори під час війни. Available at: https://www.oporaua.org/vybory/bil-she-100-gromads-kih-organizaciy-zaklikayut-ne-provoditi-vibori-pid-chas-viyni-24905 (Access 09.11.2023).
18. Перун, В. (2022) Ахметівська SCM йде з медіабізнесу через закон про олігархів. Available at: https://lb.ua/society/2022/07/11/522824_ahmetivska_scm_yde_z_mediabiznesu.html (Access 09.11.2023).
19. Прищепа, Я. (2022) У Раді збирають підписи за позбавлення мандатів депутатів від ОПЗЖ. Available at: https://suspilne.media/338638-u-radi-zbiraut-pidpisi-za-pozbavlenna-mandativ-deputativ-vid-opzz/ (Access 09.11.2023).
20. Служба безпеки України (2022) Спільна заява з приводу захисту інформаційного простору України від російських ворожих телеграм-каналів. Available at: https://ssu.gov.ua/novyny/spilna-zaiava-z-pryvodu-zakhystu-informatsiinoho-prostoru-ukrainy-vid-rosiiskykh-vorozhykh-telehramkanaliv (Access 09.11.2023).
21. Тараненко, В. (2023) Мрії про вибори. В Україні ожив ринок «мертвих» партій: хто і що купує. Available at: https://glavcom.ua/publications/mriji-pro-vibori-v-ukrajini-ozhiv-rinok-mertvikh-partij-khto-i-shcho-kupuje-957332.html (Access 09.11.2023).
22. Указ Президента України №152 (2022) Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Available at: https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761 (Access 09.11.2023).
23. Указ Президента України №153 (2022) Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій». Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153/2022#Text (Access 09.11.2023).

24. Фещенко, І. (2022) Майже 4 тисячі депутатів втратять мандати: які наслідки відкликання представників проросійських партій? Available at: https://www.chesno.org/post/5155/ (Access 09.11.2023).
25. Хмілевська, В. (2023) «СпівДія» – сайт майбутньої партії блоку Зеленського: на кого ставитиме президент під час виборів. Available at: https://zn.ua/ukr/war/spivdija-sajt-majbutnoji-partiji-bloku-zelenskoho-na-shcho-stavitime-prezident-pid-chas-viboriv-.html (Access 09.11.2023).

Тарас Радь
керівник проектів у сфері виборів
та місцевого самоврядування
Громадянської мережі ОПОРА у Львові

Чинники обмеження виборчого процесу та діяльності політичних партій в Україні в умовах російсько-української війни

Проведення перших повоєнних парламентських, президентських та місцевих виборів в Україні буде пов'язане з необхідністю долання негативних наслідків повномасштабної російсько-української війни і зумовленим у зв'язку з цим запровадження правового режиму воєнного стану. Незалежно від того, коли саме вони відбудуться державі та її виконавчих органам центральної влади потрібно буде шукати відповіді на обмежувальні повоєнні фактори для майбутнього виборчого процесу, щоб він був демократичним і не викликав сумніві щодо легітимності результатів голосування. Верховна Рада, Центральна виборча комісія, уряд, політичні партії та інші суб'єкти виборчого процесу мають використати час відтермінування чергових виборів і перехідний період перед першими повоєнними виборами для внесення змін до українського законодавства і не лише виборчого, а також для пошуку законодавчих, інституційних та процедурних рішень, зокрема ексклюзивних ad hoc.

Ключові слова: російсько-українська війна, воєнний стан, відтерміновані вибори, перші повоєнні вибори, виборче законодавство, закони ad hoc, обмежена демократія, виборча реформа, ексклюзивне виборче законодавство, політичні партії, нова нормальність.

Після того, як стало зрозуміло, що чергові парламентські вибори, які мали відбутись 29 жовтня 2023 року відтерміновуються на невідомий термін, а також задекларовано про те, що чергові президентські вибори 31 березня 2024 року також будуть відтерміновані, Україна опинилась у нових для себе правових та політичних обставинах. Вони полягають у тому, що так як раніше до повномасштабного вторгнення вже не буде, але як буде натомість достеменно незрозуміло. Нова нормальність, у якій вимушено опинилась Україна в результаті повномасштабної військової агресії росії 24 лютого 2022 року ставить перед українською владою, політиками, експертним та науковими середовищами питання про те, як провести демократичні вибори в Україні допоки триває російсько-українська

війна і які обмеження вона накладає на виборчий процес та можливості суб'єктів виборчого процесу для участі у виборах.

У даній статті ми не аналізуватимемо чи можливі парламентські, президентські чи місцеві вибори в Україні за умов дії правового режиму воєнного стану, оскільки це тема окремого дослідження. Проте для розуміння означимо, що вибори під час воєнного стану неможливі, суперечитимуть українському виборчому законодавству та міжнародній демократичній практиці, будуть неконституційними і шкідливими для стабільності політичного процесу в Україні.

Відтермінування виборів на час правового режиму воєнного стану є законним, демократичним і легітимним. Відсутність об'єктивних можливостей для проведення чергових виборів та забезпечення визначеною законом періодичності хоч й обмежує демократію, проте не ставить під сумнів легітимність виборних органів влади. Проведення виборів в умовах воєнного стану та повномасштабної військової агресії росії суперечитиме міжнародним стандартам, міжнародним зобов'язанням України та Конституції. А також принципам виборчого права, насамперед вільних виборів, оскільки ризики безпеки, обмеження свободи вираження поглядів, заборона мирних зібрань апріорі унеможливлюють вільну політичну конкуренцію. За надзвичайних обставин, коли держава може бути не в змозі забезпечити дотриматися конституційних і міжнародних стандартів проведення вільних та демократичних виборів у переважній більшості демократичних країнах вибори не проводять. [1]

Це розуміння знайшло своє відображення у спільній заяві організацій громадянського суспільства проти проведення виборів в Україні під час російської агресії: «Вибори і повномасштабна війна – несумісні. Ця ідея вкрай небезпечна та призведе до втрати легітимності як процесу, так і виборних органів, а з високою імовірністю – і до значної дестабілізації держави в цілому. Ключовими є виклики, пов'язані з вільним формуванням політичної волі в умовах активної фази війни, неможливістю забезпечити повноцінну участь військових і виборців за кордоном, відсутністю політичної конкуренції в умовах звуження прав і свобод під час правового режиму воєнного стану». [2]

Обмеження виборчого процесу для проведення перших повоєнних виборів

Для коректного розуміння термінології пропонуємо розмежовувати такі два важливі і на позір близькі поняття як, по-перше, російсько-українська війна, що триває з 2014 року та виступає загальним політичним контекстом нової нормальності, що зумовлює обмеження для будь-якого виборчого процесу, і по-друге, правовий режим воєнного стану, що визначає правову рамку, котра унеможливлює проведення виборів в Україні.

Метою даної статті є зосередити увагу на обмеженнях виборчого процесу, що зумовлені російсько-українському війною, які видимі вже сьогодні і, можливо, надалі наростатимуть для проведення перших повоєнних виборів.

Під обмеженнями виборчого процесу мається на увазі виклики війни і зумовлені нею об'єктивні фактори нової нормальності, відповідь на які потребуватиме пошуку рішень шляхом внесення змін до українського виборчого законодавства або підготовку окремого законодавства (не лише виборчого), міжнародних договорів з іноземними державами, запровадження нових або адаптацію наявних виборчих практик, а також адаптацію протоколів безпеки для виборчих потреб. Це необхідно для того, щоб перші повоєнні парламентські, президентські та місцеві вибори відбулись демократично і безпечно.

Дана стаття базуватиметься на двох аналітичних матеріалах Громадянської мережі ОПОРА і IFES, які були підготовлені спільно у відповідь на суспільну дискусію про доречність проведення виборів під час війни. А саме «Юридична довідка про неможливість проведення виборів в Україні в умовах воєнного стану» (10 жовтня 2023) і «Дорожня карта виборчої реформи в Україні 2023 року – в умовах воєнного стану» (18 жовтня 2023). Крім цього раніше їм передувала оприлюднена спільна заява більше сотні організацій із закликом не проводити вибори під час війни. [3]

Першим обмеженням майбутнього повоєнного виборчого процесу буде виклик непередбачуваності і нестабільності виборчого законодавства, **а також незавершеність виборчої реформи**. Мова йде про виборчу систему, за якою відбуватимуться перші повоєнні парламентські та місцеві вибори і правила гри для усіх суб'єктів виборчого процесу (політичних партій, кандидатів по списку партій, самовисуванців, виборчих комісій, виборців, спостерігачів).

Є розуміння того, що чинна редакція Виборчого кодексу нездатна дати відповідь на багато викликів війни, а тому експерти сходяться на тому, що, ймовірно, доведеться розробити і приймати нове законодавство ad hoc. Зараз триває робота профільного депутатського комітету Верховної Ради з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвиту і містобудування, а також Центральної виборчої комісії і українського та міжнародного експертного середовища над напрацюванням ексклюзивного виборчого законодавства і нових «правил гри». Є припущення що це може бути пропорційна виборча система із закритими списками, яка функціонувала в Україні до прийняття Виборчого кодексу або один із варіантів змішаної виборчої системи.

Окремо дискутується ідея того, щоб за підсумками перших повоєнних виборів обрати так званий «короткий парламент» (*Short Parliament*) тривалістю два роки, як перехідний, щоб він увібрав у себе усі недоліки розбалансованої полі-

тичної системи та негатив непопулярних рішень. А наступний після нього склад Верховної Ради обирати на визначену Конституцією п'ятирічну каденцію.

Існує добра міжнародна демократична практика того, що виборче законодавство не може змінюватись пізніше ніж за рік до виборів. А це означає, що хоча сьогодні ми не розуміємо, коли потенційно появиться можливість для проведення виборів, проте нове стабільне виборче законодавство має бути готове завчасно.

Серед того, що експерти пропонують виправити недоліки поточного законодавства і врахувати раніше невиконані рекомендації для продовження прогресу у виборчому процесі в Україні згадується:

- забезпечення рівності кандидатів на парламентських виборах через скасування положення про гарантоване отримання мандатів 9 першими кандидатами у загальнодержавному списку партії;
- посилення впливу виборців на визначення черговості розподілу мандатів між кандидатами шляхом зменшення мінімальної кількості голосів виборців, яку необхідно одержати кандидату для просування по регіональному списку на парламентських виборах, по територіальному – на місцевих (з 25% до 10% виборчої квоти);
- приведення правила забезпечення представництва виборчих регіонів у парламенті у відповідність до міжнародних стандартів: рівень такого представництва має бути пропорційним до кількості зареєстрованих в регіоні/окрузі виборців, а не до явки виборців у день голосування;
- зміни порогу застосування виборчої системи – для виборів до місцевих рад пропонується застосовувати пропорційну систему з відкритими списками у громадах з 50 000 і більше виборців (замість 10 000 виборців). І з метою уніфікації, для виборів міського голови пропонується використання мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості у громадах з 50 000 і більше виборців (замість 75 000 виборців);
- вжиття законодавчих заходів з метою дотримання гендерних квот на всіх етапах виборчого процесу. З метою врегулювання зобов'язання дотримуватися квотного принципу не тільки не етапі висування, але і на подальших етапах виборчого процесу і після формування складу місцевих рад;
- професіоналізації адміністрування виборів шляхом обмеження можливостей для партій/кандидатів щодо заміни членів виборчих комісій за власним бажанням та впровадження вимоги обов'язкового проходження навчання для певних посад в комісіях;
- підвищення прозорості та підзвітності фінансування виборчих кампаній. Це включає, але не обмежується необхідністю виправити практику, яка дозволяє партіям приховувати джерела внесення коштів на фінансування ка-

ндидатами своєї кампанії через партійний рахунок до того часу, коли вибори вже будуть завершені; встановлення лімітів на витрати на президентських та парламентських виборах, обмеження суми власних коштів, які кандидат може перерахувати до свого виборчого фонду; подання партійної звітності виключно в електронній формі до спеціального реєстру; оприлюднення інформації щодо надходжень та витрат виборчих фондів протягом виборчої кампанії тощо;

- посилення законодавства щодо регулювання ЗМІ та передвиборної агітації;
- виключення можливості дострокового припинення повноважень усього складу ЦВК одночасно, щоб уникнути її реалізації з міркувань політичної доцільності. [4]

Крім цього критично важливо завершити реформу Конституційного Суду України і сформувати його оновлений склад. Це необхідно для того, щоб незалежний та ефективний суд мав змогу приймати важливі рішення з питань виборів, зокрема, до прикладу, стосовно призначення дати перших загальнонаціональних повоєнних виборів. [5]

Другим викликом, який накладає обмеження на майбутній виборчий процес є час і період проведення перших повоєнний виборів. Станом на сьогодні немає розуміння дати або року, коли можуть відбутись вибори, адже це безпосередньо залежатиме від перебігу військових дій на фронті.

Разом з тим, Україні слід розглянути можливість запровадження перехідного періоду тривалістю не менш ніж шість місяців від завершення правового режиму воєнного стану до початку виборчого процесу, а в реальності він може тривати близько року. Порівняльне дослідження про вплив виборів на післявоєнну стабільність та економічне відновлення показує, що для нових та перехідних демократій необхідно мінімум два роки, аби вибори дали результат, тоді як для розвинених демократій достатньо одного року перехідного періоду для проведення виборів. [6]

Це дозволить Центральній виборчій комісії (ЦВК) та іншим сторонам належним чином підготуватися до організації і проведення повоєнних виборів, оновити Державний реєстр виборців, вирішити проблеми, пов'язані зі зруйнованими приміщеннями для голосування, організувати кампанію з просвіти виборців для мільйонів вимушених переселенців в Україні та за кордоном. Такий період також забезпечить належний час для повного відновлення свободи слова, політичних висловлювань, можливість дебатів та вільного доступу до ЗМІ, що є критично важливими передумовами для будь-яких демократичних виборів. [4]

Третіми є безпекові обмеження і загрози для повноцінного виборчого процесу на усій території України. З високою ймовірністю перші повоєнні вибори не

вдасться провести на усіх суверенній території України, оскільки, ймовірно, на момент оголошення виборів залишатимуться тимчасового окуповані території (ще з 2024 року та / або після 2022 року), на яких провести вибори буде неможливо.

На даний момент ~20% території України окуповані росією або є місцем бойових дій, тоді як ще ~20% перебуває в зоні безпосередньої досяжності артилерійських установок, а ракети і безпілотники запускають по всій країні, що створить безпрецедентні та невиправдані ризики. Україна не може ризикувати життями мільйонів своїх громадян, коли росія цілеспрямовано жорстоко вбиває цивільне населення, а ймовірна масована ракетна атака в день голосування унеможливить доступ до приміщень виборчих дільниць та може призвести до зриву й делегітимації виборів.

Крім цього відколи триває повномасштабне вторгнення близько 30% території України вважається замінованими, на розмінування якої знадобиться десятки років. [7]

На законодавчому рівні мають бути розроблені критерії об'єктивної оцінки та прозорого, дієвого механізму відтермінування виборів на територіях, де проведення виборів певний час становитиме загрозу безпеці або буде неможливе з інших причин, пов'язаних з війною.

Четвертий виклик це транзит влади від військово-цивільних адміністрацій до цивільної влади. Після запровадження правового режиму воєнного стану усі обласні та районні адміністрації в Україні, а також багато місцевих рад у прифронтових областях були переведені у статус військових адміністрацій (ВА) для більш централізованого управління на місцях державною виконавчою вертикаллю влади. [7] Залежно від розгортання подій на фронті їхня кількість може збільшуватись і функціонуватимуть вони до завершення воєнного стану.

На законодавчому рівні мають бути розроблені критерії об'єктивної оцінки та прозорого, дієвого механізму відтермінування виборів на територіях, де проведення виборів певний час становитиме загрозу безпеці або буде неможливе з інших причин, пов'язаних з війною. Відповідні процедури мають бути врегульовані на рівні закону і враховувати попередні рекомендації Венеційської комісії та БДІПЛ ОБСЄ. [4]

У 2020 році не було проведено місцеві вибори у 18 громадах на сході України, що позбавило майже півмільйона українських громадян можливості обрати місцеві ради та мерів. Хоча формальне рішення про скасування виборів було прийнято ЦВК, воно ґрунтувалося на обов'язковому до виконання висновку військово-цивільних адміністрацій (ВЦА), які посилалися на безпекові ризики. Це рішення критикувалося як на міжнародному, так і національному рівнях за недотримання гарантованих Конституцією України виборчих прав громадян України в

умовах прямого конфлікту інтересів ВЦА, які залишились при владі як наслідок відміни проведення таких виборів. [9] [10]

Центральна виборча комісія вже напрацювала та направила в парламент відповідний проєкт закону, який може стати основою для подальшої роботи.

Крім цього необхідно буде повернути самоврядність у тих органах місцевого самоврядування, де голови були відстороненні від виконання обов'язків голови за рішенням суду у 2022-2023 роках, користуючись дією норм закону про правовий режим воєнного стану. Мова йде про міського голову Чернігова Владислава Атрошенка, Рівного Олександра Третяка, Полтави Олександра Мамая, Сум Олександра Лисенка та інших. [11]

П'ятим обмеженням є виклик для партійної системи після війни. Воно має як хронічну довоєнну, так і нову післявоєнну складову.

Початок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та запровадження воєнного стану спричинили трансформацію багатьох конституційно-правових інститутів, зокрема політичних партій, діяльність яких підривала національну безпеку – займались дезінформацією, підтримували агресії росії проти України, ставили під сумнів територіальну цілісність і державний суверенітет України. Як наслідок держава вперше і одночасно ініціювала масову заборону діяльність та ліквідацію 16 проросійських політичних партій. [12]

При цьому у судовому порядку була заборонена діяльність політичних партій як інституцій, але водночас не йдеться про притягнення до відповідальності керівництва, депутатів та членів заборонених партій. Незважаючи на те, що їхні прізвища та неправомірні дії регулярно згадували під час розгляду судових справ, для притягнення їх до відповідальності необхідно відкривати окремі провадження за звинуваченнями їх особисто у колабораціонізмі та державній зраді. [13]

Водночас досі залишається відкритим питання щодо політичного майбутнього близько 3,5 тисяч депутатів місцевих рад, обраних за списками політичних партій, діяльність яких була чи ще буде у майбутньому заборонена судом. Від цього залежатиме перелік кандидатів по списку партій, а також доля самовисуванців напередодні початку виборчого процесу і чи вони матимуть право участі у перших повоєнних виборах. Їхнє становище, ймовірно, регулюватиме законопроєкт «Про внесення змін до деяких законів України щодо наслідків ухвалення судом рішення про заборону політичної партії для статусу депутатів місцевих рад». Його ad hoc підготував уряд 20 червня 2022 року, як реакцію на проблемну ситуацію невизначеного становища місцевих депутатів, що не має законодавчого врегулювання.

Крім цього назагал нестабільні та інституційно слабкі до повномасштабного вторгнення політичні партії напередодні перших повоєнних виборів будуть неспроможні брати повноцінну участь у виборчому процесі без ребрендингу або суттєво переформатування, а багато з них припинить існування і натомість вини-

кнуть нові політичні проєкти, найменування яких сьогодні невідоме. Перші повоєнні вибори не вирішать проблеми нестабільної виборчої системи в Україні, як і проблеми внутрішньопартійної демократії, проте у рамках раніше згадуваної потреби зміни законодавства необхідно приймати нову редакцію закону «Про політичні партії в Україні» (2001 року), котрий вже не відповідає сучасним реаліям діяльності політичних партій та не відповідає міжнародним стандартам. Після трьох років інклюзивних експертних обговорень, у тому числі з урахуванням спільного Висновку Венеційської комісії БДІПЛ ОБСЄ щодо відповідності законопроєкту міжнародним стандартам [14], у 2021 році була підготовлена нова редакція Закону України «Про політичні партії в Україні».

Шостим обмеженням майбутньому виборчого процесу будуть демографічні виклики і наявність актуального списку виборців. Станом на сьогодні ніхто напевне не знає, яка точна кількість громадян та виборців в Україні і за кордоном. Не знає її також Державний реєстр виборців, який має сформувати задовго до оголошення виборчого процесу актуальний реєстр виборців, знати їхній статус і місце перебування.

З інформації, опублікованої Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, можна припустити, що з 24 лютого минулого року з України виїхало та не повернулося близько 6,29 млн осіб. Крім виїзду за кордон, Україна стикнулася з масовою внутрішньою міграцією. За даними Міністерства соціальної політики, станом на 9 червня 2023 року статус внутрішньо переміщених мають трохи менш як 4,9 млн осіб, із яких 60% – жінки, а 40% – чоловіки, а також майже 1 млн дітей, які не є виборцями. [15]

Необхідно внести зміни до законодавства і шукати рішень для гарантій реалізації активного та пасивного виборчого права для близько 12 млн українських громадян в Україні і за кордоном. А також гарантувати право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування:

1. гарантії виборчих прав виборців за кордоном (близько 6,3 млн людей);
2. гарантії реалізації виборчих прав для ВПО на підконтрольній Україні території (майже 5 млн людей) і на деокупованих територіях. Чинна виборча система створює бар'єри для голосування ВПО в України;
3. гарантії виборчих прав військовослужбовців (понад 1 млн людей) – на фронті і тилових частинах.

Чинна виборча система створює бар'єри для голосування внутрішньо переміщених осіб в Україні. Ці реформи системи голосування закордоном мають супроводжуватися масштабною інформаційно-просвітницькою кампанією для ВПО та переселенців за кордоном, а Державний реєстр виборців – пройти незалежний аудит відповідно до міжнародних стандартів. До національного законодавства мають бути внесені зміни та мають бути укладені міжнародні договори,

спрямовані на запобігання виборчим правопорушенням на закордонному виборчому окрузі та на притягнення порушників до відповідальності [4].

Сьоме обмеження є логічним продовженням попереднього – організація виборів за кордоном. З огляду на масові міграційні процеси всередині країни та за кордоном, для організації перших повоєнних виборів треба буде подолати низку серйозних викликів. Зокрема, участь у голосуванні внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців, а також запобігання та протидія виборчим порушенням на закордонному виборчому окрузі.

Якщо громадяни України, які перебувають за кордоном, не зможуть реалізувати право голосу або стати кандидатами, які роблять посильний внесок у програму розвитку повоєнної України, це спровокує розкол між біженцями та місцевими, а також негативно вплине на легітимність результатів голосування.

Серед викликів для актуалізації відомостей про виборців Центральна виборча комісія вбачає наступні:

- відсутня актуальна база реєстру виборців через масштабні міграційні процеси;
- призупинення її періодичного оновлення через повномасштабне вторгнення;
- відновлення роботи реєстру на деокупованих територіях;
- відсутність технічного і кадрового забезпечення роботи органів ведення реєстру;
- потенційні глобальні дезінформаційні кампанії;
- непоінформованість виборців.

Експертна робоча група при ЦВК вбачає найбільш оптимальними шляхами для подолання цих проблем:

- розширення процедури тимчасової зміни місця голосування (треба розширювати за межі виборчого процесу, але також передбачити пізніші строки закінчення цієї процедури для військовослужбовців та представників поліції, що охороняють приміщення для голосування);
- активна реєстрація для голосування за кордоном;
- врегулювання процедури тимчасової зміни місця голосування для закордоння;
- формування списків виборців та врегулювання питання для голосування військовослужбовців
- збільшенні мережі виборчих дільниць за кордоном;
- укладання двосторонніх угод про співробітництво з країнами перебування українських громадян. [16]

Крім цього потрібно внести зміни до законодавства, згідно яких перебування закордоном більше 90 днів у зв'язку з воєнним станом не є підставою для позбавлення осіб пасивного виборчого права. Відповідні зміни вже напрацьовані ЦВК і передані в профільний Комітет Верховної Ради у вересні 2022 році.

Необхідне запровадження нових способів голосування і тривалості голосування (більше одного дня, а можливо протягом тижня або довшого періоду для закордонних виборчих дільниць). За статистикою виборів 2019 року за кордоном змогли проголосувати близько 55 тисяч виборців, що становить менше 1% громадян України, які перебували за кордоном. А потенційно, якщо виходити з пропускної здатності виборчих дільниць за кордоном, то станом на сьогоднішню мережу у 102 виборчі дільниці, максимум зможе проголосувати лише близько 250 тисяч виборців. І це з врахуванням безперервних черг з 8 ранку до 8 вечора. Реформи системи голосування закордоном мають супроводжуватися масштабною інформаційно-просвітницькою кампанією для ВПО та переселенців закордоном. [16]

До національного законодавства також мають бути внесені зміни та мають бути укладені міжнародні договори, спрямовані на запобігання виборчим правопорушенням на закордонному виборчому окрузі та на притягнення порушників до відповідальності. По-перше, фактично треба врегулювати процес проведення виборів та створення додаткових виборчих дільниць за межами дипломатичних представництв і консульських установ. І, по-друге, прирівняти ці приміщення за правовим статусом до приміщень дипломатичних представництв і консульських установ України. Таким чином, це дасть змогу поширити юрисдикцію України до тих правопорушень, які будуть вчинятися під час проведення виборів.

Восьмим викликом майбутнього виборчого процесу є обмеження прав та свобод у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану і спроможність відновити їх у тому обсязі, якими вони були до повномасштабного вторгнення. Законна та виправдана воєнна цензура під час воєнного стану на практиці іноді підмінялась фактами політичної цензури – обмеженням доступу до інформації, вибіркові обмеження можливості здійснення депутатської діяльності, формування контрольованого державою єдиного інформаційного поля за допомогою так званого телемарафону «Єдині новини» тощо. [17]

Під час надзвичайного або воєнного стану країни можуть бути не в змозі дотриматися конституційних і міжнародних стандартів проведення вільних та демократичних виборів. Подібним чином ці ризики оцінює й Венеційська комісія. Вона наголошує, що вибори вимагають мирної політичної атмосфери, повної реалізації й всебічного дотримання всіх свобод і прав людини, забезпечення свободи слова і преси як запоруки вільної та чесної конкуренції на виборах, а також повного гарантування громадського порядку та безпеки, що й зумовлює наяв-

ність конституційно-правових обмежень у проведенні виборів в умовах воєнного стану. [1]

Скасування правового режиму воєнного стану і перехідний період для підготовки перших повоєнних виборів має супроводжуватись розширенням і захистом конституційних прав та свобод громадян, виборців та суб'єктів виборчого процесу. Зокрема серед них має бути гарантована:

- свободи передвиборної агітації;
- рівний доступ всіх кандидатів і суб'єктів їх висування до ЗМІ;
- участь ЗМІ та інформаційних агентств в інформаційному забезпеченні виборів;
- ЗМІ не можуть допускати замовчування та перекручування суспільно необхідної інформації.

Крім цього необхідне законодавче вирішення питань наявного обмеження можливості агітація партій та кандидатів за кордоном і заборони проведення передвиборної агітації в іноземних ЗМІ.

Дев'яте обмеження має відношення до викликів адміністрування і територіальна організація виборчого процесу. Для проведення перших повоєнних виборів необхідно забезпечити наявність належних фінансових та організаційних ресурсів для проведення виборів та відновлення пошкодженої або зруйнованої виборчої інфраструктури. Як з державного бюджету, так і за рахунок міжнародної фінансової допомоги партнерів. Згідно з постановою ЦВК №53 від 15 серпня 2023 року **про затвердження орієнтовних обсягів видатків (понад 9,5 млрд грн), необхідних для проведення виборів народних депутатів України (**понад 3,7 млрд грн**), Президента України (**понад 5,4 млрд грн**) та додаткового обсягу видатків для проведення місцевих виборів (**653,3 млн грн**) у 2024 році. [18]**

Має бути проведений комплексний аудит наявного та необхідного матеріально-технічного забезпечення повоєнних виборів. Він має враховувати нові виклики та обставини, спричинені війною, як от значне пошкодження або знищення виборчої інфраструктури, виборчих скриньок тощо. Цей аудит має супроводжуватись фінансовим розрахунком необхідних витрат з державного бюджету. Організатори виборів на всіх рівнях повинні пройти належну підготовку щодо безпеки організації повоєнних виборів. [4]

Через руйнування або ушкодження інфраструктури (школи, лікарні, будинки культури, ФАПи тощо) на деокупованих територіях буде неможливо організувати роботу виборчих дільниць у місцях де вони зазвичай функціонували до війни або знайти їм заміну. Можливо, виявиться, що на окремих територіях не лише немає необхідної виборчої інфраструктури для забезпечення виборчих процедур, але й достатньої кількості виборців для голосування на місцях.

Додатковим викликом війни буде потреба забезпечити усі умови для доступного голосування людей з інвалідністю, особливо враховуючи збільшення кількості таких виборців – наприклад, ветеранів війни. Це можна реалізувати відповідно до критеріїв Кабінету Міністрів України щодо доступності виборчих дільниць.

Хронічною проблемою виборчого процесу в Україні залишається формування виборчих комісій і спроможність політичних партій забезпечити їх підготовленими кадрами. Професіоналізації адміністрування виборів шляхом обмеження можливостей для партій/кандидатів щодо заміни членів виборчих комісій за власним бажанням та впровадження вимоги обов'язкового проходження навчання для певних посад в комісіях. Законодавчі зміни очікують на реєстрацію у парламенті. [4]

Десяте й останнє обмеження майбутнього виборчого процесу перших повоєнних виборів це потенційно низька явка виборців і низька довіра до результатів голосування. Увесь виборчий процес має бути організований та проведений так, щоб забезпечити не лише можливість безперешкодного волевиявлення виборців, а й повагу до результатів виборів.

Довіра до результатів голосування – один з індикаторів визнання виборів як демократичних. Це матиме особливе значення для перших виборів, які супроводжуватимуться викликами, пов'язаними з наслідками війни. Тому для зміцнення авторитетності виборчого процесу, а отже – і демократії, Венеційська комісія наголошує на необхідності забезпечення стабільності виборчого законодавства. [1]

Особливо, якщо прогнозована явка виборців під час перших повоєнних виборах буде потенційно низька, що негативно вплине на політичну легітимність обраних представницьких органів державної влади або місцевого самоврядування. Можна припустити, що у зв'язку з об'єктивними обставинами наслідків війни – кардинальних змін демографічної ситуації в країні, руйнування інфраструктури та ослаблення політичних інститутів, а також якщо держава не запропонує адекватних законодавчих, інституційних та процедурних рішень для післявоєнних викликів, то явка на виборах буде низькою або дуже низькою. Це буде додатковою проблемою, якщо діюча влада, яка керувала державою під час війни захоче за будь-яку ціну залишитись при владі і при цьому користуватиметься низьким рівнем довіри українського суспільства.

Додатковим негативним фактором цього обмеження виборчого процесу буде відсутність можливостей для повноцінного незалежного (позапартійного) спостереження за виборами українським та міжнародних неурядовим моніторинговим організаціям і міжнародним місіям іноземних держав. Не лише на звичайних виборчих дільницях в Україні, але також у спеціальних на передовій, у війсь-

кових частинах, на режимних об'єктах і за кордоном, де такі можливості будуть або обмежені, або цілком недоступні.

Висновки

Відтермінування проведення чергових парламентських виборів 29 жовтня 2023 рокі і задекларованe відтермінування президентських виборів 31 березня 2024 року у зв'язку з дією правового режиму воєнного стану на території усієї України є хоч і вимушеним, але законним, конституційним та розумним рішенням в умовах повномасштабної російсько-української війни. Проте це тимчасове рішення, яке не дає відповідь на питання про те, яким чином провести перші повоєнні парламентські, президентські і, можливо, місцеві вибори після скасування воєнного стану. Для цього держава має провести необхідну підготовчу роботу, щоб подолати негативні наслідки війни, знайти відповіді на післявоєнні виклики і чинники обмеження майбутнього виборчого процесу.

Україна вже мала досвід проведення п'яти виборчих кампаній в умовах дії правового режиму воєнного стану на частині території України – позачергових президентських та парламентських виборів у 2014 році, чергові президентські та позачергові парламентські у 2019 році, а також чергові місцеві вибори у 2020 році. Проте оскільки вибори в умовах воєнного стану на усій території України не лише неможливі, але й шкідливі, то майбутні вибори будуть проведені лише після завершення активної фази війни і скасування правового режиму воєнного стану.

Для того, щоб перші повоєнні вибори були демократичними, а їхні результати легітимними Верховній Раді, Центральній виборчій комісії, уряду, політичним партіям та іншим суб'єктам виборчого процесу необхідно провести велику підготовчу роботу. Не чекаючи завершення війни, але не пізніше як за рік до дня виборів необхідно адаптувати українське законодавство до наслідків війни. Зокрема, ймовірно, доведеться розробити і приймати нове виборче законодавство ad hoc, завершити виборчу реформу і врахувати наявні недоліки Виборчого кодексу. Також слід розглянути можливість запровадження перехідного періоду тривалістю не менш ніж шість місяців від завершення правового режиму воєнного стану і до початку виборчого процесу, який в реальності може розтягнутись до року часу. З високою ймовірністю перші повоєнні вибори не вдасться провести на усіх суверенній території України, оскільки, ймовірно, на момент оголошення виборів залишатимуться тимчасового куповані території. Крім цього необхідно буде здійснити транзит влади від військово-цивільних адміністрацій до цивільної влади.

Визначальним обмежувальним чинником майбутнього виборчого процесу будуть демографічні виклики, масова міграція близько 12 млн громадян України у межах країни та за кордоном, а також відсутність актуального списку виборців.

Потрібно шукати законодавчі, інституційні та процедурні рішення для гарантування внутрішньо переміщеним особам, українським біженцям за кордоном і військовослужбовцям можливості реалізації ними свого пасивного та активного виборчого права. Для цього доведеться відновити конституційні права та свободи у тому обсязі, якими вони були до повномасштабного вторгнення і скасувати їх обмеження у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану. А також для проведення перших повоєнних виборів необхідно забезпечити наявність належних фінансових та організаційних ресурсів для проведення виборів і відновлення пошкодженої або зруйнованої виборчої інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Юридична довідка про неможливість проведення виборів в Україні в умовах воєнного стану. – Громадянська мережа ОПОРА. – 10 жовтня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlivist-provedennya-viboriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947
2. Громадські організації проти проведення виборів в Україні під час війни. – Громадянська мережа ОПОРА. – 18 вересня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://oporaua.org/vybory/gromads-ki-organizaciyi-proti-provedennya-viboriv-v-ukrayini-pid-chas-viyni-24904?utm_source=%D0%97%D0%9C%D0%86&utm_campaign=afa3e674be-EMAIL_CAMPAIGN_2017_10_11_COPY_01&utm_medium=email&utm_term=0_830d5162b4-afa3e674be-642314967&ct=t(_7_28_1110_11_2017_COPY_01)
3. Більше 100 громадських організацій закликають не проводити вибори під час війни. – Громадянська мережа ОПОРА. – 18 вересня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/bilshe-100-gromads-kih-organizaciy-zaklikayut-ne-provoditi-vibori-pid-chas-viyni-24905
4. Дорожня карта виборчої реформи в Україні 2023 року – в умовах воєнного стану. – Громадянська мережа ОПОРА. – 18 жовтня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/opora-ta-ifes-prezentuyut-spil-nu-dorozhnyu-kartu-viborchoyi-reformi-v-ukrayini-2023-v-umovah-voyennogo-chasu-24960
5. Україні рекомендують швидше сформувати «оновлений склад» Конституційного Суду, аби він міг призначити дату перших повоєнних виборів. – Судово-юридична газета. – 28 жовтня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://sud.ua/uk/news/publication/284137-ukraine-rekomenduyut-skoree-sformirovat-obnovlennyy-sostav-konstitutsionnogo-suda-chtoby-on-mog-naznachit-datu-pervykh-poslevoennykh-vyborov

6. Toby S. James. When is it democratic to postpone an election? Elections during natural disasters, COVID-19 and emergency situations. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/76320/1/Elections_and_emergencies_5.00_AAV_JAMES.pdf
7. 30% території України заміновано. За масштабами це як дві території держави Австрія. – ДСНС. – 18 листопада 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/30-teritoriyi-ukrayini-zaminovano-za-masstabami-ce-yak-dvi-teritoriyi-derzavi-avstriya-sergii-krukB; Україні заміновано 30% території, на розмінування підуть десятки років. – Суспільне телебачення. – 26 січня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://suspilne.media/366982-v-ukraini-zaminovano-30-teritorii-na-rozminuvanna-pidut-desatki-rokiv-dsns/; Заміновано 30% території України: у МВС розповіли, як усуватимуть загрозу. – УНІАН. – 22 травня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.unian.ua/weapons/u-rozminuvanni-teritoriy-ukrajini-zadiyut-bezpilotniki-shcho-viyavlyatimut-vorozhi-mini-mvs-12266343.html
8. Залізнюк Віктор. Хто важливіший: військова адміністрація чи місцева рада? – Юридична газета Online. – 23 квітня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/hto-vazhlivishiy-viyskova-administraciya-chi-misceva-rada.html; Функціонування військових адміністрацій та місцевого самоврядування у період воєнного стану: в Парламенті зареєстрували новий законопроект. – Децентралізація. – 22 вересня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://decentralization.gov.ua/news/15497; Чепель Ольга. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii/
9. Безпека і конституційні права: перспективи виборів у 18 громадах Донеччини та Луганщини. – Громадянська мережа ОПОРА. – 1 квітня 2021. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://oporaua.org/vybory/bezpeka-i-konstitutsiini-prava-perspektivi-viboriv-u-18-gromadakh-donechchini-ta-luganshchini-de-golosuvannia-ne-vidbulosia-voseni-2020-roku-22958
10. Звіт за результатами моніторингу безпекової ситуації у 18 громадах Донецької та Луганської областей у контексті проведення виборів. – Громадянська мережа ОПОРА. – 22 січня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/18-communities-24269
11. Аналіз дострокового припинення повноважень міських голів на підставі набрання законної сили рішенням суду про притягнення їх до відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. – Громадянська мережа

ОПОРА. – 29 вересня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/samovriaduvannia/analiz-dostrokovogo-pripinennya-povnovazhen-mis-kih-goliv-na-pidstavi-nabrannya-zakonnoyi-sili-rishennyam-sudu-pro-prityagnennya-yih-do-vidpovidal-nosti-za-pravoporushennya-pov-yazani-z-korupciyeyu-24991

12. Коцюруба Ольга. Вплив держави на політичні партії: погляд крізь призму агресії російської федерації проти України // Український часопис конституційного права. – 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2022-2/pdfs/3-olha-kotsiuruba-vplyv-derzhavy-politychni-partii-pohliad-kriz-pryzmu-ahresii-rosiiskoi-federatsii.pdf
13. Радь Тарас. Як львівський суд забороняв проросійські політичні партії. Аналіз 16 судових процесів. – Громадянська мережа ОПОРА. – 17 серпня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/iak-lvivskii-sud-zaboroniav-prorosiiski-politichni-partiyi-analiz-16-sudovikh-protsesiv-24260
14. Ukraine – Joint Opinion of the OSCE/ODIHR and the Venice Commission on the draft law on political parties, approved by the Council of Democratic Elections at its 71th meeting (online,18 March 2021) and adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19-20 March 2021). – Council of Europe. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)003-e
15. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. – Громадянська мережа ОПОРА. – 5 липня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791
16. Експерти обговорили подолання викликів масової міграції громадян для організації перших повоєнних виборів. – Громадянська мережа ОПОРА. – 25 жовтня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.oporaua.org/vybory/eksperti-obgovorili-podolannya-viklikiv-masovoyi-migraciyi-gromadyan-dlya-organizaciyi-pershih-povoyennih-viboriv-24971
17. Телевізор і влада. Як працює телемарафон зсередини та хто його курує. – Українська правда. – 21 червня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/21/7353715/; Телемарафон: як він змінює українське суспільство та медіаринок. – BBC News Україна. – 30 грудня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594; Як телемарафон «Єдині новини» загрожує свободі слова і медіабізнесу. – Texty.org.ua. – 30 грудня 2022. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023):

https://texty.org.ua/fragments/108609/chomu-telemarafon-yedyni-novyny-zahrozhuye-svobodi-slova-i-mediabiznesu/; Телебачення в Україні під час війни: необхідна єдність чи «марафон пропаганди»? – Радіо Свобода. – 25 липня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-media-telebachennya-marafon-yedyni-novyny/32518335.html; До перемоги й далі? Що буде з єдиним телемарафоном. – Детектор медіа. – 9 серпня 2023. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://detector.media/community/article/215304/2023-08-09-do-peremogy-y-dali-shcho-bude-z-iedynym-telemarafonom/

18. Постанова ЦВК №53 від 15 серпня 2023 року «Про затвердження обсягу видатків для включення до бюджетного запиту за бюджетною програмою 6741020 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» до проєкту Державного бюджету України на 2024 рік, орієнтовних обсягів видатків, необхідних для проведення виборів народних депутатів України, Президента України та додаткового обсягу видатків для проведення місцевих виборів у 2024 році». – Сайт Центральної виборчої комісії. – Режим доступу (дата звернення: 11.12.2023): https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-obsyagu-vidatkiv-dlya-vklyuchennya-do-byudzhetnogo-zapitu-za-byudzhetnoyu-programoyu-6741020-subventsiya-z-derzhavnogo-byudzhetu-mistsevim-byudzhetam-na-provedennya-viboriv-deputa-2.html

Ярослав Ярош
доктор політичних наук, професор,
декан факультету історії, політології та національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Антон Бугайчук
здобувач докторантської програми PhD
на кафедрі політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вплив повномасштабної війни на екологічні політичні партії в Україні

Мета цієї статті полягає у дослідженні вплив повномасштабної війни росії проти України на активність Зелених політичних партій в Україні у 2022 році. Наслідки війни на цьому етапі проаналізовані у трьох вимірах: наслідки бойових дій, наслідки змін у правовому регулюванні та наслідки зміни громадської думки. Щоб це встановити, проведений контент-аналіз публікацій від імені таких політичних партій, правовий аналіз режиму воєнного стану, а також порівняння результати соціологічних опитувань. Війна спонукала Зелені партії адаптуватися до нових очікувань суспільства: зокрема, послабити критику влади та долучитися до волонтерської діяльності для підтримки постраждалих від війни громадян та української армії. Активізувалися також відносини Партії Зелених України з Європейськими Зеленими в рамках міжнародної підтримки України. Проте обмеження воєнного стану та громадської думки ускладнюють боротьбу Зелених за владу та політичний вплив.

Ключові слова: Зелені, українські політичні партії, екологічні партії, війна в Україні, громадська думка, воєнний стан.

Повномасштабна війни російської федерації (рф) проти України, що почалася 24 лютого 2022 р., суттєво впливає на всі аспекти суспільного життя в Україні та на політичну систему зокрема. По-перше, війна створює ризики для життя та здоров'я, що змушує мільйони громадян України залишати місця проживання, змінюючи діяльність та спосіб життя. Як повідомляє Агентство ООН у справах біженців, станом на початок 2023р. більше 5 мільйонів біженців з України зареєструвалися для тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту в інших країнах Європи [8]. Це приблизно 14% населення України у 2023 р. До 23% громадян України змінили місце проживання через війну, а 14% не повернулися

додому навіть через рік після її початку [12]. Також відбулися зміни у правовому регулюванні політичних процесів у зв'язку із запровадженням 24 лютого 2022 р. режиму воєнного стану. Зокрема, передбачено заборону проведення виборів до закінчення дії воєнного стану, право органів влади забороняти мирні зібрання, а також заборона деяких проросійських політичних партій [14, 16].

У статті досліджено вплив війни на одну з маргінальних категорій політичних партій в Україні – Зелених. У контексті цього дослідження ми розглядаємо Зелених як політичні партії, які називають себе «екологічними» або «зеленими», а також декларують у своїх програмних документах відданість ідеології Зелених. Згідно із заявою «The Global Greens», яка об'єднує такі партії у світі, партисипативна демократія, ненасильницькі методи в міжнародних відносинах, соціальна справедливість, сталий розвиток, повага до різноманітності, екологічний вектор розвитку є їхніми ідеологічними основами [6]. Проте зважаючи на умови повномасштабної війни, питання ненасильства та підтримки мирних методів вирішення конфліктів набувають для українських Зелених особливого контексту. Питання «миролюбності» Зелених в Україні втрачає свою актуальність через вимушену трансформацію таких партій в умовах широкомасштабної оборонної війни.

В рамках цього дослідження ми досліджуємо:

- як повномасштабна війна вплинула на Зелених на організаційному рівні;
- який вплив мав воєнний стан на політичну діяльність Зелених;
- як змінилася громадська думка в Україні щодо питань, пов'язаних з діяльністю та рівнем підтримки Зелених.

Як показали попередні дослідження, Зелені в Україні, як і в багатьох країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), мають труднощі щодо здобуття значної підтримки громадськості [1]. Пірсон та Рюдіг відзначають чітку закономірність щодо низьких результатів Зелених у ЦСЄ порівняно з Північною та Західною Європою на прикладі виборів до Європейського парламенту в 2019 р. [4]. Так, Зелені в регіоні втратили навіть той скромний прогрес, якого вони досягли на попередніх виборах у 2014р., і в більшості країн їх частка голосів надзвичайно низька. При цьому загальні результати Зелених на виборах до Європарламенту були кращими, ніж на попередніх. Як пояснює Ешдаун, «виборці в Центральній та Східній Європі, як правило, більше зосереджені на насущних матеріальних проблеми замість того, що вчені називають «постматеріалістичними» цінностями, які відстоюють Зелені» [1].

Загалом станом на 2022 рік в Україні зареєстровано шість політичних партій, які декларують свою приналежність до Зелених: Партія «Зелена планета», Партія Зелених України (ПЗУ), «Зелений Тризуб», «Екологічна Альтернатива» (ЕА), партія «Зелені», Зелена екологічна партія України «Райдуга» [15].

Станом на 2022 р. лише ПЗУ має представництво в місцевих радах. З іншого боку, жодна із Зелених партій не була представлена у Верховній Раді Укра-

їни з 2002 р. і загалом не змогла отримати більше 2% голосів на національних виборах, коли вони брали в таких виборах участь. За останні п'ять років у виборчих кампаніях брали участь лише дві партії Зелених: ПЗУ та ЕА.

Тема впливу повномасштабної війни в Україні на політичні процеси була висвітлена лише частково через обмежений період для дослідження. Станом на 2023 р. війна триває, і ці процеси все ще відбуваються, тому вимагатимуть постійного моніторингу. Тим не менш, вже було опубліковано низку цінних аналітичних досліджень, які демонструють зміни у суспільній свідомості, зокрема ставленні до різних політичних інститутів, а також щодо впливу війни на довкілля та можливих шляхів його відновлення.

Зокрема вплив війни на думки, переживання та дії людей в Україні в різні періоди 2022 р. дослідили Боброва та ін. [19]. Це соціологічне дослідження, яке оцінює зміни поглядів громадян України, в тому числі й суспільно-політичних. Серед суттєвих змін в українському суспільстві респонденти відзначили: усвідомлення суспільством власної сили та впливу на прийняття рішень, розвиток національної ідентичності, більшу соціальну згуртованість, появу нових ліній потенційної поляризації, травматизації, радикалізації. Серед важливих аспектів для розвитку політичних партій та громадських організацій автори дослідження відзначають підвищення рівня самоусвідомлення українського суспільства. Значна частина суспільства усвідомила, що може впливати на прийняття політичних рішень. Об'єднання проти спільного ворога значно консолідувало українське суспільство, а також сприяло формуванню національної ідентичності. Вищий рівень політичної свідомості може сприяти більшій політичній активності в українському суспільстві, а відповідно і участі в діяльності політичних партій чи інших політичних утворень.

Тим не менш, подальший розвиток партійної системи як результат більш активного суспільства в Україні не є неминучим. Вплив таких чинників може припинитися після завершення війни. Так, у 2013-2014 рр. вже була подібна суспільна активізація через масові протести під час Євромайдану та початку російського вторгнення в Автономну Республіку Крим, Донецьку та Луганську області України. Проте, як зазначають Федоренко та ін., «незважаючи на прогрес у демократизації внаслідок революційних подій 2013–2014 років, суттєві риси партійної системи України не змінилися» [3]. Вони зазначають, що інституційні основи українського партійно-політичного ландшафту і парламентської політики залишаються крихкими.

Іншим важливим явищем щодо зеленого руху в Україні, як і в ЦСЄ загалом, є його «НУО-зація», тобто схильність активних людей, які прихильні до Зеленої ідеології, радше створювати громадські (неурядові) організації, а не розвивати політичні партії. Як пояснює Ешдаун: «Зелені рухи в Центральній, Східній та Південно-Східній Європі стали значною мірою залежати від іноземних донорів і «оформлені в НУО». Це деполітизувало їх і втягнуло в проекти, а не в протести» [1].

Дослідження включає три основні частини. Перша – контент-аналіз публікацій у ЗМІ та соцмережах про Зелених, а також заяв партій у соцмережах та на їхніх офіційних веб-сторінках за 2022-2023 рр. Друга частина – аналіз законодавства у зв'язку із запровадженням воєнного стану та інших змін у законодавстві станом на 2022 р. та його вплив на політичні партії. Третя частина містить порівняльний аналіз соціологічних досліджень в Україні щодо питань довкілля, політичних партій, свободи слова та мирних зібрань.

Результати дослідження

Контент-аналіз показує, що у 2022-2023 рр., з початком повномасштабної війни, жодна нова Зелена партія в Україні не виникла та не активізувалася. Єдиними активними сторонами були дві згадані раніше, ПЗУ та ЕА.

ПЗУ є найстарішою екологічною партією в Україні. Вона заснована в 1990 р. З 1994 р. ПЗУ є членом Європейської партії Зелених. Розквіт цієї партії припадає на 1990-ті рр. Частково це пояснюється спадщиною СРСР, зокрема наслідками Чорнобильської катастрофи та загальним промисловим забрудненням країни. Зокрема, у 1998 р. і вони змогли набрати на парламентських виборах 5,43% голосів і створити фракцію у Верховній Раді України. З 2002 р. ПЗУ жодного разу не набрала достатньо голосів для формування парламентської фракції. Їх представництво в місцевих радах обмежувалося лише окремими фракціями, переважно у місцевих радах Півдня України. Станом на 2022 р. найбільш активні відділення ПЗУ мали у м. Вільнянськ (Запорізька обл.), м. Хотин (Чернівецька обл.), м. Канів (Черкаська обл.), м. Новомосковськ (Дніпропетровська обл.). Більшість із цих осередків пов'язували свою роботу з діяльністю депутатів у місцевих радах. Проте станом на 2022 р. партія не представлена в жодній з обласних рад та в жодній з місцевих рад 10 найбільших міст України [13].

ЕА була створена у 2020 р. партією «Альтернатива» та кількома екологічними громадськими організаціями та зосереджує свою діяльність переважно у столиці м. Київ. Станом на 2022 рік ЕА не мала представництва в місцевих радах. Проте потенціал цієї партії полягає в тому, що до неї входять відомі діячі екологічного руху, зокрема колишній голова Держекоінспекції та представники активу ГО «Єдина Планета», відомі представники громадськості П. Вишебаба та Д. Казанський [10].

Вплив військових дій та гуманітарної кризи на діяльність Зелених партії

Внаслідок бойових дій значно зросли ризики перебування на території України, тому частина Зелених евакуювалася за кордон, або у більш віддалені від лінії фронту регіони. Особливо це стосується м. Херсон, яке перебувало в окупації в березні-листопаді 2022 р., а також м. Вільнянськ і м. Новомосковськ, які пере-

бували поблизу лінії фронту. Для евакуації партійців представники ПЗУ скористалися офіційним зв'язком партії з Європейською партією зелених (EGP), члени якої, зокрема, надали притулок українським Зеленим. Також частина представників партії була мобілізована до лав Збройних сил України (ЗСУ) та інших формувань.

Співпраця ПЗУ та Європейських Зелених виявилася також у налагодженні системи отримання гуманітарної допомоги, яку надсилали в Україну представники Зелених з Німеччини, Польщі, Чехії, Італії, Франції, Великобританії та інших країн. Основними хабами розподілу такої допомоги стали відділення ПЗУ у м. Вільнянськ та м. Новомосковськ. Водночас для організації процесів розподілу гуманітарної допомоги ПЗУ мала використовувати пов'язані благодійні фонди, оскільки відповідно до законодавства України політична партія не може бути безпосереднім отримувачем гуманітарної допомоги.

Після початку повномасштабної війни ЕА суттєво зменшила свою громадську активність як організація через екстремальні умови. Частково це було пов'язано з мобілізацією деяких партійних лідерів до армії, що обмежувало їх політичну діяльність. Тим не менш, вони залишаються публічними лідерами партії, а їхні заяви та дії регулярно висвітлювалися на офіційній сторінці партії.

Через несприятливі умови у 2022 р. не проводилися публічні заходи, особливо протести. Члени ПЗУ долучилися лише до деяких заходів Європейських Зелених за межами України. Також вони проводили волонтерські акції з роздачі гуманітарної допомоги у громадах, де існували активні осередки ПЗУ. Для порівняння, у 2021 р. до початку повномасштабної війни ПЗУ та ЕА організували або взяли участь у близько 30 різних масових заходах, наприклад, у Кліматичному марші, Марші за права тварин, Київ-Прайді за права ЛГБТ+, акціях на підтримку захисту тварин та боротьби із забрудненням річок [10, 13].

Незважаючи на несприятливі чинники війни, деякі члени партії продовжували свою діяльність у сфері охорони довкілля, переважно через поширення інформації у медіа. Крім того, новими напрямами діяльності українських Зелени стали інформаційні кампанії з блокування торгівлі викопним паливом з РФ, фіксація та повідомлення інформації про екологічні злочини російської армії в Україні. Ці теми також висвітлювали Європейські Зелені на знак солідарності з Україною та ПЗУ зокрема [7].

Вплив запровадження воєнного стану

Можливості політичних партій в Україні висловлювати критику влади, організовувати політичні мітинги та публічні заходи, отримувати відповідну інформацію з метою контролю над владою були частково обмежені у 2022р. в умовах воєнного стану. По-перше, воєнний стан став приводом для приховування значної частини інформації про довкілля. Наприклад, інформація про витрати на охо-

рону навколишнього середовища, вирубку лісів, екологічний аудит суб'єктів господарювання [11]. Крім того, через повномасштабну війну доступ до природно-заповідного фонду був обмежений, тому, наприклад, Зелені чи екологічні неурядові організації не могли дістатися до тих місць, щоб перевірити ситуацію та виконати свою роль зовнішнього контролю влади щодо захисту навколишнього середовища. За даними Всесвітнього фонду дикої природи в Україні, 20% природно-заповідних територій України та 3 мільйони гектарів лісів постраждали від війни станом на 2022 р. [17].

По-друге, воєнний стан передбачає обмеження на проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Хоча фактично не всі публічні заходи в Україні були скасовані після початку повномасштабної війни, масових громадських протестів у 2022 р. не було. Проте варто відзначити, що Зелені не намагалися проводити подібні заходи та не висловлювали публічно свою незгоду з введенням таких обмежень на мирні зібрання.

По-третє, воєнний стан дозволяє органам державної влади забороняти діяльність політичних партій та громадських об'єднань, якщо вони визнані загрозою для незалежності України або сприяють іншій антидержавній діяльності. З приводу цього навіть був прецедент щодо заборони 12 проросійських партій, які за висновками Ради національної безпеки та оборони (РНБО), загрожувало національній безпеці [16]. Хоча діяльність Зелених в Україні під час воєнного стану не мала явних ознак подібних порушень, такі можливості влади могли стати приводом для певної самоцензури будь-яких опозиційних організацій. Наприклад, до введення воєнного стану ми спостерігали значну кількість публічних заяв Зелених з критикою влади як на державному, так і на місцевому рівнях. Після його запровадження публічної критики влади з їх боку практично не було. Втім, причиною цього є не лише законодавчі обмеження, а й очікування значної частини виборців щодо демонстрування загальної політичної єдності.

Також в умовах воєнного стану заборонено проведення виборів, тому політичні партії не можуть планувати свою діяльність відповідно до виборчих циклів. Насправді одне з ключових завдань політичної партії як інституції – реалізація її програми шляхом приходу до влади – на даному етапі не може бути реалізоване.

Отже, в умовах воєнного стану політичні партії мають обмежений арсенал можливостей для своєї діяльності. Тим не менш, вони все ще мають можливість ділитися інформацією в ЗМІ чи соцмережах, писати петиції, звертатися до органів влади, проводити просвітницьку діяльність. Також важливим аспектом під час повномасштабної війни стала вже згадана діяльність з отримання та розподілу гуманітарної допомоги. В результаті Зелені в Україні мають можливість вести діяльність радше як просвітницькі екологічні організації, а не політичні партії, які борються за владу та вплив.

Вплив громадської думки

Порівняння рівня довіри до політичних партій в Україні у 2017-2022 рр. свідчить про загальне підвищення рівня довіри майже до всіх державних, політичних та суспільних інституцій після початку повномасштабної війни (рис. 1).

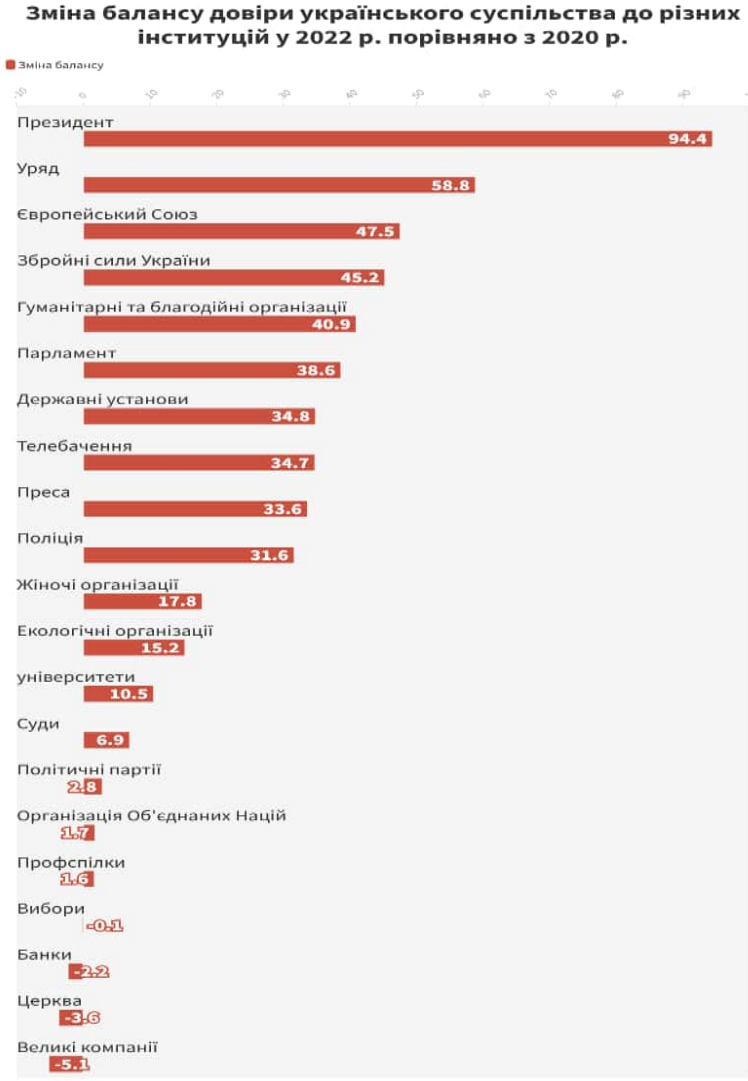

Джерело: авторські розрахунки на основі даних опитувань Центру Разумкова

Також варто відзначити опитування щодо прихильності українців до різних ідеологічних і політичних напрямків, зокрема Зелених (рис. 2). Серед запропонованих ідейно-політичних напрямків у 2022 році Зелені були лише менш популярні, ніж Національно-демократичний (22,2%) і Соціал-демократичний (7,2%) напрямки [18].

Рівень прихильності до Зеленої ідеології та інших ідеологій в Україні у 2022 р.

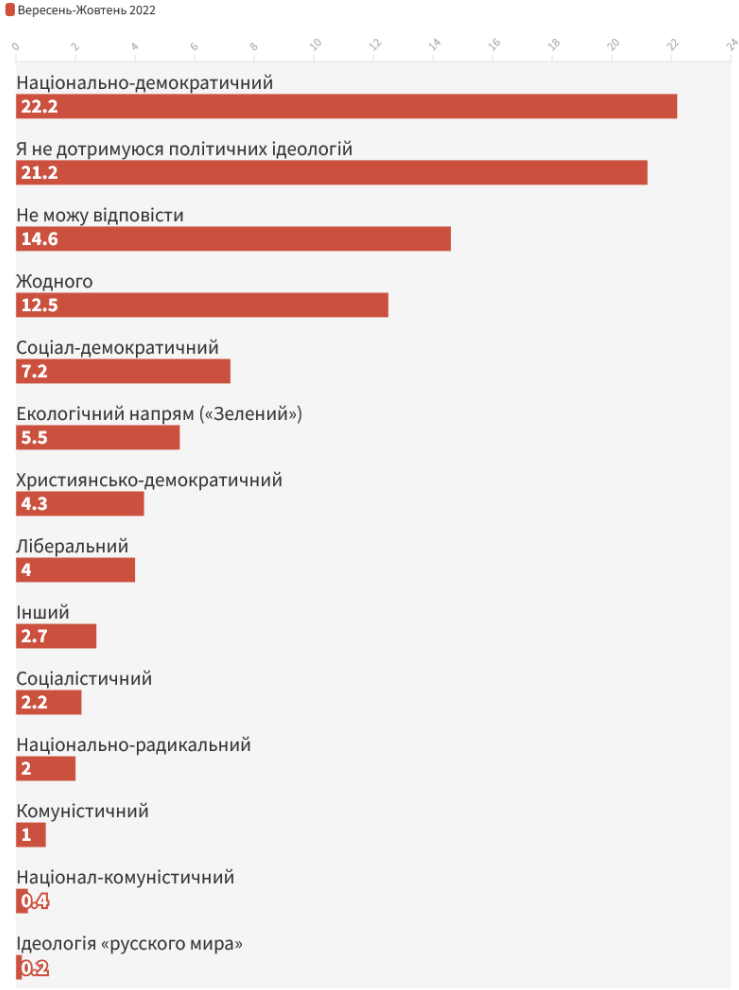

Джерело: опитування Центру Разумкова

Також варто відзначити, що довіра до «екологічних організацій» зросла у 2022 р., але значного зростання, спровокованого повномасштабною війною, не було. Цей показник зріс до 10,4% у 2022 році порівняно з 4,1% у 2017 році. Проте так само у 2022 році зріс рівень довіри до таких політичних інституцій, як Верховна Рада (парламент) України, Президент України, до державних інституцій загалом. Отже, певне зростання довіри до екологічних організацій та політичних партій може бути наслідком загального підвищення рівня довіри українців до співгромадян та державний і громадських інституцій.

Таке зростання довіри до політичних та державних інституцій під час війни можна пояснити зокрема ефектом «мітингу навколо прапора» (з англ. «rally-round-the-flag» effect). Як відзначають С. Кріцінгер та інші, суть цього ефекту полягає в тому, що під час воєн, міжнародних криз, масових стихійних лих довіра суспільства до влади в цілому зростатиме незалежно від якості та правильності рішень, які приймає ця влада [5]. Ю. Фейнштейн інтерпретує цей ефект як «раптове зростання суспільної підтримки національних лідерів під час війни чи кризи» [2]. Така патріотична відповідь на зовнішню загрозу, в даному випадку російське вторгнення, чітко простежується в результатах досліджень громадської думки в Україні у 2022 р. Так, найбільше зростання довіри з початком повномасштабної війни спостерігається до таких інституцій, як Президент України, Кабінет Міністрів, Збройні Сили. Окрім державних інституцій, зріс рівень довіри до організацій, що надають гуманітарну допомогу, а також до Європейського Союзу. Ми припускаємо, що зростання довіри до ЄС свідчить про зростання довіри до західних партнерів, які підтримують Україну у повномасштабній війні.

При цьому повномасштабна війна спричинила багато проблем в Україні, які безпосередньо не стосуються довкілля (громадська безпека, бойові дії тощо). Згідно з соціологічними дослідженням, це призвело до того, що питання екології стали ще менш важливими на фоні інших, ніж до війни. Відповідно, можна припустити, що повномасштабна війна не сприяла зростанню суспільної підтримки Зелених в Україні [9].

Висновки

Повномасштабна війна в Україні як масштабна криза створює передумови для перерозподілу політичного та соціального впливу. Бойові дії, руйнування, пошкодження інфраструктури змушують усі активні політичні партії та громадські організації адаптуватися до нових умов. Вони змушені як робити внутрішні зміни, так і адаптувати свою діяльність до запитів цільової аудиторії та суспільства загалом. Також діяльність політичних партій обмежена режимом воєнного стану. Зокрема, під час воєнного стану законом заборонено проводити вибори, а тому перерозподіл влади таким чином неможливий.

У таких умовах Зелені, як маргінальна група політичних партій, зазнали значного негативного впливу та були змушені швидко адаптуватися. Зокрема, вони активізували зв'язки з європейськими Зеленими, що дозволило їм розпочати роздачу гуманітарної допомоги постраждалим українцям. Також Зелені частково освоїли нішу фіксації руйнувань навколишнього середовища під час війни. Проте обмежене представництво цих партій лише у місцевих радах, низька популярність і невелика кількість осередків не дозволяють Зеленим ефективно взаємодіяти з виборцями в таких умовах. На більшій частині території України осередки цих партій повністю відсутні. Їхня ідеологічна платформа не є найпопулярнішою серед виборців. Крім того, чинна влада та провладні політичні партії активно використовують екологічні гасла. Іноді урядові екологічні кампанії є принаймні частково «зеленими», але більшість громадян не в змозі відрізнити їх від справжніх «зелених» обіцянок і програм. Таким чином «зелений» електорат частково розпорошується на підтримку тих, хто позиціонує себе частково Зеленим.

Ще однією перспективною нішею для Зелених є активізація міжнародної співпраці, насамперед із європейськими Зеленими, які є основою для Зелених як ідеологічної групи в світі загалом. У 2022 році така співпраця була побудована на наданні притулку та передачі гуманітарної допомоги. Проте, якщо українські Зелені зможуть розвинути інші напрямки діяльності за підтримки європейських партнерів, вони мають перспективу утвердитися як більш впливова політична організація.

Другим чинником посилення Зелених може бути краща інтеграція чи співпраця з екологічними громадськими організаціями. Загалом у 2022 р. екологічні НУО показали кращу спроможність щодо захисту довкілля, ніж політичні партії, завдяки кращим стартовим позиціям та більшій гнучкості НУО як інституції в умовах воєнного стану. У майбутньому необхідна співпраця громадських організацій та політичних партій для розвитку політичного впливу Зелених та їх політизації, а відповідно, більшого представництва на різних рівнях влади.

Проте, якщо повномасштабна війна та воєнний стан триватимуть ще довго, повний перехід до діяльності у форматі громадських організацій може стати можливим рішенням для Зелених. Саме в такій організаційній формі вони можуть здійснювати ефективніше надавати гуманітарну допомогу, займатися волонтерством, залучати для своєї діяльності міжнародну фінансову допомогу. В умовах війни важливими напрямками для таких організацій стали фіксація екологічних злочинів, просування зеленої енергетики, розробка додаткової законодавчої бази для захисту навколишнього середовища, а також боротьба з надмірною закритістю інформації про навколишнє середовище під приводом воєнного стану. Окрім цього, робота у форматі НУО дозволяє Зеленим уникнути упереджень, які існують до політичних партій як інституцій.

Список використаних джерел:

1. Ashdown N. Why Europe's Green wave slows to a trickle in the east. *POLITICO*. URL: https://www.politico.eu/article/europe-green-wave-struggles-in-east/ (date of access: 14.11.2023).
2. Feinstein Y. Applying Sociological Theories of Emotions to the Study of Mass Politics: The Rally-Round-the-Flag Phenomenon in the United States as a Test Case. *The Sociological Quarterly*. 2020. Vol. 61, no. 3. P. 422–447. URL: https://doi.org/10.1080/00380253.2019.1711255 (date of access: 14.11.2023).
3. Fedorenko K., Rybiy O., Umland A. The Ukrainian party system before and after the 2013–2014 Euromaidan. *Europe-Asia studies*. 2016. Vol. 68, no. 4. P. 609–630. URL: https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174981 (date of access: 14.11.2023).
4. Pearson M., Rüdig W. The Greens in the 2019 European elections. *Environmental politics*. 2020. Vol. 29, no. 2. P. 336–343. URL: https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1709252 (date of access: 14.11.2023).
5. 'Rally round the flag': the COVID-19 crisis and trust in the national government / S. Kritzinger et al. *West European Politics*. 2021. Vol. 44, no. 5-6. P. 1205–1231. URL: https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1925017 (date of access: 14.11.2023).
6. The Global Greens. «Our Mission». 2021. URL: https://globalgreens.org/about/ (date of access: 14.11.2023).
7. The Greens/EFA in the European Parliament. *Greens/EFA*. URL: https://www.greens-efa.eu/en/ (date of access: 14.11.2023).
8. The UN Refugee Agency. «Ukraine Refugee Situation.» The UN Refugee Agency. URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine (date of access: 14.11.2023).
9. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html (дата звернення: 14.11.2023).
10. Екологічна Альтернатива. Новини. *Екологічна Альтернатива | Політична партія*. URL: https://alternative.com.ua/category/news/ (дата звернення: 14.11.2023).
11. Міністерство планує скасувати екологічні обмеження на рубки! – Українська природоохоронна група. *Українська природоохоронна група*. URL: https://uncg.org.ua/ministerstvo-planuie-skasuvaty-ekolohichni-obmezhennia-na-rubky/ (дата звернення: 14.11.2023).
12. Одинадцяте загальнонаціональне опитування: Особиста свобода, безпека та питання зброї. *Соціологічна група Рейтинг*. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html (дата звернення: 14.11.2023).
13. Партія Зелених України. Новини. *Партія Зелених України*. URL: http://greenparty.ua/ (дата звернення: 14.11.2023).
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 14.11.2023).
15. Реєстр політичних партій в Україні. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/4561 (дата звернення: 14.11.2023).
16. Укрінформ. В Україні остаточно заборонили діяльність 12 проросійських партій. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3598718-v-ukraini-ostatocno-zaboronili-dialnist-12-prorosijskih-partij.html (дата звернення: 14.11.2023).
17. Укрінформ. Майже 3 мільйони гектарів українських лісів були охоплені боями різної інтенсивності. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3770980-majze-3-miljoni-gektariv-ukrainskih-lisiv-buli-ohopleni-boami-riznoi-intensivnosti.html (дата звернення: 14.11.2023).
18. Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). *Центр Разумкова*. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r (дата звернення: 14.11.2023).
19. Шість місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії | Cedos. *Cedos*. URL: https://cedos.org.ua/researches/shist-misyacziv-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/ (дата звернення: 14.11.2023).

Степан Рішко
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Деформація локальних політичних режимів в умовах повномасштабної російсько-української війни

У цих матеріалах ми коротко проілюструємо що відбувається із дослідженнями локальних політичних режимів в Україні в умовах повномасштабної війни з РФ та наведемо кілька аргументів чому, наш погляд, спостерігаються процеси їх деформації.

Найперше що чітко прослідковується – це зменшення актуальності досліджень локальних політичних режимів. Якщо у 2016-2018 роках спостерігався певний науковий «бум» у цій проблематиці, то ще навіть до початку великої війни з РФ кількість наукових досліджень практично зменшилась до нуля. У 2021 році було тільки одне комплексне дослідження (стосувалось субнаціонального виміру) та кілька праць з дослідження особливостей регіональних еліт в Україні. За 2022-2023 роки було опубліковано тільки три дослідження регіональних еліт (Волинська, Вінницька, Сумська області), які були обмежені у часі вивчення до 2022 року.

Великою проблемою стало призупинення прикладних проектів дослідження суспільно-політичних процесів на рівні міст чи бодай регіонів. У 2022 р., через велику війну, не було результатів дослідницького проекту «Transparent cities / Прозорі міста». Так само соціологічна група «Рейтинг» не проводила муніципальне опитування спільно з IRI, яке вже стало регулярним у попередні роки. Постає все більша проблема як аналізувати локальні політичні режими в умовах коли стає менше даних необхідних для цього аналізу.

Окремо зазнали кризи методики дослідження локальних політичних режимів в Україні. Раніше ми визначали локальні політичні режими як сукупність стійких інституційних та поведінкових особливостей, які визначають «правила гри» та стратегію розвитку компактно обмеженої у просторі території із значною густотою населення (місто, місто із приміськими територіями, міська агломерація) у процесі взаємодії між акторами, а також інститутами цього простору у трикутнику «влада – бізнес – громадянське суспільство», але зараз це визначення потребує уточнення. Варто чітко окреслювати локальні політичні режими у межах території, на яку поширюється дія локального представницького інституту (органу місцевого самоврядування міста). В українському контексті – це територіальні

громади. При чому, це великі міські територіальні громади що мають велику кількість локальних політичних акторів, розвинений бізнес та інститути громадського контролю. Аналіз формування порядку денного у невеликих українських містечках за методикою локальних політичних режимів не є доречним.

Це уточнення спрощує розуміння локальних політичних режимів, дає можливість розмежувати дослідження формування «порядку денного» у місті (великій міській територіальній громаді), взаємодію режиму з іншими громадами, політичними інститутами вищого рівня тощо.

Критики та більш детального розгляду також потребує наше минуле твердження про те, що на локальному рівні індекси мають ґрунтовніше емпіричне навантаження й відповідно аналізувати на локальному рівні значно легше ніж на рівні держави. Насправді це не зовсім так. Атрибути локальних політичних режимів є більш «розмитими» аніж атрибути держави (територія, населення, влада/суверенітет). Крім того, локальні політичні режими є більш динамічними, що породжує додаткові дослідницькі проблеми.

В умовах повномасштабної російсько-української війни деформуються класичні атрибути держави (немає контролю над всією територією держави; немає чіткого розуміння скільки людей емігрувало закордон, скільки людей виїхали чи були змушені виїхати на територію РФ; суверенітет не поширюється на анексовані території та зону бойових дій тощо). На локальному рівні ці зміни є ще більш відчутними та важливими для стійкості режиму. Це створює ряд методологічних проблем у їх вивченні.

Попри розвиток методології неоінституціоналізму, досліджувати локальні політичні режими не можна покладаючись виключно на кількісні та якісні індикатори. Важливо розуміти, що є наявні емпіричні факти (менша кількість), а є припущення (більша кількість). Припущення практично неможливо коректно аналізувати, вони приховані але відіграють суттєве значення у формуванні порядку денного. Тобто не варто переоцінювати роль фактів (будь-яких вимірюваних кількісно/якісно показників). Особливо це застереження стосується умов коли держава перебуває у стані війни.

До цього методологічного аспекту ще можна додати інший. Зазвичай узагальнений політичний аналіз стосується дослідження виборчих циклів та їх результатів. Він є простішим та більш доказовим, однак міжвиборчий період на локальному рівні подекуди є не менш важливим ніж події котрі відбуваються під час виборчих кампаній та оголошення їх результатів.

Окресливши методологічну проблематику сучасних досліджень локальних політичних режимів в Україні перейдемо до коротко розгляду аспектів, котрі, на наш погляд, демонструють процеси деформації локальних режимів.

Майбутній розвиток локальних політичних режимів зараз повністю залежить від результатів російсько-української війни. У травні 2023 року ми запропонували десять гіпотез як, на нашу думку, буде відбуватися трансформація локальних політичних режимів. Однак, зараз їх не можна ні спростувати, ні довести. Все буде залежати виключно від результатів війни, які поки є непрогнозованими. Майбутні перспективи залежать від довготривалої підтримки міжнародних партнерів України, які забезпечують безпеку та макроекономічну стабільність [6].

Невідомість та неможливість прогнозування – це перша ознака деформації режимів. У ситуаціях коли багато невідомих, формування стійкого порядку денного є фактично неможливим, не говорячи вже про реалізацію тривалих дорожніх карт та стратегій розвитку міст. На такі питання як: «який буде результат російсько-української війни?», «як розвиватиметься післявоєнна економіка?», «який буде обсяг міжнародної підтримки та інвестицій?», «з якою швидкістю відбуватиметься євроінтеграція?», «скільки українців повернуться із-за кордону» зараз просто неможливо раціонально відповісти. І таких питань ще безліч. Всі вони цією чи іншою мірою визначатимуть майбутній розвиток держави у цілому та локальних політичних режимів зокрема.

Ще до повномасштабного вторгнення РФ рівень демократичності місцевого управління згідно досліджень «Freedom House» в Україні був на досить низькому рівні, що було пов'язано із «затриманням» другого етапу реформи децентралізації. Очевидно, що російсько-українська війна ще більше позначилася на українських рейтингах демократичності в управлінні, станові громадянського суспільства, свободи ЗМІ, доступу до Інтернету тощо [3].

В умовах все більшого обмеження ресурсів локальні політичні режими перелаштовуються з концепції «розвитку» на концепцію «вижити», тобто вирішувати нагальні проблеми, виділяти все менше ресурсів на розвиток. Ці зміни пріоритетів на місцях відчуваються найбільше, оскільки локальні політичні режими динамічніші у трансформації, мають слабшу інституційну структуру.

До цього додається загальна криза представницьких інститутів, зокрема й місцевих. Від останніх місцевих виробів у 2020 році відбулось колосальна зміна суспільно-політичних настроїв.

У порівнянні з 2021 роком зараз все більше зменшується рівень схвалення жителями міст дій місцевої влади. За результатами всеукраїнського опитування IRI у жовтні 2023 року цілком чи скоріше схвалювали діяльність місцевої влади 52% українців. Нижчими показники були тільки у КМУ (44%) та ВРУ (27%) [8]. При цьому рівень схвалення дій міського голови у середньому все одно переважає за рівень схвалення дій обласної військової державної адміністрації [10]. Перші місцеві вибори після завершення війни будуть мати ще проблеми легітимності з то-

чки зору право голосу ВПО на них. До прикладу, 40% жителів Львова проти того, щоб ВПО могли голосувати на місцевих виборах [10].

Як у 2018 році, так і у 2022 році, громадяни частіше виступають за передачу повноважень з центру органам місцевого самоврядування, за децентралізацію. Однак , якщо у 2018р. за це виступала більшість (56%), то зараз відносна більшість (46%), а підтримка курсу на розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру зросла з 10% до 20% [5].

У 2023 році спостерігалось продовження зростання напруги у відносинах між органами центральної влади та деякими інститутами місцевого самоврядування. Були очевидні розбіжності у прийняті судового рішення про відсторонення від повноважень голови Чернігівської ради, у той час коли голова Одеської ради залишив за собою повноваження хоча звинувачувався у важчих злочинах.

Деформація локальних політичних режимів в економічній площині проявляється через сильні зміни структури української економіки, обмеження економічних ресурсів територіальних громад та зміни пріоритетних напрямків фінансування.

У 2022 році промислове виробництво скоротилося на 36,7%. Скоріше за все, металургійна експортна група більше не зможе поновити свої позиції у структурі українського експорту без суттєвих структурних змін та масштабних інвестицій у новітні металургійні технології [6].

Війна вплинула на всі ознаки українських олігархів, що визначали їх вплив. Крім збитків через війну з РФ, фінансове становище олігархів було підірвано діями держави, яка в умовах військового стану вдалася до відчуження майна українських мільярдерів. Фактично економіка, що була побудована на базі договорів між кількома олігархічними групами зазнала краху. Її відновлення вже надто ресурсозатратне [1, с. 10-11].

Попри все більш оптимістичні прогнози відновлення української економіки, за результатами соціологічних опитувань економічний стан домогосподарств погіршується. У вересні 2023 року 60% респондентів відповіли, що за останніх півроку економічний стан їх сім'ї однозначно погіршився чи скоріше погіршився. При цьому, про погіршення економічного стану країни зазначили 73% респондентів [9]. Очевидно, що чим ближче до зони бойових дій та на деокупованих територіях економічний стан населення погіршився більше ніж у західних областях України. Якщо у Львові про погіршення економічного стану зазначили 53% опитаних, то у Києві – 65%, Харкові та Одесі – 73% [10].

Через змушення центральної влади обмежувати ресурси територіальних громад у 2023 році спостерігалось посилення напруги у їх відносинах. Зокрема, багато громад негативно сприйняли передачу 60% військового ПДФО з бюджету

громад у державний. Також загострювалися відносини ОМС з місцевими жителями та ОДА з місцевими жителями через недостатню допомогу Силам Оборони, або ж взагалі фінансування великих інфраструктурних проектів.

Найменш відчутна деформація стосується громадського сектору локальних політичних режимів. Зараз вона позначається через обмеження механізмів контролю та впливу на діяльність локальної влади. Як у 2018 р., так і у 2022 р. громадяни частіше виступають за передачу повноважень з центру органам місцевого самоврядування, за децентралізацію. Однак, якщо у 2018 р. за це виступала більшість (56%), то зараз – відносна більшість (46%), а підтримка курсу на розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру зросла з 10% до 20% [5]. Поступово знижується рівень до центральних інститутів влади: глави держави, ВРУ та КМУ

Жителі міст досі вважають що у питаннях контролю використання коштів на відбудову один з пріоритетів мають мати органи місцевого самоврядування (23%). Більшу довіру серед населення мають тільки міжнародні фінансові організації (28%) [10].

Зберігається позитивна тенденція зростання прихильників демократичного режиму. У травні 2023 року цей показник досягнув 73% опитаних, а до лютого 2022 року становив тільки 48-56%. У майбутньому стабільності режимам мали б додати переважно центристські спрямування українців (68%). Однак, тут негативним залишатиметься низька довіра до політичних партій – 17% [6].

За результати соціологічних опитувань проведених упродовж 2022-2023 років стає все більш очевидно, що етап громадянської самоідентифікації українців нарешті пройдено. Повномасштабне вторгнення РФ практично завершило процеси формування політичної нації та значно нівелювало соціально-політичні поділи, які завжди прослідковувалися в Україні по лініях релігії, мови, етносу, зовнішньополітичної орієнтації тощо [2, с. 17]. Попереду в української держави буде вікно можливостей для оновлення покоління, що буде найбільш масштабним після закінчення двох світових воєн [4, с. 30].

Втім успіхи будуть залежати від того, чи нарешті вийде пройти процес демократизації. Гібридний режим України демонстрував волатильну слабкість формальних демократичних інститутів та процедур, тому їх місце займали нелегітимні чи неформальні правила й зразки поведінки. На жаль, досі парадоксом українського суспільства залишалось поєднання сили/активізму та слабкого впливу на владу. Найбільше це зумовлено економічною бідністю та патернальністю (небажання фінансувати політичні партії чи інші представницькі, громадські інституції. Можливо цю негативну ознаку врешті вийде подолати завдяки високій довірі до волонтерства (83%) [6] та переосмислення значення громадянського суспільства.

Не менш важливим буде спроможність України стимулювати різними шляхами повернення українців, що виїхали з початком великої війни з РФ за кордон. За результатами всеєвропейського дослідження українців у Європі, більше 30% українців що виїхали поки планують там залишатися. Очевидно, що цей відсоток залежатиме від того, чи отримають українці можливості комфортного проживати у нових країнах, досягати успіху, мати доступну освіту, житло тощо [7].

Кілька важливих складових повоєнної трансформації, яка буде впливати й на локальні політичні режими, виділили у звіті Центру Разумкова «Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії» (2022 рік). Експерти зійшлись на таких тезах: 1) прихильність президенталізму, й очевидно центральної влади, надалі зростатиме; 2) проросійські політичні партії практично зникнуть з політичного поля; 3) старе покоління політиків (з 1990-2000-х років) остаточно втратять вплив на формування порядку денного; 4) проблематика геополітичного вибору для України між «Заходом» і «Сходом» зникне з політичного дискурсу як вирішена проблема; 5) молодь більш активно братиме участь у політичному житті; 6) виникнуть та здобудуть широку підтримку нові політичні сили; 6) прискоряться процеси демократизації суспільного життя; 7) зросте роль недержавних організацій у суспільному житті країни [5].

Отож, з початку повномасштабного вторгнення РФ спостерігається певна деформація атрибутів локальних політичних режимів. Здебільшого факторами деформації є загальнодержавні чинники, а не окремі процеси у містах. Ми говоримо саме про деформацію, тому що процеси формування порядку денного відбуваються у невизначеності, їм власний більший хаос та нагальність. Послаблення локальних політичних інститутів, економічний спад та зменшення громадського контролю в умовах воєнного стану позначаються на функціонуванні локальних політичних режимів у першу чергу. Вкрай складним стає дослідження локальних політичних режимів в умовах війни через ряд методологічних проблем. Втім, є досить оптимістичні сценарії подальшої демократизації локальних політичних режимів, однак це вже буде залежати від: 1) результатів війни з РФ; 2) політичної волі до швидкого продовження другого етапу реформи децентралізації одразу після припинення війни; 3) відсутності додаткових ризиків посилення автократичності центральної влади.

Список використаних джерел:

1. Горбатюк М. Чи можливо уникнути реставрації олігархії в українській політиці у повоєнний час? *Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (15 листопада 2022 рік)*. С.10-11. URL: https://ipiend.gov.ua/publication/nove-

pokolinnia-ukrainskoho-politykumu-v-umovakh-vijny-ta-povoiennykh-suspilnykh-transformatsij (дата звернення: 25.01.2024).
2. Зеленько Г. Чи зменшився вплив олігархів та політику В Україні*?. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (15 листопада 2022 рік)*. С. 17. URL: https://ipiend.gov.ua/publication/nove-pokolinnia-ukrainskoho-politykumu-v-umovakh-vijny-ta-povoiennykh-suspilnykh-transformatsij (дата звернення: 25.01.2024).
3. Кондратенко О. Україна у світових рейтингах демократії : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 176 с. https://ipiend.gov.ua/publication/kondratenko-o-iu-ukraina-u-svitovykh-rejtynhakh-demokratii/
4. Шайгородський Ю. Повоєнні реформи в Україні: виклики для нової генерації політиків. *?. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (15 листопада 2022 рік)*. С.30. URL: https://ipiend.gov.ua/publication/nove-pokolinnia-ukrainskoho-politykumu-v-umovakh-vijny-ta-povoiennykh-suspilnykh-transformatsij (дата звернення: 25.01.2024).
5. Якименко Ю., авторський колектив Центру Разумкова. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. *Національна безпека і оборона. №3-4. 2022*. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
6. Якименко Ю., авторський колектив Центру Разумкова. Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту і повоєнного відновлення. *Національна безпека і оборона. №1-2. 2023*. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/09/13/NSD191-192_2023_ukr_MATRA.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
7. Всеєвропейське дослідження Українців у Європі, вересень 2023. *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vse_vropeyske_dosl_dzhennya_ukra_nc_v_u_vrop.html (дата звернення: 25.01.2024).
8. Всеукраїнське опитування міжнародного республіканського інституту (IRI): жовтень 2023. *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vseukra_nske_opituvannya_m_zhnarodnogo_respubl_kanskogo_nstitutu_iri_zhovten2023.html (дата звернення: 25.01.2024).

9. Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Настрої та економічне становище населення (5-7 вересня 2023). *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_chetverte_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_na_v_umovah_v_yni_nastro_ta_ekonom_chne_stanovi.html (дата звернення: 25.01.2024).
10. Муніципальне опитування IRI: червень 2023. *Соціологічна група «Рейтинг»* : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/iri_ukraine_municipal_poll_finds_strong_majorities_believe_in_a_promising_future_approval_of_local_g.html (дата звернення: 25.01.2024).

Віра Бурдяк
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Руслана Клим
аспірант кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Вплив російсько-української війни на діяльність парламентських політичних партій Болгарії

Загарбницька політика російської федерації (рф) проти України вплинула на геополітичні орієнтації суспільства та визначила особливості діяльності політичних партій Республіки Болгарія (РБ). Ставлення до російсько-української війни є демаркаційною лінією в сучасній болгарській політиці. Це свого роду збільшувальне скло, яке дозволяє точніше оцінити як із зовнішньої, так і з внутрішньої політичної точки зору діяльність ключових політичних акторів. У даному контексті вважаємо за доцільне проаналізувати вплив російсько-української війни на діяльність парламентських політичних партій Болгарії у 2022-2023 рр.

На момент повномасштабного російського вторгнення в Україну, у Болгарії функціонували 47-і Народні збори (НЗ) РБ, до складу яких увійшли новоутворена партія «Продовжуємо зміни», Болгарська соціалістична партія (БСП), коаліція Громадяни за європейський розвиток Болгарії (ГЄРБ) та Союз демократичних сил (СДС), Рух за права і свободи (РПС), «Є такий народ», Об'єднання демократична Болгарія та Відродження.

Політичну партію «Продовжуємо зміни», яка перемогла на дострокових парламентських виборах у листопаді 2021 р., спочатку багато хто вважав проєктом Президента Болгарії Р. Радєва. Партія була утворена як формування, яке намагалося позиціонувати себе на двох дуже різних зовнішньополітичних напрямах. З одного боку, вони будували «прозахідний» імідж на основі біографій їх лідерів Кирила Петкова та Асена Василєва, а з іншого – в їхній лаконічній програмі, представленій перед виборами, росія згадується лише один раз, а тема війни в Україні обминається. Представники партії наголошують на необхідності енергетичної диверсифікації, але не вказують від кого Болгарія енергетично залежить. Очікування, принаймні, частини виборців, полягали в тому, що «Продовжуємо зміни» буде «дзеркалом» президента Р. Радєва, щоб створити баланс між Брю-

сселем і Москвою. Однак, вже наприкінці 2021 р. лідер партії К. Петков очолив коаліційний уряд, який вступив у конфлікт з президентом РБ щодо відносин з російським Газпромом, надання болгарської зброї для України та позиції Болгарії щодо членства Республіки Північна Македонія в Європейському Союзі. Зауважимо, що «з початку війни в Україні він підтримав західні санкції проти РФ, звільнив міністра оборони за відмову назвати вторгнення РФ в Україну війною, вислав з РБ 70 працівників дипломатичних установ через підозри у шпигунстві, погодився ремонтувати українську важку військову техніку в РБ» [1, с.378].

В офіційних документах БСП наголошується, що «стратегічні відносини зі США залишаються ключовим пріоритетом» як на двосторонній основі, так і в межах НАТО. Водночас Болгарська соціалістична партія наполягає на «нормалізації відносин з російською федерацією – стратегічному аспекті реалізації наших національних інтересів. Це пріоритетне співробітництво в економіці та енергетиці, культурі та освіті. БСП продовжить наполягати на знятті санкцій, введених Європейською Радою, а також на скасуванні взаємних санкцій росії проти ЄС» [3, с. 23]. Партія виступає за відновлення проєкту газового коридору з росією, відповідно до європейських правил та розбудову інфраструктури для транспортування природного газу з «Турецького потоку» до решти країн Європейського Союзу [2, с. 50]. Підкреслимо, що БСП виступає також за певну форму «зовнішньополітичного балансу» у відносинах Болгарії з НАТО та ЄС, з одного боку, і росією, з іншого. Щодо «української кризи», то в цілому це означає, що для БСП санкції, введені проти росії «не працюють».

У Політичній програмі ГЄРБ на 2021-2025 рр. [15], визначено, що партія підтримує більш активну участь Болгарії у формуванні політики ЄС і НАТО щодо росії та реалізацію так званого «двоколійного підходу», який базується на дотриманні прав людини, повному виконанні Мінських угод щодо мирного врегулювання кризи в Україні, врегулювання конфлікту на Південному Кавказі та виступає за прагматичний діалог між ЄС і російською федерацією у сфері наукового, освітнього та культурного обміну, а також за активізацію економічного співробітництва.

Партія «Є такий народ» була створена як класична антисистемна політична сила, яка з одного боку, декларує «підтримку активної участі у спільних багатонаціональних проєктах НАТО та ЄС» [8], а з іншого боку, її програма також включає «встановлення та відновлення ефективних дипломатичних і економічних відносин зі стратегічно важливими для Республіки Болгарія країнами поза ЄС» [8]. Зауважимо, в програмі партії РФ прямо не згадується. Її лідер Славі Трифонов заявив, що «історично країна завжди буде вдячна росії та матиме з нею емоційний зв'язок, але тепер має бути чесним, справедливим і лояльним партнером Європейського Союзу і НАТО» [14].

В цілях та програмі діяльності партії «Відродження» зазначено, що головною рушійною силою зовнішньої політики Болгарії повинні бути національні інтереси, а їх реалізація потребує агресивного, але водночас розумного та виваженого зовнішньополітичного курсу. Всупереч пропаганді, що світ зводиться лише до ЄС і США, представники політичної сили вважають, що він набагато більший. «Глибокі зв'язки зі старими економічними партнерами, такими як росія, арабський світ, Далекий Схід і всі країни поза межами ЄС, важливі для економічного розвитку нашої країни» [24]. Лідер партії Костадін Костадінов заявив, що «Болгарія не повинна брати участь у конфлікті в Україні. «Відродження» – єдина партія, яка може припинити нашу участь у цій чужій війні та нормалізувати відносини з росією. Наш інтерес – лише болгари в Україні» [10]. Також за його словами, війна в Україні буде продовжуватися та набувати ще більших масштабів, адже це бажання США, які прагнуть виснажити і навіть знищити росію, а разом з тим і Європу. Вони асоціюють нас з росією, тому що ми захищаємо національні інтереси і є великою загрозою інтересам Америки [10].

Рух за права і свободи – політична партія, яка наголошує на своїй ролі опори «євроатлантичних цінностей». Проте, в її передвиборчій програмі вказується лише на необхідності «активного захисту інтересів країни в ЄС», а теми пов'язані з росією та НАТО взагалі відсутні [6]. Партія публічно виступає проти будівництва нових ядерних об'єктів (тобто і російських проєктів у цій сфері) і виступає за «чисту енергію, чисту воду, чисте повітря, чисту їжу» та «сталий зелений розвиток ключових секторів» [6]. Однак, незважаючи на «тверду прихильність» РПС до НАТО та ЄС, впродовж багатьох років у болгарських медіа з'являється інформація про те, що окремі її високопоставлені партійні функціонери підтримують ділові стосунки з російськими олігархами та ймовірно зацікавлені в реалізації російських енергетичних проєктів, через що партію вважають «валізою з подвійним дном» – євроатлантичною за формою та євразійською за змістом.

Таким чином, проведений аналіз програмних документів політичних партій, представлених у 47-х Народних зборах РБ дає нам можливість стверджувати про особливу увагу до відносин з росією та російсько-українського питання, яку приділено в програмах ГЄРБ, БСП і Відродження. Натомість у документах партій «Продовжуємо зміни», Рух за права і свободи, «Є такий народ» ці теми не згадуються або взагалі відсутні. Однак, повномасштабне вторгнення РФ в Україну та виклики, які постали перед Болгарією актуалізують переосмислення ставлення до російсько-української війни, а також засад національної безпеки. На перший план виходять дискусії про війну, забезпечення миру, гарантування безпеки та стабільності держави [9]. Так, 24 лютого 2022 р. Народні збори Болгарії прийняли Декларацію у зв'язку з агресивними військовими діями російської федерації проти України [4], в якій: категорично засудили грубе порушення російською федера-

цією міжнародного права та посягання на територіальну цілісність шляхом військового втручання проти України; закликали болгарський уряд підготувати та представити парламенту план подолання наслідків військових дій та допомоги Україні. Уряд РБ, у свою чергу, також підтримав партнерів і союзників у ЄС і НАТО щодо обговорення пакету заходів, включаючи санкції, для деескалації конфлікту та прийнятті необхідних заходів, які відповідають серйозності викликів, які постали перед системою міжнародної безпеки.

Народні збори Болгарії, враховуючи досягнуті домовленості, викладені в Мінському меморандумі від 19 вересня 2014 р., комплексі заходів щодо їх реалізації від 12 лютого 2015 р., а також посилаючись на тексти Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. та послідовно залишаючись на позиціях підтримки суверенітету, територіальної цілісності і демократичного розвитку України «вимагають від російської федерації негайно припинити бойові дії та повернутися до повного дотримання міжнародного права» [4]. Зауважимо, що прийняття Декларації у зв'язку з агресивними військовими діями росії проти України фактично ознаменувало розкол парламентської коаліції. На вимогу БСП голосування за документ відбувалося окремо по кожному пункту. У кінцевому результаті частину про підтримку санкцій проти РФ все-таки прийняли, але без БСП і Відродження.

За пропозицією від депутатів «Продовжуємо зміни» та за підтримки ГЄРБ у травні 2022 р. болгарський парламент доручив Міністерській Раді РБ обговорити та реалізувати комплекс заходів з надання гуманітарної, фінансової та військово-технічної допомоги Україні, а саме «щодо продовження підтримки членства України в ЄС, допомоги біженцям, забезпечення можливості експорту українського зерна до Варни, зміцнення енергетичного співробітництва, ремонту української військової техніки на військових підприємствах Болгарії, продовження доставки гуманітарної допомоги, зокрема медикаментів, одягу та продуктів харчування» [18].

Слід звернути увагу, що позачергові парламентські вибори, які відбулися у жовтні 2022 р. суттєво не вплинули на партійну кон'юнктуру в НЗ. Так, за їх результатами до складу болгарського парламенту увійшли: ГЄРБ-СДС (25,33%), «Продовжуємо зміни» (20,20%), РПС (13,75%), Відродження (10,18%), БСП (9,30%), Демократична Болгарія (7,45%) та «Болгарський підйом» (4,63%) [16]. Вважаємо, що більшість народних представників у складі 48-х Народних зборів РБ теж дотримуються у своїй діяльності проукраїнської та проєвропейської політики. Зокрема у листопаді 2022 р. НЗ своїм рішенням підтвердив Декларацію попереднього складу парламенту у зв'язку з агресією російської федерації проти України, категорично засудив останню та визнав, що це найбільша загроза миру та

безпеці в Європі й висловив підтримку територіальної цілісності України. Даним рішенням НЗ доручив Міністерській раді «внести на розгляд Народних зборів проєкт рішення щодо надання Україні військової та військово-технічної підтримки» [19].

У грудні 2022 р. Народні збори прийняли рішення про надання такої допомоги і відповідно до цього, РБ нині надає військове майно для Збройних сил України, та дозволяє участь військовослужбовців Збройних сил Болгарії в Місії військової допомоги ЄС Україні з озброєнням та технікою на час місії. Також парламент вирішив, що уряд повинен «продовжувати вживати всіх заходів для надання подальшої військової та військово-технічної підтримки Україні відповідно до її заявленої потреби та можливостей Болгарії» [20]. Зазначимо, що таке рішення НЗ підтримали ГЄРБ-СДС, «Продовжуємо зміни», РПС, Демократична Болгарія та «Болгарське піднесення», а «проти» висловилися представники БСП і Відродження.

Загалом, рішення болгарського парламенту за підсумками діяльності у 2022 р. свідчать, що РБ підтримує Україну в її законних зусиллях і діях у протистоянні російській військовій агресії та відновленню її територіальної цілісності. Так, за даними Звіту про стан оборони та збройних сил Республіки Болгарія [5], було передано медичні аптечки для 35000 осіб, 5000 комплектів зимового одягу, 5000 пар зимового взуття, 2000 шоломів і 2000 бронежилетів. Загальна вартість гуманітарної допомоги, наданої Україні Міністерством оборони Болгарії, становить 7 097 730,15 левів. У період з 24 лютого по 31 грудня 2022 р. у будинках відпочинку та готелях розмістили 3881 громадянина України та забезпечили всім необхідним. Окрім того, Міноборони РБ висловило готовність ремонтувати українську військову техніку та здійснювати навчання військовослужбовців ЗСУ у військових навчальних закладах.

Перш ніж перейти до аналізу рішень 49 Народних зборів РБ щодо України, зазначимо, що до їх складу за результатами виборів у квітні 2023 р. увійшли шість політичних формувань [17]. Першою політичною силою є коаліція ГЄРБ-СДС (26,49%). На другому місці йде коаліція «Продовжуємо зміни» – «Демократична Болгарія (24,56%). Партія «Відродження» в черговий раз збільшила свій результат, який досяг 14,16%. РПС (13,75%), коаліція «БСП за Болгарію» (8,93%) та партія «Є такий народ» (4,11%).

Питання російсько-української війни були ключовими у передвиборчій кампанії до 49-х Народних зборів та змусили партійних лідерів чітко визначити свою позицію щодо конфлікту. Зокрема лідер ГЄРБ Б. Борисов заявив, що «Болгарія не має іншого вибору, як стояти на правильному боці історії. Події, які відбуваються лише за 400 км від наших кордонів є вагомою причиною задуматися про те, що представляють такі категорії як безпека та стабільність, які в дні процвітання ми

сприймаємо як належне, але швидкі «зміни» здатні знищити за кілька днів. Болгарія має й надалі допомагати дружній Україні» [11].

За словами колишнього прем'єр-міністра Болгарії, лідера проєвропейської партії «Продовжуємо зміни» Кирила Петкова, постачання болгарської зброї Україні відбувалось через країни-посередники, що дозволило подолати опір проросійських сил у коаліції та парламенті [7]. Таку заяву він зробив після викриття німецької газети «Die Welt» [25], в якій стверджується, що РБ надсилає військову допомогу. Петков пояснив: «Я вдячний, що інші країни НАТО та ЄС вирішили, що ми маємо ці боєприпаси. Вони купували це в Болгарії та безкоштовно передавали українській армії. Це була найкраща комбінація. З одного боку, ми могли зробити великий внесок у допомогу українській армії. З іншого боку, українська нація не платила багато або взагалі не платила. І по-третє, не було прямого експорту з Болгарії в Україну, що задовольнило вимоги нашого партнера по коаліції» [7].

Звісно, що така новина викликала бурхливі дискусії та критику з боку «БСП за Болгарію». Її лідер Корнелія Нінова, яка була міністром економіки в уряді К. Петкова, заявила, що «усі, хто підтримував експорт зброї в Україну об'єдналися, щоб звинуватити єдину партію в уряді, яка гальмувала це. Болгарія не експортувала в Україну жодного патрона і той, хто стверджує протилежне, повинен показати хоча б один документ. Крім того, тільки БСП із партнерів по коаліції категорично заявила міністру закордонних справ України, коли він відвідував болгарський парламент, що Болгарія не надаватиме зброї, що вона суверенна держава і ніхто не може їй наказувати» [12]. К. Нінова також стверджує, що це спроба дискредитувати коаліцію «БСП за Болгарію» перед майбутніми достроковими виборами.

Лідер партії «Є такий народ» Славі Трифонов заявив, що «Україна є незалежною суверенною державою, на яку всупереч усім міжнародним договорам і нормам напала сусідня держава росія, і зараз на території України ведеться абсолютно несправедлива і аморальна війна, в якій гинуть люди. І це жорстоко, абсурдно і абсолютно безглуздо. Тож якщо є червона лінія, то я на боці тих, хто вважає, що Україні потрібно допомагати будь-яким способом – у тому числі зброєю» [23].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на рішення прийняті 49-ми Народними зборами РБ. Зокрема у липні 2023 р. болгарський парламент ухвалив рішення щодо «надання Україні бронетранспортної техніки з наявним озброєнням, а також запасних частин для її обслуговування» [21]. У вересні 2023 р. – про передачу «несправних зенітних керованих ракет типу 5В55Р, що є в управлінні Міноборони та боєприпасів до автоматичної стрілецької зброї калібру 5,56х45 мм, які вже не потрібні для потреб Міністерства внутрішніх справ» [22]. Зазначимо, що прийняття рішення про надання Україні військової допомоги ініціювали ГЄРБ-

СДС, «Продовжуємо зміни» – Демократична Болгарія, РПС. Втім, рішення зустріло рішучий опір опозиційних партій.

Христо Гаджев з ГЄРБ заявив, що «ми надамо боєприпаси, які не використовуються нашими повітряними силами і, що спроба відремонтувати зенітні ракети була невдалою. Мінімальна кількість військової допомоги жодним чином не зашкодить боєготовності болгарської армії» [13]. А начальник оборони Еміль Єфтімов уточнив, що «наша країна не має наміру віддавати Україні весь ракетний комплекс С-300. Несправні ракети С-300, які ми обговорюємо відправити в Україну, становлять від 3 до 5% від загальної кількості, яка є в країні. Озброєння, яке Болгарія надала Києву, наразі не впливає на боєздатність армії. Прямої загрози безпеці Болгарії немає, а дії армії та НАТО мінімізують ризики конфлікту в Україні» [13].

Отже, можна зробити висновки, що питання повномасштабного вторгнення РФ в Україну були одними з основних в дискурсі болгарських партійних лідерів. Рішення прийняті Народними зборами РБ впродовж 2022-2023 рр. свідчать про підтримку України в її боротьбі з агресором. Російсько-українська війна чітко розділила парламентські політичні партії на проукраїнські та на ті, які відкрито чи приховано поділяють політику Кремля. Громадяни за європейський розвиток Болгарії – Союз демократичних сил, «Продовжуємо зміни» – «Демократична Болгарія», Рух за права і свободи та «Є такий народ» висловили позицію підтримки й солідарності з українським народом, надання Україні військової та військово-технічної допомоги. Натомість БСП та Відродження у своїх заявах дотримується проросійських позицій та категорично виступають проти надання зброї Українській державі.

Список використаних джерел:

1. Бурдяк В. Труднощі формування демократичних політичних інституцій у сучасній Республіці Болгарія. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть* / за заг. ред.: Ю. Остапця і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 355-394.
2. БСП. Визия за България. URL: https://bsp.bg/files/vizia_za_bulgaria.pdf (дата звернення: 14.10.2023).
3. БСП. Предизборна платформа. URL: https://bsp.bg/files/predizborna-platforma.pdf (дата звернення: 14.10.2023).
4. Декларация във връзка с агресивните военни действия на Руската федерация срещу Украйна. URL: https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/164057 (дата звернення: 14.10.2023).

5. Доклад за състоянието на отбраната и въоръжените сили на Република България за 2022 г. URL: https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20230404_Doklad_otbrana_2022.pdf (дата звернення: 14.10.2023).
6. ДПС. Предизборна програма. URL: https://www.dps.bg/elections/izbori-2021-14noemvri/programa.html (дата звернення: 14.10.2023).
7. Експрем'єр Болгарії розповів, як вдалось налагодити постачання зброї в Україну попри опір в уряді. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/26/7386719/ (дата звернення: 14.10.2023).
8. Има Такъв Народ: програма. URL: https://pp-itn.bg/programa/ (дата звернення: 14.10.2023).
9. Кобуров Т. «Външна политика и политика за сигугност: завръщане към реализма. *Научни трудове на Института за държавата и правото.* 2022. Вип. 21. С. 50-133. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1096479 (дата звернення: 14.10.2023).
10. Костадинов К. Единствено «Възраждане» може да нормализира отношенията с Русия. URL: https://trud.bg/ (дата звернення: 14.10.2023).
11. Николова Р. България няма друг избор, освен да застане на правилната страна на историята. URL: https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/413073 (дата звернення: 14.10.2023).
12. Нинова К. Подкрепилите износа на оръжие се обединиха да обвиняват БСП. URL: https://duma.bg/korneliya-ninova-podkrepilite-iznosa-na-orazhie-se-obediniha-da-obvinyavat-bsp-n269746?h=pdfarchive&pdfarchiveId=4105 (дата звернення: 14.10.2023).
13. НС окончателно: Изпращаме на Украйна неизправни ракети и боеприпаси. URL: https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101883589/ns-okonchatelno-izprashtame-na-ukraina-neizpravni-raketi-i-boepripasi (дата звернення: 14.10.2023).
14. Пауновски Г. «Ще бъде ли премиер, ако спечели изборите, Трифонов ще обяви, когато това се случи». URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2021/05/08/4207335_shte_bude_li_premier_ako_specheli_izborite_trifonov/ (дата звернення: 14.10.2023).
15. Политическа програма «България следващо поколение». URL: https://gerb.bg/files/useruploads/-%D0%93%D0%95%D0%A0%D0%91.pdf (дата звернення: 14.10.2023).
16. Парламентарни избори 02.10.2022. Резултати. URL: https://results.cik.bg/ns2022/rezultati/index.html (дата звернення: 14.10.2023).
17. Парламентарни избори 02.04.2023. Резултати. URL: https://results.cik.bg/ns2023/rezultati/index.html (дата звернення: 14.10.2023).

18. Решение на Народното събрание от 04.05.2022 г. за предприемане на мерки във връзка с войната в Украйна. URL: https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164134 (дата звернення: 14.10.2023).
19. Решение на Народното събрание от 03.11.2022 г. за оказване на военна и военно-техническа подкрепа на Украйна и укрепване на отбранителните способности на България. URL: https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164466 (дата звернення: 14.10.2023).
20. Решение на Народното събрание от 09.12.2022 г. за оказване на военна и военно-техническа подкрепа на Украйна. URL: https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164522 (дата звернення: 14.10.2023).
21. Решение на Народното събрание от 21.07.2023 г. за допълнително предоставяне на военно-техническа подкрепа за Украйна. URL: https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/165008 (дата звернення: 14.10.2023).
22. Решение на Народното събрание от 27.09.2023 г. за предоставяне на допълнителна военна помощ на Украйна. URL: https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/165131 (дата звернення: 14.10.2023).
23. Слави Т. Трифонов. URL: https://www.facebook.com/STTrifonov/posts/521007709390795 (дата звернення: 14.10.2023).
24. Цели и програма на политическа партия «Възраждане». URL: https://vazrazhdane.bg (дата звернення: 14.10.2023).
25. Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. URL: https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-das-heimlich-die-Ukraine-rettete.html (дата звернення: 14.10.2023).

Якуб Герольд
Аспірант відділу політології та адміністрації
Університету Казимира Великого (Польща)

Принцип політичної незалежності офіційного спостереження за виборами українських громадських організації на прикладі парламентських виборів у 2019 р. в Україні[1]

Моєму другу Олегу

Офіційне спостереження за виборами є невід'ємною частиною виборчих процесів в Україні. У загальному сприйнятті громадськості її присутність на виборах сприяє прозорості і виборчої чесності. За кожним всеукраїнським голосуванням спостерігають кілька десятків тисяч громадських спостерігачів, які представляють українські громадські організації. Хоча питання їх компетенції та повноважень у правовому контексті вже описано проте методи їх діяльності, мотивація та афіліація спостерігачів залишаються поза спектром суспільних інтересів. У статті представлено громадський моніторинг парламентських виборів 2019 року в контексті критерії незалежності спостерігачів. У статті автор використав дослідження, проведені особисто в Україні.

Позачергові парламентські вибори в Україні 2019 року мали свою специфіку. Вже під час своєї інавгурації новообраний президент Володимир Зеленський оголосив про скорочення восьмого терміну повноважень Верховної Ради, мотивуючи це розпадом парламентської коаліції. З цієї причини виборчий процес тривав 60 днів, що на 30 днів менше, ніж для звичайних виборів. Вибори проходили на тлі збройного конфлікту з росією, що спалахнув п'ятьма роками раніше. 424 депутати ВР були обрані за так званою змішаною (пропорційно-мажоритарною) виборчою системою. Отже, 225 депутатів обиралися в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками політичних партій, 199 – в одномандатних виборчих округах – за мажоритарною системою (у 26 округах, розташованих на окупованих територіях, вибори не проводилися). Виборча адміністрація складалася з 29 885 виборчих дільниць, 199 окружних виборчих комісій та Центральної виборчої комісії. Загалом до виборчого реєстру було внесено 29 424 978 виборців. З точки зору офіційного спостереження за виборами, ці вибори також були винятковими. Загалом за виборами спостерігали 227 тис. українських спос-

[1] Статтю створено в рамках стипендії Національного агентства академічних обмінів. Artykuł powstał w ramach stypendium Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej.

терігачів, з яких 106 тис. представляли політичні партії, 93 тис. кандидатів в одномандатних виборчих округах та майже 28 тис. спостерігачів від 163 громадських організацій, яким ЦВК надала статус офіційних спостерігачів у виборчому процесі[1]. Відповідно до чинного у 2019 році Закону «Про народних депутатів України», для того, щоб громадська організація могла офіційно здійснювати спостереження за виборами, вона має бути зареєстрована та мати у своєму статуті положення про діяльність, пов'язану з виборчим процесом, у тому числі спостереження за ним. Не пізніше, ніж за 60 днів до дня голосування вона була зобов'язана звернутися до ЦВК із заявою про реєстрацію[2]. Конкретні спостерігачі реєструвалися окружними виборчими комісіями в округах.

Упродовж 13 років (з 2006 по 2019 рік) кількість організацій громадянського суспільства, які здійснюють спостереження за парламентськими виборами, зросла в 10 разів, а кількість спостерігачів від них (далі – спостерігачі від громадянського суспільства) – більш ніж у 5 разів. Українські академічні дослідження, присвячені останнім, майже виключно стосуються ширшого контексту розвитку українського громадянського суспільства і подаються як один з елементів спостереження за виборами. Слід згадати роботи професора Юрія Опалька[3], Максима Лациби[4] та Вікторії Логачової[5], та інших. За винятком статей та дисертацій професора Дмитра Арабаджиєва[6], в науковому просторі важко знайти окремі позиції, присвячені виключно цій темі. Марно шукати статті, що описують, структуру спостережної місії, її логістику, фінансування або методологію підготовки спостерігачів. Самі громадські організації, за винятком найвідоміших – Комітету виборців України та ОПОРИ – не публікують звітів за підсумками спостережних місій, що значно ускладнює вивчення цього середовища. Українські науковці у своїх працях описують майже виключно правові та концептуальні умови діяльності офіційних спостерігачів. Тут варто згадати експертні дослідження колишнього члена ЦВК,

[1] Центральна виборча комісія, *Вибори Народних Депутатів України 21 липня 2019 року – Аналітичний звіт*, с. 45.

[2] Закон Про вибори народних депутатів України. Документ 4061-VI, ст. 78, ч. 2.

[3] Опалько, Ю. *Організації громадянського суспільства як чинник впливу на виборчий процес*, Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН, Наукові записки. Випуск 50. Київ 2015.

[4] Лациба М. *Громадські організації на виборах*, Український незалежний центр політичних досліджень, 2006.

[5] Логачова В. *Вплив громадського контролю на демократизацію державної влади в Україні під час проведення виборчих кампаній*. Theory and practice of jurisprudence, Київ 2011.

[6] Арабаджиєв Д. *Громадський моніторинг виборчого процесу: концептуальні засади і технології практичного застосування*, Запоріжжя 2014.

професора Юрія Ключковського[1], праці професора Миколи Бучина[2] та професора Івана Панкевича[3]. Рекомендовану типологію громадських спостерігачів запропонував Ваге Саркісян[4]. Отож, в літературі з цього питання аналізу діяльності міжнародних спостерігачів за виборами в Україні приділяється значно більше уваги, ніж внутрішнім українським громадським спостерігачам.

Ключовим елементом дослідження було проведення 12 усних інтерв'ю в лютому 2022 року з керівниками 12 українських громадських організацій, акредитованих Центральною виборчою комісією для проведення офіційного спостереження за парламентськими виборами 2019 року. Дослідницький проект отримав схвалення та фінансування від польського Національного агентства з академічних обмінів. Науковим партнером проекту була кафедра політології Національного Університету «Києво-Могилянська Академія». Протягом дослідження було проведено 8 інтерв'ю під час особистих бесід у Києві, ще 4 інтерв'ю проведено телефоном або онлайн через віддаленість штаб-квартири організації від Києва (Черкаси, Кропивницький, Авдіївка, Дніпро). Респондентами виступили керівники громадських організацій. Багато зусиль було докладено для того, щоб зв'язатися зі значно більшою кількістю організацій, проте, охоплення дослідження можна вважати задовільним, оскільки загальна кількість спостерігачів, які представляли опитані мною організації, склала 14497 , що становить 52 % від усіх офіційних спостерігачів (27 879), які здійснювали моніторинг виборчого процесу. Ця кількість була б ще більшою, якби поїздка автора не була перервана агресією російської федерації проти України. Згідно з методологією, запропонованою професором Янушем Штумським, інтерв'ю, проведені автором, слід класифікувати як відкриті, індивідуальні, частково категоризовані. В якості інструменту була використана анкета[5]. Спочатку вона складалася з понад 30 закритих і відкритих запитань. Вже на перших зустрічах стало зрозуміло, що респонденти не можуть відповісти на низку запитань як кількісного, так і якісного характеру (наприклад, деяким респондентам було важко визначити кількість областей, в яких була пред-

[1] Ключковський Ю., *Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія.* Ваіте, Київ 2018.

[2] Бучин М. *Еволюція демократичних принципів виборів та особливості їхньої реалізації в Україні*, Львів 2016.

[3] Панкевич І. *Становлення інституту офіційних спостерігачів як важливий чинник у розвитку традиції виборності в Україні*, Вісник Львівського університету. Серія юридична, Випуск 61. Київ 2015.

[4] Саркісян В., *Типологія громадського контролю за виборами в сучасному конституційно-правовому вимірі*, Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, Київ 2020.

[5] J. Sztumski, Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo «Śląsk», Katowice 2005, str. 160-162.

ставлена їхня організація), тому кількість запитань була скорочена. У 2023 році автору вдалося провести особисті інтерв'ю з українськими експертами Юрієм Ключковським, Вітою Думанською, Андрієм Мегерою, Сергієм Дубовиком, Олексієм Кошелем, Юрієм Лісовським, Романом Кошовим та Тарасом Радьом.

Хоча дослідження охоплювало широкий спектр діяльності громадських спостерігачів за виборами, у статті представлено аспект їхньої аполітичності. При цьому слід зазначити, що положення, які стосуються незалежності таких суб'єктів, належать лише до сфери так званого «м'якого права», недотримання яких не тягне за собою юридичних санкцій. Насамперед, тут слід згадати такі документи: *Declaration of Global Principles for Nonpartisan Election Observation and Monitoring by Citizen Organizations* («Декларацію глобальних принципів позапартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями») та *Code of Conduct for Non-partisan Citizen Election observers and Monitors* («Кодекс поведінки позапартійних громадських спостерігачів та моніторів»), створений *Global Network of Domestic Election Monitors* (Глобальною мережею національних спостерігачів за виборами), членами якої є громадська мережа ОПОРА та Комітет Виборців України (КВУ). Там аполітичність та неупередженість громадських спостерігачів згадується як фундаментальний аспект їхньої діяльності. Про це йдеться і в навчальних матеріалах для спостерігачів ОПОРИ та КВУ.

Те, що громадські організації є політизованими, відзначили 11 з 12 опитаних респондентів, частково визнаючи політичну залежність свого оточення. Таким чином, це спростовує основне концептуальне припущення щодо аполітичності громадських організацій, які спостерігають за політичними процесами. Слід, однак, зазначити, що положення про незалежність цих суб'єктів діють в рамках м'якого права, недотримання якого не тягне за собою юридичних санкцій. Багато інформації для роздумів дають заяви представників громадських організацій (автор вирішив не вказувати їхні назви). Наводимо окремі висловлювання кількох з них.

Респондент № 1 не приховував, що його організація фактично є молодіжною організацією політичної партії і не співпрацює з іншими спостерігачами на виборчих дільницях, оскільки «дбає лише про інтереси своєї партії». Штаб-квартира організації знаходилася в приміщенні штаб-квартири політичної партії [1].

Респондент № 2 брав участь у проведенні виборчих кампаній для політичних партій широкого спектру української політики. Не приховував, що його організація була «замовною» і здійснювала «контроль» за виборами на користь певного кандидата чи політичної сили. Навіть набір спостерігачів замість нього здій-

[1] Наукове інтерв'ю проведене 7.02.2023 у Києві.

снювали партії-замовники, а він лише проводив навчання. Респондент був свідком тренінгів, на яких «Партія регіонів» навчала спостерігачів, як фальсифікувати вибори і як ці фальсифікації захищати[1].

Респондент № 3, не робив таємниці з того, що своєю діяльністю (організації) вони «спочатку підтримували Кучму, потім Януковича, а з 2004 року – Ющенка». За його словами підготовку перед виборами проводять обласні керівники тієї партії, молодіжним крилом якої є організація. Він зізнався, що «в молодості» сам організовував підвезення виборців і «перевіряв готовність виборців[2]«[3].

Респондентка № 4 явно мала проблеми з розумінням того, що автор мав на увазі спостерігачів від її громадської організації, а не спостерігачів від політичних партій, кандидатів, кореспондентів ЗМІ чи членів виборчих комісій, делегованих політичними силами[4].

Респондент № 5 заявив, що 90% спостерігачів від НГО на виборах «працюють під когось» [5].

ОПОРА у своєму звіті про парламентські вибори 2019 року присвятила шестисторінковий розділ офіційним громадським спостерігачам з аналізом, який ґрунтується на багатьох критеріях. Згідно з ним: лише 95 зі 163 організацій (58%) мали досвід спостереження за виборами, причому значна частина з них – виключно за президентськими виборами того ж року. Решта – 43 громадські організації – були створені того ж року, тобто напередодні виборів. Багато з них мали у своїх назвах назви партій або імена кандидатів. Так, важко вважати незалежними та аполітичними утворення з назвами: «Слуги народу», «За слугу народу», «Слуги народні», «Слуга народний», «Команда ЗЕ». Цікаво, що лише перша з них зареєструвала спостерігачів в округах. Аналогічно, по інший бік політичної сцени були також суб'єкти з назвами «Солідарна молодь», «Солідарна Справа Громад», а також «Батьківщина Молода», «УДАР-Український демократичний альянс за реформи Віталія Кличка», «Воля!», Громадський рух «Українська стратегія». Про полі-

[1] Наукове інтерв'ю проведене 9.02.2023 у Києві.

[2] Йдеться про ганебну практику, коли члени окружної виборчої комісії (зазвичай троє) відвідують квартири виборців у своєму окрузі, щоб оновити реєстр виборців. При цьому вони залишають у поштових скриньках письмове запрошення на вибори. Потім мешканців можуть запитати, чи планують вони взяти участь у виборах. Звісно, можуть почути заяви на кшталт: «Я ніколи не буду голосувати, мені немає за кого голосувати, тому я залишуся вдома, бо вони всі злодії». Це дає сигнал нечесним членам комісії, що за таку людину можна розписатися у виборчому списку, взяти бюлетень і проголосувати замість неї.

[3] Наукове інтерв'ю проведене 9.02.2023 у Києві.

[4] Наукове інтерв'ю проведене 9.02.2023 online.

[5] Наукове інтерв'ю проведене 16.02.2023 у Києві.

тизацію свідчить той факт, що 13 керівників балотувалися за списками політичних партій у багатомандатному окрузі та ще 12 в одномандатних округах[1]. Опитані автором українські експерти з виборчого права відкрито ставлять під сумнів неупередженість організації. Ось їхні відповіді на запитання: Чи українські громадські організації, які спостерігають за виборами є політизованими?

Юрій Ключковський (к. ЦВК): Є лише дві авторитетні та надійні організації – ОПОРА і КВУ. Вони користуються всеукраїнським авторитетом. Значна частина решти – це маріонетки політичних сил.

Віта Думанська (голова Рух ЧЕСНО): Багато з них заполітизовані і погано підготовлені. Вони навіть не знають, що можуть подавати скарги.

Юрій Лісовський (ОПОРА): Я не можу сказати, що ці організації заполітизовані, бо не маю доказів цього. Однак, безперечно, що запровадження мажоритарної системи у 2012 році вплинуло на вибуховий ріст кількості спостерігачів.

Олексій Кошель (голова КВУ): Ми та ОПОРА – не політизовані. З іншими організаціями я знайомий посередньо, хоча припускаю, що дві третини з них є афілійованими з партіями. У своїй роботі я також зустрічався з регіональними організаціями, які ретельно проводили спостереження за нашою методикою.

Сергій Дубовик (заступник голови ЦВК): Частково, в мажоритарній системі кандидати висували свої організації або представників. Збільшення кількості громадських організацій відбулося у 2012 році, коли повернулася мажоритарна складова виборчої системи.

Андрій Мегера (к. ЦВК): Кандидати хочуть мати якомога більше своїх людей у виборчих комісіях. Тому вони дбають про: члена виборчої комісії, спостерігача від партії, безпосередньо від кандидата і просто від громадської організації. Часто також кореспондента ЗМІ.

Суперечки щодо спостереження за виборами також виникали раніше і висвітлювалися в українських ЗМІ. Журналіст-розслідувач Віталій Тараненко з інтернет-порталу «Главком» зазначає зв'язки між організаціями та політиками, які беруть участь у президентській виборчій кампанії 2019 року. Тараненко на конкретних прикладах наводить багато свідчень про зв'язки між світом політики та громадськими організаціями. Нарешті, у своєму резюме Тараненко відносить 6 із представлених організацій до біло-блакитного табору і приблизно стільки ж – до помаранчевого. За словами журналіста, іноді такі організації відкрито підтримують свого справжнього очільника. Нерідко помічники депутатів є керівниками ор-

[1] О. Айвазовська (ред.) Остаточний звіт за результатами спостереження громадської мережі ОПОРА на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року. ОПОРА Київ 2020, с. 140-147.

ганізацій, які їх підтримують, і водночас, очолюють їхні виборчі штаби[1]. Заслуговує на увагу аналітичний матеріал молодого співробітника ОПОРИ Роберта Лоряна. Він детально розкриває тему і у своєму звіті прямо наводить конкретні дані, згідно з якими, під час президентської кампанії, яка передувала парламентській на 3 місяці, 30 організацій були безпосередньо пов'язані з кандидатами. Першість серед них мав Олександр Вілкул – політик від «Партії регіонів», а пізніше – «Опозиційного блоку», який був пов'язаний із 9 (дев'ятьма) громадськими організаціями, а Юлія Тимошенко – лідерка Батьківщини – із 7 (сімома). Багато інших відомих українських політиків, згідно зі звітом, також мали зв'язки з громадськими організаціями. Серед них: Володимир Зеленський, Олег Ляшко, Петро Порошенко, Анатолій Гриценко[2].

Окрім українських спостерігачів, у моніторингу виборчого процесу беруть участь міжнародні спостережні місії. Деякі з їхніх спостерігачів, що представляють різні країни, знаходяться в країні, за якою спостерігають, по півтора місяця (довгострокові спостерігачі). Вони, як правило, вважаються надійними та неупередженими у своїй оцінці виборів, хоча навіть тут трапляються звинувачення у втручанні політиків у звіти, які є узагальненим підсумком демократичного процесу. Найчастіше звіти містять короткі розділи про громадські організації.

Після ознайомлення з підсумковим звітом ODIHR важко скласти враження, що питання громадського спостереження за виборами є першочерговим для цієї організації у плані виборів. У кількох реченнях, з посиланням на підсумки ЦВК, наводяться кількісні дані, такі як кількість зареєстрованих організацій та спостерігачів. Влучно зауважено, що деякі з організацій мають у своїх назвах назви політичних сил, що ставить під сумнів їхню незалежність. Згадується, що деякі з них були створені незадовго до виборів і «були активними лише напередодні виборів». Звіт ODIHR у своїх рекомендаціях, що завершують дослідження, закликає громадські організації припинити зловживати своїм статусом і чітко розмежовувати громадських спостерігачів та політично заанґажованих спостерігачів[3].

У контексті громадського спостереження дослідження ENEMO вражає. Воно присвятило півтори сторінки громадським спостерігачам і наводить багато цінної інформації та оцінок. Згідно з ними: лише 87 зі 163 зареєстрованих організацій зареєстрували своїх спостерігачів в ОВК, що означає, що 76 не відправили

[1] В. Тараненко, *Спостерігачі чи «тітушки»? Другий фронт президентських виборів*, Главком (glavcom.ua) 18.01.2022.

[2] Р. Лорян, *За крок до фейку: громадське спостереження за виборами Президента України*, ОПОРА (www.oporaua.org) 21.02.2022.

[3] ODIHR, Ukraine early parliamentary elections 21 July 2019 Final report, www.osce.org, p. 26-27.

нікого на виборчі дільниці. Аж 105 організацій не мали веб-сайту чи профілю в соціальних мережах на момент виборів. Звіт є єдиним, що закликає українських спостерігачів використовувати надійну методологію підготовки спостерігачів. У ньому також згадуються КВУ та ОПОРА, які були визнані лідерами у проведенні моніторингу в передвиборчий період. Вони – єдині члени європейської мережі ENEMO та глобальної мережі GNDEM, а також підписанти Global Principles for Non-Partisan Observation and Monitoring of Elections by Civil Organizations («Глобальних принципів позапартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями»). Обидві організації також делегували значну кількість спостерігачів[1]. До того ж, ENEMO піднімає питання перетворення українських неурядових організацій на політичні партії, а їхніх керівників – на кандидатів, які одночасно фінансують свої групи. Були наведені приклади партій «Українська стратегія» та «Сила права»[2].

Міжнародна фундація виборчих систем IFES у своєму звіті за підсумками президентських та парламентських виборів, посилаючись на звіт ОПОРИ, зазначає, що багато громадських організацій мали тісні зв'язки з політичними партіями чи кандидатами. Лише 43 організації були зареєстровані в Міністерстві юстиції України. Існує пряме звинувачення в їхньому фінансуванні, що, на думку авторів звіту IFES, потенційно дискваліфікує їхній неполітичний статус. У своїх рекомендаціях IFES закликає надати громадським спостерігачам рівні права з міжнародними спостерігачами, коли йдеться про спостереження за діяльністю ЦВК. Організація також виносить на обговорення запровадження положення, що вимагає існування громадської організації щонайменше один рік до дати виборів, щоб зменшити кількість недобросовісних організацій на виборах[3].

Українські громадські організації, які спостерігали за виборчими процесами в Україні 2019 року, важко вважати незалежними від політиків. Тут варто додати, що польський Комітет захисту демократії під час останніх парламентських виборів відкрито підписав декларацію про підтримку Громадянської коаліції на жовтневих парламентських виборах, хоча і з позаполітичних міркувань. Варто теж мати на увазі, що для більшості українських громадських організацій спостереження за виборчим процесом не є єдиним видом активності, а скоріше лише епізодичною справою. Автор зустрічав організації, яких основна діяльність обертається переважно навколо інших справ, таких як: моніторинг діяльності центральної влади, місцевого самоврядування, допомога хворим та соціально незахище-

[1] ОПОРА (5570), Передові правові ініціативи (3953), Українська стратегія (1897), Комітет виборців україни (1736).

[2] ENEMO Final report – parliamentary elections in Ukraine 2019, p. 42-43.

[3] IFES, Ukraine 2019 Presidential and Parliamentary Elections in Ukraine (ifesukraine.org) p. 24.

ним людям, культурна діяльність, захист довкілля. Переважна більшість з них не мають стабільного фінансування, як ОПОРА чи КВУ, які можуть дозволити собі утримувати штаб-квартиру, команду аналітиків та експертів з виборчого права, які серед іншого, готують звіти спостережних місій. Міжнародна спільнота усвідомлює трансформаційний характер українського громадянського суспільства. На думку деяких українських експертів, способом верифікації фіктивних організації, як офіційних спостерігачів на виборах, могло б стати застосування таких вимог прописаних у виборчому законодавстві, як:

1. Реєстрація щонайменше за рік до виборів;
2. Склад місії, принаймні, наполовину сформований з досвідчених спостерігачів;
3. Діяльність, пов'язана з виборами, як провідний пункт у статуті.

З іншого боку, експертів обнадіює той факт, що теперішні вимоги при реєстрації громадських організацій Центральною виборчою комісією, оцінюють як достатні і не висловлюють бажання їх підвищувати.

Варто вже сьогодні обговорювати роль громадського спостереження в контексті майбутніх парламентських та президентських виборів, які відбуватимуться вже в іншій політичній реальності.

Роман Мудрий
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

До феномена піратських мережевих партій і їхніх виборчих успіхів: на прикладі деяких країн Європи

Вступ й актуалізація проблеми. Протягом останніх десятиліть європейський політичний ландшафт зазнав значних змін зі зростанням нових політичних партій, які виходять за рамки давно традиційних ідеологій і питань[1]. Одним із найбільш яскравих прикладів цього феномену є поява піратських партій – політичних сил, які сфокусовані на питаннях захисту цифрових прав, реформуванні законодавства про інтелектуальну власність і впровадженні прямої демократії[2]. Інакше кажучи, в останні десятиліття на теренах Європи з'явилося нове політичне явище – піратські мережеві партії. Хоча їхнє зародження датується ще початком 2000-х років, саме останнім часом вони досягли доволі помітних успіхів на виборах у низці європейських держав. Цей феномен викликає зацікавлення як серед науковців, так і серед широкої громадськості, оскільки піратські партії виступають за нові ідеї і пропонують свіже бачення політичних процесів у цифрову епоху[3].

Піратські мережеві партії зародилися як рух за свободу інтернету і захист прав користувачів у кіберпросторі. Їхнє виникнення пов'язане з появою файлообмінного сайту «The Pirate Bay» у Швеції в 2003 році і наступним судовим переслідуванням його засновників[4]. Ідейними натхненниками руху стали захисники ідеї «вільного інтернету» та борці проти надмірного захисту авторських прав, які, на їхню думку, обмежували свободу обміну інформацією в інтернеті[5].

[1] Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.

[2] Burkart, P. (2014). Pirate Politics: The New Information Policy Contests. Cambridge, MA: The MIT Press.; Cammaerts, B. (2015). Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost: The Public*, 22(1), 19–36.

[3] Novotný, L., & Šárovec, D. (2021). Contemporary Pirate Parties in the Post-Material Era: Comparing Success Cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 21(1), 29–51.

[4] Lindgren, S., & Linde, J. (2012). The subpolitics of online piracy: A Swedish case study. *Convergence*, 18(2), 143–164.

[5] Novotný, L., & Šárovec, D. (2021). Contemporary Pirate Parties in the Post-Material Era: Comparing Success Cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 21(1), 29–51.

Перша офіційна Піратська партія була зареєстрована у Швеції 1 січня 2006 року. Ця партія виникла як реакція на «репресивну» політику уряду щодо обміну файлами в інтернеті[1]. Пізніше піратські партії почали з'являтися і в інших країнах Європи та світу, зокрема в Німеччині, Австрії, Нідерландах, Іспанії й інших країнах. Так, вже станом на 2019 рік піратські партії існували у понад 25[2], а після 2023 р. – в орієнтовано 30 країнах світу. За іншими даними, від моменту виникнення піратської партії у Швеції протягом кількох років піратські партії виникли в більш, ніж 50 державах світу[3].

Програмні пріоритети піратських партій. Попри національні особливості, програмні пріоритети піратських мережевих партій мають низку спільних ознак. Найважливішими з них є: 1). захист свободи інтернету та цифрових прав людини. Піратські партії виступають проти цензури в інтернеті, надмірного контролю з боку держави та великих компаній, а також за вільний обмін інформацією в мережі[4]; 2) боротьба за прозорість і підзвітність уряду. Одним із ключових гасел піратських партій є «прозора політика» та залучення громадян до прийняття політичних рішень за допомогою цифрових технологій[5]; 3) реформа системи захисту інтелектуальної власності. Піратські партії критикують надмірний захист авторських прав, який, на їхню думку, стримує розвиток творчості й інновацій[6]; 4) захист приватності і безпеки персональних даних. Піратські партії наголошують на необхідності посилення захисту персональних даних користувачів інтернету від стеження та несанкціонованого доступу[7]. В програмовому й практичному розрізі центральними питаннями в ідеології та маніфестах піратських мережевих партій є: реформа законодавства про авторські права й інтелектуальну власність головно з метою легалізації некомерційного обміну

[1] Erlingsson, G. O., & Persson, M. (2011). The Swedish Pirate Party and the 2009 European Election: Protest or issue voting. *Politics*, 31(3), 121–128.

[2] Khutkyy, D. (2019). Pirate Parties: The Social Movements of Electronic Democracy. *Journal of Comparative Politics*, 12(2), 56.

[3] Burkart, P. (2014). Pirate Politics: The New Information Policy Contests. Cambridge, MA: The MIT Press.

[4] Erlingsson, G. O., & Persson, M. (2011). The Swedish Pirate Party and the 2009 European Election: Protest or issue voting. *Politics*, 31(3), 121–128.

[5] Cammaerts, B. (2015). Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost: The Public*, 22(1), 19–36.

[6] Charvát, J. (2015). Pravice nebo levice? Analýza ideologie pirátských stran. *Central European Journal of Politics*, 1(1), 29–39.

[7] Bodó, B. (2015). Piracy Versus Privacy: An Analysis of Values Encoded in the Pirate Browser. *International Journal of Communication*, 9(1), 818–838.

файлами[1]; захист приватності громадян і недоторканності особистих даних, протидія надмірному державному спостереженню[2]; впровадження ідей і принципів прямої демократії, збільшення прозорості діяльності органів влади та ширше залучення громадян до процесу прийняття рішень[3].

Виборчі успіхи піратських партій. Незважаючи на відносно молодий вік, піратські мережеві партії вже досягли певних успіхів на виборах до національних парламентів і Європейського парламенту. З іншого боку, незважаючи на швидке формування і зростання кількості, досягнення піратських партій на виборчій арені були і залишаються дуже нерівномірними. Першою такою партією стала Піратська партія Швеції, яка на виборах до Європарламенту 2009 року здобула один мандат. Згодом до неї приєдналися Піратська партія Німеччини з одним мандатом у 2014 та 2019 роках та Чеська піратська партія з трьома мандатами у 2019 році. На рівні національних парламентів найбільшого успіху в країнах Європи досягла Піратська партія Ісландії, яка в 2013 році вперше отримала представництво з трьома мандатами, а на наступних виборах у 2016 та 2017 роках утримала свої позиції з 10 та 6 мандатами відповідно (при відносно невеликому номінальному складі парламенту)[4]. Чеська піратська партія у 2017 році стала третьою за чисельністю фракцією в нижній палаті парламенту з 22 мандатами. У 2018 році два мандати здобула Піратська партія Люксембургу тощо. Однак у багатьох випадках їхні результати були незначними або партії взагалі не змогли подолати виборчий бар'єр[5].

Разом з цим, попри свою молодість, піратські партії вже зуміли закріпитися в деяких європейських країнах, перетворившись на повноцінних учасників політичного процесу. Це стало можливим завдяки актуальності проблем, які вони порушують,

---

[1] Jaasaari, J., & Hilden, J. (2015). European Pirate Parties and the Politics of Communication. Research Report on the Project Communication Rights in the 2014 European Election Campaign. Helsinki: University of Helsinki.; Zolleis, U., Prokopf, S., & Strauch, F. (2010). Die Piratenpartei. Hype oder Herausforderung fur die deutsche Parteienlandschaft. München: Hanss-Siedel Stiftung.

[2] Burkart, P. (2014). Pirate Politics: The New Information Policy Contests. Cambridge, MA: The MIT Press.; Frederiksson, M. (2015). The pirate party and the politics of communication. *International Journal of Communication*, 9, 909–924.

[3] Cammaerts, B. (2015). Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost: The Public*, 22(1), 19–36.; Zulianello, M. (2018). Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*, 19(3), 282–298.

[4] Jonsson, I. (2016). Economic crisis and real critical junctures – On the decay of the political party system of Iceland. *The Polar Journal*, 6(1), 131–151.

[5] Novotný, L., & Šárovec, D. (2021). Contemporary Pirate Parties in the Post-Material Era: Comparing Success Cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 21(1), 29–51.; Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.

а також невдоволенню частини виборців традиційними партіями і їхньою нездатністю відповідати на виклики сучасності.

Соціологічні аспекти успіху піратських партій. Чинники електорального успіху піратських партій досліджувала низка авторів, зокрема С. Отьєс[1], М. Зуліанелло[2] й інші. Серед ключових передумов їхнього успіху можна відзначити: 1) невдоволення частини виборців традиційними партіями, зокрема молоді, і пошук нових політичних альтернатив; 2) зростання значення постматеріалістичних цінностей, пов'язаних зі свободою, правами людини і захистом навколишнього середовища, що корелює з ідеями піратських мережевих партій; 3) популярність кібер-лібертаріанських поглядів серед частини електорату, особливо молоді; 4) актуалізація проблем цензури в інтернеті, захисту персональних даних й авторських прав на тлі цифрової революції[3].

Разом з тим, питання про те, чи можна вважати піратські партії одновимірними, сфокусованими виключно на «цифровій» проблематиці, залишається дискусійним серед дослідників. Низка авторів[4] розглядають ці партії як прояв ширшого кібер-лібертаріанського проєкту, тоді як інші вчені схиляються до того, щоб визначати їх як вузько спеціалізовані партії однієї проблеми[5]. Це ж, своєю чергою, стосується електорату піратських мережевих партій і того, чим же можна пояснити феномен голосування за піратські партії. З цього приводу два основні пояснення типово пропонуються в літературі[6]. Перше із них пов'язане з політичними поглядами та ставленням виборців до основних програмних позицій піратських партій, зокрема питань приватності і цифрових свобод. Альтернативне пояснення вбачає підтримку піратських мережевих партій як форму протестного голосування, яка спричинена зневірою та недовірою до існуючої політичної системи й еліт.

---

[1] Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.

[2] Zulianello, M. (2018). Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*, 19(3), 282–298.

[3] Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.

[4] Burkart, P. (2014). Pirate Politics: The New Information Policy Contests. Cambridge, MA: The MIT Press.; Demker, M. (2014). Sailing along new cleavages. Understanding the electoral success of the Swedish Pirate Party in the European Parliament Election 2009. *Government and Opposition*, 49(2), 188–206.; Zulianello, M. (2018). Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*, 19(3), 282–298.

[5] Hartleb, F. (2013). Anti-elitist cyber parties. *Journal of Public Affairs*, 13(4), 355–369.; Niedermayer, O. (2010). Erfolgsbedingungen neuer Parteien im Parteiensystem am Beispiel der Piratenpartei Deutschland. *Zeitschrift fur Parlamentsfragen*, 41(4), 838–854.

[6] Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.

Водночас не варто ігнорувати соціологічні ризики, пов'язані з функціонуванням піратських мережевих партій. Зокрема, на думку деяких дослідників, вони можуть посилити кризу представницької демократії та сприяти поширенню популістських настроїв у суспільстві[1]. Окрім того, існують сумніви стосовно їхньої спроможності запропонувати системне бачення державної політики у різних сферах й ефективно керувати державою[2].

Типовий електорат піратських партій. Очевидно, що базовим електоратом піратських партій традиційно вважають протестних виборців віком до 35 років. При цьому, це в основному активні користувачі інтернету, які часто є студентами. Однак значна частина таких виборців не політично активна, тому причиною успіхів піратських партій звично вважають мобілізацію на вибори інформаційно активних молодих людей, які звикло не приходять на виборчі дільниці, оскільки вважають, що їх голос ні на що не впливає[3]. Також деяку частину електорату піратських партій становлять виборці, які значно втомившись чи зневірившись у помірковано-лівих і «зелених» партіях, почали голосувати за «піратів» на виборах різних рівнів. Тому, відповідно, основним чи дуже важливим засобом агітації за піратські партії є саме інтернет. Зокрема, такі політсили активно рекламуються в блогосфері, де навіть з'являються тематичні мережі сайтів про піратські партії, формуються групи підтримки партій у соціальних мережах. Разом із цим, традиційно висока популярність піратських партій в інтернеті трансформується у погані показники на виборах, зокрема через нижче використання інтернету виборцями партій класичних чи матеріалістичних соціополітичних поділів[4].

Крім того, часто популярні для інформаційно активної молоді гасла піратських партій кооптують у свої програми ті таки партії класичних (матеріалістичних) поділів і цінностей, унаслідок чого підтримка перших суттєво скорочується, а підтримка ж других суттєво зростає. Тому виглядає так, що піратські партії дуже часто на практиці стають своєрідними «лобістськими структурами», які не спроможні реалізувати свої цілі політичного (партійно-виборчого) характеру. Це аргументує, що піратські партії (як партії однієї проблеми чи одного інтересу) легко стикаються із ситуацією, коли виборців, які вважають їх (піратських партій) проблеми чи інтереси пріоритетними, не вистачає задля успішного виступу на виборах, або ці виборці вважають більш

[1] Hensel, A., & Klecha, S. (2013). Die Piratenpartei. Havarie eines politischen Projekts? Frankfurt/Main: Otto Brenner Stiftung.

[2] Blumberg, F. (2010). Partei der „digital natives"? Eine Analyse der Genese und Etablierungschancen der Piratenpartei. Berlin: Konrad-Adenauer.

[3] Bartels, H. (2009). Die Piratenpartei. Entstehung, Forderungen und Perspektiven der Bewegung. Contumax Verlag, 53.

[4] Bartels, H. (2009). Die Piratenpartei. Entstehung, Forderungen und Perspektiven der Bewegung. Contumax Verlag, 8–9.

реалістичними схожі ідеї, які озвучені традиційними партіями матеріалістичних чи класичних соціополітичних поділів. І це попри те, що програми "піратів" спочатку виглядали "свіжими" і яскравими на тлі програм традиційних лівих партій, зокрема в середовищі переказу поширених у лівому партійно-політичному спектрі ідей про політику в галузі інтелектуальної власності й авторських правах тощо.

Висновки. З усього цього можна констатувати, що піратські мережеві партії – це й досі відносно нове явище на європейській і світовій партійно-політичній мапі. Їхня поява пов'язана з розвитком інформаційних технологій і зростанням значення проблем та запитів, які пов'язані із свободою інтернету, захистом приватності та авторських прав у цифрову епоху. Незважаючи на свій юний вік, деякі з піратських мережевих партій вже домоглися помітних успіхів на виборах, здобувши представництво в національних парламентах та Європейському парламенті. Серед чинників, які сприяли виборчому успіху цих партій, можна передусім відзначити невдоволення традиційними партіями, актуалізацію постматеріальних проблем, а також зростання популярності ідей кібер-лібертаріанства. Водночас функціонування піратських партій пов'язане з певними ризиками для процесу представницької демократії. Тому їхній вплив на партійно-політичні процеси в Європі і світі потребує подальшого ґрунтовного вивчення й аналізу як з боку науковців, так і експертів та громадськості.

Список використаних джерел:

1. Bartels, H. (2009). Die Piratenpartei. Entstehung, Forderungen und Perspektiven der Bewegung. Contumax Verlag.
2. Blumberg, F. (2010). Partei der „digital natives"? Eine Analyse der Genese und Etablierungschancen der Piratenpartei. Berlin: Konrad-Adenauer.
3. Bodó, B. (2015). Piracy Versus Privacy: An Analysis of Values Encoded in the Pirate Browser. *International Journal of Communication*, 9(1), 818–838.
4. Burkart, P. (2014). Pirate Politics: The New Information Policy Contests. Cambridge, MA: The MIT Press.
5. Cammaerts, B. (2015). Pirates on the liquid shores of liberal democracy: Movement frames of European pirate parties. *Javnost: The Public*, 22(1), 19–36.
6. Charvát, J. (2015). Pravice nebo levice? Analýza ideologie pirátských stran. *Central European Journal of Politics*, 1(1), 29–39.
7. Demker, M. (2014). Sailing along new cleavages. Understanding the electoral success of the Swedish Pirate Party in the European Parliament Election 2009. *Government and Opposition*, 49(2), 188–206.
8. Erlingsson, G. O., & Persson, M. (2011). The Swedish Pirate Party and the 2009 European Election: Protest or issue voting. *Politics*, 31(3), 121–128.

9. Frederiksson, M. (2015). The pirate party and the politics of communication. *International Journal of Communication*, 9, 909–924.
10. Hartleb, F. (2013). Anti-elitist cyber parties. *Journal of Public Affairs*, 13(4), 355–369.
11. Hensel, A., & Klecha, S. (2013). Die Piratenpartei. Havarie eines politischen Projekts? Frankfurt/Main: Otto Brenner Stiftung.
12. Jaasaari, J., & Hilden, J. (2015). European Pirate Parties and the Politics of Communication. Research Report on the Project Communication Rights in the 2014 European Election Campaign. Helsinki: University of Helsinki.
13. Jonsson, I. (2016). Economic crisis and real critical junctures – On the decay of the political party system of Iceland. *The Polar Journal*, 6(1), 131–151.
14. Khutkyy, D. (2019). Pirate Parties: The Social Movements of Electronic Democracy. *Journal of Comparative Politics*, 12(2), 49–68.
15. Lindgren, S., & Linde, J. (2012). The subpolitics of online piracy: A Swedish case study. *Convergence*, 18(2), 143–164.
16. Niedermayer, O. (2010). Erfolgsbedingungen neuer Parteien im Parteiensystem am Beispiel der Piratenpartei Deutschland. *Zeitschrift fur Parlamentsfragen*, 41(4), 838–854.
17. Novotný, L., & Šárovec, D. (2021). Contemporary Pirate Parties in the Post-Material Era: Comparing Success Cases. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 21(1), 29–51.
18. Otjes, S. (2020). All on the Same Boat? Voting for Pirate Parties in Comparative Perspective. *Politics*, 40(1), 38–53.
19. Zolleis, U., Prokopf, S., & Strauch, F. (2010). Die Piratenpartei. Hype oder Herausforderung fur die deutsche Parteienlandschaft. München: Hanss-Siedel Stiftung.
20. Zulianello, M. (2018). Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*, 19(3), 282–298.

Антон Смілевський
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Особливості і вияви впливу міжнародних організацій та акторів на виборчий процес на національному рівні: огляд досліджень і реального стану справ

Вступ. Право громадян обирати власну владу чи навіть уряд закріплене в національному законодавстві та міжнародному праві. Однак протягом останніх десятиліть, зокрема після завершення Другої світової війни, образ виборів як суто внутрішньої справи держави став все більш неточним, оскільки вибори в багатьох країнах набули вираженого, хоч й зовсім недооціненого і не завжди висвітленого міжнародного виміру. Тому, як підкреслюють деякі дослідники, міжнародні чинники впливають не просто на параметри розвитку держави, а навіть на ключові елементи того, як деякі країни організовують і проводять свої вибори[1]. Саме про це, а якщо точніше, то про особливості і вияви впливу міжнародних організацій та акторів на виборчий процес на національному рівні, йдеться у нашому оглядовому дослідженні.

Актуалізація і стан дослідження проблеми. Сьогодні загальновизнано, що глобальна економічна і навіть політична взаємозалежність і комунікації означають, що події в одній країні можуть змінити шанси політичних партій й загалом політичних акторів в інших країнах. Однак вплив міжнародних чинників, організацій і акторів на національні вибори виходить далеко за межі такої визнаної взаємопов'язаності. Міжнародне співтовариство, включно із організаціями з розвитку, міжурядовими і неурядовими організаціями, почало активно й широко втручатися (в доброму чи поганому сенсі) у вибори в різних країнах. Наприклад, у 2010 році Великобританія випустила власну інструкцію про те, як надавати допомогу у проведенні виборів на міжнародному рівні[2]. Така міжнародна залученість (або залученість міжнародних акторів) до виборчих процесів на національному рівні має суперечливу історію, що сягає принаймні середини XIX століття, коли Паризький договір заснував Європейську комісію для спостереження за виборами в Молдові та Валахії[3]. Вже на початку

[1] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.; Kelley, J. (2012b). Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton, NJ: Princeton University Press.
[2] Foreign and Commonwealth Office. (2010). How to note: On electoral assistance (Version 1.0). Department of International Development, London.
[3] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

XX століття США долучалися до виборів у Центральній Америці та Карибському басейні[1]. Після Другої світової війни і Ялтинської декларації 1954 року, яка наголосила на доцільності проведення вільних виборів, «колективний» Захід, але особливо його найвпливовіші країни, почали просувати вибори в низці країн, зокрема в ФРН, Греції, Італії тощо, часто у зв'язку з «Холодною війною»[2].

Враховуючи все і це і подальше розгортання подібних процесів, донедавна точилися палкі дебати щодо доцільності залучення міжнародних акторів до проведення виборів у нових демократіях (і не лише). Деякі вчені попереджали про «оманливість електоралізму»[3] і ризик того, що поспішні зусилля з лібералізації та демократизації можуть спричинити нестабільність і навіть війну[4]. Проте інші вчені стверджували, що бездіяльність в цьому напрямі теж може залишити багато країн під диктатурами, гіршими за ілліберальні демократії[5]. Однак навіть незважаючи на палкі суперечки різних науковців (потрібно відзначити, що їх доволі багато), дослідження впливу залучення міжнародних акторів й організацій на якість національних виборів все ще знаходиться на ранній стадії. Це важливо як з практичної перспективи розуміння «що працює», так і для теорії міжнародного виміру демократизації[6]. Тому наший огляд, зокрема завдячуючи передусім доробкам і статтям таких вчених, як Дж. Келлі[7] та В. Чанд[8], охоплює різні способи залучення міжнародних акторів до національних виборів та пояснює їхню здатність покращувати (але також і погіршувати) якість виборчого процесу.

Роль міжнародних акторів та організацій у національних виборах: загальні рамки. Впродовж останніх десятиліть у політичній теорії і практиці склалось уявлення, що міжнародне спостереження і відтак вплив на національні вибори є невід'ємною частиною процесу демократизації в усьому світі. Зумовлено це тим, що саме через міжнародний вплив відбувається зростаюче визнання вільних і чесних виборів як

[1] Wright, T. (1964). American Support for Free Elections Abroad. Washington, DC: Public Affairs Press.

[2] Zak, M. (1987). Assisting elections in the Third World. *Washington Quarterly*, 10, 175–193.

[3] Karl, T. (1986). Imposing consent? Electoralism versus democratization in El Salvador. In P. Drake & E. Silva (Eds.), *Elections and Democratization in Latin America* (pp. 9–36). San Diego: University of California Center for Iberian and Latin American Studies, p. 34.

[4] Mansfield, E., & Snyder, J. (2005). Electing to Fight. Cambridge, MA: MIT Press.

[5] Carothers, T. (2007). The «sequencing» fallacy. *Journal of Democracy*, 18, 12–27.

[6] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[7] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[8] Chand, V. (1997). Democratization from the outside in: NGO and international efforts to promote open elections. *Third World Quarterly*, 18(3), 543–561.

універсального права людини і ключового елементу демократичного урядування в різних країнах світу[1]. Тому міжнародні актори та організації, залучені до виборів чи хоча би спостереження за виборами, відіграють важливу роль у забезпеченні легітимності виборчого процесу, технічної допомоги, посередництва між різними конкуруючими сторонами електорального процесу та розбудови демократичних інститутів на національному рівні[2]. З цього можна зробити висновок, що вплив акторів й організацій міжнародного рівня на національні виборчі процеси пояснюється тим фактом, що в світі у певний період часу почали зростати підтримка демократії та реальні вияви транзиту до демократії[3]. Тому чимало теоретиків і практиків вважають, що в розвитку нових демократій не буде погана допомога чи навіть тиск усталених і консолідованих демократій, зокрема в рамках питань національних виборів[4].

Непрямий вплив міжнародних акторів та організацій. Дж. Келлі[5] зазначає, шо вплив міжнародного чинника на національні виборчі процеси може бути прямим і непрямим, а також позитивним і негативним. Зокрема, непрямі міжнародні впливи на національні вибори допомагає пояснити колоніальна спадщина та поведінка наслідування, зокрема в контексті географічних особливостей різних типів виборчих систем у світі[6]. Проникнення виборчих інститутів відбувалося чи відбувається через різні механізми у різних регіонах, зокрема шляхом добровільного відтворення успішних виборчих систем у Латинській Америці і Європі, а також значною мірою через колоніальну спадщину переважно в Африці і меншою мірною Азії[7]. Крім того, міжнародна правова система з приводу означення виборчих прав, норм і стандартів теж непрямими чином впливає на вибори. Наприклад, починаючи з 1948 року, низка міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини, закріпила

[1] Chand, V. (1997). Democratization from the outside in: NGO and international efforts to promote open elections. *Third World Quarterly*, 18(3), 543–561.; Franck, T. (1992). The emerging right to democratic governance. *American Journal of International Law*, 86(1), 46–91.

[2] McCoy, J., Garber, L., & Pastor, R. (1993). Pollwatching and peacemaking. In L. Diamond & M. F. Plattner (Eds.), *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

[3] Huntington, S (1989). The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman, OK: University of Oklahoma Press.

[4] Chand, V. (1997). Democratization from the outside in: NGO and international efforts to promote open elections. *Third World Quarterly*, 18(3), 543–561.

[5] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[6] Golder, M. (2005). Democratic electoral systems around the world, 1946–2000. *Electoral Studies*, 24, 103–121., Lijphart, A. (2008). Constitutional choices for new democracies. *Journal of Democracy*, 2, 72–84.

[7] Mozaffar, S. (2002). Patterns of electoral governance in Africa's emerging democracies. *International Political Science Review*, 23, 85–101.

право громадян обирати свій уряд (владу) як основне право, котре пов'язує інші істотні права людини. Надалі ці принципи почали ставати дедалі детальнішими і вбудовуватися в ширшу регіональну мережу договірних стандартів і декларацій, які все більше визначають національні вибори як гарантоване міжнародне право та легітимізують міжнародне забезпечення цього права[1]. Дуже важливо, що таке міжнародне виборче право може впливати на національні вибори, якщо міжнародні суди виносять рішення на підставі інструментів, до яких певна держава приєдналася. Важливо, що більшість країн взяли на себе широкий спектр міжнародних виборчих норм і зобов'язань через численні регіональні та глобальні інструменти[2]. Нарешті, національні актори можуть мобілізуватися навколо цих міжнародних виборчих прав[3].

Прямий вплив міжнародних акторів та організацій. З іншого боку, різноманітні міжнародні актори й організації безпосередньо долучаються до національних виборів. По-перше, різні регіональні організації створили агентства для нагляду і просування прийнятих стандартів у сфері виборів[4]. У цьому випадку йдеться про те, що певні міжнародні актори активно поширюють конкретні виборчі інститути та правила, надаючи правову допомогу і консультації країнам на шляху їхньої трансформації. Така «допомога в сфері верховенства права» значно зросла в 1990-х роках[5] і досі продовжує зростати[6], зокрема з боку таких організацій, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейський Союз і навіть НАТО тощо, які часто консультують з питань конституційних та електоральних змін в тих чи інших країнах. Зокрема, ОБСЄ і Рада Європи залишили помітний слід на виборчих законах

[1] Kelley, J. (2008). Assessing the complex evolution of norms: The rise of international election monitoring. *International Organization*, 62, 221–255.; Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.; Rich, R. (2001). Bringing democracy into international law. *Journal of Democracy*, 12, 20–34.

[2] O'Connell, R. (2010). Realising political equality: The European Court of Human Rights and positive obligations in a democracy. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 61, 263–279.

[3] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.; Simmons, B. (2009). Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics. New York: Cambridge University Press.

[4] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[5] Holmes, S. (1999). Can foreign aid promote the rule of law? *East European Constitutional Review*, 8, 68–74.

[6] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

і загалом законодавстві низки країн, які свого часу перебували на шляху до вступу в ЄС і НАТО[1] або роблять це досі[2].

По-друге, ООН як найбільша міжнародна (не регіональна) організація, теж активізувала різні форми виборчої допомоги, а міжнародні неурядові організації часто створюються для сприяння належному проведенню національних виборів. У цьому випадку переважно йдеться про надання технічної і матеріальної допомоги в проведенні виборів, а також про навчання персоналу виборчих комісій. Важливо і те, що міжнародні спостерігачі відіграють цінну роль у відстеженні якості проведення виборів. Адже міжнародне спостереження за виборами підвищує очікувані витрати на фальсифікації для національних політиків, оскільки збільшує ймовірність викриття порушень, полегшує протести політичної опозиції і підвищує довіру до результатів виборів[3]. Разом із цим, Дж. Келлі зазначає, що спостереження за виборами найбільш ефективне в транзитних суспільствах без жорстких авторитарних режимів чи збройних конфліктів, особливо коли це спостереження здійснюється престижними місіями та організаціями[4].

По-третє, кілька національних агентств із розвитку окремих держав, таких як USAID, теж розвинули підрозділи з виборчих питань, які працюють в інших країнах. Іноді до національних виборів долучаються різні міжнародні донори і фінансові установи. Причому роблять вони це доволі по-різному, оскільки інколи впливають на виборчу систему, правову базу виборів, систему вирішення суперечок, адміністрування виборів, поведінку виборців і політиків тощо[5]. Не виключеним тут є застосування санкцій або політичного тиску на національні уряди тих країн, виборчі результати яких не визнаються міжнародною спільнотою[6]. Функціонально активність міжнародних

[1] Kelley, J. (2012b). Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton, NJ: Princeton University Press, p. 208.

[2] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[3] Hyde, S. (2007). The observer effect in international politics: Evidence from a natural experiment. *World Politics*, 60, 37–63.; Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.; Kelley, J. (2012b). Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton, NJ: Princeton University Press.

[4] Kelley, J. (2012b). Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton, NJ: Princeton University Press, p. 211.

[5] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[6] Elklit, J. (2011). The role of international organizations during electoral crises: Ehe case of Kenya 2007–08. Paper presented at IPSA/ECPR Joint Conference: Whatever Happened to North-South? (São Paulo, Brazil, February 16–19).

акторів відтак різна, оскільки деякі з них націлені на те, щоби подолати відсутність досвіду, а інші – мобілізувати національну політичну участь чи зменшити шахрайство під час виборів. Врешті, чимало інших міжнародних зусиль мають на меті змінити уявлення національних акторів про стан речей через освіту з питань виборчих систем і проведення виборів тощо[1].

Невдачі та ризики впливу міжнародних акторів та організацій. Тим не менше, це не означає, що міжнародний вплив на вибори завжди ефективний і вдалий, адже інколи простежуються негативні і ризикові вияви такого впливу або цей вплив суттєво спотворюється. Вчені неодноразово засвідчували, що є такі країни, зокрема росія[2] або Венесуела, які спеціально намагаються зіпсувати чи підірвати вибори в інших країнах. Безумовно, це відбувається в рамках певних корисливих мотивів таких «підривачів» або ж так званих «чорних лицарів»[3]. Натомість ті країни, яким «підривають» вибори, зазвичай стикаються із додатковими складнощами розвитку демократії[4]. Водночас не лише автократії, але й демократії можуть виступати в ролі «чорних лицарів», як це неодноразово було у випадку США чи Франції[5] тощо. Трапляються й менш очевидні негативні впливи міжнародних акторів і організацій на національні вибори. Зокрема, через технічну допомогу міжнародних організацій окремим країнам, котра може вплинути на фундаментальні практики організації виборів, але без врахування місцевих особливостей[6]. Врешті, бувало і так, що міжнародні спостереження за національними виборами делегітимізували їхні результати чи легітимізували сумнівні результати[7].

---

[1] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[2] Jackson, N. (2010). The role of external factors in advancing non-liberal democratic forms of political rule: A case study of russia's influence on Central Asian regimes. *Contemporary Politics*, 16, 101–118.; Petrov, N., & Ryabov, A. (2006). russia's role in the Orange Revolution. In A. Åslund & M. McFaul (Eds.), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough* (pp. 145–164). Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

[3] Levitsky, S., & Way, L. (2010). Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press.

[4] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[5] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.; Levitsky, S., & Way, L. (2010). Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press.

[6] Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.

[7] Carothers, T. (1997). The observers observed. *Journal of Democracy*, 8, 17–31.; Geisler, G. (1993). Fair? What has fairness got to do with it? Vagaries of election observations and democratic standards. *Journal of Modern African Studies*, 31, 613–637.; Kelley, J. (2009). D minus elections: The politics and norms of international election observation. *International Organization*, 63, 765–787.

Висновки. Загалом у нашій оглядовій розвідці підтверджено, що міжнародні актори й організації неодмінно впливають на національні виборчі процеси. Причому цей вплив може бути як прямим чи непрямим, так і позитивним чи негативним. З одного боку, це підтверджує наукові позиції інших дослідників, які займаються цими проблемами спеціалізовано. З іншого боку, це ставить на дослідницький порядок денний потребу більш деталізованого розгляду різних варіантів міжнародного впливу на національні вибори.

Список використаних джерел:

1. Carothers, T. (1997). The observers observed. *Journal of Democracy*, 8, 17–31.
2. Carothers, T. (2007). The «sequencing» fallacy. *Journal of Democracy*, 18, 12–27.
3. Chand, V. (1997). Democratization from the outside in: NGO and international efforts to promote open elections. *Third World Quarterly*, 18(3), 543–561.
4. Elklit, J. (2011). The role of international organizations during electoral crises: Ehe case of Kenya 2007–08. Paper presented at IPSA/ECPR Joint Conference: Whatever Happened to North-South? (São Paulo, Brazil, February 16–19).
5. Foreign and Commonwealth Office. (2010). How to note: On electoral assistance (Version 1.0). Department of International Development, London.
6. Franck, T. (1992). The emerging right to democratic governance. *American Journal of International Law*, 86(1), 46–91.
7. Geisler, G. (1993). Fair? What has fairness got to do with it? Vagaries of election observations and democratic standards. *Journal of Modern African Studies*, 31, 613–637.
8. Golder, M. (2005). Democratic electoral systems around the world, 1946–2000. *Electoral Studies*, 24, 103–121.
9. Holmes, S. (1999). Can foreign aid promote the rule of law? *East European Constitutional Review*, 8, 68–74.
10. Huntington, S (1989). The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
11. Hyde, S. (2007). The observer effect in international politics: Evidence from a natural experiment. *World Politics*, 60, 37–63.
12. Jackson, N. (2010). The role of external factors in advancing non-liberal democratic forms of political rule: A case study of russia's influence on Central Asian regimes. *Contemporary Politics*, 16, 101–118.
13. Karl, T. (1986). Imposing consent? Electoralism versus democratization in El Salvador. In P. Drake & E. Silva (Eds.), *Elections and Democratization in Latin America* (pp. 9–36). San Diego: University of California Center for Iberian and Latin American Studies.

14. Kelley, J. (2008). Assessing the complex evolution of norms: The rise of international election monitoring. *International Organization*, 62, 221–255.
15. Kelley, J. (2009). D minus elections: The politics and norms of international election observation. *International Organization*, 63, 765–787.
16. Kelley, J. (2012a). International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 203–220.
17. Kelley, J. (2012b). Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton, NJ: Princeton University Press.
18. Levitsky, S., & Way, L. (2010). Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press.
19. Lijphart, A. (2008). Constitutional choices for new democracies. *Journal of Democracy*, 2, 72–84.
20. Mansfield, E., & Snyder, J. (2005). Electing to Fight. Cambridge, MA: MIT Press.
21. McCoy, J., Garber, L., & Pastor, R. (1993). Pollwatching and peacemaking. In L. Diamond & M. F. Plattner (Eds.), *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
22. Mozaffar, S. (2002). Patterns of electoral governance in Africa's emerging democracies. *International Political Science Review*, 23, 85–101.
23. O'Connell, R. (2010). Realising political equality: The European Court of Human Rights and positive obligations in a democracy. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 61, 263–279.
24. Petrov, N., & Ryabov, A. (2006). russia's role in the Orange Revolution. In A. Åslund & M. McFaul (Eds.), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough* (pp. 145–164). Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
25. Rich, R. (2001). Bringing democracy into international law. *Journal of Democracy*, 12, 20–34.
26. Simmons, B. (2009). Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics. New York: Cambridge University Press.
27. Wright, T. (1964). American Support for Free Elections Abroad. Washington, DC: Public Affairs Press.
28. Zak, M. (1987). Assisting elections in the Third World. *Washington Quarterly*, 10, 175–193.

Мар'ян Мота
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

«Big Data», демократія та вибори: перспективи і ризики

Вступ. Епоха цифрових технологій та стрімке зростання обсягів даних, які генеруються людьми, організаціями та пристроями, породжують нові виклики та можливості для політичних процесів і демократичних інститутів. Великі дані (далі – Big Data) – це великі масиви даних, складні та різноманітні за своєю природою, які потребують нових форм обробки для кращого прийняття рішень, вирішення проблем й отримання знань[1]. Аналітика Big Data, яка дозволяє виявляти приховані закономірності й отримувати нові знання з масивів структурованих і неструктурованих даних, все частіше застосовується в політичних та, зокрема, виборчих цілях – для аналізу громадської думки, прогнозування електоральної поведінки, персоналізації повідомлень та цільового впливу на виборців.

З одного боку, Big Data й аналітичні інструменти відкривають нові можливості для залучення громадян до політичних процесів, формування публічної сфери та розвитку електронної демократії. Адже соціальні медіа надають унікальні технологічні засоби для участі громадян у політичних і виборчих комунікаціях[2]. З іншого боку, зростаюче використання Big Data для політичних і особливо виборчих цілей порушує низку питань, пов'язаних з приватністю, маніпулюванням, дезінформацією і навіть підривом принципів демократії.

Стан дослідження проблеми і завдання статті. Проблематика демократії та приватності у контексті застосування Big Data в політиці досліджували багато вчених. Наприклад, Р. Кало[3] розглядає концепцію порушення приватності і можливу шкоду від цього. Інші вчені[4] вивчають проблеми, пов'язані зі збиранням персональних

[1] Sivarajah, U., Kamal, M., Irani, Z., & Weerakkody, V. (2017). Critical analysis of big data challenges and analytical methods. *Journal of Business Research*, 70, 263–286.

[2] Shah, D., Cappella, J., & Neuman, W. (2015). Big data, digital media, and computational social science: Possibilities and perils. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 659(1), 6–13.

[3] Calo, R. (2011). The boundaries of privacy harm. Indiana Law Journal, 86(3).

[4] Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802–5805.; Tene, O., & Polonetsky, J. (2012). Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 11(5), 239–273.

даних та автоматизованим профілюванням. З. Туфекчі[1] та Т. Зарскі[2] аналізують потенційні наслідки мікротаргетингу і персоналізованих повідомлень для політичних та виборчих процесів тощо. Однак у науковій літературі досі бракує комплексних досліджень, які б системно розглядали загрози Big Data для фундаментальних принципів демократії, таких як політична рівність, справедливі вибори та свобода слова тощо. Тому **мета цієї статті** – заповнити цю прогалину шляхом ґрунтовного вивчення можливих довгострокових наслідків застосування технологій Big Data у політичному контексті для інститутів демократії і виборів. Ми розглянемо політичну цінність великих даних та демократичну цінність приватності, проаналізуємо нові види загроз приватності, що виникають внаслідок аналітики Big Data, а також розглянемо, як ці загрози можуть підривати засадничі принципи демократії. Наше дослідження має за своє завдання привернути увагу до необхідності розробки регулятивних механізмів й етичних норм у сфері використання Big Data саме для політичних цілей.

Цифровий політичний ландшафт. Розвиток цифрових технологій і зростання ролі інтернету й соціальних медіа суттєво трансформували політичні комунікації і виборчі кампанії у демократичних країнах. Відбувається професіоналізація політичної комунікації, яка характеризується, зокрема, інтенсивним використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та маркетингових стратегій, запозичених з бізнес-сфери[3]. Дослідники[4] відзначають, що європейські політичні партії та кандидати все більше переймають американську модель «цифрових» виборчих кампаній, використовуючи новітні ІКТ для сегментування електорату і персоналізації повідомлень. Так, під час виборів до Європарламенту 2014 року нові медіа, зокрема соціальні мережі, стали невід'ємною частиною електоральної боротьби[5]. Багато політичних сил у Фінляндії, Іспанії, Великій Британії й інших країнах вже раніше використовували

[1] Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7).

[2] Zarsky, T. (2019). Privacy and Manipulation in the Digital Age. Social Science Research Network, Rochester.

[3] Holtz-Bacha, C. (2002). Professionalization of political communication: The case of the 1998 SPD campaign. *Journal of Political Marketing*, 1(4), 23–37.; Lisi, M. (2013). The professionalization of campaigns in recent democracies: The Portuguese case. *European Journal of Communication*, 28(3), 259–276.; Plasser, F. (2017). Assessing the Americanization of Austrian politics and politicians. In *The Americanization/Westernization of Austria* (pp. 235–254). Routledge.

[4] Anstead, N. (2017). Data-driven campaigning in the 2015 United Kingdom general election. *International Journal of Press/Politics*, 22(3), 294–313.; Cadwalladr, C. (2017). The great British Brexit robbery: How our democracy was hijacked. *Guardian*, 7.

[5] Nulty, P., Theocharis, Y., Popa, S., Parnet, O., & Benoit, K. (2016). Social media and political communication in the 2014 elections to the European Parliament. *Electoral Studies*, 44, 429–444.

і використовують цифрові інструменти для таргетованого впливу на певні цільові групи виборців. Однак у порівнянні зі США, європейські політичні партії й досі мають набагато менший доступ до тих видів даних, які необхідні для таргетингу виборців, а також значно суворіші закони про захист даних. Проте є кілька прикладів професіоналізації кампаній у Європі й інтеграції інтернету у політичну комунікацію[1].

Загалом очевидно, що сьогодні соціальні медіа відіграють особливу роль у цьому процесі, надаючи безпрецедентні можливості для масштабного збору, обробки й аналізу інформації про політичні уподобання, погляди та поведінку користувачів і виборців. Як зазначають Р. Далтон[2], Б. Монро[3] та інші дослідники, аналіз великих масивів даних з соціальних медіа допомагає прогнозувати виборчу поведінку, поширення думок і політичних трендів. Інші вчені[4] вказують, що дані з соціальних медіа особливо цінні для політологів, оскільки вони містять інформацію про погляди людей на політику, їхні джерела інформації, характер асоціацій та стратегічний вибір у конкретних політичних ситуаціях. Однак, навіть незважаючи на зростаюче впровадження цифрових інструментів у політичних і виборчих кампаніях, інституційне ядро політичних прав – право на політичну комунікацію й об'єднання – є життєво важливими частинами повноцінного демократичного політичного режиму[5]. Тому використання Big Data для політичних цілей має враховувати етичні принципи і ризики для демократичних цінностей.

Політична цінність Big Data. Технології Big Data та передові інструменти аналітики дійсно відкривають чималі можливості для політичної і виборчої сфери. По-перше, вони дозволяють здійснювати збір і аналіз величезних масивів інформації про політичні погляди, настрої та виборчу поведінку громадян. Результати такого аналізу можуть стати цінним джерелом для вивчення закономірностей політичних процесів та прогнозування електоральних трендів. Як зазначають Дж. Дженкінс й інші науковці[6], наявність таких даних робить значний внесок у розвиток політичної науки, однак й модифікує або може модифікувати політичний процес. Окрім того, інструменти інтелектуального аналізу даних активно застосовуються в контексті

[1] Anstead, N. (2017). Data-driven campaigning in the 2015 United Kingdom general election. *International Journal of Press/Politics*, 22(3), 294–313.

[2] Dalton, R. (2016). The potential of big data for the cross-national study of political behavior. *International Journal of Sociology*, 46(1), 8–20.

[3] Monroe, B. (2013). The five Vs of big data political science introduction to the virtual issue on big data in political science political analysis. *Political Analysis*, 21(V5), 1–9.

[4] Nagler, J., & Tucker, J. (2015). Drawing inferences and testing theories with big data. *PS: Political Science & Politics*, 48(1), 84–88.

[5] Merkel, W. (2004). Embedded and defective democracies. *Democratization*, 11(5), 33–58.

[6] Jenkins, C., Slomczynski, K., & Dubrow, J. (2016). Political behavior and big data. *International Journal of Sociology*, 46(1), 1–7.

електронної демократії й онлайн-участі громадян. Дані використовуються, зокрема, для аналізу громадської думки, соціальних мереж і підтримки онлайн-участі громадян у політичному і виборчому процесі[1]. Обробка Big Data дозволяє краще зрозуміти запити й очікування електорату, виявити проблемні питання і налагодити відкритий діалог між органами влади та громадянами.

Проте найбільший інтерес для політичних акторів – можливість персоналізації повідомлень за допомогою аналітики Big Data. Як вказують Д. Нікерсон і Т. Роджерс, кампанії потребують точних прогнозів щодо вподобань виборців, їхньої очікуваної поведінки і реакції на агітаційні звернення[2]. Тим паче, що сьогодні доведеними є механізми передбачати політичні орієнтації людей на основі цифрових слідів їхньої онлайн-активності[3]. Приміром, так званий метод Косинські може з точністю аж до 85 відсотків визначати партійну приналежність користувачів лише на підставі їхніх вподобань у соціальній мережі «Facebook»[4]. Ось чому технології мікротаргетингу і персоналізованих повідомлень активно застосовувалися (і продовжують це робити) в низці американських та європейських виборчих кампаній[5]. Адже маючи доступ до Big Data, політичні консультанти можуть ідентифікувати конкретні цільові групи, їхні ключові інтереси і вподобання, а потім адаптувати програми, гасла й агітаційні матеріали під ці групи. Це безумовно допомагає оптимізувати витрати на кампанії та підвищити їхню сумарну ефективність. З іншого боку, персоналізація політичних комунікацій несе низку загроз для демократії, зокрема від поляризації суспільства до прямої маніпуляції свідомістю виборців. А тому успішна реалізація потенціалу Big Data у політичній та електоральній сфері вимагає ретельного збалансування різних чинників і цінностей. Для цього передусім треба розглянути варіативність

[1] Chen, H., Chiang, R., & Storey, V. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 36(4), 1165–1188.

[2] Nickerson, D., & Rogers, T. (2014). Political campaigns and big data. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 51–73.

[3] Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802–5805.; Tene, O., & Polonetsky, J. (2012). Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 11(5), 239–273.

[4] Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802–5805.

[5] Anstead, N. (2017). Data-driven campaigning in the 2015 United Kingdom general election. *International Journal of Press/Politics*, 22(3), 294–313.; Karpf, D.: Karpf, D. (2017). Digital politics after Trump. *Annals of the International Communication Association*, 41(2), 198–207.; Zuiderveen Borgesius, F., et al. (2018). Online Political Microtargeting: Promises and Threats for Democracy. Social Science Research Network, Rochester

впливу інформаційних технологій у рамках ідеї демократичного урядування, а вже потім перейти до роздумів з приводу приватності в умовах демократії.

Технократія, технології та демократичне урядування. Вплив технологічних інновацій на демократичні процеси традиційно розглядається з двох діаметрально протилежних позицій. Прихильники так званого «технологічного оптимізму» типово вбачають у новітніх ІКТ потужний потенціал для розширення громадянської участі, підвищення прозорості та підзвітності органів влади. Зокрема, очікується, що масове поширення інтернету, соціальних медіа і мобільних технологій наблизить політичні інститути до громадян, даючи можливість кожному долучатися до публічних дебатів та висловлювати свою думку. Натомість, представники «песимістичного» погляду попереджали та попереджають про ризики зростання технократії – перетворення політико-адміністративного процесу на закриту сферу вузьких експертів, які керуються формалізованими моделями та алгоритмами, віддаляючись від реальних потреб людей.

За цією логікою, впровадження новітніх технологій у державному управлінні може підірвати засади демократії, обмеживши права та свободи громадян. Такий вплив мабуть найлегше продемонструвати на прикладі створення та поширення концепції електронного урядування (e-governance), у рамках якого вплив технологій на демократичні процеси не є однозначно позитивним чи негативним. Радше він знаходиться у постійній динаміці і залежить від конкретних політико-адміністративних механізмів впровадження інновацій. Тому, як слушно зауважують Дж. Алфорд й інші вчені[1], технології взаємодіють з політичними й адміністративними каналами зв'язку між громадянами і державою, відкриваючи як нові можливості для демократії, так і потенційні виклики, чи не найбільшим з яких є приватність життя громадян. Цю ж думку ще значно раніше висловив навіть Р. Даль, який передбачав, що поширення ІКТ стане рушієм чергової «хвилі» демократизації, надаючи зовсім нові інструменти для підвищення прозорості та залучення громадян до процесів прийняття рішень, а отже посилення їхньої автономії[2]. Проте на практиці ці ж технології відкривають можливості для контролю з боку держави через безпрецедентне збирання й аналітику величезних масивів цифрових даних про вподобання, поведінку і дії громадян. Ось чому, з одного боку, масове охоплення даними і потужна аналітика створюють умови для поширення експертократії – залежності всієї системи публічного управління від вузького кола технократів, які інтерпретують «істину», закодовану в алгоритми. А з іншого боку,

[1] Alford, J., Hartley, J., Yates, S., & Hughes, O. (2017). Into the purple zone: Deconstructing the politics/administration distinction. *The American Review of Public Administration*, 47(7), 752–763.

[2] Dahl, R. A. (1994). A democratic dilemma: System effectiveness versus citizen participation. *Political Science Quarterly*, 109(1), 23–34.

громадяни дійсно отримують додаткові важелі впливу на формування державної політики через вимоги прозорості, хоча й жертвуючи приватністю[1].

Демократична цінність приватності. Захист приватного життя громадян давно вважається однією з фундаментальних засад демократичних політичних режимів. Як зазначає А. Вестін[2], в умовах демократії приватність забезпечує можливості для політичного вираження і критики, політичного вибору, а також свободу від невиправданого поліцейського втручання; вона забезпечує можливості підготовки та обговорення питань «наодинці»; вона дозволяє брати участь у сімейному житті, релігії та інших формах асоціацій. Відтак політичні філософи і теоретики[3] доводять, що право на приватність є необхідною умовою існування автентичного політичного «Я» громадянина та рівноправної публічної дискусії у деліберативній демократії. Приватність створює безпечний простір для вільного формування та вираження політичних поглядів, а також уможливлює незалежність мислення та дій.

Історично концепція приватності пов'язана з ідеєю обмеження державної влади і захистом індивідуальної автономії від надмірного втручання. Як стверджує П. Ріган[4], приватність є критично важливою для підтримки демократії, оскільки вона забезпечує здатність громадян притягувати обрані уряди до відповідальності й обмежувати «розширення» держави. Тому вона є передумовою реалізації низки політичних прав і свобод, зокрема на вираження поглядів, свободи асоціацій та зібрань тощо. Зважаючи на таку роль приватності для демократичних цінностей, розробники політик у багатьох країнах світу, передусім демократичних, доклали значних зусиль для ухвалення законодавства в сфері захисту персональних даних. Сьогодні класичні принципи приватності, такі як обмеження мети збору даних, мінімізація персональних даних, право на вільний доступ та виправлення даних тощо, імплементовані у правові системи більшості демократичних країн[5]. Однак попри зусилля регуляторів, цифрова епоха породжує нові виклики у забезпеченні приватності, змушуючи переосмислити усталені концептуальні підходи. Тим паче,

[1] Ingrams, A. (2019). Big Data and Dahl's Challenge of Democratic Governance. *Review of Policy Research*, 36(3), 357–377.

[2] Westin, A. (1967). Privacy and Freedom. Atheneum, New York, p. 7.

[3] Janssen, M., & van den Hoven, J. (2015). Big and Open Linked Data (BOLD) in government: A challenge to transparency and privacy? *Government Information Quarterly*, 32(4), 363–368.; Voice, P. (2016). Privacy and democracy. *South African Journal of Philosophy*, 35(3), 272–280.

[4] Regan, P. (1995). Legislating Privacy: Technology, Social Values, and Public Policy. University of North Carolina Press, Chapel Hill.

[5] Mulligan, D., Koopman, C., & Doty, N. (2016). Privacy is an essentially contested concept: A multi-dimensional analytic for mapping privacy. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 374(2083), 1–17.

що вчені[1] часто застерігають, що триваюча ерозія приватності несе загрози для демократичних інститутів та процесів, оскільки вона обмежує здатність громадян вільно висловлювати свої думки і контролювати дії влади, в тому числі через вибори.

Нові базові загрози приватності від впливу Big Data. Незважаючи на різні законодавчі зусилля у сфері захисту персональних даних, застосування технологій Big Data для політичних і виборчих цілей створює нові виклики та ризики для права на приватність. Складності у виявленні і кваліфікації порушень приватності, здатність інструментів Big Data виявляти приховані зв'язки і тенденції в масивах різнорідної інформації, а також різноманітність способів отримання й обробки персональних даних ведуть до виникнення нових загроз, часто опосередкованих і непрямих[2]. У цьому контексті одна з найбільш очевидних загроз пов'язана зі спостереженням і стеженням за діяльністю громадян у цифровому середовищі. Інструменти збору та аналізу Big Data активно використовуються державними органами для моніторингу поведінки громадян в інтернеті[3]. Політичні партії та кандидати здатні проводити всеохоплююче відстеження онлайн-активності та цифрових слідів своїх потенційних виборців з метою створення їхніх деталізованих профілів. Персональні дані також можуть виявитися у розпорядженні сторонніх аналітичних компаній, як це сталося у випадку скандалу з «Cambridge Analytica». Врешті-решт, в умовах перманентного цифрового спостереження посилюється ризик самоцензури, обмеження громадянами власних висловлювань і поведінки через страх перед негативними наслідками[4]. Це може послабити демократичний дискурс і свободу слова, які становлять підґрунтя політичного процесу.

Вибори, Big Data та додаткові загрози демократії. З цього можна зробити декілька висновків. По-перше, політичне мікротаргетування й аналітика виборців,

---

[1] Goold, B. (2010). How Much Surveillance is Too Much? Some Thoughts on Surveillance, Democracy, and the Political Value of Privacy. Social Science Research Network, Rochester.; Regan, P. (1995). Legislating Privacy: Technology, Social Values, and Public Policy. University of North Carolina Press, Chapel Hill.

[2] Calo, R. (2011). The boundaries of privacy harm. Indiana Law Journal, 86(3).; Narayanan, A., Huey, J., & Felten, E. (2016). A precautionary approach to big data privacy. In S. Gutwirth, R. Leenes, & P. De Hert (Eds.), *Data Protection on the Move* (LGTS, Vol. 24, pp. 357–385). Springer, Dordrecht.; Solove, D. (2012). Introduction: Privacy self-management and the consent dilemma. *Harvard Law Review*, 126(7), 1880–1903.

[3] Brown, I. (2014). Social media surveillance. In *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society* (pp. 1–7). American Cancer Society.; Nissenbaum, H. (1998). Protecting privacy in an information age: The problem of privacy in public. *Law and Philosophy*, 17(5), 559–596.

[4] Fisher, L. (2004). Guilt by expressive association: Political profiling, surveillance and the privacy of groups. *Arizona Law Review*, 46, 621–675.; Solove, D. (2004). Reconstructing electronic surveillance law. *Georgetown Law Review*, 72, 1701–1747.

на якій воно базується, по суті є формами нагляду. Ми знаємо про те, що нагляд у конвенційній формі шкодить демократичним цінностям[1]. Проте ми знаємо набагато менше про те, як нагляд поширюється внаслідок демократичних практик – діями агентів та організацій, які заохочують нас голосувати (або не голосувати), а це часто є результатом і суттю використання, впливу й аналітики саме Big Data.

По-друге, акцент часто робиться на масштабі даних, а не на обґрунтованих твердженнях про їхню реальну дієвість. Адже різні компанії доволі часто наввипередки кажуть про надзвичайний обсяг персональних даних під їхнім контролем з публічних і комерційних джерел. Однак такі твердження про Big Data підкріплюють більш широкі наративи про гегемонію, а також звеличення розміру й гранулярності баз даних над обґрунтованими твердженнями про їхню ефективність. Тим паче, що це переважно і найчастіше робиться у прив'язці до тенденції «американізації»[2], бо практики аналітики виборців були започатковані і розвинуті в США, де (на відміну від країн Європи) є дуже багато умов для цього – ліберальна система фінансування виборів, безпрецедентний обсяг публічно доступних даних, процвітаюча індустрія передбачувального моделювання та відносна слабкість законів про захист даних[3].

По-третє, баланс між правом на приватність та правом політичних акторів на комунікацію з електоратом вибудовується по-різному в різних юрисдикціях залежно від складної взаємодії різних правових, політичних і культурних чинників[4]. Однак попри це, загальною проблемою сьогодні є те, що регулятори загалом повільно оцінюють різноманітні ризики, пов'язані з виборами на основі даних. Більше того, що зовсім до недавнього часу більшість органів захисту даних не приділяли активної уваги обробці персональних даних виборців у їхніх відповідних країнах[5]. Подібним чином, виборчі регулятори традиційно більше переймаються прозорим й ефективним проведенням виборів (процедурно), питаннями фінансування виборів, аніж проблемами обробки персональних даних виборців. Навіть попри палкі прагнення внести законодавчі зміни, проблеми залишаються, адже вплив індустрії аналітики виборців і цифрових кампаній регулюється правовими рамками, розробленими для технологій іншої епохи, серед виявів яких виборчі закони, що контролюють розповсюдження списків виборців, та

[1] Haggerty, K., & Samatas, M. (Eds). (2010). Surveillance and Democracy. New York: Routledge.

[2] Bennett, C., & Lyon, D. (2019). Data-driven elections: implications and challenges for democratic societies. *Internet Policy Review: Journal on internet regulation*, 8(4), 1–16.

[3] Bennett, C. (2016). Voter databases, micro-targeting and data protection law: Can political parties campaign in Europe as they do in North America? *International Data Privacy Law*, 6(4), 261–275.

[4] Bennett, C. J., & Oduro-Marfo, S. (2019). Privacy, Voter Surveillance, and Democratic Engagement: Challenges for Data Protection Authorities. 2019 International Conference of Data Protection and Privacy Commissioners (ICDPPC), Greater Victoria.

[5] Bennett, C. (2016). Voter databases, micro-targeting and data protection law: Can political parties campaign in Europe as they do in North America? *International Data Privacy Law*, 6(4), 261–275.

закони про захист даних, які донедавна не застосовувались для регулювання збору, використання і поширення персональних даних під час виборчих кампаній[1].

По-четверте, робота з Big Data під час виборів створює проблеми поляризації та впливу на ринок ідей. Ці проблеми легко виражаються в таких питаннях, як: чи не ведуть вибори на основі аналізу даних до посиленої тенденції поширювати повідомлення з «роздільних питань»; чи не сприяє це формуванню своєрідних «фільтрувальних бульбашок», коли окремі особи бачать винятково частину інформації, автоматично згенеровану відповідно до їхніх передбачуваних попередніх інтересів і поведінки; чи відтак це не підсилює партійність і фрагментацію політичного й електорального простору тощо[2]. Виливається це у проблеми на ринку ідей, коли неможливо або складно оперативно спростувати неправдиву рекламу й інформацію під час виборів. А це вже чергова проблема, бо непрозорість значної частини сучасних політичних й електоральних повідомлень блокує передбачувану самокоригувальну перевагу прав на свободу вираження поглядів.

По-п'яте, чимало проблем виникає із приводу впливу Big Data на політичну участь й залученість. Це, приміром, виражається у таких питаннях, як: чи таке точне сегментування зменшує частку виборців, за яку політикам потрібно агітувати і про яку вони потім мають піклуватися після виборів; чи тоді інтереси інших виборців ігноруються або маргіналізуються; загалом чи вибори на основі даних сприяють зниженню політичної участі, оскільки виборці сприймають, що їхніми інтересами маніпулюють політичні та технічні еліти[3].

Все це означає, що сьогодні є дуже багато не просто пересторог, а ризиків з приводу використання Big Data якщо не загалом у політиці й управлінні, то в тих сферах політики і управління, які є змагальними і передбачають здійснення вибору. Тому в цій проблемній сфері все-таки доцільно думати про додаткові регулювання і рамки.

Список використаних джерел:

1. Alford, J., Hartley, J., Yates, S., & Hughes, O. (2017). Into the purple zone: Deconstructing the politics/administration distinction. *The American Review of Public Administration*, 47(7), 752–763.

[1] Bennett, C., & Lyon, D. (2019). Data-driven elections: implications and challenges for democratic societies. *Internet Policy Review: Journal on internet regulation*, 8(4), 1–16.

[2] Bennett, C., & Lyon, D. (2019). Data-driven elections: implications and challenges for democratic societies. *Internet Policy Review: Journal on internet regulation*, 8(4), 1–16.

[3] Bennett, C., & Lyon, D. (2019). Data-driven elections: implications and challenges for democratic societies. *Internet Policy Review: Journal on internet regulation*, 8(4), 1–16.

2. Anstead, N. (2017). Data-driven campaigning in the 2015 United Kingdom general election. *International Journal of Press/Politics*, 22(3), 294–313.
3. Bennett, C. (2016). Voter databases, micro-targeting and data protection law: Can political parties campaign in Europe as they do in North America? *International Data Privacy Law*, 6(4), 261–275.
4. Bennett, C., & Lyon, D. (2019). Data-driven elections: implications and challenges for democratic societies. *Internet Policy Review: Journal on internet regulation*, 8(4), 1–16.
5. Bennett, C. J., & Oduro-Marfo, S. (2019). Privacy, Voter Surveillance, and Democratic Engagement: Challenges for Data Protection Authorities. 2019 International Conference of Data Protection and Privacy Commissioners (ICDPPC), Greater Victoria.
6. Brown, I. (2014). Social media surveillance. In *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society* (pp. 1–7). American Cancer Society.
7. Cadwalladr, C. (2017). The great British Brexit robbery: How our democracy was hijacked. *Guardian*, 7.
8. Calo, R. (2011). The boundaries of privacy harm. Indiana Law Journal, 86(3).
9. Chen, H., Chiang, R., & Storey, V. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 36(4), 1165–1188.
10. Dahl, R. A. (1994). A democratic dilemma: System effectiveness versus citizen participation. *Political Science Quarterly*, 109(1), 23–34.
11. Dalton, R. (2016). The potential of big data for the cross-national study of political behavior. *International Journal of Sociology*, 46(1), 8–20.
12. Fisher, L. (2004). Guilt by expressive association: Political profiling, surveillance and the privacy of groups. *Arizona Law Review*, 46, 621–675.
13. Goold, B. (2010). How Much Surveillance is Too Much? Some Thoughts on Surveillance, Democracy, and the Political Value of Privacy. Social Science Research Network, Rochester.
14. Haggerty, K., & Samatas, M. (Eds). (2010). Surveillance and Democracy. New York: Routledge.
15. Holtz-Bacha, C. (2002). Professionalization of political communication: The case of the 1998 SPD campaign. *Journal of Political Marketing*, 1(4), 23–37.
16. Ingrams, A. (2019). Big Data and Dahl's Challenge of Democratic Governance. *Review of Policy Research*, 36(3), 357–377.
17. Janssen, M., & van den Hoven, J. (2015). Big and Open Linked Data (BOLD) in government: A challenge to transparency and privacy? *Government Information Quarterly*, 32(4), 363–368.
18. Jenkins, C., Slomczynski, K., & Dubrow, J. (2016). Political behavior and big data. *International Journal of Sociology*, 46(1), 1–7.

19. Karpf, D. (2017). Digital politics after Trump. *Annals of the International Communication Association*, 41(2), 198–207.
20. Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802–5805.
21. Lisi, M. (2013). The professionalization of campaigns in recent democracies: The Portuguese case. *European Journal of Communication*, 28(3), 259–276.
22. Merkel, W. (2004). Embedded and defective democracies. *Democratization*, 11(5), 33–58.
23. Monroe, B. (2013). The five Vs of big data political science introduction to the virtual issue on big data in political science political analysis. *Political Analysis*, 21(V5), 1–9.
24. Mulligan, D., Koopman, C., & Doty, N. (2016). Privacy is an essentially contested concept: A multi-dimensional analytic for mapping privacy. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 374(2083), 1–17.
25. Nagler, J., & Tucker, J. (2015). Drawing inferences and testing theories with big data. *PS: Political Science & Politics*, 48(1), 84–88.
26. Narayanan, A., Huey, J., & Felten, E. (2016). A precautionary approach to big data privacy. In S. Gutwirth, R. Leenes, & P. De Hert (Eds.), *Data Protection on the Move* (LGTS, Vol. 24, pp. 357–385). Springer, Dordrecht.
27. Nickerson, D., & Rogers, T. (2014). Political campaigns and big data. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 51–73.
28. Nissenbaum, H. (1998). Protecting privacy in an information age: The problem of privacy in public. *Law and Philosophy*, 17(5), 559–596.
29. Nulty, P., Theocharis, Y., Popa, S., Parnet, O., & Benoit, K. (2016). Social media and political communication in the 2014 elections to the European Parliament. *Electoral Studies*, 44, 429–444.
30. Plasser, F. (2017). Assessing the Americanization of Austrian politics and politicians. In *The Americanization/Westernization of Austria* (pp. 235–254). Routledge.
31. Regan, P. (1995). Legislating Privacy: Technology, Social Values, and Public Policy. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
32. Shah, D., Cappella, J., & Neuman, W. (2015). Big data, digital media, and computational social science: Possibilities and perils. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 659(1), 6–13.
33. Sivarajah, U., Kamal, M., Irani, Z., & Weerakkody, V. (2017). Critical analysis of big data challenges and analytical methods. *Journal of Business Research*, 70, 263–286.

34. Solove, D. (2004). Reconstructing electronic surveillance law. *Georgetown Law Review*, 72, 1701–1747.
35. Solove, D. (2012). Introduction: Privacy self-management and the consent dilemma. *Harvard Law Review*, 126(7), 1880–1903.
36. Tene, O., & Polonetsky, J. (2012). Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 11(5), 239–273.
37. Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7).
38. Voice, P. (2016). Privacy and democracy. *South African Journal of Philosophy*, 35(3), 272–280.
39. Westin, A. (1967). Privacy and Freedom. Atheneum, New York.
40. Zarsky, T. (2019). Privacy and Manipulation in the Digital Age. Social Science Research Network, Rochester.
41. Zuiderveen Borgesius, F., et al. (2018). Online Political Microtargeting: Promises and Threats for Democracy. Social Science Research Network, Rochester.

Андрій Панарін
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Особливості виборчої комунікації в умовах інформаційного суспільства: на прикладі виборчої кампанії 2019 року в Україні

Сучасне суспільство більше залежить від поширення інформації, ніж усі попередні. Стан сучасного суспільного простору, його динаміка багато в чому визначаються технологічним мультимедійним середовищем. Більшість сучасних авторів, які тим чи іншим чином досліджують зміни, які привносять технології в наше життя, відзначають, що ріст нагромадженого знання та інформації у XX та XXI ст. має експоненційний характер. Поступово дослідження цих змін науковці оформили в концепцію інформаційного суспільства, яка на сьогодні поширена у світі і активно обговорюється на рівні влади та суспільства.

За останнє десятиліття інформаційно-комунікаційні технології, як ключовий елемент інформаційного суспільства, викликали серйозні зміни в способі життя, які включають «телекомунікаційну» залежність і в ділових, і в особистих взаємовідносинах, використання «всесвітньої павутини» як провідного інформаційно-комунікаційного ресурсу-інструменту як наслідок, перетворення комп'ютерних мережевих технологій в фундаментальний компонент буденної культури. А спорідненість форм інформаційного суспільства визначається його технологічною основою, тобто інформаційно-комунікаційними технологіями. Таким чином, становлення та розвиток форм інформаційного суспільства відбувається у певному просторі, чия архітектоніка фундується комп'ютером як наріжним каменем, навколо якого сформовано структуру інших технологічних елементів політичного та соціокультурного комунікаційних процесів, таких як електронні мережі, супутникові системи, телевізійні, радіо- та телефонні мережі.

Необхідно відзначити, що, коли ведеться мова про феномен інформаційного суспільства, поки що маємо справу більшою мірою з умоглядною концепцією чи ідеологемою. Незважаючи на високий рівень проникнення інформаційних технологій у повсякденний спосіб життя у деяких країнах, не можна стверджувати, що на Землі існують держави, які можна кваліфікувати як інформаційні з погляду їх базових економічних, соціальних і культурних характеристик. Але реалізація цієї ідеологеми відбувається досить швидкими темпами, і активне мисленнєве моделювання інформаційного суспільства грає в цьому процесі не

останню роль. У статті поняття «інформаційне суспільство» використовується для позначення сучасної технотронної культурної специфіки, яка, з одного боку, полягає в масованій інформатизації всіх сторін життя, а з іншого боку, в тотальній інформізації суспільства, що, сутнісно, є «вбудовуванням» в індивідуальну та суспільну свідомість розуміння та прийняття того, що інформація визначає всі без винятку аспекти особистого та соціального життя індивіда. Інформатизація як процес технологізації життя має високий дегуманізуючий і посткультурний потенціал.

Інтерес до інформаційного суспільства вперше виник у зв'язку з дослідженням економічних змін, які викликали проблемами, пов'язані з обробкою потоків інформації, у суперіндустріальному суспільстві споживання. Одним із перших авторів, які заклали основи концепції інформаційного суспільства, був економіст Ф. Маклап, який опублікував у 1962 р. роботу «Виробництво та розподіл знання у США»[6]. Як економіста його цікавили проблеми, пов'язані з конкуренцією у демократичному суспільстві та, зокрема, проблема формальних обмежень конкуренції, таких як, наприклад, патентна система. У 1969 р. П. Дракер публікує роботу «Епоха дискретності»,[4] одна з глав якої присвячена «суспільству знання» і базується на даних Ф. Маклапа. В основу розуміння інформаційного суспільства П. Дракер поклав економічний показник: він стверджував, що до середини 70-х років. XX ст. сектор економіки, заснований на знаннях, буде становити половину всього внутрішнього національного продукту. У 1973 р. вийшла робота Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство», центральною ідеєю якої було те, що в постіндустріальному суспільстві основними видами діяльності стають виробництво знання, інформації та планування.[3] Незважаючи на те, що концепція інформаційного суспільства та її окремі аспекти (економічні, політичні, соціальні, психологічні) досить різнонаправлено досліджені в сучасній науковій літературі, прослідковується нечіткість стосовно ознак, які відрізняють інформаційне суспільства від інших типів. В цій статті висунута гіпотеза про те, що в рамках інформаційного суспільства створена можливість для відчуження в людини соціальних (контроль над суспільною поведінкою груп та індивідів) та духовних (поняття, образи, уявлення, цінності, цілепокладання) факторів виробництва. Головним об'єктом присвоєння в інформаційному суспільстві є не речові фактори виробництва (капітал), а соціальні та духовні, які присвоюються, як правило, разом.

У світі духовна сфера все ще виступає переважно як невиробничий фактор – цінності, культура, мораль (в тому числі релігійна), ідентичність. Перетворення всього цього на об'єкт відчуження, присвоєння в новому інформаційному суспільстві вимагає попередньої трансформації/модифікації цінностей – як традиційних, так і цінностей модерну, який за кілька століть теж став традицією. По суті це означає трансформацію/модифікацію людини, обнулення старих цінностей і

нав'язування нових, які можуть перетворити людину на об'єкт присвоєння. Ті цінності та ідентичності, які нині існують, не просто не підходять в якості в об'єкта присвоєння інформаційного суспільства, але і протистоять йому, блокуючи процес перетворення нематеріального в об'єкт виробничих відносин. Тому нинішня боротьба за цінності, норми та ідентичності Традиції та Модерну є не що інше як соціальна, класова боротьба з приводу таких об'єктів, які не є зовнішніми стосовно людини, а представляють саму людину як персоніфікатора волі, ідентичностей та соціальних зав'язків. Акценти на права різних, насамперед сексуальних, меншин, на зміну статевої, расово-етнічної, національної, культурно-релігійної, історичної ідентичності, сімейних норм (відносини «чоловік – дружина», «батьки – діти»), «флюїдний ґендер», використання толерантності (яка в сутнісному значенні слова є патологічною нездатністю системи протистояти шкідливому або смертоносному впливу на неї) – все це засоби становлення інформаційного суспільства, як нового типу виробничих відносин, де відчужується людина в її цілісності.

У цій роботі робиться спроба політологічного аналізу інформаційного суспільства з позицій нових умов та можливостей виборчої комунікації. Аналіз цього має важливе значення, оскільки процес формування інформаційного суспільства як стадії розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням та зміною ролі інформації та знань та механізмів їх поширення в житті суспільства, сутнісно зачіпає світоглядну та аксіологічну складові життя суспільства, що призводить до трансформацій ментальних структур. Все це відбувається на, умовно трьох рівнях: тактичний – це інформаційний; оперативний – когнітивний (моделювання мислення); стратегічний – світоглядний (ментальний) має еволюційний і, багато в чому, незворотний характер, спрямований на стирання і перезавантаження світогляду і цілепокладання суспільства. Власне такі тенденції не можуть не викликати тривоги, оскільки масовий доступ до інформаційних ресурсів при умови цілеспрямованої організації комунікації перетворює людину в практично ідеальний об'єкт для прихованого управління. Подібні перетворення призвели до відчутного розширення особистісного простору людини, з однієї сторони, і ще більше інтенсивної її інтеграції в людські спільноти, з іншої. Начебто в особистості з'явилася свобода вибору індивідуальної життєвої траєкторії на основі доступу до інформаційних ресурсів, проте, якщо людина не має критичного мислення і вибирає свій варіант тільки з запропонованих сценаріїв, вона неминуче стає об'єктом маніпуляції і поступово перетворюється на залежну від суб'єкта інформації.

Масова інформаційна експансія веде до своєрідної універсалізації духовного життя,– кожна людина споживає ту саму інформацію, що й інші: у різних куточках країни люди дивляться одні і ті ж політичні шоу, чують однакові рекламні

слогани, дивляться однакові серіали. Можна припустити, що при цьому формується подібний тип оцінки певних об'єктів та відносин, подібні установки поведінки в певних ситуаціях. Виникає парадоксальна ситуація: універсальна свідомість, зміст якої формується під впливом різноманітних інформаційних каналів, зрештою стає уніфікованою, стандартною. Зазначений процес викликає деяку розгубленість суспільства перед агресивним наступом інформаційного середовища. Певною мірою пов'язано це з тими істотними трансформаціями, які відбуваються у масовій свідомості.

З одного боку, вибір інформаційних продуктів та послуг багатий як ніколи. Кожен може формувати власне інформаційне «оточення» за своїм смаком та запитами. Цьому сприяє зростання кількості телевізійних каналів, альтернативних джерел інформації та економічна доступність продуктів розважальної індустрії для мас людей. З іншого боку, як зазначалося, відбувається помітна уніфікація масової свідомості, обумовлена глобальним інформаційним впливом, в рамках якого йде масова пропаганда певного життя: формуються однакові зразки організації соціально-політичного, економічного та побутового простору, манер поведінки, краси, у різних країнах рекламуються одні й самі групи товарів. Парадоксом духовного життя інформаційного суспільства, яке формується на наших очах, є яскраво виражена індивідуалізація духовно-інформаційного впливу при масовості змістовної спрямованості цього впливу і масовості отримуваного духовного результату. Слід зазначити, що наповнення свідомості кожного споживача інформації відбувається не хаотично (як може здатися), а, як правило, здійснюється в процесі інформаційного впливу, який готує людину до життя в суспільстві, тобто має певні соціальні цілі. Отже, стандартизація свідомості як потреба соціального управління реалізується як на індивідуальному, так і на соціальному рівні.

Інформаційні технології в суспільстві перетворилися на сильний засіб соціалізації особистості. По різних інформаційних каналах, які замінюють вплив сім'ї, школи, оточення друзів, людина отримує уявлення про зразки схвалюваної поведінки, про принципи взаємодії з іншими людьми тощо. Цей процес закономірний і неминучий. Важливу роль тут грають прийоми так званого «підсвідомого впливу», коли у формі невибагливих, «безпроблемних» розваг здійснюється впровадження у свідомість психологічно розслабленої людини певних ідей, установок, стереотипів поведінки.

Стандартизація свідомості в інформаційному суспільстві здійснюється у трьох основних галузях: поведінковій, когнітивній, аксіологічній. Поведінкові стандарти інтеріоризуються як рольові набори, що зумовлюють виконання певних функцій у суспільстві, виконання ролей батька, дружини, друга, ділового партнера, президента тощо. Споживач інформації входить в уявний світ і виконує або спостерігає у цьому віртуальному світі віртуальні ролі та способи поведінки, які

набувають характеру загальнозначимих способів вирішення проблем у реальному житті. Не можна сказати, що ці способи поведінки та виконувані ролі завжди мають негативний характер, але, безсумнівно одне – дедалі чіткіше проявляється лінія прагматизму на вироблення певних вірувань, система яких допомагає долати сумніви. Зрештою, свідомість втрачає здатність до самостійної аналітичної діяльності, здатність до відповідальності за певну «реакцію на стимул».

У когнітивній галузі стандартизація здійснюється переважно лише на рівні повсякденної свідомості, у процесі закріплення життєвих стереотипів. В інформаційному суспільстві ці стереотипи формуються шляхом широкого розповсюдження засобами масової інформації знань про способи вирішення життєвих, суспільних та політичних проблем. Пропоновані рішення цих проблем приймаються як схвалені суспільством норми поведінки, що перетворює їх на регулятор поведінки особистості в реальній життєвій аналогічній ситуації.

Соціально-стабілізуюча функція стандартизованої свідомості найбільш очевидна в аксіологічній сфері. У свідомості інформаційного суспільства через систему інформаційних каналів різних змістовних напрямів закріплюються принципи конформізму, толерантності – принципи, які сприяють утвердженню соціального світу та інтеграції різнорідних соціальних сил. Ці принципи, набуваючи характеру загальнозначимості, стають ціннісними регуляторами індивідуальної свідомості. Виникає проблема динаміки та змістової наповненості цих регуляторів, їх співвіднесеності з певними соціальними умовами, певною соціальною ситуацією, оскільки в періоди соціальних конфліктів та потрясінь свідомість, орієнтована на толерантність та конформізм, нерідко деформується, насилу сприймає нові соціальні ідеали. Стандартизація свідомості в інформаційному суспільстві може розглядатися як необхідний механізм управління, оскільки надмірна кількість інформації, переважання віртуальності над реальністю створює ілюзію відірваності від соціуму, реальних соціальних норм і правил. Після виходу з віртуального світу на поле соціальної реальності, людина має бути впевнена, що норми та правила цієї реальності не відрізняються від тих, за якими діяли персонажі інформаційного простору.

Ці речі відображені в діяльності «1+1 media group» та студії «Квартал-95» у створенні серіалу «Слуга народу» з якого і виріс в свідомості середньостатистичного українця кандидат В. Зеленський і сформували образ простого президента з народу, який зможе керувати державою без впливу олігархів. Поява серіалу підготувала народ за кілька років до подібного ходу. І перед президентською гонкою вийшов новий фільм в якості продовження минулих частин «Слуги народу», що зробив додатковий піар для В. Зеленського через рекламу нової кінострічки.[2]

Віра в інше і краще майбутнє України завдяки телесеріалу «Слуга народу» не просто сформувала інший, відірваний від реальності і стереотипізований об-

раз «політика з народу», але й породила необхідність у науковому дискурсі і практиці ведення передвиборчих кампаній дивитися по-новому на самі технології, оскільки стало очевидно, що вміле використання соціальних медіа як інструментів політичного маніпулювання дозволяє проникати у «голову людини» і впливати на когнітивні процеси. Слоган про те, що «кожен з нас є президентом» підсилював уяву некритичної маси населення, якій дали можливість повірити, що політиком може стати абсолютно будь-яка людина, без відповідної освіти, статусу та досвіду державного управління.

Сценарій виборів та зміни влади у серіалі «Слуга народу» вибудували навколо захоплюючого сюжету з інтригами, несподіваними поворотами та відкритим кінцем. Сюжет буквально втягував глядачів у свою орбіту, розмивав кордон між сценою та залом для глядачів і запрошував до співучасті. За допомогою цього сценарію вдалося звести майбутню президентську кампанію, в якій брало участь понад сорок претендентів, до простої дилеми для виборців: «Ти за чи проти В. Зеленського?» (Одна із варіацій формулювання цього питання: «Якщо ти проти розвалу країни, то голосуй за Зеленського»).

Що ж до образу Голобородько-Зеленського, його теж вдалося звести до формули: «Я з народом – проти старої системи». В. Зеленський зробив нації унікальну пропозицію: змінити у легітимній формі не лише всю владну машину та владні еліти, а й саму форму держави, яка дісталася йому від радянського часу. Він запропонував демонтувати старий формат держави та заснувати нову – з іншою системою влади, з новою адміністративною структурою, новою конституцією, новими містами та засобами сполучення.

Серіал допоміг висловити запит суспільства на розкриття правопорушень та злочинів попередньої влади та винесення її представникам покарань. Основний наказ виборців інтерпретувався у сценарії так: «Зло має бути назване, винуватців відлучено від влади та покарано». В. Зеленський та його команда взяли на себе місію санації влади. Сценарій сформулював основну метафору майбутніх виборів: президент країни – «слуга народу», тобто проголосив відповідальність обраних осіб перед країною та виборцями. Команда Зеленського і в серіалі, і в процесі виборчої кампанії виставляла себе як безкорисливих героїв-романтиків. Іншою метафорою цієї команди стала заставка до серіалу: молодий, кволий хлопець намагається підтягнутися на турніку, який від епізоду до епізоду робить нові спроби і не відступається від своєї мети. Ця заставка говорить про готовність команди продовжувати свою місію до успішного кінця.

У сценарії владні еліти представлені чотирма олігархами, ляльководами парламенту, ЗМІ, а через них – і народу. Саме вони намагалися перехопити ініціативу у Голобородька та нав'язати йому свою волю. Олігархи виступають у ролі політтехнологів, які конкуруючи один з одним вирішують долю народу, маніпу-

люючи своїми фігурами у Верховній Раді, організовують черговий Майдан чи радикальні рухи, приводять до влади чи зміщують з неї.

У серіалі майже ніяк не прописані роль і волевиявлення того народу, якому Голобородько прийшов служити. Єдиним повноцінним представником народу у фільмі є батько президента, голова якого «промита/зазомбована» телевізором. Невипадково, коли Голобородько ув'язнюють, народ з'являється лише у вигляді маріонеток олігархів – радикальних націоналістів. Вони ж заходять до Ради, щоб навести там «остаточний порядок».

Автори «Кварталу» чудово розуміли, що корупцією та зрадою національних інтересів заражений не лише парламент, але тією чи іншою мірою вся країна, що новації та управлінські сигнали з адміністрації майбутнього президента ув'язнуть в корумпованому та криміногенному середовищі.

Сценарій серіалу побудував свою антитезу гаслам П. Порошенка. Гасло тодішнього президента «Армія. Мова. Віра» значна частина народу зрозуміла (не без допомоги авторів студії «Кварталу-95») як гасло на захист закритої, авторитарної системи: «Кров за кров. Чужим по мові і вірі немає місця в Україні». Натомість серіал запропонував зовсім інші цінності, як підґрунтя для об'єднання: гідність, прозорість та відкритість політики, громадянські свободи, відповідальність влади перед народом, готовність відстоювати незалежність та цілісність країни. В. Зеленський відмовився ділити своїх громадян за вірою, мовою, територіальною та культурною приналежністю, як це робив його попередник.

Розуміючи, що майбутньому президенту буде потрібна підтримка найбільш освіченої, патріотично налаштованої та діяльнісної частини народу (хоча варто зазначити, що такою і називали і вважали себе прихильники не лише В. Зеленського), студія «Квартал-95» зробив її головним адресатом та співрозмовником у вечірніх шоу. Саме в їхньому середовищі формувалася громадська думка не лише з приводу владних еліт, їх рішень та вчинків, а й щодо корумпованості та подвійної моралі «простих» людей.

Деякі експерти заявляли, що в шоу студії «Кварталу-95» не було нічого особливо оригінального, нічого такого, чого б вони не чули «від таксистів». Насправді така думка і є найвищою оцінкою політтехнологічної якості сценаріїв. Це не сценаристи повторювали слова таксистів, все було навпаки. Автори студії «Кварталу-95» роками висміювали егоїзм, користолюбство та лицемірство у всіх верствах населення, саме на цих шоу (разом з іншими джерелами інформації та думок) складалася суспільна думка, а вже потім ці оцінки та думки повторювалися «таксистами».

У серіалі використовуються прості асоціативні схеми і їх дія посилюється тим, що у середньостатистичної людини є краще розвинене власне образне мислення. У прийнятті рішень евристики є достатньо корисними, але деколи дають

збій і тягнуть за собою серйозні та систематичні помилки. Д. Канеман до таких відносить ілюзію валідності, суть якої, перефразовуючи вченого, полягає в тому, що при створені прогнозу люди роблять висновок, що людина є президентом, якщо її опис відповідає стереотипу образу президента, навіть якщо ця відповідність є мізерною, ненадійною чи застарілою. Також Д. Канеман акцентує увагу на тому, що люди при оцінці імовірності невизначеної події, до числа яких можна віднести результат передвиборчої кампанії, покладаються на обмежену кількість евристичних принципів, які перетворюють складні завдання оцінки ймовірності та прогнозу до більш простих операцій судження.[1] Завдяки техніці асоціацій споживачів медійного продукту спонукають повірити, що персона, яка в серіалі грає роль хорошого хлопця з народу, який відмовляється від президентських привілеїв на користь народу, буде так само себе поводити і у реальному житті. І наповнений медійний продукт «правильними» образами та символами людина починає сприймати як істинні.

Команда В. Зеленського вперше в історії українських виборів успішно використала розважальний контент, в тому числі кінострічку та серіал, в електоральних цілях. Зображення українських реалій, найбільш непригляднних сторін політичної системи та імовірних шляхів виправлення ситуації в зрозумілій для будь-якого українця формі, сформували надію в значної частини електорату стосовно якісних змін в Україні. Власне вдале «конструювання потрібних тем за допомогою символічних засобів»[5] допомогло серіальний образ простого вчителя історії Василя Голобородька, який став президентом, закріпити за самим В. Зеленським.

Список використаних джерел:

1. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Прийняття рішень у невизначеності: Правила і упередження. Харків: Видавництво Інститут прикладної психології «Гуманітарний Центр». 2005. 632 с.
2. Пекар В. Феномен Зеленського [Електронний ресурс] / Валерій Пекар. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://telegra.ph/Fenomen-Zelenskogo-04-03.
3. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting.- N.Y., 1976. P. 483.
4. Drucker, P. The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society. – N.Y., 1969.
5. Hall S. Encoding & Decoding in the Television Discourse. Birmingham, 1973. P. 3.
6. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States / F. Machlup. – Princeton: Princeton University Press, 1962. – 416 p.

Наталія Дукач
аспірантка кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Представництво кримськотатарського корінного народу у політичних партіях України: на прикладі парламентських виборів 2019 року та місцевих виборів 2020 року

Сьогодні вибори вважаються одним із основних інститутів забезпечення демократії та дотримання принципу плюралізму в суспільстві. З відновленням незалежності вибори в Україні стали невід'ємним елементом політичного життя, формування органів влади та місцевого самоврядування. Впродовж усіх виборчих кампаній, які відбулися починаючи з 1991 року, в українському соціумі з'являлись нові політичні сили, які ставали суб'єктами виборчих процесів. Так, станом на 2021 рік згідно з інформацією Міністерства юстиції в Україні зареєстровано 365 політичних партій [3]. Формально така цифра може свідчити про високий рівень плюралізму в суспільстві та високий рівень представництва інтересів різних груп населення через можливості, які відкриває участь у політичних партіях. Проте, як свідчить практика, більша частина цих партій існують «на папері» або ж не ведуть свою пряму діяльність. У зв'язку із чим постає питання репрезентативності інтересів різних груп українського населення у політичних силах України та їх програмах на практичному рівні.

Із початком російсько-української війни 2014 року в українському суспільно-політичному та науковому просторі по-новому постало питання захисту прав та інтересів кримських татар, як корінного народу Криму. Помітною стала активізація політичної участі самих кримських татар у політичних процесах України, починаючи з спротиву російським окупантам та участі у виборчих процесах 2014 року. В зв'язку із чим актуальним є аналіз сучасного представництва кримськотатарського корінного народу у політичних партіях України на прикладі останніх виборів, а саме позачергових виборів до Верховної Ради України 2019 року та чергових місцевих виборів 2020 року.

У 2019 році позачергові вибори до Верховної ради проводились у своєрідній політичній напрузі. Нещодавно було обрано нового Президента України Володимира Зеленського, який одним з перших своїх рішень вирішив розпустити 8 скликання Верховної Ради. Це рішення викликало багато негативу, проте неочікуваним його було важко назвати. Так, позачергові вибури було призначено на липень 2019 року. Проводились вибори згідно з Законом України «Про вибори на-

родних депутатів України» [8]. Відповідно до Закону, було встановлено прохідний бар'єр для партій у 5% за змішану виборчу систему: 225 депутатів обирались по загальнодержавному багатомандатному окрузі за виборчими списками від політичних партій, 199 депутатів обирались на мажоритарних одномандатних округах (через те, що решта 26 мажоритарних округів розташовані на тимчасово окупованій території) [6].

По загальнодержавному багатомандатному окрузі взяли участь в виборах 22 політичні партії, серед яких були ПП «Слуга Народу», ПП «Європейська Солідарність», «Опозиційна платформа – за життя», ВО «Батьківщина», ПП «Сила і честь», ПП «Голос» та інші[10]. На мажоритарних одномандатних округах взяли участь 52 політичні партії, серед яких зазначені вище та такі як ВО «Свобода», ПП «Голос», ПП «Єдиний Центр», ПП «Біла Церква разом». Всього було зареєстровано 5 984 кандидати, з яких 2 764 висунуті партійними списками, 1 447 – висунуті партіями в одномандатних округах та 1 773 самовисуванці. За даними ОПОРИ, на позачергових парламентських виборах балотувалися 307 народних депутатів: 115 парламентарів висувались у загальнодержавному окрузі й 192 нардепи в одномандатних округах (149 з них у порядку самовисування) [10].

У списках політичних партій кримські татари були розміщені таким чином:

– від «Європейської Солідарності» – Мустафа Джемілєв і Ахтем Чийгоз;

- від «Голосу» – Рустем Умеров – сьогоднішній Міністр оборони та голова ГО «КримSOS» Таміла Ташева;

- від «Сили і честі» – Рефат Чубаров;

- від «Української Стратегії Гройсмана» – тодішня перша заступниця міністра інформаційної політики Еміне Джапарова;

- від «Слуги Народу» балотувався член Меджлісу Гаяна Юксель [7].

Таким чином, всього по партійних списках було висунуто 7 кримських татар від 5 різних політичних сил. Двоє з кандидатів були чинними депутатами 8 скликання – Мустафа Джемілєв та Рефат Чубаров (БПП «Солідарність»). Згідно з проаналізованими даними, за одномандатними округами кримські татари не висувались [10].

Коментуючи таке висування корінного народу одразу від декількох політичних сил, у своєму відеозверненні під час виборчої кампанії голова Меджлісу Рефат Чубаров зазначав: «Низка проєвропейських, проукраїнських партій вирішили включити у свої виборчі списки представників кримськотатарського народу…Присутність кримських татар у декількох партіях, які йдуть в одному напрямку, – це те, що ми сприймаємо, як позитив». Також, Рефат Чубаров у своєму зверненні також говорив, що представників кримських татар, які балотуються в Верховну Раду, об'єднує одна мета – деокупація Криму, майбутнє України в Євросоюзі та

НАТО та створення кримськотатарської національно-територіальної автономії у складі незалежної України [7].

Своєю чергою, Ахтем Чийгоз в коментарі для «Крим. Реалії» підкреслив, що «потреба політичних партій мати у своїх лавах представників кримських татар була високою, особливо з огляду на міжнародну популярність кримськотатарських лідерів…Раніше ми вже висували ініціативу, щоб Крим хоча б номінально брав участь у виборчих процесах і міг би вибирати своїх представників. Звичайно, для цього кримчанам довелося б виїжджати для голосування на територію материкової України, і, можливо, в такому волевиявленні взяли б участь не сотні тисяч, як раніше, а тільки десятки тисяч людей. Однак ця ініціатива так і не отримала законодавчого закріплення. В результаті ми вибрали інший шлях для забезпечення представників Криму в українському парламенті» [2].

За результатами виборів, 5% бар'єр подолали «Слуга Народу, «Опозиційна платформа – За життя», «Батьківщина», «Європейська Солідарність», «Голос»[10]. Серед кримських татар мандати отримали Мустафа Джемілєв та Ахтем Чийгоз у складі «Європейської Солідарності», які потрапили у першу десятку партійного списку. Отже, серед 7 кандидатів від 5 різних політичних, потрапити до Верховної Ради 9 скликання вдалося лише 2 представникам кримськотатарського народу від однієї політичної сили. В партійному розрізі кримські татари отримали 2 мандати з 25 загалом. У відсотковому співвідношенні це виглядає наступним чином – 8% від мандатів «Європейської Солідарності» та 0,47% від загальної кількості мандатів (424 всього).

Будучи народними депутатами Ахтем Чийгоз та Мустафа Джемілєв активно займаються питаннями захисту інтересів кримських татар та питаннями, пов'язаними з окупованим Кримом. Ахтем Чийгоз є першим заступником голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, а також членом Постійної делегації у Парламентській асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва. В свою чергу, Мустафа Джемілєв є Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу, окрім цього він також входить до вище зазначеного комітету ВРУ як член та як заступник члена делегації у Парламентській асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва [1].

Дещо складнішою виявилась ситуація для кримських татар на місцевих виборах 2020 року. Місцеві вибори 2020 року проводились за новим виборчим законодавством, за змішаною системою Всього відбувались вибори до 792 рад по всій Україні, загалом 194 партії взяли участь у виборах [10]. Згідно з аналізом даних з сайту Центральної Виборчої Комісії, по пошуку за походженням серед кандидатів, можна зазначити, що на місцевих виборах 2020 року балотувалась малка

кількість кримських татар по різних регіонах України: наприклад, до Київської міської ради – Меметов Айяр Назім Огли ПП «Європейська Солідарність», Атакулієв Еміль Ахмадович ПП. «Правий Сектор»; Одеської обласної ради – Февзі Різайович Мамутов ПП «Європейська Солідарність»; Херсонської обласної ради – Бєлялов Мамут Аметович та Каракаш Ельмаз Жемілєвна ПП «Європейська Солідарність»; Геніческої міської ради – Зіадінова Еміне Сейтумерівна, ПП «Партія місцевого самоврядування» [10]. Відповідно до аналізу даних про зазначених кандидатів, можна говорити про те, що з 6 представників кримськотатарського корінного народу мандат не отримав жоден.

Такі дані наштовхують на висновок про те, що кримські татари представлену у досить невеликій кількості політичних сил в Україні. Так, помітним є те, що багато кримських татар надають перевагу проукраїнським політичним силам, лідером серед яких можна назвати ПП «Європейську Солідарність». Адже від цієї політичної сили балотувалась найбільша кількість кримських татар сумарно на парламентських позачергових виборах 2019 року та місцевих виборах 2020 року.

Досить низький рівень залучення кримських татар до прямої участі у виборчих процесах можна пояснити кількома чинниками: окупація Криму зумовила міграцію кримських татар та зменшення їх населення, більшість кримських татар хотіли б брати участь у політичних процесах саме на території Криму; низький рівень залучення до політичної сфери; низький рівень взаємодії корінного народу з українською владою та українськими політичними силами, відсутність власної політичної сили, яка репрезентувала б інтереси корінного народу на національному рівні.

Аналіз парламентських виборів 2019 року та місцевих виборів 2020 року щодо представництва кримськотатарського корінного народу у політичних партіях України показав, що кримські татари практикують участь і різноманітних політичних силах. Це може бути вигідним для самих політичних сил, адже залучення відомих лідерів кримськотатарського народу може розширювати електоральне поле тої чи іншої партії. Для корінного народу такий підхід до участі в партійних та виборчих процесах створює більші можливості для репрезентативності інтересів корінного народу одразу у кількох політичних силах. Здебільшого кримські татари приєднаються до національних, популярних серед українського населення, політичних сил. Найбільше кримських татар, за нашим аналізом залучались до ПП «Європейська Солідарність».

Це може бути зумовлено тим, що кримські татари, при залучені до політичних партій та виборчих процесів, в першу чергу, переслідують власні інтереси та готові співпрацювати із політичними силами, які їх підтримують. У своїх переконаннях кримські татари підтримують проєвропейський курс України до НАТО та ЄС, не визнають російську окупаційну владу на півострові та виступають за пове-

рнення Криму до складу України. Тому, не маючи власної сильної політичної сили, корінний народ шукає підтримки в ціннісно та ідеологічно близьких політичних партіях (як правило, національних) аби мати більше можливостей та ресурсів для відстоювання та захисту власних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: https://www.rada.gov.ua/
2. Кирилива К. Кримські татари на виборах до Верховної Ради: на шляху до деокупації півострова. Крим. Реалії. URL: https://ua.krymr.com/a/krymski-tatary-na-vyborah-do-verhovnoi-rady/29994099.html
3. Міністерство юстиції. Офіційний сайт. URL: https://minjust.gov.ua/
4. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. *Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2021. С. 38–56.
5. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах – 2020. ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/vybory/zvit-mistsevi-vybory_2020-23539#3_systemy
6. Остаточний звіт за результатами спостереження на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року. ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/vybory/zvit_parlamet_election_2019-20227#3_vysuvanya
7. Пашаєв О. Кримськотатарська багатовекторність: представники корінного народу відразу в п'яти списках. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/06/19/kolonka/osman-pashaev/polityka/krymskotatarska-bahatovektornist-vpershe-predstavnyky-korinnoho-narodu-vidrazu-pyaty-spyskax
8. Про вибори народних депутатів України: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text
9. Про місцеві вибори: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19
10. Центральна виборча комісія. Офіційний сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/

ЧАСТИНА 3 / PART 3

СТРУКТУРНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ Й ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ І РАМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА РІЗНИХ РІВНЯХ ПОЛІТИКИ Й УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Параметри членства в політичних партіях України в контексті скорочення кількості членів політичних партій у країнах Європи

У західній політичній науці питанням членства в політичних партіях приділяється значна увага. В низці статей розглянуто зміни членської бази в країнах Європи протягом 1960-80-х років[1] і на наступному етапі у 80-х – 2000-х роках[2] та чинники що зумовлюють їх поступове скорочення. Окремим напрямком слід вважати вивчення процесу функціонування політичних партій та ролі в партійній діяльності, зокрема у внутрішньопартійній демократії, членів партій.[3] Дослідження особливостей організаційної будови і функціонування політичних партій на сучасному етапі переважно відбувається з означенням контексту кількісних та якісних змін щодо партійних членів, або виділення визначальних змінних які детермінують появу нових характеристик.[4] Також слід виокремити публікації присвячені

[1] Richard S. Katz, P. Mair and L. Bardi. The membership of political parties in European democracies, 1960-1990 // European Journal of Political Research. 1992, # 22. P.329-345.

[2] Mair P., Van Biezen I. Party membership in twenty European democracies. 1980-2000 // Party Politics. 2001. #7. Issue 1. P. 5-21.

[3] Katz R.S. & P. Mair. How parties organize: Change and adaptation in party organizations in Western democracies. London: SAGE. 1994.; Lawson K. How parties work: Perspectives from within. Westport: Praeger. 1994.

[4] Husted E. Party organization in the digital age // Ephemera. 2019. # 19 (3). P. 651-662.; Husted E., Moufahim M. & Fredriksson M. Welcome to the party // Ephemera. Theory & Politics in organization. Volume 21(2). 2021. P.1-17.; Husted E., Moufahim M. & Fredrikson M. Political parties and organization studies: The party as a critical case of organizing // Organization Studies. Doi: 10.1177/01708406211010979.

кризі партійного членства та новим формам партійної участі, кількість яких помітно зросла останнім часом[1].

Таблиця 1

Зміни кількості членів політичних партій порівняно з 1980-ми рр.[2]

Країна	Часовий період	Зміна у %
Австрія	1980 – 2008	–11,0
Норвегія	1980 – 2008	–10,0
Фінляндія	1980 – 2006	–8,0
Швейцарія	1977 – 2007	–6,0
Швеція	1980 – 2008	–5,0
Італія	1980 – 2007	–4,5
Бельгія	1980 – 2008	–4,0
Франція	1978 – 2008	–4,0
Данія	1980 – 2008	–4,0
Ірландія	1980 – 2008	–3,5
Сполучене Королівство	1980 – 2008	–3,5
Німеччина	1980 – 2007	–3,0
Нідерланди	1980 – 2009	–2,5
Португалія	1980 – 2008	–1,0
Середній показник		–5,0
Іспанія	1980 – 2008	+ 3,5
Греція	1980 – 2008	+ 4,0
Середній показник		–3,9

[1] Van Biezen I., Mair P., Poguntke T. Going, going … gone? The decline of party membership in contemporary Europe // European Journal of Political Research. 2012. Vol.51. Issue 1. P. 24-56.; Fisher J., Fieldhouse E., Cutts D. Members are Not the Only Fruit: Volunteer Activity in British Political Parties at the 2010 General Election // The British Journal of Politics and International Relations. Vol. 16. Issue 1. 2014. P. 75-95.; Parker M., Cheney G., Fournier V. and Land C. The question of organization: A manifesto for alternatives // Ephemera. 2014. Vol. 14 (4). P. 623-638.; Foycher F. New forms of political participation. Changing demands or changing opportunities to participate in political parties?// Comparative European Politics. 2015. Vol. 13. P. 405-429.; Mazzolini O. & Voerman G. Members parties: Beyond the business firm model? // Party Politics. 2017. Vol. 23 (6). P. 783-792.; Scarrow S.E., Webb P.D. and Poguntke T. Organizing political parties: Representation, participation and power. Oxford: Oxford University Press. 2017. 384 p.; Gauja A. Moving beyond the membership? The transformation of party organisations, policy outsourcing and the creation of supporters networks. Paper presented at the Annual Conference of the American Political Science Association. Toronto. 2019.

[2] Whiteley, Paul. 2010. Is the Party Over? The Decline of Party Activism and Membership across the Democratic World // Party Politics 17 (1): 1–24.

Розглянемо кількісні параметри змін кількості членів у європейських політичних партіях на підставі результатів дослідження П. Вітелей. В таблиці 1 ми можемо побачити зміну кількості членів партії європейських країнах з 1980 рр. по 2006-2008 рр. (відповідно до країни). Як ми бачимо, в середньому період аналізу охоплює 28 років і переважаючою тенденцією є процес скорочення чисельності членів політичних партій на 3,9 %. Найбільші втрати зазнали політичні партії Австрії та Норвегії, а найменші партії Португалії. В двох країнах Іспанії і Греції ми навіть бачимо зріст кількості членів політичних партій. Показники по Португалії та Греції і Іспанії, на нашу думку, пояснюються тим, що ці країни лише в 70-х роках ХХ ст. здійснили якісний перехід від авторитарного до демократичного суспільства і в них відбувся процес нового формування інституту політичних партій після тривалого періоду авторитарного розвитку з відповідними обмеженнями/заборонами для всіх партій, окрім правлячої.

Нажаль, щодо подальшого періоду часу, ми не маємо вичерпних даних по кожній європейській країні. Однак, навіть відносно не значний розрив у роках (в середньому 3-5 років) дає нам можливість побачити тенденцію подальших змін стосовно кількості членів політичних партій у частині європейських країн.

Як ми бачимо, загальною тенденцією є відчутне і швидке скорочення кількості членів партій у західноєвропейських країнах (в середньому на 15,33 %). При цьому у Франції ми спостерігаємо суттєве падіння майже на 44 %. З означених країн лише в Ірландії ми можемо констатувати невеликий ріст загальної кількості членів партій. Порівнюючи інформацію двох таблиць ми можемо констатувати, по-перше, перший період у порівнянні з другим був майже в десять разів довшим. При цьому ми припускаємо, що коли ми беремо довгі часові проміжки і вивчаємо в їх межах більш короткі відрізки, то протягом цих проміжків можуть бути присутні різні тенденції як прискореного скорочення, так і більш повільного і навіть зростання в окремих випадках. По-друге, рівень скорочення кількості членів партій збільшився майже в чотири рази. Навіть приймаючи до уваги особливість вимірювання змін протягом коротких і тривалих проміжків часу, ми можемо констатувати, що наявна тенденція прискореного зменшення фіксованих членів політичних партій. П. Вітелей[1] припускає, що скорочення кількості членів політичних партій пов'язане із дією двох чинників: по-перше, посилення зв'язків політичних партій і держави веде до надмірної державної регуляції багатьох суспільно-політичних процесів в тому числі і до «придушення» добровільної діяльності на низовому рівні; по-друге, традиційна форма членства переживає кризу внаслідок поши-

[1] Whiteley, Paul. 2010. Is the Party Over? The Decline of Party Activism and Membership across the Democratic World // Party Politics 17 (1): 1–24.

рення нових форм членства, зокрема інтернет та споживацького. Що зумовлює формування альтернативних способів політичної участі. Окрім того, зменшення кількості членів партій трактується більшістю дослідників як ознака/індикатор кризи політичної партії у форматі виборчої моделі партії і самого інституту партії[1].

Таблиця 2

Зміни кількості членів політичних партій у XXI ст.

Країна	Рік	%%	Рік	%%	Різниця, %%
Австрія	2008	17,27[2]	2011	13,35[3]	–22,7
Кіпр республіка	2009	16,25			
Фінляндія	2006	8,08			
Греція	2008	6,59			
Італія	2007	5,6	2011	4,5	–19,7
Бельгія	2008	5,57	2012	4,73	–15,1
Норвегія	2008	5,04	2012	4,02	–20,3
Швейцарія	2008	4,76			
Іспанія	2008	4,36	2011	4,3	–1,4
Данія	2008	4,13	2011	3,68	–10,9
Швеція	2008	3,87	2011	3,44	–11,2
Португалія	2008	3,82	2011	2,98	–22,0
Голландія	2009	2,48	2013	2,4	–4,0
Німеччина	2007	2,3	2012	2,1	–9,0
Ірландія	2008	2,03	2013	2,16	+1,06
Франція	2009	1,85	2012	1,04	–44,0
Сполучене Королівство	2008	1,21	2014	0,98	–20,0
Середній показник					–15,33

[1] Bader, Veit (2014) «Crisis of political parties and representative democracies: rethinking parties in associational, experimentalist governance // Critical Review of International Political Philosophy 17 (3). P. 350–376.; Veit Bader, Marcel Maussen (2023). Crisis of Political Parties and Representative Democracies. «Associative Democracy and the Crisis of Representative Democracies». Routledge; Hazan, Reuven Y., and Rahat, Gideon (2010) Democracy Within Parties. Candidate Selection Methods and their Political Consequences. Oxford: Oxford University Press. 264 p.; Krouwel, André (2012). Party Transformations in European Democracies. New York: State University of New York Press. 451 p.; Patrick Liddiart (2018). Are Political Parties in Trouble? Wilson Center. P. 1-16; Martin Smith (2014). A Crisis of Political Parties. «Institutional Crisis in 21st-Century Britain». Palgrave Macmillan. P. 101-124; Wolkenstein, Fabio (2016) A Deliberative Model of Intra-Party Democracy // Journal of Political Philosophy, 24 (3). P. 297–320.

[2] Whiteley, Paul. 2010. Is the Party Over? The Decline of Party Activism and Membership across the Democratic World // Party Politics 17 (1): 1–24.

[3] Thomas Poguntke, Susan E. Scarrow, Paul D. Webb. Party rules, party resources and the politics of parliamentary democracies: How parties organize in the 21st century // Party Politics. 2016. Vol. 22 (6). P. 668.

Стосовно політичних партій України так само прослідковується фіксація дослідниками малої кількості членів політичних партій.[1]На відміну від випадку з партіями у європейських країнах у політичних партіях України ніколи не було високої частки членів партії серед дорослого населення. Але навіть і за умов малих чисел ми є свідками чутливих коливань. Згідно наших оцінок показник кількості членів партії для 2020 р. мав би бути в межах 1,7-2,0 %%. Одночасно іншим ракурсом сприйняття наведеного показника буде оцінка його відповідності кількості громадян. Згідно даних Державного реєстру виборців під час місцевих 2020 р. виборів кількість громадян виборчого віку становила приблизно 28 млн. осіб. Відповідно на цей рік отримані соціологами відсотки мали би дорівнювати 476-560 тисячам виборців[2].

Проблемою дослідника членів політичних партій України є брак доступу до документів політичних партій та помітна тенденція завищення кількісних показників більшістю діючих партій. Свій аналіз ми базуємо на основі поточного архіву Народного Руху України, однієї з перших в Україні політичних партій (заснована у 1993 р.), яка в своїй історії мала періоди присутності її представників у Верховній раді України і зберегла до сьогодні осередки по всій Україні та провела своїх представників до обласних та міських рад ряду областей України.

Українська версія Вікіпедії оцінює кількість членів НРУ приблизно в 60 тисяч,[3] а англомовна фіксує станом на 2016 рік – 35 тисяч.[4] НРУ на підставі аналізу наявної членської бази станом на кінець 2022 р., або початок 2023 р. оцінює кількість своїх членів у 12 тисяч осіб. Вони також фіксують, що з початку повномасштабної війни кількість членів партії скоротилася на одну третину. Опитування лідерів основних політичних партій, представлених у Львівській обласні раді, підт-

[1] Romanyuk A. The particularities of membership in political parties of Ukraine through the focus of regional party organization of Lviv region // Studium Europy Środkowej i Wschodniej. – Półrocznik, 2021, #16. – P. 6-20; Романюк А. Особливості та тенденції трансформації членської бази в політичних партіях України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 43. С. 295-305; Romanyuk A. Membership in Ukraine's parties: membership crisis of the party model? Studium Europy Środkowej i Wschodniej. – Półrocznik, 2021, #17. – P. 6-21.

[2] Романюк А. Особливості та тенденції трансформації членської бази в політичних партіях України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 43. С. 295-305.

[3] Народний Рух України [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (станом на 11 листопада 2023 р.).

[4] People's Movement of Ukraine [Електронний ресурс] // Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/People%27s_Movement_of_Ukraine (станом на 11.11.2023 р.).

верджує оцінку про втрату приблизно третини партійних членів з початку повномасштабної російсько-української війни. На нашу думку, додатковим чинником, що зумовив такі втрати, був карантин під час пандемії корона вірусу, коли партійні організації фактично були змушені обмежити, місцями навіть призупинити свою діяльність.

З точки зору демографічного виміру партійні члени характеризуються: за віком: 18-25 – 4,98 % (598); 25-45 – 40,53 % (4 863); 45-65 – 41, 87 % (5 024); 65+ – 12,62 % (1 515); за статтю: жінки – 38 % (4 560); чоловіки – 62 % (7 440); за рівнем освіти: вища – 74 % (8 880); середня – 24 % (3 210)[1]. НРУ, як партія з довгою з точки зору історії українських політичних партій історією, має партійні осередки у всіх областях України.

Таблиця 3

Обласні осередки НРУ

Область	Кількість членів	% до загальної чисельності
Вінницька	132	1,1
Волинська	196	1,64
Дніпропетровська	187	1,56
Донецька	133	1,11
Житомирська	2 040	17,0
Закарпатська	480	4,0
Запорізька	264	2,2
Івано-Франківська	1 084	9,0
Київська	1 560	13,0
Кіровоградська	200	1,67
Луганська	133	1,11
Львівська	2 281	19,01
Миколаївська	144	1,2
Одеська	132	1,1
Полтавська	144	1,2
Рівненська	120	1,0
Сумська	144	1,2
Тернопільська	360	3,0
Харківська	480	4,0
Херсонська	145	1,21
Хмельницька	1 200	10,0
Черкаська	174	1,45
Чернівецька	144	1,2
Чернігівська	125	1,04

[1] Поточний архів НРУ.

Як бачимо в регіональному плані чисельність членів партії в обласних осередках є співмірною за виключенням своєрідного паса від Львівської і Івано-Франківської через Тернопільську, Хмельницьку та Житомирську до Київської області, що символічно відповідає маршруту «Живого ланцюга» у січні 1990 року до Дня Злуки українських земель. Окреслену географію обласних партійних організацій НРУ детермінує і націонал-демократичний формат партійної ідеології.

Таким чином аналіз конкретного випадку дає можливість зробити ряд висновків.

Перш за все опрацювання партійних документів дає можливість констатувати реальну чисельність партійців. Отримана кількість суттєво відрізняється від поширеної в публічних джерелах. Це дає нам підстави припустити, що і решті діючих політичних партій характерна мала кількість членів. По-друге, на чисельність негативно вплинула епідемія коронавірусу та російсько-українська війна, яка почалася у лютому 2022 р. Додатковими негативними чинниками виступають високий рівень недовіри в суспільстві до інституту політичних партій і фактичне замороження партійної діяльності в умовах війни. По-третє, окремий випадок свідчить про необхідність документального аналізу параметрів членства щодо інших партій. Також ці дослідження мають дати відповідь на питання: яка кількість членів політичної партії є мінімальною з точки зору ефективності діяльності політичної партії. Чи існує межа коли партія не буде здатна виконувати притаманні їй функції. Це питання може мати і інший ракурс – чи здатна партія функціонувати без своїх членів?

Михайло Зан
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

«Посттріанонські етнополітичні трикутники»: особливості політико-партійного представництва угорських етнічних громад у країнах Центрально-Східної Європи

Тріанонський мирний договір держав-союзниць з Угорщиною, який фактично відображав базові положення Сен-Жерменського мирного договору (10.09.1919) з Австрією, був прийнятий 4 червня 1920 року. За його умовами Угорське королівство втрачало дві третини своєї території, де проживало близько трьох мільйонів людей. Угорщина de jure віддавала власні землі чотирьом сусіднім державам: 1) Румунії відійшли терени історичної області Трансильванії та східної частини історичного краю Банату; 2) Чехословаччині – територія Словаччини та Підкарпаття (сучасна Закарпатська область України); 3) Королівству сербів, хорватів і словенців (Югославії) – Хорватія, історико-географічна область Бачка та західна частина Банату; 4) Австрії – провінція Бургенланд. Як справедливо зауважив український історик-міжнародник Ігор Тодоров, територіальні втрати Угорщини були «найбільшими у порівнянні з іншими переможеними країнами Четверного союзу. Ця угода була певною мірою помстою угорцям за наслідування прикладу російських більшовиків та створення Угорської радянської республіки» [39, с. 114].

У контексті сьогодення наслідки Тріанонської мирного договору відображають закономірну компактність розселення угорських етнічних громад у семи національних державах: Україні, Словаччині, Румунії, Сербії, Хорватії, Словенії та Австрії. Відтак у цих країнах етнічні угорці репрезентують особливу групу «угорської діаспори», чисельність якої становить понад 3 млн. осіб. На відміну від, до прикладу, угорців США та Канади, які є представниками емігрантського типу національних/етнічних меншин, «посттріанонські угорці» – корінні національні/етнічні меншини семи країн-сусідів Угорщини, які власне проживають у межах угорських «історичних земель». Через зміни в законодавстві Угорщини, з 2011 року в середовищі цих громад, зокрема угорців Закарпаття, набула поширення практика отримання угорського громадянства. В «посттріанонському ареалі» Угорщина активно втілює в життя політику так званої «м'якої сили», що передбачає захист мовних і культурних прав корінних угорців у суміжних країнах [32]. Це знайшло відображення у новій Конституції Угорщини, де в рамках «урахуванням єд-

ності всієї угорської нації» йдеться також і про «відповідальність за долю угорців, які живуть за її межами» [12].

Взаємодія Угорщини як «зовнішньої національної вітчизни» з етнічними угорцями «посттріанонського ареалу» як «національними/етнічними меншинами» та сімома названими вище країнами як власне «націоналізаційними державами» досить влучно вписується у контекст етнополітичної моделі «тріадичної конфігурації», яку розробив американський дослідник проблем етнічності та націоналізму Роджерс Брюбейкер [22, с. 100–101]. У рамках нашої невеликої розвідки ми використовуємо синонімічний термін етнополітичного концепту Роджерса Брюбейкера – «етнополітичний трикутник», який запровадив учений Петро Осколков у монографії «Нариси з етнополітології» (2021) [34, с. 66–67].

Отож, головною метою нашої студії є висвітлення специфіки політико-партійного представництва угорських етнічних громад у семи національних державах Центрально-Східної Європи, які географічно межують з Угорщиною. Зокрема, на заході – зі Словенією (102 км.) та Австрією (356 км.); на півночі – зі Словацькою Республікою (679 км.); на північному сході – з Україною (137 км.); на сході – з Румунією (453 км.); на півдні – з Сербією (164 км.) та Хорватією (355 км.) [42].

Україна

Угорська національна меншина України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року складала 156 566 чол. (0,3 %), із яких – 151 516 чол. (майже 97 %) компактно проживали в низинних (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський, Виноградівський, Хустський, Тячівський) районах Закарпатської області, поблизу державного кордону з Угорщиною та Румунією. Вже в умовах гласності та демократизації СРСР (початок 1989 року) угорська інтелігенція краю зорганізувалася у рамках Товариства угорської культури Закарпаття (угор. *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség; KMKSZ;* далі – КМКС). Поступово товариство політизувало свою діяльність. Якщо на початку 1990-х років йшла мова про створення Угорського автономного територіального округу в рамках Берегівського району, то на початку 2000-х років – вже про проєкт Притисянського району як об'єднання населених пунктів із компактним проживанням угорського населення Закарпатської області [27, с. 78–79].

Володіючи значним структурно-організаційним потенціалом, електоральним ресурсом і підтримкою з боку «зовнішньої національної вітчизни» угорці Закарпаття фактично синхронно спричинилися до створення двох регіональних політичних партій. Зокрема, на базі Товариства угорської культури Закарпаття 17 лютого 2005 року була зареєстрована «КМКС» Партія угорців України (далі – «КМКС» ПУУ). Демократична спілка угорців України (далі – ДСУУ) була зареєстрована 24 березня того ж року Демократичної партії угорців України (далі – ДППУ). Відтак

починаючи з місцевих виборів 2006 року угорська громада значною мірою орієнтована на голосування за етнополітичних лідерів, які репрезентують «КМКС» ПУУ та ДПУУ. Вони представлені на всіх рівнях місцевої влади регіону: Закарпатська обласна Рада, ряд районних, міських, селищних і сільських рад [29, с. 141].

Акцентуючи увагу на виборах до органів місцевого самоврядування 25 жовтня 2020 року зауважимо, що «КМКС» ПУУ делегувала 130 своїх представників, відповідно ДПУУ – 23 депутатів. Отож, остання в порівнянні з попередньою виборчою кампанією значно послабила свій вплив на рівні місцевої влади. Це пов'язано з її лояльнішою риторикою щодо української влади та сталою підтримкою з боку офіційного Будапешта «КМКС» ПУУ. Водночас варто зазначити, що представництво угорської етнічної громади (етнічне представництво) необхідно відмежувати від політико-партійного представництва («КМКС» ПУУ та ДПУУ). В першу чергу йдеться про рівень селищних і сільських рад, де значна кількість угорськомовних обранців балотувалися як самовисуванці.

До Закарпатської обласної ради за список «КМКС» ПУУ проголосували 39 049 виборців, що в порівнянні з 2015 роком є меншим на майже 2,5 тис. (41 517 чол.). Водночас у відсотковому відношенні цей показник збільшився із 9,5 % до 11,5 %. В той же час представництво 8 депутатів у обласній раді (12,5 %) залишилося стабільним і чітко віддзеркалює репрезентацію угорців у етнонаціональній структурі Закарпатської області за даними перепису 2001 року. Електоральні успіхи «КМКС» ПУУ на тлі депопуляції, масової трудової еміграції та невисокої явки виборців, очевидно, слід пов'язувати з політикою «м'якої сили» з боку Угорщини (інфраструктурні та гуманітарні проекти), розширенням політичної реклами в україномовному інформаційному просторі Закарпаття тощо.

У результаті адміністративної реформи, що призвела до укрупнення районів, де компактно проживає угорська етнічна громада, представники угорського політикуму мають у процентному відношенні значно урізане представництво, ніж за результатами виборів 2015 року. Якщо в рамках колишньої каденції Берегівської районної ради «КМКС» ПУУ та ДПУУ мали 55,88 %, то зараз – 42,85 %. Відповідно в Ужгородській районній раді «КМКС» ПУУ мала 22,22 %, наразі – 14,29 %. В Мукачівській районній раді за результатами виборів 2015 року партія мала 10,26 %, а зараз взагалі немає своїх представників. У Виноградівській районній раді обидві партії мали 30,55 %. На даному етапі як району, так і відповідної ради не існує [29, с. 153–154].

Певною втратою для угорського політикуму є відсутність політико-партійного представництва у міських радах Ужгорода та Хуста, де за результатами виборів 2015 року були відповідно 2 і 3 представники від «КМКС» ПУУ. На рівні селищних рад найбільш успішним є результат у Вилоцькій територіальній громаді, де обидві партії угорців представляють більшість (57,69 %). Водночас у інших се-

лищних радах політико-партійне представництво угорців (в першу чергу «КМКС» ПУУ) є незначним: Вишківська (4 депутати), Королівська (3 депутати), Батівська та Солотвинська (по 2 депутатів). Утім відсутність виключно політико-партійної репрезентації компенсується представництвом депутатів-етнофорів угорської ідентичності, яке на рівні громади зазвичай узгоджується із корпоративними інтересами. Відтак місцевий партикуляризм, на наше переконання, має більші перспективи ототожнюватися з «КМКС» ПУУ. Особливо в форматі планомірного континуїтету політики «м'якої сили» з боку Угорщини.

У результаті адміністративної реформи та утворення об'єднаних територіальних громад відносно меншим є представництво угорських політичних сил на рівні сільських рад. Політико-партійна більшість «КМКС» ПУУ представлена в Пийтерфолвівській (65,38 %) та Сюртівській (54,55 %) сільських радах, які й стали об'єктом антиугорської інформаційної кампанії в листопаді та грудні 2020 року. Попри відсутність партійного висування кандидатів, за винятком 1 представниці від «Слуги народу», свого роду унікальним є домінування угорського етнічного представництва у складі Великобийганської сільської ради. Значним є представництво «КМКС» ПУУ в нинішній каденції Великодобронської сільської ради (36,84 %). Нечисельним є представництво «КМКС» ПУУ в Косоньській (9,09 %) та Великоберезькій (9,52 %) сільських радах. ДПУУ тут також репрезентована по 1-му депутатові. Втім, як вказувалось, вище це компенсується фактором етнічного представництва, адже тут угорці є домінуючою етнічною групою. На відміну від майже моноетнічних угорськомовних громад Берегівщини та Виноградівщини, варто зважати на фактично біетнічний (українсько-угорський) склад об'єднаних територіальних громад Мукачівщини та Ужгородщини. Відтак вважаємо за оптимальним представництво «КМКС» ПУУ на рівні Горондівської (13,64 %), Великолучківської (11,54 %) та Холмківської (11,54 %) сільських радах [29, с. 153–154].

Якщо розглядати питання парламентського представництва угорської етнічної громади України, то тут (у залежності від підтримки електорату та впливу з боку «зовнішньої національної вітчизни» – М.З.) відбувалися перманентні чергування етнополітичних лідерів від ДСУУ / ДПУУ та КМКС / «КМКС» ПУУ. Відтак представництво угорців у Верховній Раді України до сучасної не(репрезентації) пройшло наступну динаміку: 1) II скликання (1994–1998 роки) – Михайло Товт (ДСУУ), обраний у Берегівському окрузі № 169 за мажоритарною системою абсолютної більшості; 2) III скликання (1998–2002 роки) – Міклош Ковач (КМКС), обраний у виборчому окрузі № 72 з центром у м. Берегово (так званий «угорський виборчий округ») за мажоритарною системою відносної більшості; 3) IV скликання (2002–2006 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний у виборчому окрузі № 72, який зазнав змін через вилучення окремих угорськомовних населених пунктів (мажоритарна система відносної більшості); 4) VII скликання (2012–2014 роки) –

Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний за пропорційною системою (74 місце у списку Партії регіонів); 5) VIII скликання (2014–2019 роки) – Василь Брензович («КМКС» ПУУ), обраний за списком партії «Блок Петра Порошенка» (62 місце) [28, с. 68–69].

Президентські та парламентські вибори 2019 року в Україні започаткували нову кризу політичного представництва угорської етнічної громади. Подібна ситуація була лише під час електоральних кампаній 2006 та 2007 років, які відбувалися за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Водночас сучасне status quo парламентського не(представництва) угорців України віддзеркалює не лише зміну політико-партійних пріоритетів електорату в контексті етнічного голосування, але й кризу зовнішньополітичних взаємин між Україною та Угорщиною, що спричинена зміною мовного й освітнього законодавства України часів президентства Петра Порошенка.

Словаччина

Угорці – найчисельніша міноритарна етнічна група в етнонаціональній структурі словацького суспільства. Під час перепису населення 2021 року в рамках першої ідентичності (7,75 %) її назвали 422 065 чол.; як другу (11,13 %) вказали ще 34 089 осіб. [14; 15]. Вони компактно проживають в населених пунктах на півдні Словаччини. Зокрема, в районах (окресах) Дунайська Стреда (Трнавський самоврядний край) та Комарно (Нітранський самоврядний край) угорська громада презентує більшість населення. Районами з високою часткою концентрації угорського населення є Рімавска Собота, Лученець, Вельки Кртіш, Ревуца (Банськобистрицький самоврядний край), Галанта (Трнавський самоврядний край), Нове Замки, Шаля, Левіце, Нітра (Нітранський самоврядний край), Сенець (Братіславський самоврядний край), Рожнява, Требішов, Кошице та Михайлівці (Кошицький край).

Оскільки нормативно-правова база Словацької Республіки передбачає функціонування етнополітичних партій як на загальнонаціональному, так регіональному рівнях публічної політики, то саме на цьому рівні найбільшою мірою свій себе реалізували політичні лідери, представники угорської меншини. Ще на початку 1990-х років політичні сили угорської громади Словаччини були розмежовані за ідеологічними орієнтаціями: Угорський християнсько-демократичний рух декларував консервативну ідеологію, Угорська громадянська партія – соціально-ліберальну, а «Співіснування» – право-ліберальну доктрину. Під час виборів 1994 року була створена Угорська Коаліція у складі Угорського християнсько-демократичного руху та Угорської громадянської партії, яка отримала 17 мандатів (10,1 %). Напередодні парламентських виборів 1998 року три політичні партії (Угорський християнсько-демократичний рух, Партія угорської громади та «Співіснування») створили Угорську коаліційну партію (далі – УКП). У результаті до Національної

Ради Словаччини УКП здобула 9,12 % голосів та 15 мандатів у парламенті [30, с. 565].

У червні 2009 року колишній засновник і лідер УКП (1998–2007 роки) Бела Бугар створив політичну силу «Міст»/*«Most – Híd»*, яка орієнтується на міжетнічне співіснування та взаємне співробітництво між угорською громадою та словаками й етнічними меншинами країни. Відтак угорська електоральна ніша виявилася розпорошеною між УКП та «Міст»/*«Most – Híd»*. Остання на парламентських виборах 2010 року здобула 8,1 % (14 мандатів; 7 – словаків і 7 – угорців), а на виборах 2012 року – майже 7 % (13 мандатів у парламенті). На парламентських виборах у 2016 році «Most – Híd» отримав 6,5 % (10 мандатів), а Партія угорської громади 4,04 %, знову не пройшовши до парламенту. Зареєстрований у жовтні 2013 року Угорський християнсько-демократичний альянс здобув усього 0,09 % голосів виборців [31, с. 91].

На парламентських виборах 29 лютого 2020 року угорська меншина Словаччини офіційно була представлена двома силами: «Міст»/*«Most – Híd»* та Угорське громадське єднання*/»Maďarská komunitná spolupatričnosť – Magyar Közösségi Összefogás»*, яку сформували Партія угорської громади/*Strana maďarskej komunity – Magyar Közösség Pártja,* «Єднання*»/»Spolupatričnosť – Összefogás»* та «Угорський форум»/»*Maďarské fórum–Magyar Fórum».* В результаті голосування коаліційне об'єднання набрало 3,9 %, а «Міст»/*«Most – Híd»* – 2,05 %. Як резюмував експерт Програми регіональних ініціатив та сусідства Михайло Драпак, через розпорошення голосів етнічного електорату, «вперше в історії незалежної Словаччини угорська меншина не представлена у Народній раді» [26, с. 33].

Позачергові парламентські вибори 30 вересня 2023 року засвідчили про подальшу електоральну дисперсію політичних сил угорської національної меншини Словаччини. Політична партія «Угорський альянс*»/»Magyar Szövetség» – «Maďarská aliancia»*, що виникла в жовтні 2019 року на базі Угорського громадського єднання*/»Maďarská komunitná spolupatričnosť – Magyar Közösségi Összefogás»*, отримала 130 183 голоси виборців (4,38 %). «Міст»/*«Most–Híd»* разом із новою партією «Блакитні/*»Modrí»* політика Мікулаша Дзурінди отримав 7 935 голосів (0,26 %). Колишній «Угорський форум»/»*Maďarské fórum – Magyar Fórum»* був представлений коаліцією політичних сил, яка об'єднала «Угорський форму»/*»Maďarské fórum»,* «Громадські демократи Словаччини»/*»Občianski demokrati Slovenska»*, «За регіони»/*»Za regióny»*, «Ромська коаліція»/*»Rómska koalícia»* та Демократичну партію/*Demokratická strana,* й сумарно отримав 3 468 голосів (0,11 %). Відтак найбільша за чисельністю національна меншина так і залишається (вдруге) непредставленою у найвищому законодавчому органі Словацької Республіки [13].

Принагідно зауважимо, що на місцевих виборах 29 жовтня 2022 року політична сила «Альянс»/*»SZÖVETSÉG – ALIANCIA»* (об'єднання трьох партій – Партія угорської громади/*Strana maďarskej komunity – Magyar Közösség Pártja*, «Міст»/*«Most – Híd»* та «Єдність угорської громади»/*»Magyar Közösségi Összefogás–Maďarská komunitná spolupatričnosť«*) на тлі інших партійних композицій здобула досить ефективну репрезентацію у регіонах із компактним проживанням угорської етнічної громади на півдні Словаччини: Нітранський (18 депутатів), Трнавський (13 депутатів), Кошицький (11 депутатів) та Банськобистрицький (9 депутатів) самоврядні краї. В коаліції з політичними силами «Напрям – Словацька соціал-демократія»/*SMER – SD* та «Голос – Соціал-демократія»/*»Hlas – Sociálna demokracia»* етнічно-проугорська політична сила «Альянс» також здобула депутатські мандати в Пряшівському самоврядному краї [23, с. 65].

Румунія

Як і в Словацькій Республіці, угорська етнічна громада – найбільш чисельна серед корінних національних меншин Румунії. За результатами перепису населення 2021 року вона складає 1 002 151 чол. (6 %). Найбільша кількість угорців проживає у повітах Харгіта, Ковасна, Муреш, Сату Маре, Біхор, Селаж, Клуж та Арад [17].

Громадські організації національних меншин Румунії в електоральному процесі фактично прирівняні до політичних партій. Відтак найбільш чисельна національна меншина угорців представлена як на рівні парламенту, так і в органах місцевого самоврядування. Зокрема, за результатами парламентських виборів 6 грудня 2020 року у верхній палаті парламенту Румунії (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії/*Uniunea Democrată Maghiară din România* (далі – ДСУР). Лідером цієї фракції є Лоранд Турош/Turos Lóránd [10]. У складі нижньої палати (Палаті депутатів), з одного боку, має власне політичне представництво парламентська група з 20-ти депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії на чолі з Ботондом Чомою/*Csoma Botond* [11].

Подібно до ситуації в Словаччині, на місцевих виборах 27 вересня 2020 року ДСУР отримав значну підтримку в місцях компактного проживання угорської громади. Загалом за цю громадсько-політичну силу проголосували 362 442 виборці (4,52 %) й отримала 2 360 мандатів (5,89 %) у органах місцевого самоврядування Румунії. Це – третє місце в державі, після Національно-ліберальної та Соціал-демократичної партій [3]. ДСУР, зокрема, делегував 199 голів (прімарів) міст і сіл (у повіті Харґіта – 48 із 67-ми прімарів); представники від ДСУР очолили обласні ради у повітах Ковасна, Харгіта, Муреш і Сату Маре [16].

Необхідно також зауважити, що крім ДСУР суб'єктами виборчого процесу на рівні формування органів місцевого самоврядування у 2020 році виступали та-

кож інші громадсько-політичні організації угорців Румуні: Товариство угорців Трансильванії/*Alianța Maghiară din Transilvania* (29 715 голосів / 0,37 % / 237 мандатів), Народна партія угорців Трансильванії/*Partidul Popular Maghiar din Transilvania* (8 804 голоси / 0,11 % / 33 мандати), Громадянська партія угорців/*Partidul Civic Maghiar* (4 566 голосів / 0,06 % / 36 мандатів), Товариство угорців Трансильванії/*Alianța Maghiară din Transilvania – Erdélyi Magyar Szövetség* (933 голоси / 0,01 % / 5 мандатів), Виборчий альянс Товариство угорців Трансильванії/ *Alianța Electorală Alianța Maghiară din Transilvania* (91 голос / 0,00% / 1 мандат) [3].

Сербія

Як і в Словаччині та Румунії, угорці в Республіці Сербія презентують найбільш чисельну етнічну групу з 24-х визнаних державою національних меншин. Вони компактно зосереджені в Автономному краї Воєводина (угор. *Vajdaság Autonóm Tartomány*), що межує з Угорщиною. Цей апріорний факт присутності в «посттріанонському ареалі» дозволив авторам україномовної та російськомовної версій «Вікіпедії. Вільної енциклопедії» угорців краю Воєводина розглядати як потенційну «угорську іреденту, а не діаспору« [40].

За результатами перепису населення 2022 року в країні проживало 184 442 (2,77 %) представників угорської етнічності. Чисельність угорців (як і в цілому населення Сербії – М.З.) істотно зменшилася, адже в 2011 році їхня кількість складала 253 899 чол. (3,53 %) [37, с. 12]. Переважна більшість угорців Сербії (182 321 чол. / 98,85 %) проживає в семи областях автономного регіону Воєводина. Зокрема, в Північно-Бацькому окрузі з адміністративним центром у м. Суботиця угорці відносно переважають представників інших етнічних груп (56 973 чол. / 35,57 %). Значна кількість угорців проживає в Північно-Банатському (50 643 чол. / 42 95 %), Південно-Бацькому (35 356 чол. / 5,82 %), Середньо-Банатському (15 765 чол. / 9,99 %), Західно-Бацькому (11 846 чол. / 7,67 %), Південно-Банатському (8 782 чол. / 3,37 %) та Сремському (2 956 чол. / 1,04 %) округах регіону Воєводина [37, с. 26].

Поряд із правом на широку національно-культурну автономію, угорці Сербії зорганізовані в рамках діяльності політичних партій. Серед них: Демократична партія воєводинських угорців/*Демократска странка војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Demokrata Párt,* Альянс воєводинських угорців/*Савез војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Szövetség,* Угорське громадське об'єднання/*ГРАЂАНСКИ САВЕЗ МАЂАРА – MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG,* Демократична громада воєводинських угорців*/Демократска заједница војвођанских Мађара – Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége,* Партія угорської єдності/*СТРАНКА МАЂАРСКОГ ЈЕДИНСТВА – MAGYAR EGYSÉG PÁRT,* Республіканська партія/ *Републиканска странка – Republikánus Párt* [33, с. 5, 7, 10, 18, 21].

За результатами позачергових парламентських виборів 17 грудня 2023 року Сербії Альянс воєводинських угорців здобув 64 747 голосів виборців (1,74 %) і представлений у національному парламенті 6-ма депутатами. Як і раніше, лідером цієї групи виступає сербський політик угорського походження із м. Суботиця, доктор права Балінт Пастор [36].

Хорватія

За результатами перепису населення 2021 року в Республіці Хорватія угорцями себе ідентифікували 10 315 осіб (0,27 %). Серед корінних національних меншини країни угорська етнічна громада є шостою за чисельністю після сербів (123 892 чол. / 3,2 %), босняків (24 131 чол. / 0,36 %), ромів (17 980 чол. / 0,46%) албанців (13 817 чол. / 0,36 %) та італійців (13 763 чол. / 0,36 %) [7, s. 11]. Найбільша кількість хорватських угорців (біля двох третин) проживають в Осієцько-Баранській жупанії (області), що межує з угорською медьє (областю) Бараня та сербським автономним краєм Воєводина. В адміністративному центрі м. Осієк угорська громада має власний Освітньо-культурний центр [18].

Відповідно до хорватського законодавства, в населених пунктах, де національна меншина складає від 5 % до 15 %, вона має право на представництво як мінімум 1 речника у місцевій раді. Якщо меншина на рівні жупанії складає від 15 % населення, то вона має право на пропорційне представництво в усіх місцевих радах [25, с. 52]. Цим правом користуються етнічні угорці Хорватії в місцях компактного проживання.

Національні меншини Республіки Хорватія, які складають менше 1,5 % (тобто, всі крім сербів – М.З.) мають право на спільну квоту (мінімум 4 депутатські мандати). За попередніх каденцій (з 2000 року) хорватського парламенту число депутатів від національних меншин складало від 5 до 8 представників [25, с. 52]. З липня 2020 року в складі нинішнього хорватського парламенту (Сабору) група від національних меншин складає 8 представників. Угорців Хорватії репрезентує партійно-незалежний політик, ІТ-інженер Роберт Янкович із м. Осієк [21].

Найбільш впливовими громадськими організаціями угорців Хорватії є Союз угорських товариств/*Savez mađarskih udruga* та Демократична співдружність угорців Хорватії/*Demokratska zajednica Mađara Hrvatske* [41]. Власне вони організовують відповідну роботу по просуванню представників від угорської меншини до національного парламенту Хорватії. Зокрема, Союз угорських товариств у 2008 році успішно делегував свого представника Денеша Шою. У парламентських каденціях 2011–2015 та 2015–2016 років громадську організацію представляв Шандор Югас. З іншого боку, Демократична співдружність угорців Хорватії висунувши кандидатуру Єне Адама на парламентських виборах 2003 року, отримала відповідне місце в Саборі Хорватії. Вибори 2008, 2011 та 2015 років із висуненням

кандидатури Роберта Янковіча для цієї організації не були успішними, адже перемагали кандидати від Союзу угорських товариств. У 2016 та 2020 роках Роберт Янковіч здобув мандат представника від угорської національної меншини Хорватії [6].

Словенія

За результатами перепису населення 2002 року в Словенії нараховувалося 6 243 етнічних угорців (0,3 %). Вони представляють четверту по чисельності національну меншину після сербів (38 964 чол. / 2 %), хорватів (35 642 чол. / 1,8 %) і босняків-мусульман (21 542 чол. / 1,1 %) [8, p. 107]. Значна частка угорців а також ромів зосереджена в «посттріанонському ареалі» Прекмур'я (угор. *Muravidék*) на сході Словенії.

Варто зауважити, що угорці та італійці в Словенії визнаються «автохтонними меншинами» країни з наданням відповідних колективних прав у контексті реалізації національно-культурної автономії. На територіях громад, де проживають угорці та італійці, офіційними визнаються також угорська та італійська мови. Стаття 64 Конституції Словенії визначає «особливі права автохтонних італійської та угорської національних спільнот у Словенії» (використання національної символіки, білінгвальне навчання, самоврядування та політичне представництво) [19]. Подібний статус мають також роми (ст. 65 Конституції), які розглядаються як вразлива етнічна меншина, представники якої потребують особливого соціального захисту.

Конституція Республіки Словенія передбачає обов'язкову (по одному представнику) репрезентацію угорської та італійської етнічних громад у Державному Зборах. Відтак двоє представників із 90 депутатів національного парламенту Словенії проходять за етнічними квотами. Вони можуть обиратися за списками будь-якої політичної партії держави. Подібно до цього, угорці та італійці мають пряме представництво в місцевих органах самоврядування. Зокрема, в муніципальних радах Дубровника, Ходош і Шаловчей – по одному представнику від угорської етнічної громади; в муніципалітетах Лендава та Моравске Топліце – по два представники [38, с. 35].

Головною громадською організацією угорців Прекмур'я виступає Угорська самоврядна державна організація, створена ще в 1975 році. До її ради входять 21 представник. Саме через неї здійснюються офіційні контакти з органами державної влади Словенії. Серед важливих задач – захист рідної мови, культурної спадщини та інших прав угорської громади регіону. Угорська самоврядна державна організація заснувала три інститути: 1) Інститут інформаційної діяльності (видання книг, журналів, газет, розвиток угорськомовних мас-медіа); 2) Інститут культури (культурно-художня та літературно-мистецька діяльність); 3) Інститут регіональ-

ного розвитку (соціально-економічний розвиток, зокрема, гранти на малий бізнес, інфраструктурні проєкти муніципалітетів у регіоні Прекмур'я) [24].

Австрія

Угорська етнічна громада Австрії за переписом населення 2001 року складала 23 884 чол. Із них – 10 686 чол. проживали у Відні, а 4 704 чол. – у Бургенланді (переважно в Оберварті та Оберпуллендорфі) [20]. Угорці Бургенланда та Відня, поряд із словенцями (Штірія, Карінтія), хорватами (Бургенланд), чехами та словаки (Відень) та ромами визнаються державою корінними національними меншинами [9, s. 177].

Федеральний Закон Австрійської Республіки від 7 липня 1976 року «Про правове становище національних меншин», окрім мовно-культурних прав, окреслює також статус Рад національних меншин, що створюються при Відомстві Федерального канцлера для консультування Федерального уряду та федеральних міністрів з питань меншин [4; 35, с. 87–88].

Національна консультативна рада угорців Бургенланду була створена в 1979 році й включила 8 осіб. Вона має лише дорадчі права й не може приймати рішення, що стосуються угорців. Представники угорської громади Відня долучилися до створення консультативної ради в 1992 році. Відтак із 1993 року Консультативна рада угорців Австрії складається з 16 членів, 8 з яких представляють угорців Бургенланда та 8 з Відня й Нижньої Австрії [5]. Половина членів із цієї ради призначається, а інша половина делегується різними угорськими громадськими організаціями Австрії [2].

Серед угорських громадських організацій Австрії вирізняється Круглий стіл угорських організацій в Австрії/*Ausztriai Magyar Szervezetek Kerekasztala,* який включає навчально-виховні заклади, релігійні організації, культурно-мистецькі колективи, мас-медіа, 56 громадських асоціацій австрійських угорців (Австрійська асоціація угорських вчителів/*Ausztriai Magyar Pedagógusok Egyesülete;* Угорська робітнича профспілка Відня/*Bécsi Magyar Munkásegylet;* Громадянська угорська молодіжна асоціація/*Polgári Magyar Fiatalok Egyesülete*; Асоціація угорських студентів/*Magyar Diákok Egyesülete*; Угорська католицька парафія Відня/*Bécsi Magyar Katolikus Egyházközség*; Клуб «Паннонія»/*Club Pannonia* та ін.) [1].

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, представимо узагальнену таблицю, що ілюструє чисельність, регіони проживання етнічних угорців та відповідні національні моделі політичного представництва їх інтересів у «посттріанонських ареалах» країн Центрально-Східної Європи (див. табл. 1). Як бачимо, найбільш потужно угорська етнічна громада представлена у парламентах Румунії та Сербії. По одному представнику від угорських громадсько-політичних організацій кооптовано до парламентів Хорватії та Словенії. Водночас упродовж останнього

часу втратили формат парламентської репрезентації угорські політичні партії в Україні та Словацькій Республіці. В цілому завдяки політиці «м'якої сили» Угорщини та узгодженим діям представників угорськомовної громадськості в усіх семи «посттріанонських ареалах» успішно функціонують політичні партії, громадські організації, благодійні фонди, етноконфесійні структури, навчально-виховні заклади, мережі мас-медіа тощо.

Таблиця 1

Угорські етнічні громади в «посттріанонських ареалах» країн Центрально-Східної Європи та їх громадсько-політичне представництво

Країна	*Чисельність громади*	*Регіони компактного проживання*	*Політичне/громадське представництво (головні актори)*
Україна	156 566 чол. (2001)	Закарпатська область / *Kárpátalja*	немає представництва в парламенті; «КМКС» Партія угорців України; Демократична партія угорців України
Словацька Республіка	422 065 чол. / перша ідентичність; 34 089 чол. / друга ідентичність (2021)	Південна Словаччина / *Felvidék*	немає представництва в парламенті; «Угорський альянс»; Партія угорської громади; «Міст»; «Єдність угорської громади»
Румунія	1 002 151 чол. (2021)	Трансильванія / *Erdély*	9 депутатів у Сенаті + 20 депутатів у Палаті депутатів; Демократичний Союз угорців Румунії
Республіка Сербія	184 442 чол. (2022)	Автономний край Воєводина / *Délvidék,Vajdaság*	6 депутатів у парламенті; Альянс воєводинських угорців
Республіка Хорватія	10 315 чол. (2021)	Осієцько-Баранська жупанія / *Délvidék, Drávaszög*	1 депутат у парламенті; Союз угорських товариств; Демократична співдружність угорців Хорватії
Республіка Словенія	6 243 чол. (2002)	Прекмур'я / *Muravidék*	1 депутат у парламенті; Угорська самоврядна державна організація
Австрійська Республіка	23 884 чол. (2001)	Бургенланд / *Őrvidék*	немає представництва в парламенті; Консультативна рада угорців Австрії; Круглий стіл угорських організацій в Австрії

Список використаних джерел:

1. Ausztriai Magyar Szervezetek Kerekasztala. URL: https://kerekasztal.at/rolunk/ (дата звернення: 18.01.2024).
2. Az Ausztriában bejegyzett Magyar egyesületek listája. URL: https://rolunk.at/ausztriai-magyar-egyesuletek/ (дата звернення: 18.01.2024).
3. Biroul Electoral Central. PROCES–VERBAL privind centralizarea pe ţară a voturilor şi constatarea rezultatului pentru alegerea CONSILIILOR LOCALE din

data de 27 septembrie 2020 (rectificat conform Hotărârii nr. 221/15.10.2020). URL: https://locale2020.bec.ro/wp-content/uploads/2020/10/10-pv_cl_final_rectif.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
4. Bundesgesetz vom 7. Juli 1976 über die Rechtsstellung von Volksgruppen in Österreich (Volksgruppengesetz). URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1976_396_0/1976_396_0.pdf (дата звернення: 18.01.2024).
5. Burgenlandi magyarok. *Wikipédia. A szabad enciklopédia*. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Burgenlandi_magyarok (дата звернення: 18.01.2024).
6. Demokratska zajednica Mađara Hrvatske. *Wikipedija. Slobodna enciklopedija.* URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Demokratska_zajednica_Ma%C4%91ara_Hrvatske (дата зверення: 17.01.2024).
7. Državni zavod za statistiku / Croatian Bureau of statistics. Popis'21. Konačni rezultati. 22 rujna 2022. 16 s. URL: https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Popis%202021/PDF/Popis_2021_konacni_rezultati.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
8. Geršič M., Kladnik D., Repolusk P. Geographical names in the languages of official minorities in Slovenia. *Onomàstica.* 2017. № 3. P. 105–126.
9. Godlewska E. Status prawny mniejszości narodowych w Austrii na *przełomie* XX i XXI wieku. *Forum Politologiczne.* 2007. T.5. S. 177–95.
10. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Senat.* URL: https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=b8faa44f-07a0-4de5-bbc6-0618a4c0a194 (дата звернення: 20.01.2023).
11. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Camera Deputaților.* URL: https://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idl=1&idg=5 (дата звернення: 20.01.2023).
12. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). URL: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv (дата звернення: 13.01.2024).
13. Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické subjekty podľa územného členenia. URL: https://www.volbysr.sk/sk/vysledky_hlasovania_strany.html (дата звернення: 16.01.2024).
14. Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-dalsej-narodnosti/SR/SK0/SR (дата звернення: 22.12.2022).
15. Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR (дата звернення: 22.12.2022).
16. Rezultate alegeri locale 2020! Mesajul UDMR după succesul înregistrat la vot. Capital. 28.09.2020. URL: https://www.capital.ro/rezultate-alegeri-locale-

2020-mesajul-udmr-dupa-succesul-inregistrat-la-vot.html (дата звернення: 17.01.2024).
17. Rezultate definitive: Caracteristici etno-culturale demografice. 2.1 Populaţia după etnie la recensămintele din perioada 1930-2021 (Etnii, Judeţe) – Tabel 2.01**.** *RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI ȘI LOCUINȚELOR 2021.* URL: https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/ (дата звернення: 16.01.2024).
18. Statut Vijeća mađarske nacionalne manjine Osječko-baranjske županije. 13 s. URL: https://www.obz.hr/hr/pdf/Statut%20Vije%c4%87a%20ma%c4%91arske%20nm..pdf (дата звернення: 17.01.2024).
19. Ustava Republike Slovenije (URS). *Pravno-informacijski sistem.* URL: http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1 (дата звернення: 18.01.2024).
20. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Austria: Burgenland and Viennese Hungarians. URL: https://www.refworld.org/topic,463af2212,488f25e92,49749d5ec,0.html (дата звернення: 18.01.2024).
21. Zastupnici nacionalnih manjina. *Hrvatski sabor.* URL: https://www.sabor.hr/hr/zastupnici/zastupnici-nacionalnih-manjina (дата звернення: 17.01.2024).
22. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англійської Олександра Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
23. Войтович В.А. Місцеві та регіональні вибори 2022 року в Словаччині: вплив на міжпартійний баланс і структурвання партійного простору. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2023. Вип. 1 (57). С. 62–70.
24. Генова Е. Права и ответственность: как в Словении решили «национальный вопрос». *ІНТЕНТ.* Дата оновлення: 28.11.2018. URL: https://intent.press/publications/world/2018/prava-i-otvetstvennost-kak-v-slovenii-reshili-natsionalnyi-vopros/ (дата звернення: 18.01.2024).
25. Демещук А. Республіка Хорватія: стан захисту прав національних меншин і аналіз відповідного законодавства. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії. Аналіз законодавства та практики */ С. Герасимчук, А. Демещук, М. Драпак, О. Краєв. Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з Державною службою етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні, 2021. С. 36–55.*
26. *Драпак М. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині.* Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії. Аналіз законодавства та практики */ С. Герасимчук, А. Демещук, М. Драпак, О. Краєв. Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з*

Державною службою етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні, 2021. С. 14–34.

27. Зан М. Етнополітичні процеси на Закарпатті: історична ретроспектива та сучасний стан. *Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття:* монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 66–100.
28. Зан М. Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України в контексті президентських і парламентських виборів 2019 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики:* зб ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (памяті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 68–75.
29. Зан М. Політико-партійне представництво угорської етнічної меншини України за результатами місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики:* зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С. 141–159.
30. Зан М. Розділ 15. Інституційний дизайн етнополітики й політичне представництво міноритарних етнічних груп у країнах Центральної та Східної Європи (національні case studies Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини та Румунії). *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендьел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Ціркер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 539–600.
31. Зан М.П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус. Науковий журнал.* Випуск 1. Одеса, 2019. С. 88–96.

32. Мателешко Ю.П. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність:* збірник наукових праць. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 2 (21). С. 253–270.
33. Министарство државне управе и локалне самоуправе. Извод из регистра политичких странака. URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Izvod-iz-Registra-politickih-stranaka-07.11.2023..pdf (дата звернення: 17.01.2024).
34. Осколков П. Очерки по этнополитологии: Монография М.: Издательство «Аспект Пресс», 2021. 176 с.
35. Плотникова Н.В. Политико-правовые ориентиры регулирования этнополитических процессов в Австрии. *Вестник Московского университета. Серия. 25. Международные отношения и мировая политика.* 2010. № 3. С. 80–100.
36. Резултати избора. Парламентарни 2023. *Републичка Изборна Комисија.* Дата оновлення: 09.01.2024. URL: https://www.rik.parlament.gov.rs/542645/rezultati (дата звернення: 17.01.2024).
37. Становништво. Национална припадност: подаци по општинама и градовима = Population. Ethnicity: data by municipalities and cities / [одговара Миладин Ковачевић; превод Весна Аралица; картограф Милутин Раденковић]. Београд: Републички завод за статистику, 2023 (Београд: Републички завод за статистику). 119, [15] стр.: геогр. карте, табеле, обрасци; 30 cm. (Попис становништва, домаћинстава и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings).
38. Тищенко Ю. А. Забезпечення ефективної участі меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Український незалежний центр політичних досліджень. К., 2012. 49 с.
39. Тодоров І. Тріанонський договір: сучасні рефлексії. *Історичні і політологічні дослідження.* 2019. № 1 (64). С. 114–122.
40. Угорці в Сербії. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%97 (дата звернення: 17.01.2024).
41. Угорці в Хорватії. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A5%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97 (дата звернення: 17.01.2024).
42. Факти про Угорщину. Посольство України в Угорщині. Дата оновлення: 19.07.2022. URL: https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/fakti-pro-ugorshchinu (дата звернення: 13.01.2024).

Петро Габрин
асистент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Політико-партійна репрезентація ромської етнічної меншини в парламенті Словацької Республіки (за результатами виборів 2023 року)

Дострокові вибори до парламенту Словацької Республіки – Народної Ради (*Národná rada*) восени 2023 р. відбувалися в часи дедалі зростаючих військово-безпекових викликів та загроз для усього європейського континенту, в першу чергу для країн Центрально-Східної Європи. Результати парламентських виборів не тільки змінили політико-партійний ландшафт законодавчого органу влади Словаччини, сформували нову парламентську коаліцію, уряд, але й прямо вплинули на нові зовнішньополітичні наративи у ставленні до України та триваючої українсько-російської війни.

Події 2022–2023 років у Словацькій Республіці відзначилися поглибленням парламентсько-урядової кризи, одним з екзогенних чинників якої стала російсько-українська війна. З одного боку, як відзначає словацький політолог Г. Месежніков, спочатку реакція Словаччини на російську агресію проти України характеризувалася консолідованою позицією вищих державних чиновників та представників партій урядової коаліції, а саме однозначним засудженням дій росії та всебічною підтримкою України. З іншого боку, подальша реакція словацьких політичних акторів на російсько-українську війну виявила розкол у їхніх поглядах та цінностях – від демократичних проєвропейських (проукраїнська група) до цінностей національного егоїзму та явного/прихованого етнічного націоналізму (проросійська група) [25, с. 158–159, 179–180].

Наперед зазначимо, що усі обрані депутати-роми до парламенту Словаччини балотувалися саме від тих політичних сил, які декларували та відстоювали проукраїнську позицію. Мова йде про проєвропейську ліберальну партію «Прогресивна Словаччина» та правоцентристський популістський блок «Оляно та друзі».

За статистикою, яку наводить «Атлас ромських громад» за 2019 р., кількість представників ромської етнічної меншини у Словацькій Республіці складала 417 тисяч осіб або 7,6 % від загальної кількості населення країни [18, s. 17].

Серед загальних тенденцій, які відбуваються впродовж останніх десятиліть в етнонаціональній структурі населення Словаччини, на думку етнополітолога М. Зана, варто відзначити, зокрема, динамічне зростання ромської етнічної громади у результаті процесів реідентифікації [24, с. 89]. Використання ж пропорцій-

ної виборчої системи також має ряд переваг для меншин Словацької Республіки, адже дозволяє включати до списків політичних партій та просувати в органи центральної влади лідерів етнічних громад.

Поява в публічній політиці Словаччини представників ромської громадсько-політичної еліти припала на 2019–2020 роки. Останні вибори до Європейського парламенту, які відбулися в жовтні 2019 р., принесли певний політичний сюрприз, коли вперше в історії Словаччини до Європарламенту було обрано етнічного рома – Петера Поллака (*Peter Pollák*), відомого ромського громадського діяча з м. Левоча (Пряшівський край).

Ця вагома для ромської громади політична подія дала подальший поштовх до реалізації пасивного виборчого права вже на чергових національних парламентських виборах 29 лютого 2020 р. Тоді обраними ромськими депутатами до Народної Ради стали Ярміла Ваньова (*Jarmila Vaňová*), Петер Поллак-молодший (*Peter Pollák jr.*) та Ян Герак (*Ján Herák*). Усі – від партійного блоку «Оляно» (слов. – *Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, скор. – *OĽaNO*; укр. – *Звичайні люди та незалежні особистості*).

Набравшись необхідного політичного досвіду участі у виборчих перегонах, ромська громадсько-політична еліта Словацької Республіки збільшила кількість своїх кандидатів у передвиборчих списках політичних партій та блоків на виборах 2023 р. порівняно з минулими 2020 р. Як і на парламентських виборах 2020 р., ромські громадсько-політичні лідери зробили ставку на включення своїх кандидатур до списків потужних політичних партій та блоків.

Тим самим ромські етнопартії, по суті, і цього разу виявилися не цікавими як інструмент політичного просування інтересів ромських громад. Поміж 25 політичних партій та блоків, які взяли участь у виборах 2023 р., тільки одна з них позиціонувала себе як ромська політична партія: мова йде про невелику регіональну партію зі Східної Словаччини «Принцип» (*Princíp*). Дана маргінальна політична партія пережила кілька ребрендингів своєї назви: будучи заснованою у 2010 р. як «Партія Ромського союзу в Словаччині» (*Strana Rómskej únie na Slovensku*), змінивши у 2016 р. на дивну назву «Спорт у Кошице та на Схід» (*Šport do Košíc a na Východ*), називаючись у 2019–2021 роках «Моральний принцип Словаччини» (*Morálny princíp Slovenska*), а з 2021 р. і по сьогодні – «Принцип» (*Princíp*).

Лідерами даної партії у перегонах 2023 р. були Атіла Геня (*Atila Géňa*) (трагічно загинув у вересні 2023 р.), Альфонс Каляш (*Alfonz Kaliaš*) та т.зв. «Земплінський король» Мікулаш Варега (*Mikuláš Vareha*). Політична партія «Принцип» в підсумку отримала всього 1817 голосів виборців (0,06 %), зайнявши 21-е місце у загальному виборчому рейтингу [17].

Вагомою причиною того, що ромські кандидати йшли у списках кількох провідних політичних партій та блоків Словаччини була та, що ромський електо-

рат, кількість якого дедалі зростає та який відносно легко мобілізується до голосування, став потужною силою для подолання прохідного бар'єру для тих політичних сил, які декларували співпрацю з ромськими громадами.

Саме таким політичним рухом, який вже традиційно опирається на ромський електорат, виступила правоцентристська консервативна популістська політична сила «Оляно та друзі» (*OL'aNO a Priatelia*), яка на цьогорічних виборах йшла у складі ширшого політичного блоку. До даного блоку, зокрема, влітку 2023 р. приєдналися ще дві потужні політичні партії – це націонал-консервативний правоцентристський «Християнський союз» (*Kresťanská únia*) депутатки трьох скликань Європейського парламенту Анни Заборської (*Anna Záborská*) та ліберал-консервативна проєвропейська «За людей» (*Za ľudí*), заснована колишнім Президентом Словаччини Андреєм Кіскою (*Andrej Kiska*) та очолювана на виборах Веронікою Ремішовою (*Veronika Remišová*).

У передвиборчій програмі «Оляно та друзів» під назвою «Переможе мафія чи народ. Вирішуй сам» (*Vyhrá mafia alebo ľudia. Ty rozhodneš*) було відведене місце і ромській проблематиці. У ній були запропоновані такі напрями та форми вирішення ромських питань як: боротьба з антиромськими настроями та дискримінацією; сприяння участі ромів через розширення можливостей, співпрацю та довіру; рівні доступи до освіти та працевлаштування; кращі системи охорони здоров'я та соціальних послуг; рівний доступ до прийнятних умов проживання та інших базових послуг [23, s. 116].

Новим політтехнологічним прийомом, який вперше був використаний у подібному форматі, стало створення окремої платформи, яка була орієнтована на цільову етнічну групу, а саме ромів: ромські кандидати всередині блоку OL'aNO a Priatelia + KÚ + Za ľudí йшли на парламентські вибори в рамках платформи «Пачівале рома» (ром. – «*Pačivale Roma*», укр. – «*Гідні роми*»). Метою створення даної платформи було задекларовано вироблення спільно з ромами рішень у сфері інтеграції ромських громад у суспільство. До «Пачівале рома» були включені всього четверо ромських кандидатів і кожен з них потрапив до парламенту.

Слід наголосити, що у складі коаліції «Оляно та друзів» крім ромської платформи «Пачівале рома» була ще й низка інших платформ/рухів/партій/безпартійних осіб. Наприклад, ліберальна християнсько-демократична партія «НОВА» (слов. – *Nová Väčšina,* укр. – *Нова більшість*) Габора Грендела (*Gábor Grendel*), угорська платформа «Угорські серця» (*Magyar szívek*) того ж Габора Грендела, платформа «Вільні та відповідальні» (*Slobodní a zodpovední*), незалежні безпартійні кандидати [10].

Кандидати від «Пачівале рома» у своїй передвиборчій кампанії послуговувалися такими гаслами як «Про ромів з ромами» (*O rómoch s rómami*), «Роми – це невикористаний потенціал Словаччини» (R*ómovia sú nevyužitým potenciálom Slovenska*), відомим перефразованим англомовним слоганом «Життя ромів має

значення» (*Roma lives matters*) [2], які були спрямовані саме на ромську етнічну електоральну нішу. Ромські виборці йшли голосувати «за своїх». Проста мотивація вибору у багатьох представників ромських громад сільської місцевості зводилася до слів однієї ромської жінки: «Вони наші, вони роми, ми їм довіряємо. Всі тут голосували за Матовіча. Він для нас дещо зробив. Поллак був тут, на перехресті, він дав нам книгу, я вам покажу» [14].

Цікавими для подальшого електорального аналізу є особливості передвиборчої кампанії та технологій політичного блоку OL'aNO a Priatelia + KÚ + Za ľudí, адже 25 % від обраних депутатів склали саме ромські лідери – вони отримали 4 мандати з 16. По суті, блок І. Матовіча завдячує своєму «проходу» до Народної Ради саме голосам ромських виборців з компактних ромських поселень/населених пунктів, переважно з окресів Східної Словаччини [11]. Це підтверджує і статистичний аналіз результатів голосування у розрізі ромських громад від словацького культурного антрополога А. Мушинки, який виокремив такі параметри для порівняння як:

1) кількість голосів (в абсолютних числах і процентах), які отримала коаліція «Оляно та друзі» у 20-ти містах і селах, у яких за даними останнього дослідження «Атласу ромських поселень Словаччини» (2019 р.) роми представлять найбільшу відсоткову частку з загальної кількості громадян (напр., Лунік IX (ромський мікрорайон у м. Кошице), Ломнічка, Блатне Ремети, Юрске, Кецеровце, Петрова, Цаков, Радновце, Калоша);

2) кількість голосів (в абсолютних числах і процентах), які отримала коаліція «Оляно та друзі» у 20-ти містах і селах, у яких живе найбільша кількість ромів (напр., Лунік IX, Требішов, Яровніце, Рімавска Собота, Петржалка, Лученец, Зволен, Мартін, Бардейов);

3) кількість голосів (в абсолютних числах і процентах), які отримала коаліція «Оляно та друзі» у 20-ти містах і селах, в яких живе найбільша кількість ромів, де роми представляють більшість з усіх жителів окремого міста або села (напр., Лунік IX, Яровніце, Маркушовце, Рудняни, Павловце над Угом, Злате Класи, Налєпково, Ясов) [26, с. 247–249].

За результатами виборів, обраними ромськими депутатами від коаліції OL'aNO a Priatelia + KÚ + Za ľudí (платформи «Пачівале рома») стали четверо осіб:

1. Петер Поллак-молодший (*Peter Pollák*) – діючий депутат словацького парламенту з м. Левоча (Пряшівський край). Отримав 53005 преференційних голосів (рекорд поміж усіх ромських кандидатів) та взяв третє місце за цим показником у блоці після Ігоря Матовіча та Еріки Юрінової (*Erika Jurinová*).

2. Вільям Танко (*Viliam Tankó*) – відомий боксер, призер Європейських ігор 2015 р., представник спортивного напряму «Пачівале рома» з м. Галанта (Трнавський край). Отримав 20626 преференційних голосів.

3. Лукаш Бужо (*Lukáš Bužo*) – учасник популярного ромського євангельського госпел-гурту «F6» та соціальний працівник з невеликого села Ястраб'є-над-Топльов (*Jastrabie nad Topľou*) Пряшівського краю. Отримав 21781 преференційних голосів.

4. Анежка Шкопова (*Anežka Škopová*) – вчителька, соціальний педагог з м. Левоча (Пряшівський край), отримала 12233 преференційних голосів.

Загалом, платформа «Пачівале рома» зуміла зібрати 107645 голосів, що становить 40,75 % (!) від усіх голосів (264137), поданих за політичний рух «Оляно та друзі» [22].

У своєму інтерв'ю Петер Поллак-старший (нинішній депутат Європейського парламенту) виокремив такі складові успіху «Пачівале рома»: «Перегляньте профілі у Фейсбук – мій, мого сина та інших кандидатів за останні кілька місяців. Це була інтенсивна контактна кампанія, підкріплена різноманітною інформацією. Наші відеоролики мали незліченну кількість переглядів, деякі з них досягали 300-400 тисяч переглядів. Ми покладалися на те, що люди знали нас, знали про нашу роботу як вдома, так і в Європарламенті. Ми розраховували на те, що ми зробили за три роки. Ніхто до нас у населених пунктах більше не робив. Ми почали будувати водогони, каналізацію, дороги. Ми будували школи і дитячі садки, ми покращували житло. Ми спиралися на цей досвід» [3].

Слова П. Поллака-старшого підтверджує і Т. Хрустіч (*Tomáš Hrustič*) з Інституту етнології та соціальної антропології Словацької академії наук, який вказує, що відносно впливовим засобом формування громадської думки у ромських громадах у ході передвиборчої кампанії стала соціальна мережа Фейсбук, активно використовувана словацькими ромами [6].

Велика електоральна підтримка блоку «Оляно та друзів» саме у ромських поселеннях викликала з боку їхніх політичних конкурентів підозри у застосуванні корупції та підкупу голосів виборців. Підставами для таких думок було те, що існували випадки аномально високих відсотків голосів, відданих за рух «Оляно та друзі» на деяких виборчих дільницях. Наприклад, у селі Ломнічка (окрес Стара Любовня) – це 92 % від усіх голосів, у Луніку IX в Кошице – 91 %, у двох селах окресу Кошице-Околє (у Кечеровцях – 86 % та Ранковцях – 78 %) [4]. Хоча загальна явка усіх виборців могла складати не більше 30 % [7]. Цікаве пояснення голосування за команду І. Матовіча навів один з ромських жителів села Ломнічки: «Ми проголосували за нього з любові. Я християнин, ходжу до церкви, і Ісус Христос прошепотів мені, що я повинен проголосувати за нього» [15].

Ці обставини змусили лідерів блоку І. Матовіча та П. Поллака-старшого провести прес-конференцію, на які вони пояснили головну причину великої підтримки з боку ромів ефективною агітацією та наполегливою особистою працею кандидатів у ромських поселеннях. П. Полак-старший наголосив, що він особисто

відвідав 104 ромські поселення та подолав 16 тисяч кілометрів у ході передвиборчої кампанії «Оляно та друзів» [19].

Політолог Радослав Штефанчік (*Radoslav Štefančík*) також не вважає, що перемога блоку Ігоря Матовіча в ромських поселеннях була викликана лише перспективою «винагороди в 500 євро» за участь у виборах. Електоральна аномалія могла бути викликана збігом кількох факторів і хорошим політичним маркетингом [12]. А за самим І. Матовічом закріпилася кличка «ромського короля» [1].

Другої політичною силою, яка активно опиралася на ромські громади, була соціал-ліберальна політична партія «Прогресивна Словаччина» (*Progresívne Slovensko*) на чолі з віце-спікером Європейського парламенту Міхалом Шімечком (*Michal Šimečka*). «Прогресивна Словаччина» позиціонувала себе як захисниця прав різних меншин (напр., сексуальних, етнічних) та зайняла чітку проукраїнську позицію у питанні російсько-української війни. До свого списку дана партія включила кількох відомих активісток ромського правозахисного та освітянського руху. За результатами волевиявлення до Народної Ради від «Прогресивної Словаччини» були обрані дві ромські депутатки:

1. Ірена Біхарійова (*Irena Bihariová*) – відома ромська правозахисниця, одна з лідерок своєї партії. І. Біхарійова отримала велику кількість преференційних голосів виборців (37849), посівши прохідне сьоме місце у списку. Цікаво, що дискримінаційне становище ромів, зокрема ромських жінок, у словацькому суспільстві та стереотипи щодо них І. Біхарійова свого часу змалювала так: «Коли я їду в трамваї, я помітно тримаюся за щось обома руками, щоб нікому не здалося, що я намагаюся їх пограбувати» [8].

2. Інґрід Косова (*Ingrid Kosová*) – освітянка, популяризаторка освітньої системи Монтессорі. Отримавши 21040 преференційних голосів, вона посіла підсумкове дванадцяте місце.

У своїй передвиборчій програмі «Рівність – це майбутнє» (*Rovnosť je budúcnosť*) партія «Прогресивна Словаччина» приділила увагу проблемі «подолання антиромського расизму»: «Усунення упереджень щодо ромських чоловіків і жінок неможливе без покращення їхнього соціально-економічного становища. Досягнення рівності для ромських чоловіків і жінок вимагає довгострокових рішень для боротьби з бідністю поколінь у всіх сферах соціальної інтеграції – освіті, житлі, зайнятості та розширеному доступі до охорони здоров'я» [16].

З усіх політичних сил, які увійшли до складу Народної Ради, лише деякі з них включили питання інклюзії ромських громад до своїх передвиборчих програм. Окрім вже наведених «Оляно та друзів» і «Прогресивної Словаччини» – це також «Християнсько-демократичний рух» (*Kresťanskodemokratické hnutie*, скор. *KDH*) та «Свобода і солідарність» (*Sloboda a Solidarita*, скор. *SAS*) [9].

Поміж політичних сил, які не подолали прохідний бар'єр до парламенту, але активно залучали до участі та агітації представників ромських громад, слід виділити етнополітичний блок «Угорський форум» (*Maďarské Fórum*) куди входили власне «Угорський форум» (*Maďarské Fórum*), «Громадянські демократи Словаччини» (*Občianski demokrati Slovenska*), «За регіони» (*Za regióny*), «Ромська коаліція» (*Strana rómskej koalície,* скор. *SRK*) та «Демократична партія» (*Demokratická strana*). У підсумку блок «Угорський форум» набрав 3486 голосів або 0,12 %, зайнявши шістнадцяте місце.

Політична партія «Ромська коаліція» також була орієнтованою на здобуття голосів ромських виборців зі сходу Словаччини (*Východné Slovensko*), а саме з Кошицького та Пряшівського країв. Поміж 125 кандидатів від блоку «Угорський форум», четверо балотувалися саме від «Ромської коаліції»:

1) Інгрід Лукачова (*Ingrid Lukáčová*) – чиновниця з м. Кошице, виборчий номер у списку 12, отримала 157 преференційних голосів;

2) Габріела Радічова (*Gabriela Radičová*) – директорка середньої школи з міста Рімавска Собота (*Rimavská Sobota*) Банськобистрицького краю, виборчий номер у списку 32, отримала 184 преференційних голосів;

3) Мірослав Мікель (*Miroslav Mikeľ*) – староста села/муніципалітету Дюрдьош (*Ďurďoš*) Пряшівського краю, виборчий номер у списку 52, отримав 92 преференційних голосів;

4) Гейза Адам-старший (*Gejza Adam*) – відомий педагог та громадсько-політичний діяч з м. Кошице, колишній депутат Федеральних Зборів Чехо- Словацької Республіки (*Federálne zhromaždenie*) у 1990–1992 роках, виборчий номер у списку 72, отримав 147 преференційних голосів.

Цікаво зазначити, що нумерація ромських кандидатів у виборчому списку «Угорського форуму» була з інтервалом у 20 позицій (№№ 12, 32, 52 та 72).

Свої головні передвиборчі тези «Ромська коаліція» виклала таким чином: «забезпечити якісну та доступну освіту для всіх дітей у Словацькій Республіці», «зробити якісне житло доступним для ромів», «узаконення земельних ділянок у ромських поселеннях» та «підвищення рівня зайнятості ромів».

Сумарно четверо кандидатів від «Ромської коаліції» у складі блоку «Угорський форум» отримали тільки (!) 580 преференційних голосів, що можна вважати, з огляду на проведену активну передвиборчу кампанію, дуже низьким результатом. Очевидно, що ромські виборці усвідомлювали мінімальні шанси «Угорського форуму» на потрапляння до парламенту, а тому і не хотіли «розкидуватися» голосами.

Також особливістю парламентських виборів 2023 р. став провал крайньоправих політичних сил, які перманентно використовують антиромську риторику та пропаганду. Маємо на увазі політичний рух Марека Котлеби (*Marek Kotleba*)

«Котлебовці – Народна партія Наша Словаччина» (*Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko*) та партію «Республіка» (*Republika*) Мілана Угріка (*Milan Uhrík*). Зокрема, тодішній Уповноважений з з питань ромських громад (*Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity*) Ян Геро (*Ján Hero*) постійно реагував на випадки систематичного приниження ромів з боку даних політичних рухів у ході передвиборчої агітації, зокрема виступав з вимогами про зняття біл-бордів, на яких роми зображувалися як асоціальні громадяни [21]. На своєрідній перемозі над ультраправим політичним сегментом Словаччини наголошує і П. Поллак-молодший: «Я пам'ятаю 2016 рік, коли партія Котлеби вперше пройшла до парламенту. Це своєрідний реванш з нашого боку – у нас більше немає партії Котлеби чи «Республіки» в парламенті, але у нас є шість ромів» [5].

За результатами новосформованої парламентської коаліції ромські депутати від «Оляно та друзів» та «Прогресивної Словаччини» опинилися в опозиції. Публічно критикувати уряд Роберта Фіцо продовжив Петер Поллак-старший – 13 жовтня, у ході прес-конференції, ромський політик наголосив на початку ізоляції нового словацького уряду на рівні Європейського Союзу: «Рішення про призупинення членства партій Smer-SD та Hlas-SD в Партії європейських соціалістів (представлена в Європейському парламенті політичною фракцією «Прогресивний альянс соціалістів і демократів», – П.Г.) є чітким сигналом, що словацький уряд Роберта Фіцо буде ізольований в Європейському Союзі» [20].

Одним з наслідків переходу в опозицію «Оляно та друзів» стало швидке звільнення з посади Урядового уповноваженого з питань ромських громад Яна Геро. З 14 листопада новим ромським Уповноваженим призначений Олександр Дашко (*Alexandr Daško*) – відомий ромський музикант та громадський діяч з м. Банська Бистриця [13]. Отже, у розрізі політичних партій та блоків, які пройшли до словацького парламенту за результатами виборів 2023 р., деяка статистика по обраних ромських депутатах виглядає так:

Таблиця 1

Кількість обраних депутатів-ромів

Назва політичної партії / блоку	Кількість обраних депутатів	З них депутатів-ромів
Smer-SD (*Slovenská sociálna demokracia*)	42	0
PS (*Progresívne Slovensko*)	32	2
Hlas (*HLAS – sociálna demokracia*)	27	0
OL'aNO (*Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*) a Priatelia + KÚ (*Kresťanská únia*) + ZL' (*Za ľudí*)	16	4
KDH (*Kresťanskodemokratické hnutie*)	12	0
SaS (*Sloboda a Solidarita*)	11	0
SNS (*Slovenská národná strana*)	10	0
Всього	150	6

Таблиця 2

Статистика голосування за обраних депутатів-ромів

Ім'я та прізвище	Політична партія / Політичний блок	Початкове місце у списку	Підсумкове місце у списку	Отримані преференційні голоси
Петер Поллак-молодший	«Оляно та друзі» + «Християнський союз» + «Для людей»	18	3	53005
Вільям Танко	«Оляно та друзі» + «Християнський союз» + «Для людей»	54	10	20626
Лукаш Бужо	«Оляно та друзі» + «Християнський союз» + «Для людей»	58	8	21781
Анежка Шкопова	«Оляно та друзі» + «Християнський союз» + «Для людей»	131	12	12233
Ірена Біхарійова	«Прогресивна Словаччина»	10	7	37849
Інгрід Косова	«Прогресивна Словаччина»	12	12	21040

Вибори 2023 р. стали найуспішнішими за всю історію для ромської етнічної меншини Словаччини. Політико-партійна репрезентація ромської етнічної меншини у Народній Раді представлена шістьома ромськими депутатами – чотирма від політичного блоку «Оляно та друзі» та двома від політичної партії «Прогресивна Словаччина».

У складних умовах внутрішньополітичної кризи, обмежених часових рамках, фрагментації та поляризації партійних акторів, ромська громадсько-політична еліта зуміла вдало домовитися з потужними політичними партіями та блоками щодо включення у списки кандидатів своїх представників. Пропорційна виборча система з відкритими списками дала змогу ромським кандидатам проводити відносно незалежну передвиборчу агітацію, фокусуючи увагу на «етнічному» електоральному полі. Отримані ромськими лідерами високі електоральні результати стали можливими, зокрема, завдяки потужній пропаганді та агітації у соціальних мережах, персональним відвідуванням ромських поселень, прямим спілкуванням з виборцями, продуманій візуальній агітації, акцентах на культурних та етнічних пріоритетах при голосуванні.

Список використаних джерел:

1. Bárczi L. Roma telepeken tarolt az OĽaNO. *Ujszo.com*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://ujszo.com/kozelet/roma-telepeken-tarolt-az-olano (дата звернення: 15.11.2023).
2. Gašparovič M. Matoviča zrejme zachránili Rómovia, progresívne voličstvo nenarušilo stranícky cik-cak equality gender. *Štandard*. Дата оновлення: 01.10.2023. URL: https://standard.sk/454821/matovica-zrejme-zachranili-romovia-progresivne-volicstvo-nenarusilo-stranicky-cik-cak-equality-gender (дата звернення: 16.11.2023).
3. Gašparovič M. Peter Pollák: Ak by ste žili v osade, aj vy by ste volili Matoviča. *Štandard*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://standard.sk/456686/peter-pollak-ak-by-ste-zili-v-osade-aj-vy-by-ste-volili-matovica (дата звернення: 16.11.2023).
4. Gdovinová D., Karolyi D. Úspech OĽaNO v osadách nie je len o päťsto eurách. Rómom za Matoviča rástli výplaty a volili aj proti rasistickým rečiam Fica. *Denník N*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://dennikn.sk/3604601/uspech-olano-v-osadach-nie-je-len-o-patsto-eurach-romom-za-matovica-rastli-vyplaty-a-volili-aj-proti-rasistickym-reciam-fica/?ref=mwat (дата звернення: 16.11.2023).
5. Gdovinová D. V parlamente bude šesť rómskych poslancov. Budeme silný blok voči extrémizmu Roberta Fica, hovorí Pollák. *Denník N*. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: https://dennikn.sk/3608941/v-parlamente-bude-sest-romskych-poslancov-budeme-silny-blok-voci-extremizmu-roberta-fica-hovori-pollak/ (дата звернення: 16.11.2023).
6. Hrustič T. Tomáš Hrustič: Romští kandidáti odmakali kampaň směrem k Romům. Obvinění z manipulace hlasů je urážka všech romských voličů a voliček. *Romea.cz*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://romea.cz/cz/komentare/tomas-hrustic-romsti-kandidati-odmakali-kampan-smerem-k-romum-obvineni-z-manipulace-hlasu-je-urazka-vsech-romskych-volicu-a-volicek (дата звернення: 16.11.2023).
7. Kovačič Hanzelová Z., Kostanjevec O. Etnológ: Na Slovensku narastá kritická masa rómskych voličov zo strednej triedy. *SME*. Дата оновлення: 09.10.2023. URL: https://domov.sme.sk/c/23229139/parlamentne-volby-2023-romovia-etnolog-rozhovor.html (дата звернення: 16.11.2023).
8. Krempaský J. Female Roma lawyer who has known poverty and prejudice. Progressives have a new leader. *The Slovak spectatoR*. Дата оновлення: 15.06.2020. URL: https://spectator.sme.sk/c/22423552/irena-bihariova-progressive-slovakia-new-leader.html (дата звернення: 14.11.2023).
9. Kumanová Z. Volby na Slovensku: V parlamentu zasedne šest Romů a Romek, což je nejvíce v historii. *Romea.cz*. Дата оновлення: 01.10.2023. URL:

https://romea.cz/cz/zahranici/volby-na-slovensku-v-parlamentu-zasedne-sest-romu-a-romek-coz-je-nejvice-v-historii (дата звернення: 14.11.2023).
10. Magyar és roma platformmal bővül az OĽaNO. *Ujszo.com*. Дата оновлення: 26.05.2023. URL: https://ujszo.com/kozelet/magyar-es-roma-platformmal-bovul-az-olano (дата звернення: 15.11.2023).
11. Mahdalová K., Škop M. Ako volili obce? Podrobná mapa ukazuje, že Rómovia húfne volili OĽaNO a veľké mestá ovládlo PS. *Aktuality.sk*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://www.aktuality.sk/clanok/UnvWFrU/ako-volili-obce-podrobna-mapa-ukazuje-ze-romovia-hufne-volili-olano-a-velke-mesta-ovladlo-ps/ (дата звернення: 18.11.2023).
12. Mihalková H., Fotta P., Štenclová E. Kampaň či 500 eur? Úspech Matoviča v osadách rieši NAKA, politológ hovorí o volebnej anomálii. *Pravda*. Дата оновлення: 04.10.2023. URL: https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2023/clanok/683753-igor-matovic-peter-pollak-mladsi-olano-romske-osady-ucast-vysledky-volby-2023/ (дата звернення: 15.11.2023).
13. Nový splnomocnenec Alexander Daško: koncepcií bolo dosť, teraz treba pracovať. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. Дата оновлення: 14.11.2023. URL: https://romovia.vlada.gov.sk/archiv-tlacovych-sprav/koncepcii-bolo-dost-teraz-treba-pracovat/?csrt=7918066190626801122 (дата звернення: 18.11.2023).
14. Otriová J., Frank M. Rómovia chodili pred voľbami do stávkovej kancelárie. Tipovali podozrivo. *Korzár. Horný Zemplín*. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: https://hornyzemplin.korzar.sme.sk/c/23226596/romovia-chodili-pred-volbami-do-stavkovej-kancelarie-tipovali-vitazstvo-olano.html?ref=av-center (дата звернення: 18.11.2023).
15. Pavlíková M. V obciach na východe, kde žije najviac Rómov, vyhralo OĽANO a priatelia. *JOJ24.Noviny.* Дата оновлення: 02.10.2023. URL: https://joj24.noviny.sk/volby/parlamentne-volby-2023/841003-v-obciach-navychode-kde-zije-najviac-romov-vyhralo-olano-a-priatelia (дата звернення: 18.11.2023).
16. Plaváková L., Jurík B., Prostredník O. Rovnosť je budúcnosť. *Progresívne Slovensko*. Дата оновлення: 25.06.2023. URL: https://progresivne.sk/rovnost-je-buducnost/ (дата звернення: 15.11.2023).
17. PRINCÍP. *Aktuality.sk*. URL: https://www.aktuality.sk/udalost/volby-2023/strany/princip/ (дата звернення: 15.11.2023).
18. Ravasz Á., Kovács Ľ., Markovič F. Atlas rómskych komunít 2019. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. 92 s.
19. Sliz M., Biró M. Ako sa OĽaNO darilo bodovať medzi Rómami? Igor Matovič volebnú korupciu odmieta (+mapa). *Aktuality.sk*. Дата оновлення: 03.10.2023.

URL: https://www.aktuality.sk/clanok/G5FCzQ0/ako-sa-olano-darilo-bodovat-medzi-romami-igor-matovic-volebnu-korupciu-odmieta-mapa/ (дата звернення: 18.11.2023).
20. TASR. Pozastavenie členstvo Smeru a Hlasu európskymi socialistami je odkazom o izolácii vlády Roberta Fica v EÚ, tvrdí Peter Pollák. *Aktuality.sk*. Дата оновлення: 13.10.2023. URL: https://www.aktuality.sk/clanok/5iH2a4S/pozastavenie-clenstvo-smeru-a-hlasu-europskymi-socialistami-je-odkazom-o-izolacii-vlady-roberta-fica-v-eu-tvrdi-peter-pollak/ (дата звернення: 18.11.2023).
21. TASR. Voľby 2023: Ján Hero vyzýva strany, aby odstránili bilbordy prezentujúce Rómov ako asociálov. *Aktuality.sk*. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: https://www.aktuality.sk/clanok/gieuHnA/volby-2023-jan-hero-vyzyvastrany-aby-odstranili-bilbordy-prezentujuce-romov-ako-asocialov/ (дата звернення: 18.11.2023).
22. Vančo M., Kozinková K. Bez Rómov by OĽaNO nebolo v parlamente. Ako Matovič získal desaťtisíce rómskych hlasov? *SME*. Дата оновлення: 03.10.2023. URL: https://domov.sme.sk/c/23226885/romovia-olano-matovic-pollak-hlasy-volby-2023.html (дата звернення: 17.11.2023).
23. Vyhrá mafia alebo ľudia. Ty rozhodneš. OĽaNO a Priatelia. Program 2023. 241 s. URL: https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-2023/ (дата звернення: 19.11.2023).
24. Зан М.П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус: наук. журнал*. 2019. № 1. С. 88–96.
25. Месєжніков Г. Словаччина в контексті агресії росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичний аспекти. *Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник* / Анакіна Т.М., Гай-Нижник П.П. та ін.; за ред. П.В. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 156–182.
26. Мушинка О. Ромська тема в Словаччині у контексті парламентських виборів 2023 року. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року)* / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. С. 245–249.

Ірина Куречко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Результати та наслідки діяльності нових суспільно-політичних рухів в сучасних демократіях: на прикладі Франції

Суспільно-політичні рухи мають власну специфіку дослідження, що зумовлено їхньою відмінністю від політичних партій та інших політичних інститутів чи організацій, покликаних впливати на політичні процеси в державах.

Загалом теорія суспільно-політичних рухів складається з трьох системних підходів, умовно названих парадигмами (колективної поведінки, мобілізації ресурсів, нових суспільних рухів). Перші дві розроблені американською школою дослідження суспільно-політичних рухів, тоді як європейська школа представляла парадигму нових суспільних рухів [3]. Виникненню останньої передувало те, що у 1980–ті роки світ зіткнувся з абсолютно новими викликами сучасності: назрілі проблеми екології, війни і миру, дотримання громадянських прав, рівноправності жінок тощо. В умовах глобалізації світової спільноти суспільно-політичні рухи набули нових рис, які часто були не притаманними їхнім попередникам. Основний акцент соціальної активності змістився з реалізації економічних і політичних інтересів конкретних груп до формування нових ціннісних підстав існування та життєдіяльності суспільства в цілому (як на національному, так і на світовому рівнях). Ціннісно-орієнтовані суспільно-політичні рухи, що виникли у цей час, вимагали від дослідників розробки нових методологічних підходів до аналізу та інтерпретації їхніх дій, цілей, досягнень. У зв'язку з цим і виникла парадигма «нових суспільних рухів», представниками якої були А. Турен, А. Мелуччі, Х. Крізі, М. Кастельс тощо. Суспільно-політичні рухи в цій парадигмі виступали як соціальні суб'єкти, що є рушійною силою історичного розвитку на сучасному етапі. Вони націлені на якісну політичну перебудову, залучають представників усіх класів, уникають ієрархії в структурі і насильства у методах. Тобто феномен суспільного руху в цій концепції придбав абсолютно нову сутність. Він розглядався як поведінка людей, які належать до нової культури, розділяють нову ідентичність, утверджують самоцінність особистості і цінності природи. Е. Гідденс вважав, що суспільно-політичні рухи є носіями нових зразків життєдіяльності: «Якщо їх попередники боролися за «свободу від», то сучасні політичні активісти виступають за «свободу для». Сфе-

рою їхніх інтересів є сам зміст свободи як незалежного вибору життєвого шляху або стилю» [4, с. 113–114].

Нові суспільно-політичні рухи, незважаючи на наявність багатьох спільних рис з традиційними рухами, все ж мають певні відмінності. Ця теорія розглядає суспільно-політичні рухи (екологічні, антивоєнні, феміністичні тощо) як реакцію на експансію державної влади, засобів масової інформації. Особливістю нових суспільно-політичних рухів є те, що вони носять глобальний характер, і, відповідно, реалізуються в державних чи міжнародних масштабах [3]. Вони також націлені на вирішення більш широкого кола актуальних проблем (екологічних, захисту прав жінок, сексуальних меншин тощо). Також рушійною силою нових суспільно-політичних рухів стає середній клас, а не робочий, як відзначено у традиційному розумінні суті руху [1]. На думку А. Мелуччі, нові суспільно-політичні рухи намагаються протидіяти вторгненню держави і ринку в суспільне життя, відстоюють права людей визначати власну ідентичність, розпоряджатися особистим життям. Нові суспільні рухи розглядають як мережеві структури, які не мають ієрархії та єдиного лідера. Сама мережа, як правило, слабо інституціоналізована і постійно змінюється, в ній одні організації з'являються, а інші зникають [3]. Ці рухи локальні в просторі та часі. Вони вільно себе почувають у країнах економічного достатку та політичної свободи (якими і були країни Західної Європи у другій половині XX ст.). Але політична свобода там ґрунтується на примиренні соціальних протиріч, яке, в свою чергу, базується на економічному достатку. Тому в кризових ситуаціях в економіці спостерігається звуження діяльності суспільно-політичних рухів і зменшення рівня їхнього впливу. У цьому полягає недолік концепції нових суспільних рухів, на якому особливо наголошували її критики [4]. Попри те, слід розуміти, що поняття нових рухів з часом теж змінюється, еволюціонує. Тому і описані науковцями в рамках парадигм недоліки також можуть з часом стиратися. При цьому існує ймовірність появи інших негативних чи, навпаки, позитивних проявів у діяльності чи рисах цих рухів.

Сьогодні нові рухи набувають нових рис під впливом, перш за все, зовнішніх умов. Глобалізація, яка спричиняє розмивання кордонів, зростання міграції, утвердження ліберальних ідеологій і реалізацію на практиці політики мультикультуралізму призводить до виникнення різного роду економічних, політичних, соціальних та інших криз, які часто стають причиною зростання невдоволення серед людей. Популярності набувають так звані антиглобалістські рухи, які повністю або частково заперечують глобалізацію. Проте, зважаючи на невідворотність глобалізаційних процесів поняття антиглобалістських рухів поступово замінюється терміном альтерглобалістських, які підтримують деякі аспекти глобалізації (перш за все, міжнародну інтеграцію) і пропонують інші, власні проекти глобалізації [2].

До нових суспільних рухів можна віднести також і різні сучасні протестні рухи, спричинені невдоволенням людей діями чи бездіяльністю влади, або сформовані як реакція на кризу ліберальної демократії.

Прикладом вищезгаданих нових суспільно-політичних рухів можна вважати рух «жовтих жилетів» у Франції. Цей рух відрізнявся від інших суспільно-політичних рухів, які існували раніше у Франції та загалом від класичних рухів. Характерною його рисою було відсутність лідера і прихильності чи належності до конкретної політичної партії, чим пояснювалася внутрішня роз'єднаність протестуючих [5]. У цьому русі фактично була відсутня організація. Рух «жовтих жилетів» являв собою серію спонтанних протестів, організованих за допомогою соціальних мереж. Його назва виникла через те, що всі учасники акцій протесту були одягнені у світловідбиваючі жовті жилети, які, відповідно до законодавства 2008 року, повинен мати кожен водій у своєму авто. Це мало досить символічне значення, оскільки перші протести були викликані невдоволенням французького населення щодо збільшення у Франції акцизного податку на паливо з 1 січня 2019 року.

Перший протест відбувся 17 листопада 2018 року одночасно в декількох містах Франції. Найпотужніші вуличні виступи пройшли в Парижі, де загальна кількість учасників руху досягла понад 280 тисяч осіб. Спочатку вони виступали проти збільшення податків, висуваючи претензії до французького уряду, але поступово їхнє невдоволення перейшло і на Президента. Почали лунати заклики з вимогою відставки Е. Макрона.

Невдоволення серед французів викликала також державна міграційна політика. Зокрема, населення Франції було обурене потоком мігрантів, які прибувають до країни впродовж останніх років, а також пов'язаним з цим зростанням рівня злочинності.

Під тиском протестувальників Е. Макрон був змушений піти на поступки. Перш за все, він оголосив, що ціни на автомобільне паливо буде заморожено. Тобто, головну вимогу протестувальників фактично було виконано. Але до цього моменту «жовті жилети» набрали достатньої сили і учасникам протесту вже було недостатньо задоволення тільки цієї конкретної вимоги. Загалом, вони висунути двадцять п'ять вимог до уряду Франції., серед яких було: підвищення заробітної плани на 40%, заборона податків, які перевищують 25% від доходів громадян, забезпечення новими робочими місцями, збільшення обсягів будівництва доступного житла, зменшення відсотків іпотеки. Також до вимог було включено посилення міграційної політики: припинення потоку мігрантів до ЄС.

Поряд з цими, було сформовано вимоги, які стосувалися змін до Конституції. Зокрема, одна з вимог – переписати Конституцію Франції за народної підтримки в інтересах суверенітету народу. Вимагали також завершити приватизацію та повернути залізниці, аеропорти, парковки та інше у власність держави, гаранту-

вати громадянські свободи, зазначити в Конституції абсолютну заборону на втручання держави до сфери освіти, охорони здоров'я та інституту сім'ї.

Також не обійшли стороною і питання зовнішньої політики. Так, учасники руху «жовтих жилетів» вимагали виходу Франції з НАТО, а також встановлення заборони на використання власної армії в агресивних війнах, припинення втручання в справи африканських країн, а також повернення звідти французьких військових [5].

«Жовті жилети» не оминули також і екологічних проблем, вимагаючи, наприклад, реіндустріалізації країни на користь відмови від імпорту, який завдає найбільшої шкоди навколишньому середовищу.

Перед урядом Франції постала проблема, яка полягала у відсутності у «жовтих жилетів» єдиного лідера, з яким можна було б вести конструктивні переговори. Люди, які мали претензії до уряду та були невдоволені ситуацією у країні, концентрувалися навколо руху. Більшою мірою, їхня організація здійснювалася через соціальні мережі. Це уможливлювало об'єднання різних соціальних груп, які часто мали протилежні погляди.

Аналізуючи вимоги, які сформовані протестуючими, можна побачити, що вони являють собою поєднання євроскептицизму крайніх правих та крайніх лівих, тобто вони практично несумісні з практичною реалізацією. Наприклад, поряд з вимогою жорсткого контролю над міграційним потоком до Європейського Союзу, вимога обмеження банківської монополії. Більше того, було висунуто відверто популістські вимоги, які здебільшого стосувалися екології, і які абсолютно неможливо було втілити в сучасних реаліях Франції.

Попри те, що Е. Макрон погодився виконати певну частину вимог «жовтих жилетів», серед яких: мораторій на вартість палива протягом року, підвищення мінімальної заробітної плати на 100 євро в місяць, скасування податку на дохід фізичних осіб за понаднормові години, скасування податку на доходи фізичних осіб на суму премії за рік, скасування податку для пенсіонерів з доходом менше 2 тисяч євро на місяць, акції протесту все одно продовжувалися. Учасники руху висували все нові і нові вимоги.

Наступні протести відбулися навесні 2020 року напередодні оголошення початку пандемії COVID-19. На той момент публічні збори з участю більш ніж 100 людей були вже заборонені через швидке поширення коронавірусу. Попри це рух «жовтих жилетів» вийшов на протест в Парижі, в якій, згідно з даними поліції, взяли участь близько 400 демонстрантів.

20 листопада 2021 року рух «жовтих жилетів» відзначив свою третю річницю, на честь якої протестуючі влаштували ходу у Парижі. Участь в акції протесту взяло близько 1800 учасників. Під час руху колони частина протестуючих розпалювала сутички з поліцією [7].

Яскравою особливістю цього соціально-політичного феномену була комунікація його учасників через соціальні мережі, що забезпечувало швидку та ефективну організацію їхньої діяльності. У повідомленнях, що публікувалися в групах у соціальних медіа (насамперед, у Facebook), розписувався план заходів із зазначенням часу початку та локації, проводилися відеотрансляції з місця подій.

«Жовті жилети» не асоціювали себе ні з правими, ні з лівими, і не виявляли бажання приєднуватися до жодної із існуючих партій. У той же час протестуючі підозріло ставилися як до уряду, так і до представників різних партій та громадських організацій, тобто не довіряли жодним професійним політикам. Деякі дослідники вважали, що цей рух у підсумку міг призвести до оформлення у Франції абсолютно нової політичної сили, яка буде дещо схожа на «Рух п'яти зірок» в Італії, який поєднує в собі як крайніх правих, так і крайніх лівих. Інша ж група науковців не поділяла можливості утворення такої політичної сили. Вони були схильні до думки, що навіть якщо такий політичний рух і сформується, то через абсолютну несумісність та різні інтереси він дуже швидко розпадеться на два окремих блоки, тобто на крайній лівий та крайній правий.

Рух «жовтих жилетів» стихійно сформувався у Франції і майже одразу почав поширюватися й на сусідні країни, зокрема на Бельгію, яка історично та політично з нею пов'язана та Іспанію. Бельгія першою відреагувала на виступи «жовтих жилетів» у Франції маніфестацією проти інститутів Євросоюзу. Схоже як у Франції, рухові були притаманні елементи хуліганства, які проявлялися у знищенні всього, що траплялося на шляху мітингувальників. Така варварська поведінка була однією з причин критики руху навіть з боку простого населення.

Попри це не можна заперечувати небувалу популярність та мобільність «жовтих жилетів». Цей рух не мав прямих аналогій в політичній історії, він виник із політичного вакууму сучасних європейських демократій, і міг у будь-який момент породити щось нове, тим самим продемонструвати свою дієздатність на хвилі масового популізму та націоналізму в умовах глобальної кризи ліберальних ідеологій [5].

Поширення схожих до «жовтих жилетів» рухів в інших країнах свідчить про те, що нові суспільно-політичні рухи виходять за межі національних кордонів і стають глобальним явищем. Спільноти, віддалені одна від одної географічно, завдяки соціальним мережам взаємодіють у режимі реального часу, обмінюються соціальним досвідом. Взаємопроникнення гасел і вимог перетворює протестні рухи в транснаціональні.

Ще однією особливістю деяких нових суспільно-політичних рухів було і те, що багато з них «не піддавалися» політизації. Так, учасники руху «жовтих жилетів» були категорично налаштовані проти початку інституційної політичної діяльності. Вони з великою недовірою ставилися до ЗМІ, так само як і не виявляли при-

хильності до певних політичних партій. Слід також враховувати, що сучасні рухи протесту, які відмовляються від створення організації та політизації, часто нічим не закінчуються. Важко уявити, щоб рух, який існує тільки як мережевий, перетворився б на значущого політичного актора. Попри це, такі рухи є дзеркалом, у якому відображаються всі політичні, соціально-економічні, культурні та інші розколи і проблеми, наявні у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Камінська Л. Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. № 1–2. С. 91–93.
2. Постол О. Альтерглобалізм як соціально-політичний феномен сучасності. *Освіта регіону.* URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/801
3. Савельєва Т.П. «Нові суспільні рухи»: визначення методологічних засад дослідження. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 67–68. С. 16–28.
4. Чміль І. Теоретико-методологічні засади дослідження суспільних рухів. *Evropský politický a právní diskurz*. Svazek 1. 6. vydání. Brno. 2014. S. 106–125.
5. Lüders A., Urbanska K., Wollast R. Bottom-up Populism: How Relative Deprivation and Populist Attitudes Mobilize Leaderless Anti-Government Protest. *Journal of Social and Political Psychology*. 2021. Vol. 9(2). P. 506–519.
6. Shultziner D., Kornblit S. I. French Yellow Vests (*Gilets Jaunes*): Similarities and Differences With Occupy Movements. URL: https://www.researchgate.net/publication/339589573_French_Yellow_Vests_Gilets_Jaunes_Similarities_and_Differences_With_Occupy_Movements
7. Wahnich S. The Critical Dynamics of France's 'Yellow Vest' Movement. *Theory & Event*. 2020. Vol. 23 (4). P. 856–876.

Marian Lopata
PHD in Political Science at
Department of Political Science from
Ukrainian Catholic University

Particularities of the functioning of major regionalist parties of the Autonomous Province of Bolzano and Aosta Valley Autonomous Region in Italy

The paper describes and characterizes the main regional political parties in two autonomous regions of Italy with a significant number of linguistic minorities, namely in the Autonomous Province of Bolzano and the Aosta Valley Autonomous Region in Italy. Short history of main regional political parties in two autonomous regions and the election results of the four last elections from 2008 to 2022 to the regional councils were considered. The main political features of the most significant political parties, namely South Tyrolean People's Party and Valdostan Union in the Autonomous regions were encompassed. Moreover, the main political features of the most significant political parties, in particular, the South Tyrolean People's Party and Valdostan Union in the autonomous regions were encompassed. It was concluded that two mentioned parties were successful in the preservation of their political role in two Autonomous regions, which was reflected in the election results of the regional and provincial councils. It should be noted that the South Tyrolean People's Party in the Province of Bolzano/Bozen was much more successful in elections due to a higher number of voters from German and Ladin linguistic minorities. Meanwhile, the Valdostan Union enjoyed less support from the electorate of Aosta Valley and formed coalitions with other smaller regionalist parties to stay in power. Also, the main regionalist parties in the two regions are considered by the political scholars as assertive autonomist and, simultaneously non-secessionist political forces that are committed to the integrity of the Autonomous regions to the Italian state. Due to the preservation of different types of proportional electoral systems in two regions with special Status, regionalist parties become more active political actors in their respective regions.

The ideological and program determination of regionalist political parties was made according to the Comparative Manifesto Project and the ParlGov research project.

The article was prepared within «The Fellowship Grant for Visiting Professors and Visiting Researchers from Ukraine» by Milano-Bicocca University and was implemented at the Department of Sociology and Social Science of Milano-Bicocca University.

Effective participation of linguistic minorities in political life is one of the important components of democratic societies. Thanks to the effective participation in political life and elections of national minorities, it creates opportunities to represent and preserve their identity. Formation and consolidation of democratic systems, and processes of dissemination of democratic norms and standards should systematically consider the interests of the minorities and include them in the management system, government representations, involving representative offices, as well as legislative bodies. Creating complete conditions and introducing effective legal mechanisms for linguistic minorities to active political participation should not be considered by the states not only as a legal obligation but also as an integral element of rational management. After WWII German and Ladin linguistic minorities in the Alto-Adige, officially known as the Province of Bolzano or South Tyrol, preserved their significance in political life due to the efficient representation in the regional and provincial councils. A similar situation could be observed in the Aosta Valley region where French and French-Provençal linguistic groups are represented in the regional council through the regionalist parties. It is worth mentioning that in both cases the effective representation of linguistic minorities becomes an issue to attract the voters by strong regionalist parties.

Studies on the issues of regionalist parties and regional party systems in the regions with Autonomous Status in the Aosta Valley and Alto Adige regions were undertaken by researchers of political science and minority issues. The most significant work in this field consists of the studies of Sandri G. and Massetti E. who investigated the regionalist parties in Aosta Valley and the separatist tendencies in the two regions with high numbers of linguistic minorities. Nevertheless, the most important research on the issue of linguistic minorities' representation in South Tyrol Autonomous Province (Province of Bolzano/Bozen) was conducted by Pallaver G. and Scantamburlo M.

Taking into consideration the major regionalist parties in both regions, it is worth briefly describing the history of those parties.

First, it should be emphasized the significance of two main parties in respective regions, mainly the South Tyrolean People's Party (SVP) in the Province of Bolzano/Bozen and the Valdostan Union in the Aosta Valley Autonomous Region. The representation of the interests of the German minority in South Tyrol has been concentrated in the South Tyrolean People's Party (SVP) for more than 60 years. It traditionally forms a collective movement of native-speaking German and Ladin South Tyroleans, while the Italians have no comparable representation in the Province of Bolzano. The minority, therefore, articulates its essential points of view to the outside through a central mouthpiece but remains internally differentiated and leads an internal opinion-forming process – for Pan «the key to success», which is not sufficiently appreciated in discussions about the minority situation [8].

The South Tyrolean People's Party had all the time strong stance on regional autonomy. It has been instrumental in securing a significant degree of self-governance for South Tyrol (Alto-Adige) within the framework of the Italian Republic. The province enjoys a high degree of autonomy, with control over areas such as education, language, and culture. The party is committed to the preservation of the German-speaking culture and the rights of the German-speaking population in South Tyrol. It has played a key role in ensuring that the German language is given equal status with Italian in the province [9]. While the SVP has often been the leading political party in South Tyrol, it has also formed alliances and coalitions with Italian parties to maintain a level of political stability and cooperation within the province. This has allowed South Tyrol to maintain its autonomy while being part of the Italian state. Moreover, The SVP is a member of the European People's Party (EPP), a major political group in the European Parliament, which reflects its broader engagement in European politics [8].

The South Tyrolean People's Party has played a crucial role in South Tyrol's history and continues to be a significant force in the region's politics, advocating for the protection of its cultural and linguistic heritage, as well as its autonomy within the Italian state.

After the complete implementation of the Autonomy Statute for the Province of Bolzano in 1992 (the final conflict settlement that was confirmed by the Italian and Austrian governments), the South Tyrolean People's Party goals on the center-periphery dimension can be described with the notion of 'dynamic autonomy' [8]. With the party program of 1993, the South Tyrolean People's Party now publicly specified its idea of the right to self-determination as comprehensive autonomy, later under the term «full autonomy» and, according to Grote G. [3], carried out the change from nationalism to regionalism. Pallaver G. similarly identifies a development of the SVP from the second statute of autonomy onwards Autonomy party towards national-federalist orientations [8]. The autonomy guarantees the province of South Tyrol the majority of executive and legislative rights, with the exception of the areas of justice, the military, the police, and individual smaller agendas. Since a constitutional reform in 2001, the state can no longer veto South Tyrolean state laws, but and for introducing of regional legislation Roman visa will no longer be necessary. With this reform, the country's autonomy and primary legislative competence expanded and the name «South Tyrol» found its way into the constitution. Ten years later, a European Association for Territorial Cooperation (EGTC) «Euregio» was created between Tyrol, South Tyrol, and Trentino Tyrol-South Tyrol-Trentino» [9].

After having achieved its objectives with one of the most successful autonomies, this policy goal referred to the gradual extension of the autonomy and its adjustment to the socio-political and economic developments. This position was maintained during the 2008 election [11]. In 2013, however, the South Tyrolean People's

Party positions changed with the goal of «full autonomy» (German «Voll-autonomie»). Claiming full fiscal rights and complete cultural autonomy (e.g. in education) from the Italian state as well as the possibility of concluding international agreements marks a further step on the center-periphery dimension. In comparison to 2008, strong emphasis was also given to the European dimension. The South Tyrolean People's Party has always been a Europhile party supporting the Idea of a Europe of the Regions, because of the re-approximation to the historical homeland of Tyrol.

In South Tyrol, however, the minority party embodies the main political force, which has been represented in the state parliament with an absolute majority since 1948 and only lost it in 2013 [8].

The Valdostan Union (UV) was founded in 1945. Rooted in resistance as anti-fascist autonomist movements, the UV was created as a regionalist trans-party association and only became a fully-fledged political party in 1949. The association initially focused on a single basic goal: to negotiate a Statute of Autonomy for the Aosta Valley with the central government. Over twenty years, the Valdostan Union established itself as the main mouthpiece for autonomist political claims within this region. Later, the party acquired a hegemonic position within the Aosta Valley's political system and secured a monopoly of the outward representation of the region's interests in the Italian and European parliaments. The party's evolution as a dominant political force within the Aosta Valley has been accompanied by several waves of organizational adaptation, due to both internal and external pressures. On the one hand, crossing different thresholds at different points in time prompted both the centralization power and later demands for internal democratization. On the other hand, the Valdostan Union has had to adapt its party structures to successive electoral reforms at the regional and state levels, as well as broader transformations in the Italian party system (in particular the dissolution and transformation of the Communist Party of Italy (PCI) and Christian Democrats (DC) respectively) [15]. In response to fluctuations in its electoral support and coalition potential, the Valdostan Union has also prioritized different goals during its lifetime; the party evolved from being a policy-seeking party to a vote-seeking party to consolidating its office-seeking ambitions. Valdostan Union has been very successful in achieving its core policy goals. Whilst the Aosta Valley was granted a Statute of Autonomy in 1948, the legislation for implementing these statutory provisions had mostly been achieved by the mid-1990s. Most importantly, however, the Valdostan Union existence has not been threatened because of this policy's success. Having achieved its main territorial goals, the party has simply pushed for more autonomy from the central state. The Valdostan Union continued electoral and political hegemony thus rests on the party's ability to present itself as the champion of the Aosta Valley's financial and political autonomy [14].

The electoral growth of the Valdostan Union during the 1980s and 1990s was not only due to political unity but also to the adoption of a more appealing ideology–at least for the Francophone section of the electorate–which partially sacrificed the liberal imprint of Chanoux and took up the rhetoric of ethnic-(micro)nationalism [7]. In fact, since the 1980s the Valdostan Union has been more preoccupied with day-to-day administration than with any ideological aspirations. The huge regional budget, resulting from the 1981 law which attributed to the region nine-tenths of all taxes raised in its territory (including the import tariffs on goods coming from abroad), has allowed the Valdostan Union to pursue its hegemonic ambitions by establishing patronage and clientelist practices aimed at winning the votes of the Italian-speaking electorate as well [7].

Also, it is important to underline that the French-speaking (and Franco-Provençal-speaking) community decreased from 95% in 1900 to 59% in 1980 and 16% in 2001. The main factor behind this drastic change in the dimension of the two linguistic communities (the Italian and the French/Franco-Provençal ones) is the transformation of the Aosta Valley societal groups from an emigration region to an immigration-driven society [14]. Due to major economic developments and the massive financial intervention of the central state in the Aosta Valley's economic structure, the region attracted increasingly large waves of immigrants, initially from other Italian regions and since the end of the 1980s also from foreign countries. This phenomenon triggered a radical change in the linguistic composition of the Aosta Valley population as well as substantial modification of the traditional electorate of the Valdostan Union.

The dramatic reduction in the Francophone minority in the Valley in the last three decades has not affected the success of the Valdostan Union [15].

Parties in the regions and provinces with special status and considerable linguistic minorities

Considering strong regionalist parties in those two significant in terms of Autonomous Status Italian regions, it is necessary to define what it is the regionalist party. Firstly, such parties, in particular South Tyrolean People's Party and Valdostan Union are self-contained political organizations that contest elections. Moreover, they field candidates only in their regions of functioning avoiding allocation of the candidates in other regions of Italy, where they could gain little support if any of the Italian Republic [5]. Furthermore, territorial constraints of such parties limit their electoral activity as a consequence of their explicit objective of defending only the identities and interests of their region or province. The main goal of such regionalist parties is the obtain more rights for the region and a high level of self-government [5].

Table 1

Major relevant regionalist parties in South Tyrol Province and Aosta Valley in Italy by E. Massetti

Region/Province	Parties, Abbreviations	Non-secessionist parties or Secessionist parties
South Tyrol Autonomous Province of the Trentino–Alto Adige Region	SVP Südtiroler Volkspartei (since 1948)	Assertive autonomist, Non-secessionist
	dF Die Freiheitlichen (since 1993)	Strongly committed, Secessionists
	UfS Union für Südtirol (since 1993)	Strongly committed, Secessionists
Aosta Valley Autonomous Region	UV Union Valdotaine (since 1949)	Assertive autonomist, Non-secessionist
	UVP Union Valdotaine Progressiste (1973–83)	Assertive autonomist, Non-secessionist
	FA Federation Autonomiste (since 1998)	Assertive autonomist, Non-secessionist

Based on: Massetti, E. (2009): Explaining Regionalist Party Positioning in a Multi-dimensional Ideological Space: A Framework for Analysis, Regional & Federal Studies, 19:4-5, 501-531 Available on: http://dx.doi.org/10.1080/13597560903310246

It is worth acknowledging that in the Aosta Valley Autonomous Region of Italy is no secessionist party that has the support of the local population in the region. Simultaneously, the most considerable political force of the region Valdostan Union (UV) from its creation at the end of 1940th, as well as other regionalist parties always aspired for more autonomy for the region. Contrary to Aosta Valley, in South Tyrol Province of the Trentino–Alto Adige Region there are present two strongly committed secessionist parties – die Freihaitlichen and Union für Südtirol, which are favorable on the elections to Provincial Council by a relatively small amount of the population in the Province according to linguistic division. From the entire period of the Paris Agreements in 1946 the most influential party of the South Tyrol remains SVP South Tyrolean People's Party, which predominantly remains an assertive autonomist party with the aspiration of maximum autonomy within the Italian state without attempts of secession in last decades, especially when the Second Autonomy Statute come in force in 1972.

South Tyrolean People's Party according to the authors of «The Manifesto Project Dataset», belonged to the group of Ethnic and regional parties [4]. In the ParlGOV

project, the South Tyrolean People's Party was described as a special issue party with a score of 5.4 on the right-left scale [2].

It is worth mentioning that the League according to the authors of «The Manifesto Project Dataset», belonged to the group of nationalist parties [4]. In the ParlGOV project, the League was described as a nationalist, right-wing party with a score of 7.8 on the right-left scale [2]. Meanwhile, the Federation of the Greens (Greens) according to the authors of «The Manifesto Project Dataset», belonged to the group of ecological parties [4]. In the ParlGOV project, the Greens were described as an ecological party with a score of 2.3 on the right-left scale [2]. The rest of the major political parties and movements in the Province of Bolzano were not encompassed by «The Manifesto Project Dataset» and the ParlGOV project due to their very regional character.

Taking into consideration the regional party systems in two autonomous regions, it should be noted that the South Tyrolean Provincial Council – Landtag is composed of 35 members. The last time they were elected was on 22 October 2023. This chart shows the results of the provincial elections in 2008-2023 to the Province Council (Landtag) of South Tyrol.

Table 2

Results of the elections to the Council (Landtag) of the Province of Bolzano

Political Party	Seats/votes			
	2008-2013	2013-2018	2018-2023	2023
South Tyrolean People's Party (SVP)	18 (48.1%)	17 (45.7%)	15 (41.9%)	13(34.5%)
Team K	–	–	6 (15.2%)	4 (11.1%)
Die Freihaitlichen	5 (14.3%)	6 (17.9%)	2 (6.2%)	2 (4.9%)
Greens	2 (5.8%)	3 (8.7%)	3 6.8%)	9 (9%)
South Tyrolean Freedom	2 (4.9%)	3 (7.2%)	2 6.0%)	4(10.9%)
Democratic Party	2 (6.0%)	2 (6.7%)	1 (3.8%)	1(1.5%)
League	1 (2.1%)	1 (2.5%)	4 (11.1%)	1(3.0%)
Five Star Movement	–	1 (2.5%)	1 (2.4%)	0 (0,7%)
Alto Adige in the Heart – Brothers of Italy	–	1 (2.1%)	1 (1.7%)	2 (6.0%)
Voters turnout	80,1%	77,7%	73,9%	71,5%

Table elaborated on the Data of Electoral Commission of the Province of Bolzano: https://elezioniprovinciali.provincia.bz.it/it/elected; https://civis.bz.it/de/themen/wahlen.html

Moreover, regarding the functioning of the Regional Council of Trentino-Alto Adige was established an agreement between the presidents of the two provinces on the creation of the system of a «rotating regional presidency»: the region therefore has two presidents during a legislative term. They are in practice the same presidents of the two autonomous provinces. The same rotation system also applies to the presidency of the regional council of the Trentino-Alto-Adige region.

The position of President has been held since July 2021 by Maurizio Fugatti of the League who succeeded Arno Kompatscher of the South Tyrolean People's Party (Sudtiroler Volkspartei) who now holds the position of vice-president until the election of 22 October 2023. From 1949 to 1999 all the presidents were elected by the Trentino Christian Democrats. The first German-speaking president was Luis Durnwalder of the moderate regionalists major party of the Province of Bolzano – Südtiroler Volkspartei. The Aosta Valley Regional Council is composed of 35 members. They were last time elected in 2020 during the early elections. This chart shows the results of the provincial elections in 2008-2020 to Aosta Valley Regional Council.

Table 3

Results of the elections to the Regional Council of Aosta Valley Region

Political Party	Seats/votes			
	2008-2013	2013-2018	2018-2020	2020
Valdostan Union (UV)	17(44.39%)	13 (33.47%)	7 (19.25%)	7 (15.8%)
League–Young Aosta Valley	–	–	7 (17.06%)	11 (23.9%)
For Our Valley – Edelweiss	4 (11.39%)	5 (12.25%)	4 (10.66%)	–
Progressive Valdostan Union (Valdostan Alliance)	–	7 (19.21%)	4 (10.59%)	4 (8.87%)
Autonomy Liberty Participation Ecology	–	5(12.41%)	3 (9.00%)	–
Democratic Party	3 (9.31%)	3 (8.88%)	0 (5.39%)	7 (15.25%)
Five Star Movement	–	2 (6.52%)	4 (10.44%)	0 (3.91%)
United Aosta Valley – Mouv'	–	1 (2.1%)	3 (7.13%)	3 (8.14%)
Civic Progressive Project	–	–	–	7 (15.25%)
Autonomist Federation	2 (6.17%)	0 (2.18%)	–	–
Voter's turnout	74.28%	76.96%	65.13%	70.50%

Table elaborated on the Data of Electoral Commission of the Aosta Valley Region: https://www.regione.vda.it/amministrazione/Elezioni/Dati_e_risultati/default_i.asp

There were tackled only important political parties participating in regional elections. Early 2020 elections in the Aosta Valley Region were held due to the collapse of the coalition of parties, because of the corruption accusation of the former President of the Aosta Valley Region Antonio Fosson, the head of the main coalition party Valdostan Union (UV, Union Voldataine).

After the corruption scandal of the former Head of the Valdostan Union, the party started to lose its supporters among the population of Aosta Valley, and on the next regional elections, which were held in May 2020, the former main regionalist party lost its positions and all-Italian central parties obtained the same positions.

Valdostan Union through the mentioned period of study was the main party and coalition partner of other political actors in the Aosta Valley even after defeating the party in the 2020 early regional elections. Valdostan Union with another leader of the party established a new coalition in Asta Valley Regional Council not to allow the winning populist League to form the regional government which leads to the strong partnership of the local regionalist parties Valdostan Alliance – United Aosta Valley, For the Autonomy, Edelweiss and of course, Democratic party as the main center-left party of the Republic of Italy. Despite the previous estimations regarding the de-facto existence of the overwhelming majority of Italian speakers in the Aosta valley region, it should be emphasized that from the beginning of the XXI century the regional government, as well as all the most significant offices in the region were composed of the members of the regionalist parties as Valdostan Union and other minor members with the cooperation of center-left Italian Democratic party due to the proximity of the programs of both political actors and opposition to the nationalist party League, which has won the last elections.

It is worth mentioning that Valdostan Union according to the authors of «The Manifesto Project Dataset», belonged to the group of Ethnic and regional parties [4]. In the ParlGOV project, the Valdostan Union was described as a special issue party without specifying a score on the right-left scale [2].

Meantime, the Democratic party as one of the major parties in Italy according to the authors of «The Manifesto Project Dataset», belonged to the group of social-democratic parties [4]. In the ParlGOV project, the Valdostan Union was described as a social-democratic party with a score of 2,6 on the right-left scale [2].

However, the rest of the major political parties and movements in the Aosta Valley Region were not encompassed by «The Manifesto Project Dataset» and the ParlGOV project due to their very regional character and smaller size.

Whilst in the Province of Bolzano during the last period over twenty years of XXI century could be observed different picture of coalition building on the regional level. The ruling South Tyrol Peoples Party formed the regional coalition in 2018 with League in cooperation with the minor parties excluding strong secessionist parties,

which were seen by League as opponents to their political program and policies. It is worth noticing, that this was not the first time when the main representative of the German-speaking party has crossed the German-Italian language axis in forming coalitions with Italian central parties since 2013, when for the first time in nowadays history South Tyrol Peoples Party lost its dominant majority in the regional council of South Tyrol [8]. The first time the party crossed this hidden border in 2013 forming the coalition with the Democratic Party, which was perceived as a cent-left party of the Italian political spectrum allowing further reconciliation of German-speaking minority and Italian speakers due to the very pro-regional stance of the Democratic party and its commitment to deepen the relations with dominant German-speaker party and for deepening the regional autonomy of South Tyrol, which leads to the prosperity of the locals [8].

The population of the Aosta Valley in the regional elections seemed to be very active in voting in comparison to other Italian regions, where voter turnout very rarely exceeds 60 % of the population allowed for voting. Concluding with the party spectrum of the Aosta Valley, it should be noted that turnout in the regional elections is very high and never drops lower than 65%, which could be comparable to the turnout in the regional elections of South Tyrol, which is the best pattern of active citizen participation in elections in the rest of Italy. In the Province of Bolzano, the voter turnout never decreases to 70% [6]. On the opposite, thanks to the participation in elections of the German and Ladin linguistic minorities, the voter turnout exceeded even 80% which is not common for Ordinary Italian Regions or other Regions with Special Autonomous Status as Sardinia or Sicily, where participation in regional, as well as in parliamentary elections is not significant.

That is why, a significant particularity that differs the above-mentioned regions from the rest of the regions of the Italian Republic is that the elections in both the Province of Bolzano and Region Valle D'Aosta were featured with a high level of turnout among the population.

Moreover, only the residents of the territory of the Trentino – South Tyrol Region for an uninterrupted period of four years and in that four-year-period have spent the greatest period of residence on the territory of the province of Bolzano are allowed to vote on the local, regional, and national elections in the Province that preserved for German-speaking community the dominance and avoidance of very fast changing of the political spectrum of the Autonomous Province by implementation such provisions to the regional electoral law [12]. Moreover, Presidents in both regions are elected in non-direct elections by the population, but by the Councils or the autonomies that differ those territories from the rest of the country [13].

Moreover, the new regional electoral system, that was applied throughout the Republic of Italy in 2015 was not applied in South Tyrol Province, Trentino Province,

and the Aosta Valley. On the other hand, South Tyrol Province preserved the proportional electoral system based on the proportional division between German and Ladin language minorities on one side, and Italian speakers on another, which facilitated the domination of the ruling SVP party of German and Ladin speakers over the Province of Bolzano. Meanwhile, in Aosta Valley also preserved a proportional electoral system with a single constituency, which affected the political party spectrum on the region and allowed the autonomist parties like Valdostan Union (Union Valdôtaine) and other regionalist parties to obtain the seats in Regional Council and represent the particular regionalists interests in the self-government bodies in Aosta Valley. Furthermore, linguistic minorities are exempt from the nationally applied threshold of 3%, as 20% of votes at the constituency level is sufficient. In consequence, the constitutional reform was not applied to South Tyrol Province, Valle d'Aosta region, and other regions with a Special Statute that served a regionalist party's interest to maintain their significance on the regional or provincial level. Italian constitutional reform contains the important provision that any amendment to the autonomy statute can only be passed with the consent of the South Tyrol Council and the Regional Council of the Valle d'Aosta [23].

The article describes the main features of the regionalist political parties in two autonomous regions of Italy, namely in the Aosta Valley Autonomous Region and the Province of Bolzano as a part of the Trentino-Alto-Adige Autonomous Region. Moreover, the main political features of the most significant political parties, in particular, the South Tyrolean People's Party and Valdostan Union in the autonomous regions were encompassed. It was concluded that two mentioned parties were successful in the preservation of their political role in two Autonomous regions, which was reflected in the election results of the regional and provincial councils. It should be noted that the South Tyrolean People's Party in the Province of Bolzano/Bozen was much more successful in elections due to a higher number of voters from German and Ladin linguistic minorities. Meanwhile, the Valdostan Union enjoyed less support from the electorate of Aosta Valley and formed coalitions with other smaller regionalist parties to stay in power. Also, the main regionalist parties in the two regions are considered by the political scholars as assertive autonomist and, simultaneously non-secessionist political forces that are committed to the integrity of the Autonomous regions to the Italian state. Due to the preservation of different types of proportional electoral systems in two regions with special Status, regionalist parties become more active political actors in their respective regions.

The ideological and programmatic designation of some regional political parties in the Province of Bolzano and the Aosta Valley Region was made according to the Comparative Manifesto Project and the ParlGov research project.

References:

1. Electoral Commission of the Aosta Valley Region. Available on: https://www.regione.vda.it/amministrazione/Elezioni/Dati_e_risultati/default_i.asp
2. Döring, H. (2022). Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in established democracies. Centre for Social Policy Research. Retrieved from: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1C9n-DO37oGrMeixVWERVQ1EZJPjaAotG/edit#gid=1336977688
3. Grote, G. (2012). The South Tyrol Question, 1866–2010: From National Rage to Regional State. Bern: Peter Lang. Available on: https://www.academia.edu/81644639/The_South_Tyrol_Question_1866_2010
4. The Manifesto Project Dataset. Available on: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
5. Massetti, E. (2009): Explaining Regionalist Party Positioning in a Multi-dimensional Ideological Space: A Framework for Analysis, Regional & Federal Studies, 19:4-5, 501-531 Available on: http://dx.doi.org/10.1080/13597560903310246
6. Massetti, E. (2018) Regional elections in Italy (2012–15): Low turnout, tri-polar competition and Democratic Party's (multi-level) dominance, Regional & Federal Studies, 28:3, 325-351. Available on: https DOI: 10.1080/13597566.2018.1428568
7. Massetti, E. and Sandri, G. (2012), A Francophone Exceptionalism within Alpine Ethno Regionalism? The Cases of the Union Valdôtaine and the Ligue Savoisienne, Regional and Federal Studies, Vol.22, No.1, pp.87–105.
8. Pallaver, G. and Scantamburlo, M. (2014), The 2013 South Tyrolean election: The end of SVP hegemony, Regional and Federal Studies, Vol.24, No.4, pp.493–503.
9. Pallaver, G. (2008). South Tyrol's Consociational Democracy: Between Political Claim and Social Reality. In J. Woelk et al. (Eds.), Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights in South Tyrol (pp. 303–324). Leiden: Martinus Nijhoff.
10. Pallaver, G. (2011). The Südtiroler Volkspartei. In A. Elias & F. Tronconi (Eds.), From Protest to Power: Autonomist Parties and the Challenges of Representation (pp. 171–193). Wien: Braumüller.
11. Pallaver, G. (2014). South Tyrol's Changing Political System: From Dissociative on the Road to Associative Confict Resolution. Nationalities Papers, 42(3), 376–398. Available on: http://dx.doi.org/l0.l080/00905992.2013.856393
12. 2023 Provincial Elections Renewal of the Provincial Council of the Autonomous Province of Bolzano–South Tyrol. Available on: https://provincialelections.provincia.bz.it/en/info.html
13. IstatData database Available on: http://dati.istat.it/?lang=en&SubSessionId=95b29e95-299c-401f-83cf-5a00ef7efef1

14. Sandri, G. (2011) The Union Valdôtaine, in ELIAS, A.; TRONCONI, F. (eds), 'From Protest to Power: Autonomist Parties and the Challenges of Representation', Vienna, Braumüller, 2011, pp. 195-216. Available on: https://www.researchgate.net/publication/275956096_The_Union_Valdotaine_in_ELIAS_A_TRONCONI_F_eds_%27From_Protest_to_Power_Autonomist_Parties_and_the_Challenges_of_Representation%27_Vienna_Braumuller_2011_pp_195-216
15. Sandri, G. (2012), Ethno-linguistic identity and party politics in the Aosta Valley, Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics, 11:3, 287-317, Available on: DOI: 10.1080/17449057.2011.561990

Василь Бусленко
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Марія Розік
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Сучасні суспільно-політичні процеси у Волинській області

Після місцевих виборів 2020 року найактивнішими політичними партіями, що змогли потрапити у ради в області були «Слуга народу», «За майбутнє», «Європейська Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «Громадянський Рух «Свідомі». На позачергових парламентських виборах 2019 р. спостерігалося зростання підтримки політичної партії «Слуга народу», яка на Волині набрала 41,76% голосів. На другому місці ВО «Батьківщина», за яку проголосувало 13,08% виборців. Третю позицію зайняла «Європейська Солідарність» П. Порошенка з 8,02% голосів [2]. За результатами позачергових парламентських виборів 2019 р. до Верховної Ради України потрапили народні депутати: І. Гузь, В. Рубльов, С. Івахів, І. Палиця, І. Констанкевич. Характерно, що більшість кандидатів, попри те, що вони користувалися певним авторитетом серед виборців, були висуванцями великого бізнесу. Так, троє із п'яти народних обранців (І. Палиця, І. Костанкевич, В. Рубльов) йшли на вибори за підтримки ФПГ «Приват», а С. Івахів є співвласником ФПГ «Континіум» [1, с. 92].

Широкомасштабна воєнна агресія РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. та запровадження воєнного стану не могли не позначитися на регіональних політичних процесах. Цей вплив визначається такими передбаченими Законом України «Про правовий режим воєнного стану» обмеженнями функціонування демократичних інституцій, як: призупинення виборів до органів влади всіх рівнів, заборона на проведення референдумів, демонстрацій, мітингів тощо, утворення військових адміністрацій. Війна є свого роду зовнішнім атрактором, який, з одного боку, консервує внутрішньополітичний простір області, а з іншого змушує основних політичних акторів переформатувати свою діяльність у відповідності до нових нормативно-правових норм та поточної ситуації. 24 лютого 2022 р. стала точкою біфуркації яка поставила виживання демократії, в тому числі і ло-

кальної на перше місце. Проте в умовах обмежень воєнного стану вкрай важливим залишалося питання як не лише не послабити, але й продовжувати розвивати демократичні інститути в Україні [3].

Активних осередків проросійських політичних партій, таких як «Опозиційна платформа – За життя» чи «Опозиційний блок», на Волині фактично не існувало. Хоча до 24 лютого 2022 року обидві партії на папері мали зареєстровані осередки в регіоні. Станом на кінець березня 2023 року реєстрацію обласної організації «Опозиційної платформи – За життя» припинили, а обласний осередок «Опозиційного блоку» перебуває на стадії ліквідації.

За даними Єдиного державного реєстру, до 24 лютого 2022 року у Волинській області були зареєстровані обласні осередки всіх зазначених політичних партій. Крім того, у ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода» місцеві організації партії існували у всіх районах області (до їх укрупнення) та в містах обласного значення. У партії «Громадянський Рух «Свідомі», крім обласного осередку, діяла луцька міська організація. Станом на березень 2023 року кількість місцевих організацій партій фактично не змінилася.

Початок широкомасштабного вторгнення росії в Україну істотно не вплинув на діяльність Волинської обласної ради та міських рад. Органи місцевого самоврядування спочатку працювали в онлайн режимі, а їхня діяльність сфокусувалася на прийнятті рішень, пов´язаних з забезпеченням потреб підрозділів Збройних Сил, територіальної оборони та внутрішньо переміщених осіб. В радах відсутні проросійські фракції, що позначилося на їх стабільній роботі та консолідованих рішеннях.

Щодо партійного структурування, то в умовах воєнного стану воно істотно не змінилося. Зокрема, у Волинській обласній раді працюють 64 депутати від 7 політичних партій. За результатами місцевих виборів 2020 р. партія «За майбутнє» отримала 22 депутатські мандати, ВО «Батьківщина» і «Європейська Солідарність» – по 9 мандатів, «Слуга народу» – 8 мандатів, ВО «Свобода» – 7 мандатів, Аграрна партія України – 5 мандатів, «Сила і честь» – 4 мандати [3]. Відносно партійної приналежності керівництва, головою облради залишився представник партії «За майбутнє» Г. Недопад. Його перший заступник Ю. Поліщук є членом фракції ВО «Свобода», інший заступник – представник «Батьківщина» Г. Пустовіт. Неформальну коаліцію в обласній раді створили три політичні сили: «За майбутнє», ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина». Маючи більшість, необхідну для прийняття переважної частини рішень (38 голосів із 64), вони формують порядок денний.

У грудні 2019 року президентом України Володимиром Зеленським було призначено головою Волинської обласної державної адміністрації уродженця Луганської області Ю. Погуляйка. Місцеві політики та активісти зустріли «немісцевого» чиновника мітингами проти його призначення. Ситуація загострювалася і

небажання самого Голови вести відкритий діалог з громадянами та мітингарями, що погіршило ситуацію, апогей якої відбувся 10 грудня 2020 р. На сесії обласної ради депутати визнали діяльність Ю. Погуляйка незадовільною, за що проголосувало 49 з 57 присутніх обранців громади, висловивши таким чином недовіру голові ВОДА. Так розпочався конфлікт між Волинською обласною радою та Волинською обласною державною адміністрацією.

У квітні 2021 р. Ю. Погуляйко особисто та Волинська обласна державна адміністрація подали позов до феміди, дійшовши аж до Верховного суду. У 2023 р. Волинський окружний адмінсуд задовільнив позов від Ю. Погуляйка, згідно якого, головний представницький орган регіону порушив законодавство і регламент (не було оприлюднено проєкт рішення з доповненнями за 20 днів до розгляду і не розглянуто його попередньо на засіданнях постійних комісій ради) [5].

Сьогодні відкрита війна між гілками влади на Волині переросла у тихі судові баталії. З огляду останніх подій на Волині, військові дії та неможливість проведення нових виборів, можна говорити про непублічне примирення сторін та дії з налагодження діалогу, оскільки існуючий конфлікт ризикував перерости в амбіційні ігри окремих політичних сил в умовах війни, що точно не на користь сильній представницькій владі.

Голова Волинської обласної державної адміністрації Ю. Погуляйко, налагодив консолідовану роботу регіону з командою: перший заступник – С. Мовенко, інші заступники – М. Якимчук (з квітня 2022 року), Ю. Гупало (з березня 2022 року, голова ВО «Удар»), В. Левчук, О. Троханенко, Ю. Судаков.

Луцьку міську раду очолює І. Поліщук, обраний від політичної партії «За майбутнє». Секретар ради – представник цієї ж політичної сили Ю. Безпятко. За інформацією з офіційного сайту Луцької міської ради, заступниками міського голови з питань діяльності виконавчих органів міськради є Ю. Вербич та І. Чебелюк (ВО «Батьківщина»). У міській раді налічується 42 депутати, які представляють 7 політичних партій. Найбільше мандатів за результатами місцевих виборів 2020 року отримала партія «За майбутнє» – 13. «Європейська Солідарність» отримала 9 мандатів, Громадянський Рух «Свідомі» – 6, партії ВО «Свобода» і «Слуга народу» – по 5, ВО «Батьківщина» – 4. У раді функціонує шість депутатських фракцій, три з яких, як і в обласній раді, – «За майбутнє», ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина» – утворюють неформальну коаліцію [3].

Головами територіальних громад на Волині за результатами виборів 2020 року обрали 33 висуванців політичної партії «За майбутнє», 13 самовисуванців, а також представників ВО «Свобода» – 3, ВО «Батьківщина» – 1, «Сила і Честь» – 1, «Слуга народу» – 1, Аграрної партії України – 1, «Європейська Солідарність» – 1.

У всіх чотирьох районних радах – Володимир-Волинській, Камінь-Каширській, Ковельській та Луцькій – за результатами місцевих виборів 2020 року перемогла партія «За майбутнє», отримавши найбільше депутатських мандатів.

Загалом же політична ситуація у Волинській області після 24 лютого 2022 року не змінилася. Більшість органів місцевого самоврядування контролюють представники політичної партії «За майбутнє», які під час ухвалення важливих рішень заручаються підтримкою ВО «Батьківщина» і ВО «Свобода». Пропрезидентська партія «Слуга народу» за результатами місцевих виборів 2020 року не здобула перемоги в жодній місцевій раді та, відповідно, не має контролю в жодному органі місцевого самоврядування.

Усі політичні сили, крім «Опозиційної платформи – За життя» та «Опозиційного блоку», мали свої регіональні сайти, наповнені новинами про діяльність партійців (переважно депутатів місцевих рад), або ж регіональну сторінку на всеукраїнському сайті з тією ж інформацією. Після 24 лютого місцеві осередки партій продовжують активно працювати. Йдеться, насамперед про осередки «Слуги народу», «За майбутнє», «Європейська Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «Громадянський Рух «Свідомі». З перших днів війни в Україні місцеві представники партій на чолі з депутатами місцевих рад активно включилися у волонтерську роботу. Відомо про збір партійцями гуманітарної допомоги та її доставку в різні точки України; надання допомоги внутрішньо переміщеним особам та підрозділам територіальної оборони.

Для політичного ландшафту області не є характерною поява нових політичних партій, спроможних подолати 5-відсотковий бар'єр та організувати і фінансувати свою виборчу кампанію в масштабах всієї країни. В той же час, на думку В. Бортнікова, «зміни виборчого законодавства на користь політичних партій, реалізація завдань адміністративно-територіальної реформи тощо створили умови для зростання ролі місцевих політичних еліт. Водночас, ці реформи сприяли активізації партійного будівництва у напрямі виникнення «регіональних» політичних партій і проєктів, що знаходили масову підтримку електорату» [1, с.76]. Яскравим свідченням цього є домінування на місцевих виборах 2015 і 2020 рр. політичної партії «УКРОП», яка трансформувалася у політичну партію «За майбутнє»«. Як видно з даних щодо партійної структуризації обласної, окремих міських та районних рад в області не відбувається монополізація політичного простору окремою політичною силою. Натомість відчувається конкуренція з партіями «Батьківщина», «Європейська Солідарність».

В той же час замість політичних, виникають організовані форми громадянського суспільства, зокрема волонтерські пункти. Чи зможуть волонтери організувати власний політичний проєкт покаже час. Проте високий рівень довіри, налагоджена вертикальна та горизонтальна комунікація, наявність нових лідерів з

хорошою репутацією, значний потенціал взаємодії з військовими, роблять їх досить конкурентними. В той же час політична нейтральність лідерів волонтерського руху дозволить їм підтримати нові політичні проєкти. На думку І. Павленко, якщо громадянське суспільство (наприклад, волонтери) і створять в обмежених часових умовах успішний партійний проєкт, який зможе подолати прохідний бар'єр у 5% і потрапити до ВР України, це буде саме виборчий проєкт, а не політична партія в інституційному розумінні цього слова [4]. Як наслідок, така партія матиме притаманні багатьом попереднім аналогічним партійним проєктам недоліки. У першу чергу ідеться про відсутність партійного активу, з якого складатиметься парламентське представництво такої партії-проєкту (як відомо, політичні партії до своїх виборчих списків можуть включати безпартійних кандидатів). Такі нові суб'єкти політичного процесу очікувано не будуть довготривалими, а їх члени виявляться розподіленими між двома основними центрами впливу.

Таким чином, політичні процеси на Волині визначаються умовами воєнного стану, зокрема тимчасовим обмеженням демократичних прав і свобод. Органи місцевого самоврядування залишилися фактично основним каналом міжпартійної комунікації та отримання інформації про обласні осередки партій. В той же час на їх діяльність наклала відбиток специфіка політичного поля, яке не було переформатоване і у значній мірі зберігало латентний дихотомний характер та включало в себе диспозицію влада–опозиція. Тому патерни міжпартійної взаємодії у значній мірі визначали моделі поведінки основних політичних акторів на регіональному рівні.

Після початку повномасштабної війни робота партійних осередків переформатувалася на волонтерство, зокрема на забезпечення всім необхідним ЗСУ, місцевих підрозділів територіальної оборони та внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Бортніков В. Розвиток політичного процесу у Волинській області (1991–2021). *Політичні дослідження*. 2022. № 1 (3). С. 72-98.
2. На парламентських виборах на Волині перемогла партія «Слуга народу». *Волинські новини*. 23.07.2019. URL: https://www.volynnews.com/news/all/naparlamentskykh-vyborakh-na-volyni-peremohla-partiia-sluha-narodu/ (дата звернення: 20.01.2022).
3. Політична карта Волинської області в умовах повномасштабного російського вторгнення. 02 травня 2023 р. *Громадянська мережа ОПОРА*. URL: https://www.oporaua.org/viyna/politichna-karta-volinskoyi-oblasti-v-umovakh-povnomasshtabnogo-rosiiskogo-vtorgnennia-24690 (дата звернення: 20.01.2022)

4. Політична система України в умовах війни. Матеріали к*руглого столу (м. Київ, 27 жовтня 2022 р.). Центр внутрішньополітичних досліджень.* Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny (дата звернення: 20.01.2022)
5. Яворський К. Скандальна війна перейшла в тиху фазу: голова Волинської ОДА судиться з облрадою. 19 жовтня 2023 р. *Центр журналістських розслідувань «Сила правди»*. URL: https://sylapravdy.com/skandalna-vijna-perejshla-v-tyhu-fazu-golova-volynskoyi-oda-sudytsya-z-oblradoyu/ (дата звернення: 20.01.2022).

Олександр Радиш
аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Демократія verzus партократія в Словаччині

Демократія виникла в Стародавній Греції і з тих пір постійно розвивалася і зазнавала різноманітних змін, які ми можемо спостерігати і в сучасних політичних системах. Шлях його розвитку був усіяний різними подіями з історичної, а також політичної точки зору, які мали вплив на його форму в історії суспільства. Цей шлях для демократії не закінчився, тому що в кожному суспільстві ми бачимо нові елементи, які відображають демократичні цінності.

Демократія пустила коріння в Словаччині після падіння комуністичного режиму в 1989 році. Цей перехід також означав перехід влади в руки громадянського суспільства. На основі вільних виборів вона могла обрати собі законних представників, які представляли б її інтереси. Ці законні представники народу складають невід'ємну частину політичного життя, об'єднуючись у політичні партії. Саме політичні партії відіграють важливу роль у змаганні за частку в управлінні державою. Через політичні партії громадяни беруть участь в управлінні конкретною демократичною державою. Завдання партій – відстоювати інтереси громадян, які за них проголосували, і, насамперед, виконувати те, що вони обіцяли перед виборами. Політична виборча система Словацької Республіки заснована на пропорційному представництві політичних партій в уряді та створенні коаліцій, що означає, що навіть якщо партія з найбільшою кількістю голосів перемагає на виборах, вона не завжди стає правлячою. Саме цей випадок стався після виборів у 2010 році, коли партія SMER отримала найбільшу кількість дійсних голосів, але не змогла сформувати коаліцію з іншими партіями, які відправили її в опозицію.

Тому в парламентській демократії з множинним представництвом політичних партій кожен голос є вирішальним і важливим, оскільки він визначає напрямок політичної партії. Вибори – це не тільки акт, коли народ передає свою владу партії, але діє і протилежне, коли народ шляхом виборів забирає цю владу від партії і передає її іншій партії. Це залежить від того, наскільки добре його партія виконає обіцянки, дані нею виборцям перед тим, як боротися за владу керувати державою. Влада, яку може мати партія після виборів, несе в собі небезпеку, пов’язану з верховенством цілей партії та влади над цілями всього суспільства, що може призвести до збитку демократичної політичної системи та її основних атрибутів. Метою дослідження є вказати на таке приховане явище, як партократія –

влада, уряд партій, які існували в Словаччині, існують і будуть існувати, якщо проти цього явища не буде зроблено радикальних кроків.

Про демократію в Словаччині можна говорити лише після 1989 року, коли впав комуністичний режим. У Словаччині цей шлях проходив через «ніжну революцію», що означало зміну політичного режиму. Важливу роль у цій революції відіграв рух «Громадськість проти насильства» (VPN) – це був масовий опозиційний рух, сформований на масовій хвилі соціального протесту. Перехід до демократії означав не крах комуністичного режиму, а радше переговори між старим режимом і опозицією. Ці переговори відбулися без проблем, оскільки KSČ не зміг адекватно відреагувати на революцію. На шляху до демократії не було інституту, який міг би зупинити цей перехід від старого режиму до нового. Перехід до демократії у більш вузькому сенсі пов'язаний з першими конкурентними виборами 1990 року, у ширшому сенсі цей перехід означав не лише заміну старого режиму новим, але й подальшу консолідацію демократичних інститутів. Вибори 1990 року підтвердили нові правила гри, що завершило закладення основ нового демократичного режиму [2, s. 151-152].

Основними атрибутами демократії в Словаччині, які також застосовуються в сучасних парламентських демократіях, є такі: а) суверенітет народу, який є законним носієм влади – єдиним джерелом державної влади б) гарантування основних прав і свобод людини в) волевиявлення народу, що здійснюється шляхом загальних, рівних, прямих і таємних виборів представницького органу г) вибори повинні проводитися регулярно, громадськість повинна мати можливість вибирати між кандидатами та партіями, і жодна група не може бути позбавлена права створювати партію д) політичні рішення приймаються в демократичній системі на основі голосування за принципом більшості з гарантією прав меншостей е) поділ державної влади та контроль за нею g) конституційність уряду, суверенітет законодавчої влади та законність адміністрації з) інституціоналізована участь людей у створенні політичної волі і) автономна правова система j) інституційний плюралізм л) наявність легальної опозиції л) множинність ЗМІ та громадської думки для контролю над владою м) толерантність, компроміс і діалог є вирішальними демократичними принципами для конкретних політичних рішень [6, s. 88].

Прихід демократії ознаменував початок створення конкурентного політичного середовища, і це практично відобразилося в радикальній трансформації партійної системи, яка створила повну партійну систему в Словаччині, яка стала придатним ґрунтом для партократії. У випадку Словацької Республіки важливо сказати, що навіть після переходу від тоталітаризму до демократії партократія не є абсолютно невідомим поняттям у Словаччині. Цей термін ми зустрічаємо вперше в першій Чехословацькій республіці, коли влада тодішніх політичних партій зростала. Їхня влада була виражена: пропорційна виборча система, імперативна

мандат депутатів у Національних зборах, або послаблення влади уряду за рахунок політичних штабів. Пізніше, також у зв'язку з історичними подіями, спостерігається ще сильніший вплив політичних партій, і зокрема тієї, що набула статусу гегемона. Після Другої світової війни відбувається уніфікація і відновлення плюралізму партій і політичної системи. Однак останньому не вдалося за короткий час створити стабільні демократичні структури, що також призвело до відновлення партійної гегемонії однієї партії – Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), яка згодом перетворилася на повну тотальність. Водночас відбувається інтеграція всіх суспільно-політичних структур в єдиний Національний фронт. Це явище було подібне до умов організації післявоєнної Італії, коли кожна партія мала як інтегровані, так і дочірні організації – сателіти Комуністичної партії [8]

Після 1989 року відбувається відновлення демократії та плюралізму в Чехословаччині, яка знову почала шлях до пропорційної виборчої системи завдяки поступовому послабленню влади Комуністичної партії. Ця пропорційна система могла б функціонувати на основі скасування статті 4 Конституції та прийняття т. зв. малого закону про політичні партії (Закон № 15/1990 Зб.), коли було створено середовище для появи нових політичних партій і рухів (Громадськість проти насильства, Християнсько-демократичний рух та інші). У зв'язку з цією трансформацією політичних утворень було видалено елементи старого режиму та створено основи політичної плюралізації для появи трьох типів політичних партій і рухів: а) нові партії, які не мали традиції в наших умовах (VPN, HZDS, KDH) б) політичні партії, діяльність яких була перервана під час тоталітаризму, а після революції відновили та продовжили свою діяльність на власних історичних традиціях (СНС) в) політичні партії, які також діяли в період тоталітаризму, після революції переглянули свої програми, змінився їх склад і, таким чином, продовжили свою діяльність у зміненому вигляді (ДС) [5, s. 30-31].

Перші демократичні вибори в 1990 році стали важливою віхою в розвитку політичних партій і, отже, партократії. Це означало, що політична влада почала дедалі більше консолідуватися в руках політичних партій, а не народу. На основі цих виборів вдалося визначити, з одного боку, розклад політичних сил, реальний вплив окремих політичних суб'єктів, а з іншого – створити справді демократичні представницькі органи на всіх рівнях державного управління. На других парламентських виборах 1992 р. об'єдналися політичні суб'єкти з національною та централістською програмами, які зосередилися на розв'язанні проблем розбудови власної державності, а відтак і на консолідації власної політичної позиції, на шкоду розширенню демократичних цінностей та інститутів у суспільстві. Ця тенденція політизації державного управління тривала навіть після створення незалежної Словацької Республіки в 1993 році, і ми можемо констатувати, що вона триває досі [1, s. 198].

За час існування Словацької Республіки та зміни урядів, очолюваних чотирма провідними діячами, ми можемо спостерігати наступні партократичні принципи управління політичними партіями, які були в коаліції з іншими партіями з 1992 по 2012 рік:

Уряд Володимира Мечіара (1992 – 1998)

У 1992 році відбулися парламентські вибори, на яких перемогла партія HZDS, що виникла з політичного руху VPN на чолі з Володимиром Мечіаром. Партія набрала 37,5% голосів, але не змогла сформувати коаліційну угоду, тому сформувала власний уряд меншості. У цьому уряді свого представника мала лише SNS. Ця співпраця відбувалася без конкретної коаліційної угоди, що це засвідчило той факт, що HZDS хоче отримати користь від хвилі націоналізму. Уряд уповільнив темпи економічних реформ, у яких почали проявлятися елементи клієнтелізму – переслідування через приватизацію верств бізнесменів, які були б віддані урядовому руху. Вони продовжували намагання контролювати та маніпулювати засобами масової інформації, питання державного устрою загострюється. Нечуйне ставлення до угорської меншини також викликало багато скандалів. HZDS призначив своїх послідовників на відповідальні посади на всіх рівнях управління державною адміністрацією. Важливим моментом у розвитку політичної ситуації стало затвердження Декларації про суверенітет Словацької Республіки та подальша підготовка Конституції Словацької Республіки. Ці кроки були сприйняті з точки зору чеської політичної сцени як провісник розпаду федерації та незалежності Словаччини. Цей момент був довершений прийняттям конституційного закону про розпад Чехословаччини та створення двох окремих держав – Чеської Республіки та Словацької Республіки. Цей вчинок з боку правлячих політичних партій спричинив цілий ряд проблем, оскільки Конституція Словацької Республіки закріплює референдум як єдиний спосіб виходу з державного союзу або приєднання до нового. Створення незалежної унітарної держави врешті-решт було прийнято більшістю населення, а також політичними утвореннями, які спочатку були проти цього. Проте подальший розвиток держави не призвів до заспокоєння внутрішньополітичної ситуації, що призвело до незгоди групи депутатів на чолі з М. Княжком з авторитетним стилем роботи HZDS в уряді та парламенті. Ця група утворила Альянс демократів, який був підставою для створення нового політичного суб'єкта. Окрім цієї групи, з парламентського клубу HZDS виникла ще одна група на чолі з Я. Моравчиком, який заснував Альтернативу політичного реалізму, яка закликала HZDS бути поступливими та шукати консенсусу. Проте реакцією було виключення цих депутатів із клубу, а згодом і з руху. Ця ситуація призвело до політичної кризи, яка призвела до вотуму недовіри уряду, і він був змушений піти у відставку. У результаті були призначені дострокові вибори [5, s. 65-67]. У 1994 році

вперше в незалежній Словацькій Республіці відбулися вибори, завданням яких було вирішення цієї політичної кризи. На цих виборах повною мірою проявився плюралізм політичних партій, оскільки за владу змагалися до 18 суб'єктів. Переможець цих на виборах HZDS набрала 35% голосів і сформувала коаліцію з іншими нестандартними утвореннями – лівопопулістською ZRS і націоналістичною SNS, які мали дискримінаційний підхід до опозиції. Головою знову став Володимир Мечіар, який разом зі своїми заступниками зайняв усі важливі парламентські посади, а також забезпечив певне домінування у важливих парламентських комітетах. Вищезазначені кроки урядової коаліції сигналізували про ризик того, що суспільний розвиток у Словацькій Республіці буде позначений політичною та владно-інституційною конфронтацією [2, s. 183].

Прояви партократії за правління В. Мечіара:

- концентрація політичної влади урядовою коаліцією спричинила послаблення контрольної функції парламенту;

- посилення елементів авторитаризму в діяльності урядової коаліції, яка розуміла демократію як диктат більшості і дотримувалася девізу – «переможець отримує все»;

- поступове конституювання економічних і політичних основ клієнтелістської системи – розростання клієнтелізму у сфері незаконної приватизації, відмова від ідеї службової приватизації;

- спроба усунення президента М. Ковача, політична дискредитація, ЗМІ дискримінація, примусове вивезення сина президента за кордон;

- спроба урядової коаліції послабити опозиційні партії, неприйняття поправок опозиційних партій;

- постановка під сумнів принципів конституційності, неповага до рішень Конституційного суду, справа про непроведення референдуму щодо прямих виборів президента;

- посилення протиріч між державними органами та інститутами громадянського суспільства, посилення державних органів за рахунок місцевого самоврядування;

- зусилля щодо створення єдиного медіа-пропагандистського комплексу, який включатиме деякі державні та приватні ЗМІ, агентства та спецслужби – постійна напруга та відсутність діалогу у відносинах між представниками державної влади та представниками національних меншин та етнічних груп, зростання недовіри представників меншин до уряду Словацької Республіки;

- різне розуміння владою та опозиційними партіями причин негативної оцінки важливих аспектів внутрішньополітичного розвитку Словацької Республіки в країнах ЄС та НАТО, які вказували на реальні шанси вступу до цих організацій. порівняно з іншими країнами Центральної Європи, вони постійно зменшуються

- ініціювання створення та підтримки паралельних суспільних структур, спрямованих на послаблення незалежних неурядових інституцій;

- антиінтеграційна спрямованість урядової коаліції, прояви ізоляціонізму – значна соціальна поляризація – рух від парламенту до всього суспільства, яке розділилося на два протиборчі табори – владу та антиуряд [5, s. 30-31].

Крім цих практик, протягом тривалого періоду правління В. Мечіара ми можемо спостерігати багато інших, партократичних способів правління, які не мають нічого спільного з демократичними принципами. Незважаючи на те, що партократичні прояви проявлялися вже під час першого уряду Володимир Мечіар балотувався до влади на виборах 1994 року і зрештою переміг.

Уряд Мікулаша Дзурінди (1998 – 2006)

Інші вибори відбулися в 1998 році, де за владу змагалися 26 політичних суб'єктів. Незважаючи на те, що HZDS знову набрала найбільшу кількість голосів, їй не було з ким формувати коаліцію. Другою партією з найбільшою кількістю голосів стала Словацька демократична коаліція, яка разом із Демократичною лівою партією, Угорською коаліційною партією та Громадянською партією розуміння утворили коаліцію. Завдяки конституційній більшості в парламенті вона отримала можливість глибокого втручання в політичну систему, що формується. Прем'єр-міністром став Мікулаш Дзурінда, лідер найбільшої коаліційної партії [2, s. 151-152]. Уряд Мікулаша Дзурінди проіснував увесь термін, тож у 2002 році відбулися чергові вибори. HZDS знову вийшла на перший план, набравши найбільше голосів, але знову не змогла сформувати коаліцію. Всі решта партій поводилися «антимечіаристськи». Праві на чолі з Мікулашем Дзуріндою разом із новою партією SDKÚ сформували коаліцію з 3 іншими партіями: Християнсько-демократичний рух, Новий громадянський альянс та Угорська коаліційна партія [3, s. 135].

Прояви партократії за уряду Мікулаша Дзурінди:

- виборчі округи знову не були поновлені – зміна відбулася перед виборами в 1998 році, коли HZDS скасував 4 виборчі регіони і замінив 1 округом (всесловацьким), положення про 5% було збережено, але його чинність було поширено на кожного члена , виборча кампанія могла проводитися лише в публічних ЗМІ, вищій реорганізованій структурі виборчих органів з вищою позицією державного управління за рахунок органів самоврядування [9, s. 48-52];

- обіймаючи посади в державному апараті – добре оплачувані посади займали і часто займають люди, наближені до урядових політичних партій. Згідно з даними газети «Правда», міністри призначають на посади прихильників своїх політичних угруповань, і це посади, які мають заміщатися за результатами кастингу. Ми також можемо зустрітися з політичними кандидатами в інших офісах (Офіс Уряду Словацької Республіки, Центр праці, соціальних питань та сім'ї тощо). Зде-

більшого ці установи не публікують заробітну плату, винагороди чи інші кошти, що фінансуються з державного бюджету, хоча це вимагає закон;

- вторгнення лобократії – в економічній сфері виникла ситуація, коли групи інтересів намагалися використати перевірений інструмент – лобіювання – проникнути в урядові політичні партії і таким чином через них впливати переважно на процес приватизації, тобто на ту частину економічної політики (субсидійна, цінова та податкова політика), яка безпосередньо була пов'язана з вирішальними складовими їхніх бізнес-цілей. Це явище поширилося і після парламентських виборів 1998 року. Виявилося, що лобократичні тенденції пустили глибоке коріння в словацькій політиці, що також поширилося на політичне середовище правлячих партій;

- внутрішньопартійні суперечки та міжпартійні суперечки – їх також підтвердила тодішня міністерка фінансів Б. Шмегнерова, аналізуючи партійне середовище SDK.

Окрім цих партократичних методів, є величезна кількість випадків у різних міністерствах, за які окремих депутатів відсторонили від посад, але вони не несуть за ці випадки кримінальної відповідальності. Лише політичної та моральної відповідальності недостатньо. Уряд Мікулаша Дзурінди, який виник після виборів у 1998 році і проіснував до 2006 року, у своїх програмних заявах зобов'язався привести Словацьку Республіку до НАТО та ЄС, провести основні реформи та боротися з корупцією. Його назвали урядом відповідності програмі. Однак цей уряд втратив кредит в очах громадськості, а особливо її найбільш реформаторської частини.

Уряд Роберта Фіцо (2006 – 2010)

Наступні вибори, які відбулися в 2006 році, означали боротьбу між правими і лівими. Перемогу на виборах здобула партія Смер – СД, яка набрала майже 30% голосів. Урядову коаліцію сформувала партія Смер – Соціал-демократія разом з Рухом за демократичну Словаччину та Словацькою національною партією. Таким чином, відбулася стандартна заміна правої коаліції, яка була при владі два терміни, на лівоорієнтовану. Державна політика була скерована в соціал-демократичному напрямку на чолі з прем'єр-міністром Робертом Фіцо [4, s. 111].

Прояви партократії під час уряду Роберта Фіцо:

- розбіжності між коаліцією та опозицією – створення цієї коаліції викликало хвилю негативної реакції не лише в опозиції, а й у колах європейського рівня. Хвиля критики прийшла в основному з боку Партії європейських соціалістів;

- зміцнення своїх владних позицій – поглинула деякі менші ліві партії (Соціал-демократична партія Словаччини, Партія демократичних лівих);

- призначення осіб на посади за власним рішенням – це призначення на посади обласних та районних голів осіб, які не мають достатнього досвіду;

- з'єднання політичної та економічної сфер – з'єднання підприємницької сфери з політичною.

Під час цього уряду ми також стикаємося з багатьма випадками в різних міністерствах, коли окремих міністрів звільняли, але не притягували до відповідальності. Оскільки партія SMER-SD утворила коаліцію з SNS, яку Європейський Союз сприймає як націоналістичну партію, їй було призупинено членство на 10 місяців у групі європейських соціалістів.

Уряд Івети Радічової (2010 – 2012)

Після виборів 2010 року найбільше голосів набрала партія SMER – SD, яка намагалася сформувати уряд. Однак вона не мала необхідної більшості для формування лівого уряду, разом із SNS вони мали б лише 71 місце. Тому вона звернулася до правих партій. Це були праві політичні партії: SDKÚ, SaS, KDH, Most – Híd. Проте реальність виявилася такою, що ці партії вже перед виборами оголосили, що не підуть на коаліцію зі Смером. Партія Smer – SD наштовхнулася на негативні відгуки правих партій. Їх інтерес полягав у створенні правого уряду без партії Smer-SD, що їм зрештою вдалося зробити. 15 червня партії SDKÚ, SaS, KDH і Most – Híd домовилися сформувати правий уряд і отримали 79 місць у парламенті. Цей уряд очолила прем'єр-міністр Івета Радічова.

Прояви партократії під час уряду Івети Радичової:

- партійні розбіжності – хоча 4 парламентські партії декларували свою правість, їхні політичні програми багато в чому суперечили;

- різні політичні справи – прослуховування журналістів, розповсюдження справи Gorilla, Ansanka;

- нездатність прийняти запропоновані закони – неможливість домовитися в коаліції – обрання генпрокурора, затвердження Євровала;

- суперечки з профспілковими комітетами – криза в галузі охорони здоров'я, звільнення залізничників і різноманітні страйки [7]. Ця коаліція політичних партій, чиї політичні програми були різними, спричинила проблеми на словацькій політичній сцені, про які було заявлено ще до формування цієї коаліції. Пророкували падіння уряду в перший рік виборчого періоду, але це нарешті сталося 11 жовтня 2011 року через те, що SaS не підтримав Євровал. Цей крок став останньою краплею для урядової коаліції, підвалини якої вже були підірвані під час виборів генерального прокурора.

Незважаючи на те, що уряд Івети Радичової був недовгим, ми все ще можемо знайти тут елементи партократії. Тож здається, що партократія та її методи є частиною будь-якої влади. Після падіння уряду на 10 березня 2012 року було

оголошено нові парламентські вибори. Вони показали, що громадяни – виборці цікавляться політикою та участю в державному управлінні. Результати виборів справді здивували, адже мало хто очікував, що партія SMER-SD зможе керувати самостійно країною. Перемогла партія СМЕР-СД, набравши 44,41% голосів, і таким чином отримала більшість у парламенті – 83 мандати, що дозволило їй керувати самостійно без коаліції з іншими партіями. Для Словацької Республіки як системи парламентської демократії найбільш прийнятною альтернативою є уряд, сформований із двох партій. Проте результати цих виборів показали, що керувати може навіть одна партія.

Рішення щодо ліквідації партократії в Словаччині

Ми можемо спостерігати феномен партократії – тотального правління партій та його практику, переважно після 1989 року, коли в Словаччині було встановлено демократію. Ця демократія означала появу політичних партій і рухів, які прагнули завоювати симпатії виборців, а отже й повноваження брати участь в управлінні державою. На основі цієї влади, яку партія отримала від громадянина, громадянський принцип ніби відходить на другий план, а партійний виходить на перший план. Цей принцип означає, що політична партія, влада якої походить від народу, більше дбає про власні інтереси, ніж про інтереси громадян. Партійно-владні цілі становлять небезпеку, яка веде до пошкодження демократичної політичної системи та її атрибутів. Для того, щоб уникнути придушення демократичної політичної системи за рахунок політичних партій, необхідно шукати вирішення такого явища, як обмеження партократії або повністю видалити. Ми повинні шукати рішення для усунення елементів партократії в Словаччині як з боку громадянина, так і з боку політика чи політичної партії. Тільки взаємний консенсус приведе до ефективного вирішення такої проблеми, як партократія.

Відправні точки з боку громадянина

Одним із шляхів усунення партократії в Словаччині є більша політична участь громадян, тобто конкретна участь у прийнятті суспільних рішень. Громадяни можуть брати активну чи пасивну участь у прийнятті публічних рішень. а) У пасивний спосіб беруть участь лише ті громадяни, які досягли 18 років і мають право обирати своїх представників до державного апарату. Ця участь має змінну вартість і залежить головним чином від інституцій, до яких проводяться вибори. Згідно з різними дослідженнями, але також з власного досвіду можна сказати, що більшість громадян беруть участь у парламентських і муніципальних виборах. Громадянин має більше брати участь в управлінні державою, а не лише в день виборів, коли це пасивна участь у політиці, бо це гарантовано кожному виборцю. Ця пасивна участь означає, що громадянин голосує, виконує свій виборчий

обов’язок і йде, далі він не цікавиться політикою. b) Активна участь означає постійний інтерес до політичних подій і, таким чином, також отримання наслідків дій уряду, які є корисними для громадянина, а також виражають його інтерес. Крім того, частиною активної участі є залучення інших громадян політичних подій, що збільшує кількість політично освічених громадян. Бо чим політично зріліший громадянин, тим швидше він виявить партократичні елементи політичної партії і тим самим, по можливості, певною мірою їх усуне.

Відправні позиції від політиків, політичних партій

Для Словацької Республіки з боку політиків чи політичних партій, безсумнівно, важливо змінити виборче законодавство або підвищити його ефективність, що призведе до зменшення впливу за рахунок політичних партій. Зміна виборчого законодавства на змішане чи мажоритарне посилить громадянський елемент за рахунок партократичного. Закон про вибори в Словаччині поглинає владу політичних партій, яка проявиться лише після виборів. Після цього громадянин не має жодного впливу на цю діяльність. Іншим елементом усунення партократії, який пов’язаний зі зміною або пропозиціями щодо вдосконалення виборчого законодавства, є скасування відсоткового обмеження преференційних голосів і, що не менш важливо, створення кількох округів, у яких він міг громадянину краще спілкуватися зі своїм представником у парламенті. Чим тісніші стосунки між політичним суб'єктом і громадянином, тим ефективнішим буде спілкування між ними. Багато разів ми обираємо своїх представників виключно залежно від того, яка існує харизма чи симпатія до даного політика. Елемент політичних знань, таким чином, відсутній. Кого ми насправді обрали? З цим також пов'язане питання характеру політика та його освітнього рівня. У політику повинні йти освічені люди, метою яких буде підвищення якості демократичної держави, а відтак і рівня громадянського суспільства. Їх мета повинна ґрунтуватися не на економічних, а на моральних міркуваннях, які б принесли більшу користь суспільству. Існує багато способів усунути вплив політичних партій, але їхня умова – знайти консенсус між громадянином і політичним суб’єктом, який би призвів до взаємного процвітання.

Демократичні політичні системи гарантують нам, як громадянам, повну участь в управлінні державним департаментом. Ці повноваження походять від самого терміну демократія, який у первісному розумінні цього слова означає владу, що походить від народу, тобто владу народу, або уряд народу. Однак у нинішніх політичних системах це початкове значення терміну, здається, зникає, оскільки ця влада передається політичним суб’єктам через вибори, які потім представляють волю громадян. Найпоширенішими політичними суб’єктами, які намагаються отримати цю владу, є політичні партії. У множинній формі демократії політичні партії відіграють важливу роль, оскільки на основі виборів вони можуть отримати

владу в певній державі та брати участь в управлінні цією державою. Роль політичних партій у здобутті влади не така проста, як здається на перший погляд. На нашу думку, для отримання влади потрібні наступні кроки: Першим кроком політичної партії є розробка конкретної політичної програми, яка має базуватися на цінностях і поглядах, які описують партію. Другий крок – поставити біля керма харизматичного лідера, який за особистими, освітніми якостями та харизмою зміг би завоювати симпатії якомога більшої кількості громадян – виборців. Третій крок – добре організована політична кампанія партії, яка б давала можливість вирішити проблеми громадян у конкретний час. Четвертий і водночас останній крок, який вступає в дію лише після виборчого акту, полягає в тому, щоб мати з ким створити коаліцію, якщо не трапиться так, що політична партія здатна на основі виборчої політичної системи керувати самостійно. Однак ці кроки не гарантують, що виборець у день виборів поводитиметься відповідно до пропозиції політичної партії. Зараз ми зустрічаємося з виборцями, які не визнають конкретних цінностей і установок, запропонованих політичними партіями, і тому або не приходять на вибори, або здають недійсний бюлетень. Їхня активність свідчить про рівень політичної та громадської участі. Однак ми часто зустрічаємо виборців, які після виборів будуть розчаровані тим, як склалася урядова коаліція. Однак це проблема того, яка виборча система в конкретній державі. Ця проблема також стосується Словацької Республіки, тому що навіть якщо результати після виборів принесуть перемогу партії, яка перемогла Найбільше співчуття, ця партія може не керувати і таким чином не захищати інтереси громадян. З іншого боку, ми стикаємося з реальністю, що програма партій, яку вони представили перед виборами, після виборів стає певною мірою утопією. Якщо партія вже має гарантовану владу, ніщо не заважає їй діяти в інтересах голови партії чи певної групи партійців. У такому разі можна сказати, що це не влада народу, а влада партії чи партій – партократію.

Список використаних джерел:

1. GBÚROVÁ , M. 2000. Na ceste k politike štandardu. Prešov: Náuka, 2000. 215 s.
2. KOPEČEK, L. 20 06. Demokracie, diktatury a politické straníctví na Slovensku. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 347 s.
3. KRIVÝ, V. 2002. Výsledky parlamentných volieb 2002. In: Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: IVO, 2002. s. 135-141.
4. LEŠKA, D. 2006. Komparácia systému politických strán na Slovensku a v krajinách V4 po voľbách v roku 2006. Prešov: Slovancontact. 2006. 374 s.
5. LIĎÁK, J. a kol. 1999. Politické strany a hnutia na Slovensku po roku 1989. Bratislava: Ekonóm, 1999. 157 s.

6. LIĎÁK, J. – KOGANOVÁ, V. 2004. Politológia. Bratislava: Sofa, 2004. 228 s.
7. PACHEROVÁ, S. Analýza vlády Ivety Radičovej: Chaos od začiatku do konca. [cit. 2023. 10.11.]. Dostupné na: http://spravy.pravda.sk/analyza-vlady-ivety-radicovej-chaos-od-zaciatku-do-konca-pk0-/sk-volby.asp?c=A120309_182409_sk_domace_p58
8. PEŠOUT, I. – KLUS, M. 2001. Partitokracia. [online]. Banská Bystrica: Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2001.[cit. 2023. 10.11.] Dostupné na : www.polis.szm.com/dokumenty/partitokracia.rtf
9. SPÁČ, P. 2010. Priama a zastipiteľská demokracia na Slovensku. Volebné reformy a referandá po roku 1989. Brno: Centrum pre studium demokracie a kultury, 2010. 278s.

Юрій Ліпар
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Розвиток громадянського суспільства в умовах конфліктів, криз і війн: концептуальні рамки та теоретичний зріз

Вступ. Сучасний світ стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з локальними, регіональними і глобальними конфліктами, економічними кризами, війнами та гуманітарними катастрофами. Ці виклики мають дуже глибокий вплив на громадянське суспільство, його структуру, діяльність і роль у суспільно-політичних процесах. З одного боку, конфлікти та кризи створюють додаткові перешкоди для розвитку громадянського суспільства, обмежуючи його можливості та простір для дій. З іншого боку, саме в такі складні періоди громадянське суспільство може відігравати ключову роль у пом'якшенні наслідків криз, сприянні діалогу, захисту прав людини, розбудові миру тощо.

Роль і вплив громадянського суспільства, зокрема організацій громадянського суспільства та неурядових організацій, під час періодів політичної нестабільності, конфліктів, криз і воєн є предметом активних наукових дискусій. Деякі дослідники вбачають у громадянському суспільстві стабілізуючу силу, здатну зміцнювати довіру громадян до політичних інститутів і демократичних процесів тощо. Натомість інші вчені доволі скептично ставляться до цієї ролі, розглядаючи залучення людей до громадських організацій як потенційне джерело мобілізації та протестів, здатних послабити легітимність політичної системи. Відповідно, сьогодні й досі немає єдиної відповіді у питанні про особливості розвитку і значення громадянського суспільства в умовах конфліктів, криз і війн. Це мотивує нас розглянути різні теоретичні підходи щодо ролі громадянського суспільства в означеному контексті.

Роль громадянського суспільства в демократичному розвитку. Значна частина наявних наукових досліджень підкреслює важливість громадянського суспільства для розвитку і зміцнення демократії й ні для кого це вже давно не є секретом[1]. Так, Р. Патнем[2] аргументує, що асоціації та організації громадянського суспільства є осередками формування довіри, солідарності та взаємодії, котрі лежать в основі

[1] Boulding, C., & Nelson-Núñez, J. (2014). Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*, 49(1), 128–154.
[2] Putnam, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

успішних демократичних політичних режимів. Залучення до громадських організацій розвиває навики кооперації, демонструє цінності демократичних процесів і врешті заохочує громадську участь. Враховуючи це, Х. Лінц й А. Степан[1] навіть називають підтримку демократії з боку громадянського суспільства і його організацій чи просто громадян необхідною умовою демократизації і консолідації демократії.

Натомість, деякі інші вчені скептично ставляться до безумовно позитивної ролі громадянського суспільства й організацій громадянського суспільства, Зокрема, С. Хантінгтон[2] одним із перших висловив застереження, що надмірна політична мобілізація може дестабілізувати слабкі політичні системи. Як наслідок, деякі сучасні дослідження пов'язують активність неурядових організацій із підвищенням рівня протестних рухів у нових демократіях[3]. Тому вчені інколи стверджують, що там, де інститути виконують свої функції неефективно чи посередньо, громадські організації можуть краще інформувати громадян про прогалини влади і стимулювати критичне ставлення до уряду[4]. Примітним у цьому плані є те, що навіть таке розмаїття думок з приводу ролі громадянського суспільства в демократичному розвитку ставить на порядок денний дебати на предмет особливостей розвитку і впливу громадянського суспільства в умовах конфліктів, криз і війн (передусім у демократичних режимах).

Концептуальні рамки впливу громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз. Дослідження соціальних рухів (як найширших форм криз і конфліктів) та громадянського суспільства, хоч і розвивались паралельно, однак все-таки мають чимало концептуальних й емпіричних подібностей і перехрещень, які вимагають активнішої взаємодії між цими сферами знань[5]. Зокрема, соціальні рухи і організації громадянського суспільства дедалі більше гібридизуються/модифікуються, значно адаптуючи свої стратегії та організаційні форми до мінливих реалій, особливо в

[1] Linz, J., & Stepan, A. (1996) Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

[2] Huntington, S. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven, CT: Yale University Press.

[3] Boulding, C. (2010). NGOs and Political Participation in Weak Democracies: Subnational Evidence on Protest and Voter Turnout from Bolivia. *Journal of Politics*, 72(2), 456–468.; Murdie, A., & Bhasin, T. (2011). Aiding and Abetting: Human Rights INGOs and Domestic Protest. *Journal of Conflict Resolution*, 55(2), 163–191.

[4] Norris, P. (Ed.). (1999). Critical Citizens: Global Support for Democratic Government. New York: Oxford University Press.; Carlin, R. (2011). Distrusting Democrats and Political Participation in New Democracies: Lessons from Chile. *Political Research Quarterly*, 64(3), 668–687.

[5] Della Porta, D., & Diani, M. (2011). Social movements and civil society. In B. Edwards (Ed.), *The Oxford handbook of civil society*. Oxford: Oxford University Press.; Anheier, H., & Sherer, N. (2015). Voluntary action and social movements. In D. Della Porta & M. Diani (Eds.), *Oxford handbook on social movements* (pp. 494–511). Oxford: Oxford University Press.

контексті конфліктів і криз[1]. Саме це слугує основною вироблення концептуальної рамки про роль громадянського суспільства в подоланні чи умовах конфліктів, криз і воєн.

Концептуалізації соціальних рухів та громадянського суспільства мають як відмінності, так і спільні ознаки, що створює підґрунтя для взаємного збагачення цих сфер дослідження й реальності. Теорії громадянського суспільства наголошують на автономії, громадянськості та асоціативності, тоді як студії з соціальних рухів акцентують увагу на конфліктах, трансгресивності і мережевості[2]. Зокрема, концепції громадянського суспільства підкреслюють важливість автономії від держави та ринку, громадянськості як поваги до інших, ввічливості і прийняття іншості[3], а також ролі структурованого «третього сектора» між державою та ринком. Натомість у теоріях соціальних рухів конфлікт розглядається як рушійна сила суспільних змін[4], а трансгресивність і порушення усталених норм є способом привернути увагу до своїх вимог[5]. Крім того, соціальні рухи визначаються як неформальні мережі індивідів, груп та організацій, об'єднаних спільною колективною ідентичністю[6].

Проте, попри ці відмінності, у теоретичних розробках з соціальних рухів та громадянського суспільства є і точки дотику[7]. По-перше, окремі напрями вивчення соціальних рухів наголошують на важливості автономії, зокрема у випадку нових соціальних рухів, що прагнуть автономії від технократичних апаратів і корпоративного контролю над виробництвом знань. По-друге, рефлексія щодо громадянськості проникла у дослідження соціальних рухів через аналіз деліберативних/дорадчих форм демократії[8]. По-третє, увага до специфічних організаційних форм поширилася у дослідженнях соціальних рухів, зокрема в ресурсно-мобілізаційному підході, що

[1] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.
[2] Della Porta, D., & Diani, M. (2011). Social movements and civil society. In B. Edwards (Ed.), *The Oxford handbook of civil society*. Oxford: Oxford University Press.
[3] Keane, J. (2003). Global civil society? Cambridge: Cambridge University Press.
[4] Tilly, C. (1978). From mobilization to revolution. Reading, Mass: Addison-Wesley.; Tarrow, S. (1989). Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965–1975. Oxford: Oxford University Press.
[5] Della Porta, D. (2017). Where did the revolution go?. Cambridge: Cambridge University Press.
[6] Diani, M. (1992). The concept of social movement. *Sociological Review*, 40, 1–25.; Della Porta, D., & Diani, M. (2020). Social movements. An introduction (3rd ed.). Oxford: Blackwell.
[7] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.
[8] Della Porta, D. (Ed.). (2009b). Democracy in social movements. London: Palgrave.; Della Porta, D. (2018b). Protests as critical junctures: Some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*, 11(3–4), 1–20.

розглядає соціальні рухи як сукупність організацій зі схожими чи сумісними цілями[1]. Окрім того, останнім часом як у теоріях громадянського суспільства, так і в теоріях соціальних рухів з'явилося більше уваги до комунікативних процесів, продукування норм демократії та зв'язків солідарності. Зокрема, одні вчені[2] у цьому контексті розглядають громадянське суспільство як арену комунікації, що культивує норми солідарності, формування ідентичності і демократичного життя, зокрема включаючи соціальні рухи. Інші вчені[3] визначають нові соціальні рухи як акторів, що мобілізують символічні ресурси для культурних змін та демократизації соціальних відносин. Тому, незважаючи на певні концептуальні відмінності, наявні теоретичні резонанси між студіями соціальних рухів та громадянського суспільства створюють підґрунтя для взаємодії та взаємного збагачення цих дослідницьких сфер[4] і вироблення знань про варіанти впливу громадянського суспільства в кризові і конфліктні періоди.

Теоретичні опції впливу громадянського суспільства в кризові і конфліктні періоди. Враховуючи концептуальну рамку, яку запропоновано вище, а також з огляду на різні підходи щодо ролі громадянського суспільства під час криз та конфліктів, вчені виокремлюють варіанти означення чи інтерпретації такого впливу й відтак особливостей розвитку громадянського суспільства[5]. Згідно із першим варіантом (про нестабільність), за умов політичної кризи залученість до організацій та груп громадянського суспільства значно підриває чи може підірвати підтримку політичної системи й уряду. Річ у тому, що активізовані громадяни висувають чи можуть висувати вимоги, які уряд не може задовольнити, тим самим провокуючи нестабільність[6]. У другому варіанті (про соціальну довіру) натомість йдеться про те, що в кризові часи громадянське суспільство зміцнює підтримку політичної системи й уряду шляхом формування довіри, інклюзії та підзвітності влади[7]. Нарешті, в третьому варіанті (про демократичні розбіжності) дослідники акцентують на тому, що за умов кризи

[1] Zald, M., & McCarthy, J. (1987). Social movements in an organizational society. New Brunswick, NJ: Transaction.

[2] Alexander, J. (2006). The civil sphere. Oxford: Oxford University Press.

[3] Cohen, J., & Arato, A. (1992). Civil society and political theory. Cambridge: MIT Press.

[4] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.

[5] Boulding, C., & Nelson-Núñez, J. (2014). Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*, 49(1), 128–154.

[6] Huntington, S. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven, CT: Yale University Press.; Berman, S. (1997). Civil Society and Political Institutionalization. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 562–574.

[7] Putnam, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.; Diamond, L. (1999). Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

громадяни, громадські організації і громадянське суспільство можуть підвищувати підтримку політичної системи як демократичного інституту, але водночас стимулювати незгоду із конкретними програмами, політиками чи рішеннями через активізацію критичного дискурсу і протестів.

Те, до якого варіанту тяжіє той чи інший практичний випадок, значною мірою залежить від факторів, які визначають роль громадянського суспільства в умовах конфліктів, воєн і криз. Науковці аргументували, що ступінь впливу громадянського суспільства на стабільність політичної системи в кризових умовах може визначатися кількома ключовими факторами, серед яких: а) рівень залученості та членства в організаціях громадянського суспільства: чим більше людей активно беруть участь у громадських об'єднаннях, тим вагомішим повинен бути їхній вплив; б) ступінь відкритості політичного режиму до включення і врахування різних інтересів: якщо влада демонструє готовність до плюралізму та реагування на вимоги громадян, то це може зміцнювати інституційну стійкість політичної системи; в) рівень репресивності політичного режиму під час протестів: якщо уряд застосовує силові методи розгону демонстрацій чи переслідування активістів, це може розхитати підтримку системи та загострювати конфлікт тощо; г) тип та інтенсивність кризи чи конфлікту: глибокі економічні негаразди, етнополітичні конфлікти чи повномасштабні війни можуть суттєво підірвати легітимність політичної системи; д) характеристики громадянського суспільства: наявність широкої інфраструктури громадських об'єднань, їхня ідеологічна спрямованість, зв'язки з політичними партіями тощо[1].

Деталізація теоретичних ефектів емпіричними практиками. Отримані вище висновки дають належні підстави стверджувати, що вплив і значення громадянського суспільства в умовах криз, конфліктів та воєн може бути доволі різним, а тому про них можна специфічно говорити у кожному конкретному випадку. Тим паче, що в кожному конкретному випадку специфічно виявляються особливості теоретизації з приводу громадянського суспільства та соціальних рухів. І тут нема нічого дивного, бо на емпіричному рівні спостерігається все більше зближення чи гібридизація між соціальними рухами й організаціями громадянського суспільства, особливо в періоди криз та конфліктів. Ці процеси можуть виявлятись у кількох ключових тенденціях[2].

По-перше, в умовах фінансових чи загалом соціально-економічних криз та скорочення ресурсів організації громадянського суспільства все частіше і частіше долучаються до акцій протесту та інших форм колективної дії. Це веде до набуття ними деяких ознак, притаманних організаціям соціальних рухів, зокрема: використання

[1] Boulding, C., & Nelson-Núñez, J. (2014). Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*, 49(1), 128–154.

[2] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.

прямих дій[1], створення мереж координації з низовими ініціативами і політизації дискурсів, особливо у відповідь на репресії. По-друге, самі соціальні рухи все більше і більше залучаються до практик безпосереднього надання послуг та взаємодопомоги як альтернативних соціально-економічних форм у відповідь на наслідки політики жорсткої економії. Ці практики прямої соціальної дії розглядаються не тільки як засіб надання допомоги, а й як крок до відновлення соціальних зв'язків і політичної активізації[2]. По-третє, зростає кількість випадків, коли великі й добре структуровані неурядові організації «гібридизуються», поєднуючи традиційну діяльність з участю у кампаніях і рухах за соціальну справедливість, права людини та захист довкілля[3].

З погляду вироблення теоретичних висновків про вплив і значення різних організацій громадянського суспільства в умовах конфліктів, криз та воєн, науковці[4] аргументують, що в умовах криз і конфліктів організації громадянського суспільства все частіше набувають ознак соціальних рухів. Водночас соціальні рухи розширюють свою діяльність у сфері надання послуг і взаємодопомоги, традиційно асоційованих з організаціями громадянського суспільства. З погляду суто конфліктів, криз і воєн виявляється це у тому, що організації громадянського суспільства здатні ставати значно функціональнішими, а тому вони здатні реагувати на виклики, яких вони не знали раніше. Інакше кажучи, гібридизація соціальних рухів і організацій громадянського суспільства відкриває нові перспективи для подолання конфліктів, криз і війн. Ця взаємодія дозволяє поєднати сильні сторони обох сфер, збагачуючи їхній інструментарій та розширюючи можливості впливу[5].

Висновки. Підсумовуючи роль громадянського суспільства в періоди політичних криз, конфліктів і воєн, треба констатувати, що вона є складною і багатогранною. Теоретичні передбачення варіюються від того, що активні громадські рухи здатні дестабілізувати політичну систему, до твердження, що вони зміцнюють демократичну легітимність та підзвітність влади. Окремі підходи припускають більш нюансовану роль, адже активізація громадянського суспільства може одночасно підвищувати інституційну підтримку і протестну активність як шляхи взаємодії з недосконалими політичними інститутами. Відповідно, у такому разі неодмінно потрібно апелювати до практики, адже емпіричні вияви дозволяють глибше зрозуміти зв'язок поміж

[1] Della Porta, D. (Ed.). (2018a). Contentious moves. London: Palgrave.

[2] Hadjimichalis, C. (2018). Crisis spaces: Structures, struggles and solidarity in southern Europe. London: Routledge.

[3] Della Porta, D. (Ed.). (2009a). Another Europe. London: Routledge.; Della Porta, D. (Ed.). (2009b). Democracy in social movements. London: Palgrave.

[4] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.

[5] Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.

громадськими рухами та політичними процесами в різних контекстах і за різних обставин. Важливо у цьому випадку і те, що організації громадянського суспільства здатні ставати значно функціональнішими, а тому вони здатні реагувати на виклики, яких вони не знали раніше.

Список використаних джерел:

1. Alexander, J. (2006). The civil sphere. Oxford: Oxford University Press.
2. Anheier, H., & Sherer, N. (2015). Voluntary action and social movements. In D. Della Porta & M. Diani (Eds.), *Oxford handbook on social movements* (pp. 494–511). Oxford: Oxford University Press.
3. Berman, S. (1997). Civil Society and Political Institutionalization. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 562–574.
4. Boulding, C. (2010). NGOs and Political Participation in Weak Democracies: Subnational Evidence on Protest and Voter Turnout from Bolivia. *Journal of Politics*, 72(2), 456–468.
5. Boulding, C., & Nelson-Núñez, J. (2014). Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*, 49(1), 128–154.
6. Carlin, R. (2011). Distrusting Democrats and Political Participation in New Democracies: Lessons from Chile. *Political Research Quarterly*, 64(3), 668–687.
7. Cohen, J., & Arato, A. (1992). Civil society and political theory. Cambridge: MIT Press.
8. Della Porta, D. (Ed.). (2009a). Another Europe. London: Routledge.
9. Della Porta, D. (Ed.). (2009b). Democracy in social movements. London: Palgrave.
10. Della Porta, D. (2017). Where did the revolution go?. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Della Porta, D. (Ed.). (2018a). Contentious moves. London: Palgrave.
12. Della Porta, D. (2018b). Protests as critical junctures: Some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*, 11(3–4), 1–20.
13. Della Porta, D. (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 938–948.
14. Della Porta, D., & Diani, M. (2011). Social movements and civil society. In B. Edwards (Ed.), *The Oxford handbook of civil society*. Oxford: Oxford University Press.
15. Della Porta, D., & Diani, M. (2020). Social movements. An introduction (3rd ed.). Oxford: Blackwell.

16. Diamond, L. (1999). Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
17. Diani, M. (1992). The concept of social movement. *Sociological Review*, 40, 1–25.
18. Hadjimichalis, C. (2018). Crisis spaces: Structures, struggles and solidarity in southern Europe. London: Routledge.
19. Huntington, S. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven, CT: Yale University Press.
20. Keane, J. (2003). Global civil society? Cambridge: Cambridge University Press.
21. Linz, J., & Stepan, A. (1996) Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
22. Murdie, A., & Bhasin, T. (2011). Aiding and Abetting: Human Rights INGOs and Domestic Protest. *Journal of Conflict Resolution*, 55(2), 163–191.
23. Norris, P. (Ed.). (1999). Critical Citizens: Global Support for Democratic Government. New York: Oxford University Press.
24. Putnam, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.
25. Tarrow, S. (1989). Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965–1975. Oxford: Oxford University Press.
26. Tilly, C. (1978). From mobilization to revolution. Reading, Mass: Addison-Wesley.
27. Zald, M., & McCarthy, J. (1987). Social movements in an organizational society. New Brunswick, NJ: Transaction.

Оксана Шурко
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Проблема толерантності в умовах сучасної української політики

В українському суспільстві сьогодні сформувалась величезна кількість різноманітних інтересів, які породжують соціальні протиріччя як на загальнонаціональному, так і на регіональних рівнях, як всередині парламенту, так і між інститутами державної влади та інститутами громадянського суспільства тощо. Усі ці не співпадаючі між собою погляди, інтереси, позиції породжують нетолерантність, яка в умовах війни стає ще однією перешкодою на шляху вироблення єдиної стратегії перемоги. В кризових, воєнних умовах функціонування українська правляча еліта не в стані запропонувати суспільству консолідовану політичну позицію, сформувати уряд національної згоди, задіяти механізми для збереження у першу чергу незалежності. Тому, за таких умов, розглядати принципи і межі толерантності та формування поля толерантності досить важко, але потрібно хоча би з позицій наукового аналізу, так як толерантність потребує постійної побудови і розбудови починаючи з процесу виховання до конкретної політичної діяльності.

Як зазначає В. Трачук, толерантність становить перший ступінь позитивних взаємовідносин, що утворюють тріаду: толерантність – повага – співробітництво, практична реалізація якої забезпечує гармонійне співіснування та безкризову взаємодію всіх суб'єктів суспільного та політичного життя [4].

«Філософський енциклопедичний словник» визначає суть толерантності наступним чином: «Толерантність (від лат. tolerantia – терпимість) – термін, яким позначається доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)» [5].

На думку філософа В. Пісоцького, толерантність – один з провідних елементів моральної культури людства, що є важливою умовою виживання й подальшого розвитку світоглядної цивілізації і гарантує свободу й автономність особистості, право на захист людської гідності, повагу до іншого світогляду та способу життя. Це багаторівневе комунікативне явище, яке сприяє взаєморозумінню, довірі, активізує міжгрупову й міжособистісну взаємодію. Толерантність – морально-правовий механізм регуляції поведінки людей, тому важливим є її взаємозв'язок з особистою духовною свободою, соціальною справедливістю, рівні-

стю, почуттям власної гідності – основними демократичними й гуманістичними цінностями сучасної культури [2, с. 44].

Толерантність формується через усвідомлення розмаїття у всіх суспільних сферах, в тому числі і політичній, через численні позиції, погляди, підходи які не співпадають і, таким чином, виключається формування одномірного, одноманітного соціально-політичного простору. Виражається толерантність на двох основних рівнях: 1) психологічному – як внутрішня директива, 2) політичному – як суспільна норма, що реалізується через закон і/або традицію.

На думку Г. Олпорта толерантність є особистісною характеристикою людини саме демократичного суспільства, яка поєднує знання про себе, про незалежність, відповідальність плюс почуття гумору і співпереживання. Він зазначає, що особистісний розвиток може відбуватися двома напрямками:

- толерантним, який обирають позитивні, відкриті, вільні, доброзичливі люди;

- інтолерантним, коли у людини домінує прагнення перекладати відповідальність на оточення, коли є великий запит на сильну владу і переважає сприйняття себе певною неповторністю, унікальністю.

Змінити інтолерантну позицію на толерантну можна за допомогою подолання стереотипності мислення, заміни упередженості на лояльність, бажання щось нав'язати на позицію невтручання.

Толерантність як багатоаспектне, комплексне поняття має складну структуру, яка, згідно з поглядами А. Ремньової [3], включає три взаємодіючі складові елементи:

- когнітивний, який дає можливість усвідомлювати історичні, культурні, релігійні відмінності різних народів та особливості стану і розвитку суспільства, різницю між представниками різних соціальних груп;

- аксіологічний, що пов'язаний з системою цінностей і з ціннісними установками, які і визначають рівень культури і відповідальності, методи подолання стереотипів і агресії, впливають на побудову моделей взаємодій;

- поведінковий, який проявляється в умінні проявляти особисті якості при взаємодії і спілкуванні з представниками інших культур, соціальних груп.

У конфліктології, культурології, етнології розглядається поняття і процес схизмогенезу як розколу цілого на окремі складові. Цей процес, у свою чергу, призводить до дефіциту толерантності, зниження довіри та прийняття політичними акторами безкомпромісних рішень наслідки яких впливають на стабільність політичної системи, ефективність політичного і державного управління. Таке наростання нетерпимості щодо сприйняття опонента, ототожнення його з постаттю ворога, інтереси якого антагоністичні до власних, вибудовують відповідну логіку дій і взаємодій в основі якої лежить система цінностей і ціннісних орієнтацій. Ва-

рто зазначити, що толерантність важливо розглядати не лише як цінність – вона виступає також дієвим інструментом як запобігання, так і розв'язання різноманітних конфліктів.

Коли мова йде про толерантність на політичному рівні, то вона виявляється через лояльне, неупереджене, коректне ставлення до усіх суб'єктів політичних відносин.

Український психолог і соціолог Є. Головаха зазначає, що українці мають дуже своєрідне розуміння толерантності і вкладають в нього інший зміст, ніж громадяни західних суспільств. Толерантність – це принцип нормального ставлення до людини, яка від тебе відрізняється. Толерантність українців – це намагання відсторонитися від таких людей, тримати дистанцію, психологічно не сприймати їх як рівних, як тих, хто має такі ж права, як інші [1].

Толерантність є однією з базових ознак політичної і загальнолюдської культури. Цінності політичної культури суспільству задає політична еліта, яка протягом існування незалежної української держави не лише нехтує принципами толерантності, але й свідомо, виходячи з власних інтересів запускає конфліктногенні процеси, активно втягує у них громадян, особливо у передвиборчий період, і врешті решт стає безпосереднім набувачем результатів такої «спровокованої» ситуації. Тому закріплення толерантності як базової цінності має стати підставою формування нової свідомої політичної позиції, реально демократичної політичної культури, конструктивної політичної поведінки українських громадян і особливо політичної еліти, що дозволить в найближчій перспективі виробити чітку політичну стратегію і, таким чином, створити її основі умови консолідації на рівні держави.

Список використаних джерел:

1. Баранівський Ф. Регіональний вимір політичної культури. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Випуск 44. К., 2009. С. 212–220.
2. Пісоцький В. П. Проблема толерантності в християнській етиці: дис... канд. філос. наук : 09.00.11 / Пісоцький Вадим Петрович. – К., 1998. – 199 с.
3. Ремньова А. Виховання толерантності в учнів 5–7-х класів у процесі вивчення історії: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011.
4. Трачук В. Політична толерантність як механізм політичної взаємодії: проблеми та перспективи. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 37. С. 354-363.
5. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. В. І. Шинкарук (гол. ред.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.

Валерій Мачуський
кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Розвиток ідеї соборності Україні після Революції Гідності

В статті розглядаються питання розвитку ідеї соборності України в історичній ретроспективі, а також укорінення цієї ідеї в українському суспільстві після Революції Гідності. В статті зокрема йдеться про вплив ідей Євромайдану на розвиток самосвідомості українців, їхнє прагнення довести європейський вимір української історії та сучасної політики.

Ключові слова: Революція Гідності, Євромайдан, Соборність України.

Вступ. Сучасна Україна постала в умовах складних політичних і соціальних випробувань XX та XXI століть. Агресивна політика росії радянського періоду і часів російської федерації свідчить про прагнення північного сусіда шляхом етноциду ліквідувати українську самоідентифікацію, українську національну ідею. В умовах кривавих випробувань сучасності українська державність можлива лише за умови укорінення у свідомості українських громадян ідей соборності держави, цінності української національної держави як такої, усвідомлення всіма громадянами докорінної сутності української національної ідеї.

Ступінь дослідженості проблеми. Питаннями української національної ідеї, ідеї соборності як складової національної ідеї займалися науковці різних галузей гуманітарного знання: філософи, політологи, історики, соціологи та ін. Тим не менше, проблема впливу Революції Гідності на розвиток ідеї соборності України залишається недостатньо висвітленою, що зумовило актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Початки зародження ідеї Соборності досягають часів повстання під проводом Богдана Хмельницького. Цей козацький гетьман вважав, що Військо Запорізьке мало б контролювати не лише козацькі простори нинішнього Подніпров'я, а й загалом землі Русі-України. Сімейне коріння Хмельницького – із Західної України. Мабуть, він народився на Галичині. Принаймні навчався в єзуїтському колегіумі Ярослава чи Львова. Тому були зрозумілі його походи на Львів [1].

Незадовго після смерті Хмельницького, наприкінці 50-х років XVII століття, розпочалися дезінтеграційні процеси у молодій Українській козацькій державі. Вона розкололася на лівобережну та правобережну частини, що фактично було

закріплено Андрусівським перемир'ям 1667 між Московією та Річчю Посполитою. І все-таки гетьмани Лівобережної України прагнули, щоб у їхній державі возз'єдналися землі з обох боків Дніпра. Це практично вдалося зробити Івану Мазепі. Проте Полтавська катастрофа 1709 року перешкодила цьому процесу [2].

До кінця XVIII століття українські землі залишалися розділеними по Дніпру між росією та Річчю Посполитою. Після поділу останньої у 1772, 1793 та 1795 роках відбулося переформатування цього поділу. Більшість українських земель увійшли до складу росії, а до Австрійської імперії відійшли Галичина, Буковина та Закарпаття.

Незважаючи на такий поділ, серед українських діячів національного відродження XIX століття популярною стає єдність усіх українських земель. Під час революції 1848 року у Львові виникла Головна Рада, яка представляла українське населення Галичини. У своєму маніфесті від 10 травня 1848 року вона заявила про єдність всього 15-мільйонного українського народу. Така заява була своєрідним «актом злуки», який передував Акту 1919 року[3].

На Галичині у другій половині XIX століття популярною стає творчість Тараса Шевченка. Кобзар ніби об'єднав Наддніпрянську Україну та Галичину.

Саме в цей період спостерігається активна співпраця наддніпрянців та галичан. Це стосується Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Івана Нечуя-Левицького та інших.

Щоправда, на це були політичні причини. Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 року вкрай обмежували можливості для культурної діяльності національно свідомих українців у росії. Тому багато хто з них налагоджував стосунки з українцями Австрійської імперії [4].

З ініціативи українців з Наддніпрянщини і, зокрема, за фінансової підтримки Єлизавети Милорадович-Скоропадської, було створено у 1873 році у Львові Наукове Товариство імені Шевченка, яке на той час виконувало роль української академії наук.

У Львівському університеті з 1894 року за рекомендацією професора Київського університету Володимира Антоновича почав викладати Михайло Грушевський, який народився у «підросійській Україні». На Галичині друкувалося чимало авторів із Наддніпрянщини.

Ідея Соборності наддніпрянців та галичан знаходила вираження навіть на рівні приватного життя. Відомий галицький діяч Іван Франко свідомо одружився з Ольгою Хоружинською, яка походила з Харківщини. Такий шлюб сприймався багатьма українцями як уособлення духовної та політичної єдності Західної та Східної України [5].

Не дивно, що після розпаду росії та Австро-Угорщини та створення на уламках цих імперій УНР та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) постало питання про об'єднання цих двох українських держав.

Тому Акт їхнього Возз'єднання 22 січня 1919 року став результатом вікових прагнень українців до об’єднання всіх українських земель в одній національній державі. Акт Злуки став символом єдності України, центром згуртування всіх українських сил [6].

Через різні обставини, після Першої світової війни українські землі були розділені між чотирма державами – Союзом Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною.

Проте ідея єдності цих земель залишилася навіть у несприятливих умовах. Свідченням цього є виникнення Карпатської України у 1938-1939 роках – спочатку як автономної освіти, а згодом як незалежної держави. Створивши цю державу, жителі Закарпаття дали зрозуміти, що вони є частиною українського народу та прагнуть возз'єднатися з іншими його частинами. В організації державних структур Карпатської України взяли участь українці з-поміж інших земель. На Карпатську Україну на той час дивилися, як на місце, звідки розпочнеться відновлення соборної української держави. Тому Угорщина, Польща та СРСР, щоб цього не сталося, доклали зусиль для знищення Карпатської України [7].

Об'єднання більшої частини українських земель у складі однієї держави відбулося під час Другої світової війни, 1939, 1940, 1944-1945 років, коли землі Волині, Галичини, Буковини та Закарпаття увійшли до складу СРСР. За межами Української Радянської Соціалістичної Республіки, як частини СРСР, залишалися деякі українські етнічні території – Кубань, Берестейщина, південне Підляшшя, Холмщина, Лемківщина Пряшівщина, Мармарощина, Південна Буковина, Придністров'я тощо.

Звичайно, що політика Радянського Союзу найменше зважала на вікові прагнення українського народу, а реалізовувалася в річищі імперської радянської політики, однак факт згуртування більшості українських земель дав можливість українській національній еліті знову підняти гасло соборності України. Зрештою, ця ідея дала знати про себе за часів, коли Україна боролася за незалежність. 21 січня 1990 року Народний рух України, напередодні річниці Акту Злуки, провів свою найбільшу акцію «Живий ланцюг», коли мільйони людей, взявшись за руки, поєднали низку західноукраїнських міст із Житомиром та Києвом. Тим самим було продемонстровано, що українці хочуть жити у своїй єдиній незалежній державі.

Тобто, ідея Соборності стала нашим важливим національним символом. Актуальною вона залишається і зараз, коли стоять питання деокупації Донбасу та повернення Криму. Адже це також питання єдності України.

День Соборності України було засновано Указом Президента України Л. Д. Кравчука 25 січня 1999 р. для ознаменування подій 22 січня 1919 р., коли у Києві на Софійській площі Актом Соборності українських земель було проголошено об'єднання Галичини, Буковини, Угорської Русі та Наддніпрянської Великої України в Українську Народну Республіку, внаслідок чого ЗУНР дістала назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР).

Тоді, як свідчать документи, на майдані столиці пролунав величний гімн, який створив композитор Микола Лисенко. Український народ історично об'єднався у єдиній Українській державі. Цій події передувало підписання 22 січня 1918 року у приміщенні київського Будинку вчителя Четвертого універсалу Центральної Ради, яким Українську Народну Республіку було проголошено суверенною та незалежною державою, а 13 листопада 1918 року Українська Національна Рада затвердила назву держави галичан.

Напередодні злуки (об'єднання), 1 грудня 1918 року лідери двох держав у м. Фастові підписали попередній договір про об'єднання, що знайшло конкретне втілення 22 січня 1919 р. На жаль, цей Акт проіснував недовго. Вже наприкінці 1919 року голова УНР Симон Петлюра розпочав переговори з поляками, погоджуючись поступитися землями Західної України на їхню користь. За таких умов керівництво Західних областей УНР (ЗОУНР) пішло на денонсацію Акту Злуки, поновивши ЗУНР.

Важливо знайти відповідь на питання про історичну роль співвідношення дії та бездіяльності, відповідальності та безвідповідальності, історичної доцільності та зумовленості політичних лідерів у певний історичний період державного будівництва. Адже не лише важкий економічний та військовий стан, зрештою, призвели до катастрофи.

Неабияку роль у падінні УНР відіграли особисті амбіції, неузгодженість дій та взаємна недовіра політиків.

Оцінюючи події 22 січня з погляду історичної ретроспективи, українські історики зазначають, що хоча Акт соборності мав короткочасний і багато в чому формальний характер, він, проте, відіграв значну роль у розвитку національної політичної думки у наступні десятиліття, а також у формуванні державницького мислення українського народу

Таким чином, уперше за щонайменше шістсот років було зроблено серйозний крок до об'єднання більшості етнічних українських земель у єдину цілу державну освіту. При цьому Західноукраїнська Народна Республіка, увійшовши до складу УНР на федеративних правах, зберегла власну адміністрацію, уряд, парламент, армію і навіть мала певну самостійність у веденні зовнішньої політики. Дипломатичні представництва ЗУНР існували у країнах колишньої Австро-Угорщини, а також у Німеччині та Ватикані.

Остаточна ратифікація Акту Соборності планувалася на засіданні Установчих зборів – першого українського парламенту, який так і не був скликаний. На той час УНР припинила своє існування. Вже за два тижні після проголошення Акту Соборності уряд України (Директорія) змушений був під тиском російської Червоної Армії залишити Київ, а трохи згодом і територію України.

На думку українського історика, професора С. Кульчицького, цьому перешкодила низка обставин як внутрішніх, так і зовнішніх. Не могли не вплинути суттєві відмінності історичного, правового, соціально-політичного, культурно-побутового, релігійного характеру, що виникли внаслідок роз'єднання Сходу та Заходу України. Об'єднання України так і не змогло приміряти між собою різні політичні партії, відносини між якими нерідко набували характеру відкритої ворожнечі.

Крім того, незалежна українська держава зазнавала тиску не лише з боку агресивних сусідів (радянської росії, Польщі та Румунії), а й країн Антанти, які на свій лад перекроювали карту Європи, не зважаючи на Україну. Адже за рішеннями Версальської мирної конференції західноукраїнським та західнобілоруським землям надалі надавалися права на самовизначення.

Незважаючи на входження УРСР до складу СРСР, територія України склалася в етнічних державних кордонах, у наявності були власні законодавчі, виконавчі та судові органи, існувала економічна інфраструктура, що склалася, «тверда» грошова одиниця (рубль), армія (за наявності на озброєнні атомної зброї), представництво при ООН та інших міжнародних організацій, подальший розвиток отримали культурні та мовні традиції тощо.

Політична криза радянської моделі соціалізму в СРСР сприяла зростанню та активізації національної самосвідомості населення України. Так, 22 січня 1990 року вперше мільйони тоді ще радянських українців вишикувалися живим ланцюгом від Києва до Львова, відзначаючи День Соборності. А 24 серпня 1991 р. внаслідок розпаду СРСР Верховна Рада УРСР проголошує незалежність держави, підтверджену загальноукраїнським референдумом від 1 грудня 1991 р.

Руйнівна політика росії протягом всього часу існування незалежної України, а також прагнення російського президента тримати Україну в сфері свого впливу вбачали соборність української держави як реальну загрозу на шляху імперських намірів. Саме тому, з початком Революції Гідності російська влада постійно ставила під питання єдність України, відпрацьовуючи модель протистояння Сходу і Заходу України, позбавляючи українців Лівобережної України національної самосвідомості і дотримання української національної ідеї. Не випадково, спроби скликання Антимайдану проходили під гаслами «руського миру», закликами до розколу України. В російській пропаганді були помітні спроби донести до пересічного росіянина, а згодом і українця, ідею фейковості української державності, під сумнів ставився навіть сам факт існування українського етносу.

Таким чином, з самого початку Революції Гідності, спрямованої, насамперед, не проти недолугої проросійської української влади, уособлюваної Віктором Януковичем, а й проти засилля «руського миру» на українських землях, українські патріоти боронили свою національну ідентичність, єдність всіх українських земель.

Події на Майдані, склад мучеників Небесної Сотні свідчив про те, що поділ України на схід і захід знаходиться лише у свідомості російських пропагандистів і особисто «великого історика» володимира путіна. Українське суспільство перед загрозою існування своєї державності показало свою єдність, згуртованість навколо національних цінностей, серед яких чільне місце займає українська ідея національної соборності.

Події київського «Майдану» 2014 року показали інтеграційний потенціал українського суспільства, відродження національної ідеї, здатність протистояти російській агресії на сході України, особливо підлої тому, що росія постійно наполягала на свої непричетності до подій на Донбасі і спроб представити російську агресію як громадянський конфлікт всередині українського суспільства, начебто розколотого українськими націоналістами та неофашистами.

Соборність України у зв'язку з наслідками Майдану 2014 р. зазнала нових випробувань і в умовах широкомасштабної російської агресії. В планах бліцкригу росії велика роль відводилася колабораціоністським настроям серед українського суспільства. Передбачалося, що весь український народ підніметься на повстання проти неонацистського київського режиму, запросить на вищі керівні посади своїх «випробуваних вождів»: Януковича і Азарова, а згодом припинить «український експеримент» і повернеться до свого російського коріння. Поразка російського війська, фактично зумовлена не тільки прорахунками воєнного командування, а й недооцінкою рівня патріотичного підйому українського населення, яке в основній своїй масі відкинуло ідею «руського миру», стало на захист власної держави і своєї національної ідентичності.

Сьогодні росія прагне завершити свою «спеціальну воєнну операцію» з найменшими іміджевими втратами для себе, поширюючи по всьому світу ідею про «визнання історичних реалій», маючи на увазі ймовірні окупацію земель, які зараз знаходяться під впливом росії. Українська влада, відображаючи панівні настрої українського суспільства, заявляє про неготовність торгувати власними землями на користь ефемерного миру з росіянами, якого вже ніколи не буде поки росія буде залишатися агресивної імперськи налаштованою державою, панівною ідеологією якої зараз є рашизм, як обґрунтування путінської диктатури.

Свого часу українська нація втратила свою соборну національну державність через різновекторність зовнішньополітичної орієнтації (проросійська, проавстрійська) державотворчої еліти, отже, відсутність в Україні єдиної соборної

сили, здатної на міжнародному рівні добиватися визнання de jure незалежної Української держави, насамперед від учасників військово-політичного союзу Антанти, в якому важливу роль відігравала росія.

Сьогодні Україна знаходиться в інших політичних умовах. Зараз Україна не одна у протистоянні з росією. Фактично, Україна стоїть на чолі цілої коаліції держав, яку можна умовно назвати «Рамштайн», має потужну підтримку з боку ООН, провідних держав світу. Союзники України поважають її право на єдність, територіальну цілісність та суверенність.

Україна тримає курс на Євроінтеграцію, має статус кандидата до ЄС, має всі шанси отримати членство у найближчій перспективі. Також є всі можливості євроатлантичної інтеграції України, оскільки її армія і воєнна справа вже інтегровані в структури НАТО. Всі ці аспекти свідчать про підтримку світом ідеї соборності України.

В свою чергу, українське суспільство зараз як ніколи є інтегрованим. Не на часі політичні чвари, проросійські політичні сили зазнали нищівної поразки в Україні, фейкові спроби росії розколоти українське суспільство провалилися, українська громада об'єдналася навколо національної ідеї.

Висновки. Ідеї гідності і соборності українського народу мають давнє коріння. Історія періодично давала шанси українському етносу на створення і розвиток національної державності, але проблеми розколу суспільства і ворожого оточення кожного разу відкладали ці прагнення на майбутнє. Лише наприкінці ХХ століття український народ отримав реальний шанс на власну державність, свою націю, згуртовану українською національною ідеєю.

Враховуючи всі попередні помилки на шляху державотворення, українська національна ідея підняла прапором національної боротьби ідею Соборності, яка була реалізована під час національної революції.

Сьогодні соборність є неодмінною складовою української національної ідеї. Потужним стимулом розвитку ідеї Соборності стала Революція Гідності, а також необхідність протистояння агресивній політиці російської федерації. Саме тому сьогодні українська нація як ніколи згуртована навколо ідеї соборності України, відновлення територіальної цілісності української держави як передумови завершення українсько-російської війни.

Список використаних джерел:

1. Калакура Я. Соборність України як концепт новітньої історіографії. Історична пам'ять. 2015. Вип. 33. С. 116–125.
2. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). К.: ІПіЕД, 2009. 467 с.

3. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції 1917–1920 рр.: у 2 т. Нью-Йорк: Вид. Чарторийський, 1969. Т. 2. 204 с.
4. Драгоманов М. Переднє слово до «Громади». Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. Прага; Нью-Йорк, 1937. С. 93–147.
5. Лозовий В. Українська революція та українська ментальність (1917–1921 рр.). ІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»: у 2 т. Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог: Вид-во НаУОА, 2006. Т. 2. С. 248–254.
6. Бейкер М. Погляд одного історика на розвиток сучасної історіографії Української революції 1917–1920 рр. Україна модерна. 2005. № 9. С. 69–77.
7. Політична історія України: XX ст.: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. Кудряченко, Г. Калінічева, А. Костиря). К.: МАУП, 2006. 696 с.

Назар Демченко
студент кафедри політології,
Львівського національного університету імені Івана Франка

Ризики та перспективи розвитку, реформування чи зміни системи правління в Україні після війни

Майже два роки повномасштабної війни в Україні докорінно змінили її політичну, суспільну та економічну ситуації. Особливо значні зміни відбуваються в інституційні площині, адже на даний момент Президент України є найголовнішим інститутом в державній системі, який має значні формальні та неформальні повноваження у сферах зовнішньої та внутрішньої політик. У зв'язку з цим доречним є ідентифікувати можливі деформації у відносинах між державними інститутами під час війни та після її завершення.

Тема статті набуває більшої актуальності в контексті обговорень щодо реформування напівпрезидентської системи правління в Україні у бік президенталізму чи парламентаризму.

Для аналізу політичної системи України станом на сьогодення та її подальшого розвитку після закінчення війни необхідно розуміти те, в якому стані Україна вступила у повномасштабну війну та які місця в інституційній ієрархії займали такі державні інститути, як Президент України, Верховна Рада (далі ВРУ) та Кабінет Міністрів (далі КМУ). Зокрема, етапи еволюції системи правління в Україні наведено в таблиці нижче (див. табл. 1).

Згідно вищесказаного, можемо заявити, що політична система України від початку отримання незалежності характеризується політичною нестабільністю та сильною конституційною волатильністю. Так, Україна мала досвід апробації двох типів напівпрезидентських систем: президент-парламентського та прем'єр-президентського. Перший досвід збалансованого напівпрезиденталізму починається з 1991 року й відзначається серйозною конфліктністю між тогочасним президентом Л. Кравчуком та парламентом. Більшою мірою подібна ситуація була викликана відсутністю інституалізації вищих державних органів, адже під час каденції Л. Кравчука конституція так й не була створена і прийнята, а натомість відповідні поправки були внесені в Конституцію УРСР від 1978 року. До того ж, причинами політичної нестабільності можна вважати «подвійну» відповідальність уряду як перед президентом, так і перед парламентом, можливості прем'єр-міністра і президента у законотворчій діяльності, відсутність у президента повноваження розпускати парламент та малу репрезентативність пропрезидентських сил в парла-

менті[1]. Також варто зазначити, що ВРУ все ще зберігала за собою загалом нетипові для парламентів повноваження, які були рудиментами радянської адміністративної системи. До прикладу, ВРУ зберігала вплив на формування місцевих рад[2].

Таблиця 1

Інституційна еволюція системи правління в Україні з 1991 року по сьогодення

Етапи еволюції	Президент	Тип системи правління	Переважаючий інститут (фактично)
І етап (1991-1994) з президенства Л. Кравчука та до початку президенства Л. Кучми	Л. Кравчук (05.12.1991-19.07.1994)	Напівпрезиденталізм (президент-парламентаризм)	Легіслатура
ІІ Етап (1994-2004) з президенства Л. Кучми та до початку президенства В. Ющенко	Л. Кучма (19.07.1994-23.01.2005)	Президенталізм (з 1995 року) → Напівпрезиденталізм (президент-парламентаризм (з 1996 року))	Глава держави
ІІІ Етап (2004-2010) з президенства В. Ющенко до початку президенства П. Януковича	В. Ющенко (22.01.2005-25.01.2010)	Напівпрезиденталізм (прем'єр - президенталізм)	«Баланс»
IV Етап (2010-2014) з президенства В. Януковича до початку президенства П. Порошенко	В. Янукович (25.02.2010-22.02.2014)	Напівпрезиденталізм (президент-парламентаризм)	Глава держави
V Етап (2014-2019) з президенства П. Порошенка до початку президенства В. Зеленського	П. Порошенко (07.06.2014-20.05.2019)	Напівпрезиденталізм (прем'єр-президенталізм)	«Баланс»
VI (2019- до сьогодення) починається з президенства В. Зеленського та триває до сьогодення	В. Зеленський (20.06.2019-чинний)	Напівпрезиденталізм (прем'єр-президенталізм)	Глава держави

[1] Литвин, В. (2018). Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політико-поведінковий аспекти. Львівський національний університет імені Івана Франка, ст. 474

[2] Парламент в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD38_2003_ukr.pdf

Натомість інші випадки апробації збалансованого напівпрезиденталізму в Україні відбувалися у форматі прем'єр-президенталізму. Зокрема, під час каденцій президентів В. Ющенко та П. Порошенко. Особливості функціонування політичної системи за президенства В. Ющенко характеризувалися численними міжінституційними конфліктами. Згідно Конституції 2004 року, президент не мав повноваження звільняти прем'єр-міністра та уряд, але міг розпустити парламент, якщо останній не міг сформувати однопартійну чи коаліційну більшість та не пропонував президентові кандидатуру прем'єр-міністра. Більше того, була реалізована процедура контрасигнації, тобто обов'язкового затвердження указів президента прем'єр-міністром. Необхідно враховувати ще той факт, що президент зберігав значний вплив на оборонну та зовнішню політики. Подібна комбінативність міжінституційних відносин сприяла загостренню протистоянь між законодавчою та виконавчою гілками влади. З іншою сторони, політична системи формату 2006-2010 років набуває стабільності за каденції П. Порошенка. Це було досягнуто завдяки тому, що президент зміг уніфікувати стабільну (інколи ситуативну) парламентську більшість, а також низці правок в концепт обов'язкової однопартійної чи коаліційної більшості для формування уряду, зокрема дозвіл на участь у відповідному процесі позафракційних депутатів[1].

Необхідно звернути увагу й на логіку функціонування двох періодів президенціалізованого президент-парламентаризму 1996-2006 рр. та 2010-2014 рр. Специфіка президент-парламентаризму 1996-2006 років полягала в тому, що президент Л. Кучма реалізовував свій вплив через формування ситуативної парламентської більшості за допомогою неформальних методів (клієнтелізм, підкуп тощо) та формальних важелів впливу на формування та діяльність уряду, які були затвердженні Конституцією 1996 року. У свою чергу, В. Янукович, зберігаючи за собою повноваження Конституцією 1996 року, підсилював свої позиції сталою пропрезидентською більшістю в парламенті, повністю контролюючи законодавчий орган[2].

У 2019 році пройшли вибори Президента України, на яких перемогу одержав В. Зеленський. Відразу після початку своєї інавгурації Президент В. Зеленський видав наказ на розпуск Парламенту VIII скликання.

Не дивлячись на те, що інституційно-правових змін в Конституції не відбулося (тобто Україна залишалася парламентсько-президентською республікою),

[1] Литвин, В. (2018). Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політико-поведінковий аспекти. Львівський національний університет імені Івана Франка, ст. 474-479

[2] Литвин, В. (2018). Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політико-поведінковий аспекти. Львівський національний університет імені Івана Франка, ст. 470-473

електоральний успіх пропрезидентської політичної сили «Слуга народу» та утворення нею парламентської більшості (254 з 450) в Парламенті зумовлювали значне посилення інституту Президента. Таким чином було створено умови для прийняття рішень та законів, які були підтримуванні Президентом та його Офісом. Зокрема, Президент отримав можливість повністю контролювати призначення Прем'єр-міністра й формування та функціонування Уряду через Парламент. Так очільники діючого уряду Д. Шмигаль та очільник попереднього О. Гончарук повністю підтримували курс Президента В. Зеленського та вважали себе частиною його команди[1].

Варто також зазначити, що Президент не одноразово здійснював вплив на діяльність КМУ за допомогою неформальних методів, передовсім за допомогою впливу Офісу Президента. Підтвердженням цього можна вважати цікаву тенденцію кадрових перестановок у 2021 році. Її особливість полягає у тому, що міністри не були позбавлені своїх повноважень через Парламент, а писали заяви на звільнення за добровільним бажанням[2] .

З початком повномасштабного вторгнення роль Президента в країні значно збільшилася. Відбулася централізація влади навколо інституту Президента та його Офісу. Зміцнення президентської вертикалі внаслідок початку повномасштабної війни зумовило до повного підпорядкуванню КМУ та ВРУ Президенту України.

Також відбулася консолідація пропрезидентської партії. До початку бойових дій президентська однопартійна більшість в Парламенті потерпала від внутрішньопартійних конфліктів, що були викликані фрагментацією партійних кіл та примушували залучати інші депутатські групи до голосування для отримання потрібної кількості голосів[3]. Після 24 лютого, подібні тенденції зійшли нанівець, що сприяло згуртованості партії навколо президентської вертикалі.

Підсилення Президента доводить й соціологія. Так, у 2021 році рейтинг довіри до інституту Президента України становив 36,2%, але вже у травні 2023 року рівень довіри піднявся до 83,3%, а в липні – 79,9%[4].

На поточному етапі розвитку політичної системи можна зробити висновок, що Україна фактично наблизилась до варіанту призеденціалізованого напівпрезиденталізму. Єдине що відрізняє нинішню політичну модель від моделей 1996-

[1] Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf

[2] Сучасний стан і основні тенденції суспільно-політичного розвитку України. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_polit_perspektiv_ua.pdf

[3] Сучасний стан і основні тенденції суспільно-політичного розвитку України. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_polit_perspektiv_ua.pdf

[4] Суперечності очікування змін. Центр Разумкова. Вересень 2023 року. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/09/21/2023-PAKT-4.pdf

2006 та 2010-2014 рр. те, що президент України діє в умовах прем'єр -президенталізму й не має повноважень розпуску уряду. Проте на користь підсилення інститут президента вказують такі фактори: 1) президент має сталу однопартійну більшість в парламенті, 2) офіс президент має неформальний вплив на відставку окремих міністрів та функціонування всього уряду загалом та 3) військовий стан та «замороження» демократичного процесу в Україні.

Нагальним питанням є те, які міжінституційні відносини будуть в Україні після війни та відновлення демократичного процесу. З описаного вище розвитку політичної системи України можна зробити висновок, що посилення тих чи інших інститутів влади залежать від двох чинників: 1) зміни законодавчої бази та перерозподілу повноважень щодо впливу та формування уряду, 2) конфігурація та чисельність сил в парламенті. Таким чином, можна виділити три сценарії розвитку, один з яких припускає зміну конституційних положень на користь інституту президента, інші два – утвердження сталої більшості президента чи прем'єр-міністра в законодавчому органі.

На думку щодо сценарію посилення президента нормативним шляхом наштовхує розголос невірно інтерпретованих слів Віце-спікера ВРУ О. Корнієнка про начебто «тестування» президентської форми правління в Україні. Віце-спікер також заявляв, що «в Україні завжди була дискусія щодо форми державного правління», що говорить про можливу подібну дискусію й всередині нинішнього державного керівництва[1].

Втілення сценарію зі зміною конституційних положень на користь інституту президента є малоймовірним. По-перше, для внесення змін в Конституцію необхідно мати голоси 2/3 Парламенту. Як було зазначено вище, до війни партія «Слуга народу» потерпала від розбіжностей, що перешкоджали підтриманню законопроектів Президента В. Зеленського всією партійною більшістю. Наприклад, деякі закони Президента (насамперед «антиколомойський» закон та закон щодо ринку землі), пропрезидентська партія підтримала лише 200-206 голосами (при кількості в 254 місця), що змушувало залучати голоси з інших депутатських груп[2]. На даний момент війна зумовила згуртованість партії навколо Президента, але по закінченню війни слідувало б очікувати повернення довоєнних партійних чвар. Тому вірогідна недостатність голосів парламентарів щодо змін в Конституцію є одною з проблем втілення цього сценарію.

[1] Що насправді віце-спікер Ради Корнієнко сказав про «посилення президента»?. Громадське. URL: https://hromadske.ua/posts/sho-naspravdi-kazav-korniyenko-pro-posilennya-prezidenta-zyavilosya-video-z-forumu

[2] Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf

По-друге, встановлення президентської системи може викликати нерозуміння та обурення у громадськості, яка може сприйняти посилення президента як автократизацію політичного процесу. Згідно соціологічних опитувань Центру Разумкова за травень 2023 року 73,1% українців вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України, а європейську модель суспільного розвитку підтримують 72,7%[1]. Таким чином населення України може не погодитись з подібними рішеннями влади, що погрожує електоральними та репутаційними втратами партії «Слуга народу» та Президенту В. Зеленському, а також будь-якій іншій політичній силі з такими амбіціями.

Отже, можна підсумувати, що через проблематичність для чинної влади законодавчим шляхом забезпечити перехід з парламентсько-президентської до президентської моделі, а також через фактор можливого суспільного обурення внаслідок зміни політичної системи, втілення ідеї з конституційно сильним інститутом президента є сумнівним сценарієм.

Інші два сценарії ґрунтуються на посиленні інституту президента через репрезентативність його політичної сили в парламенті. Вирішальним для нас в цьому питанні будуть результати післявоєнних виборів. Спрогнозувати перебіг подій гіпотетичних наступних виборів є доволі складною задачею, адже на даний момент демократичний процес «заморожений», що робить оцінку діяльності непрезидентських політичних сил проблематичною.

Перший сценарій передбачає мінімальний електоральний успіх Президента та пропрезидентської партії на післявоєнних виборах, другий – формування фрагментованого Парламенту та повернення до збалансованого напівпрезиденталізму. Результат першого сценарію може бути втілений у зв'язку з відсутністю демократичного процесу під час війни. «Замороження» демократії на даний момент ставить питання щодо існування істотної альтернативи пропрезидентським силам у майбутньому. До війни основними альтернативами партії «Слуга народу» та Президенту В. Зеленському слугували екс-президент П. Порошенко та його партія «Європейська солідарність» й проросійська «Опозиційна платформа – за життя». Остання зараз переживає сильну кризу через свою довоєнну програму, що ставить під питання її існування після закінчення війни, навіть при умові глибокого ребрендингу. Скоріше за все єдиною вагомою силою на наступних виборах буде партія «Європейська солідарність» та її очільник П. Порошенко.

Варто також зазначити й про ймовірне використання адміністративного ресурсу на післявоєнних виборах. Очевидно, що після закінчення війни пропре-

[1] Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023р.). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r

зидентські сили будуть максимально його використовувати, адже «накопили» його достатньо під час відсутності демократичного процесу.

Проте, як показує досвід європейських країн, демократична конкурентність може постати й після тривалої відсутності демократичного процесу. Україна не є виключенням в цьому плані, так як має, хоч й недовгу, але демократичну традицію. До того ж, після війни слідує очікувати затяжну економічну кризу, що може призвести до швидкого «розчарування» й недовіри до державних інститутів (насамперед до ВРУ, КМУ та Президента України), та нинішніх політичних сил загалом. Це у свою чергу може призвести до електоральних втрат для нинішнього керівництва та успіху для інших політичних сил. Подібна ситуація веде до фрагментації політичних сил в Парламенті та утвердження збалансованої ситуації між Президентом України та ВРУ.

Останній сценарій, що передбачає фрагментацію парламенту та збалансовані відносини між інститутами, видається нам більш вірогідним. Навіть перемога у війні не дасть необхідного кредиту довіри населення діючій владі, адже непрезидентські політичні сили можуть гіперболізувати помилки нинішнього керівництва та звинуватити їх у некомпетентних діях під час війни. Це може призвести до виникнення недовіри громадськості до партії «Слуга народу».

Також варто звернути увагу на те, що за даними соціологічних опитувань, тільки 25,9% українців готові довірити владу нині існуючим політичним партіям, в той момент як політичним силам з волонтерського середовища – 24,4%, а з середовища військових – 51,0%[1]. Це говорить про те, що українці на наступних виборах будуть віддавати перевагу новим післявоєнним політичним силам.

Втілення останніх двох сценаріїв, за якими збалансований напівпрезиденталізм залишається основним конституційним дизайном України, постає важливе питання подальше реформування даної моделі після війни. Загалом дослідники сходяться у двох варіантах реформування політичної системи: 1) «модернізація» чинного збалансованого прем'єр-президенталізму та наближення його до французького варіанту, 2) введення парламентаризованого прем'єр-президенталізму зі слабким чи номінальним інститутом президента. «Модернізація» чинного збалансованого напівпрезиденталізму полягає у максимальному розмежуванні та деталізації сфер повноважень прем'єр-міністра та президента, залишаючи за першим значні повноваження у сфері внутрішньої політики, а з другим – у сфері зо-

[1] Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r

внішньої та оборонної. Необхідно також звернутися до практики проведення синхронних президентських та парламентських виборів. Подібний хід позитивно вплине на посилення інститут президента у політико-поведінковій площині та мінімізує ризик виникнення міжінституційних конфліктів. При цьому, глава держави не має повноважень відправляти уряд відставку, адже при прем'єр-президентській моделі уряд колективно відповідальний виключно перед парламентом. Таким чином, щоб змінити керівництво чи склад уряду президенту необхідно буде вести переговори з парламентом, що не завжди є безперешкодним, адже пропрезидентська партія може зазнавати внутрішніх протиріч або перебувати в «мінімальній» коаліції з іншими партіями[1].

Проте, можлива кооперація між парламентом та президентом може не спрацювати у випадку України. На даний момент президент має сталу однопартійну більшість в парламенті, проте він домовляється з парламентом щодо відставки окремих міністрів чи уряду в цілому. Як було зазначено вище Офіс президента може здійснювати неформальний вплив на відставку окремих міністрів, ініціюючи масштабні перестановки в уряді без погодження парламенту. Подібна негативна практика може бути збережена й після реформування збалансованого напівпрезиденталізму. Подальша інституалізація неформальних впливів на урядові перестановки з поєднанням пропрезидентської більшості в парламенті може призвести до президенціалізованості політичної системи як мінімум в політико-поведінковій площині. Цю тенденцію можна контролювати за допомогою введення практики затвердження відставки міністра парламентом. Проте таку практику в науковому середовищі прийнято критикувати. Тому це підштовхує нас до розгляду другого шляху, а саме парламентаризації напівпрезиденталізму, де президент має бути слабкою чи взагалі номінальною посадою. Основна проблема втілення подібної системи полягає в тому, що прем'єр-міністр/уряд має визнаватися найголовнішим актором виконавчої політики, що для української політики ніколи не було притаманним.

Отже, можемо зробити висновок, що Україна за недовгий час своєї незалежності встигла апробувати напівпрезиденталізм у його двох іпостасях – парламентсько-президентській та президентсько-парламентській. У даній роботі була прийнята спроба аналізу можливих сценаріїв розвитку політичної системи України після війни. Загалом ми дійшли висновку, що цілком реальними є два сценарії розвитку подій: 1) збереження збалансованого напівпрезиденталізму в умовах однопартійної чи коаліційної більшості пропрезидентських сил в парламенті або

[1] Литвин, В. (2018). Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові варіанти розвитку та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф Кураса НАН України, (2), ст. 211-214

2) збереження збалансованого напівпрезиденталізму в умовах фрагментованого парламенту без значної пропрезидентської більшості. Також ми звернули увагу на можливі шляхи реформування збалансованого напівпрезиденталізму. Яким чином реформувати політичну систему України є складним питанням, адже ми маємо враховувати не тільки можливість міжінституційних конфліктів та політичних криз, а й нівелювання неформальних повноваження глави держави.

Список використаних джерел:

1. Сучасний стан і основні тенденції суспільно-політичного розвитку України. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_polit_perspektiv_ua.pdf
2. Литвин, В. (2018). Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політико-поведінковий аспекти. Львівський національний університет імені Івана Франка, 636 с.
3. Литвин, В. (2018). Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові варіанти розвитку та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф Кураса НАН України, (2), 201-221
4. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). URL: Центр Разумкова. https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r
5. Парламент в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD38_2003_ukr.pdf
6. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf
7. Суперечності очікування змін. Вересень 2023 року. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/09/21/2023-PAKT-4.pdf
8. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023р.). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r
9. Що насправді віце-спікер Ради Корнієнко сказав про «посилення президента»?. Громадське. URL: https://hromadske.ua/posts/sho-naspravdi-kazav-korniyenko-pro-posilennya-prezidenta-zyavilosya-video-z-forumu

Роман Іващенко
аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

Антиполітика в інституційних та партійних трансформаціях сучасності

Явище антиполітики зароджується в політичній науці як своєрідна форма протесту проти тоталітарних/авторитарних режимів. Неефективна робота політичних та громадських інститутів призвела до появи протестних рухів серед маргінальних опозиціонерів та інтелігенції. Зокрема, одна з перших згадок антиполітики припадає на кінець 60-х рр. ХХ ст. Її інтерпретація відображала ідеї і сприйняття політичної реальності авторитарного соціалістичного суспільства дисидентськими групами Центрально-Східної Європи. Вони окреслювали антиполітику як негативне явище зумовлене домінуванням тоталітарно-авторитарної системи та ідеології, які викликали спротив та виникнення дисидентських рухів в Угорщині, Польщі та Чехословаччині. Антитоталітарні інтерпретації антиполітики належать Д. Конраду, В. Гавелу, Ч. Мілошу, М. Кундері. Зокрема, угорський інтелектуал Д. Конрад в однойменній праці окреслив своє бачення феномену антиполітика, апелюючи до факту, що будь-яка політика веде до встановлення тотального контролю над індивідом: «Політика любить влаштовуватися зручно, вона займає все ліжко, увесь будинок, нас самих, наш мозок, наші розмови, наші потаємні бажання, і, таким чином, ми перетворюємося на мавпу, на мавпу, яка на параді гордо височить над натовпами людей, що марширують перед нею» [4, с. 3]. Д. Конрад розглядав антиполітику способом встановлення державою тотального контролю над людиною, використовуючи ілюзію політичної участі та формування лояльних «політичних» мас. Внаслідок цього суспільно-політичний простір стає девіантним та конформістським. Це відмежовує індивіда як потенційного учасника та суб'єкта політичного процесу з його власної згоди. Поява антиполітики спричинила розкол всередині Соціалістичного табору. В країнах Центрально-Східної Європи почав відбуватися поступовий відхід від авторитаризму, що призвело до швидких інституційних та дискурсивних трансформацій після розпаду СРСР.

З крахом Радянського Союзу, західні науковці зайнялися детальнішим дослідженням феномену антиполітики. І на межі ХХ та ХХІ століть історія антиполітики переходить у вимір функціонування демократичних режимів. Науковці відходять від ототожнення антиполітики та авторитаризму/тоталітаризму і фокусуються на поясненні антиполітики як неефективного політичного управління. Ґрунтовне дослідження феномену антиполітики характерне для американської

школи, яка досліджує причини появи антиполітики, визначає її межі та вплив на політичну систему, оскільки східноєвропейські дисиденти означували антиполітику як похідне явище від тоталітаризму, що виникало в процесі суспільно-політичного протесту. Зокрема, Б. Стокер та К. Хей визначають «антиполітику, як «провалля» між управлінцями та тими, над ким здійснюється управління» [1, с. 9].

Сама по собі антиполітика ілюструє неефективність функціонування політичної системи незалежно від типу політичного режиму. В умовах тоталітаризму антиполітика проявляється в унеможливленні існування опозиції і будь-якого інакомислення, що автоматично робить систему нездатною реагувати адекватно на виклики, оскільки рішення державних інститутів не можуть піддатися критиці. Консервація політичного режиму веде тільки до занепаду, бо рано чи пізно не буде кадрів чи акторів, які могли б вирішити проблему постійно зростаючої політичної кризи. На сучасному етапі антиполітика почала набувати нових форм, зокрема, «повстансько-популістичних рухів, які стверджують, що вони можуть підштовхнути державу до ефективнішого функціонування за допомогою більш автентичної політики» [1, с. 75]. П. Бернем у дослідженні 2001 р. опирався на аналіз лейбористського уряду Тоні Блера у Великій Британії. Блер штучно створив умови, за яких суперечливі неоліберальні реформи були представлені як «неминучі та необхідні» через тиск на парламент. Це в подальшому мало створити ефект «мовчазної згоди», незначне падіння рівня електоральної підтримки, але згодом, переросло у мобілізацію електорату та безсумнівну підтримку будь-яких урядових рішень [2].

Антиполітичні рухи спричинили видозміну сприйняття політики. В Італії політику почали розглядати як ринок, політичних лідерів як підприємців, партії як бізнес, а виборців як споживачів. Італійський політик Сільвіо Берлусконі започаткував антиполітичну традицію в Італії в кінці 90-х ХХ ст. Політичний успіх С. Берлусконі був спричинений пропозицією новизни в політиці, а саме, переведення політики в площину ринкових відносин. Прихід С. Берлусконі з бізнесу дозволив йому зарекомендувати себе як надійного лідера, хоч він і був фактичним політичним аутсайдером. «Його політична позиція виявилася наскільки успішною, що він почав займати провідну роль в правоцентричному політичному просторі, який став порожнім після розпаду партії Християнських демократів на початку 1990-х рр.» [3, с. 443]

Отже, можна стверджувати, що головним інструментом втілення антиполітики, на даний момент, є популізм. Трансформація політики в поле для конкуренції спровокувала появу неполітичних акторів в системі. Популярність поза політикою зумовлює автоматичне отримання підтримки при набутті статусу політика, прикладом може слугувати згаданий С. Берлусконі, також Д. Трамп чи В. Зеленський. Подібні кандидатури формують відповідне оточення і потенційний ке-

рівний апарат держави. Політичні партії, в такому випадку, стають допоміжним елементом для досягнення бажаних результатів, оскільки, як правило, партія спирається на сильного лідера і є його обличчям в парламенті. Така тенденція провокує матеріалізацію політичних партій, поступове відчуження класичних політичних ідеалів і мінімізацію ролі членів політичних партій.

Список використаних джерел:

1. Anti-Politics, Depoliticization and Governance. Ed. by P. Fawcett, M. Flinders, C. Hay, M. Wood. Oxford : Oxford University Press, 2017. 326 p.
2. Burnham P. New Labour and the Politics of Depoliticisation. *British Journal of Politics and International Relations.* 2001. Vol. 3, No. 2. P. 127–149.
3. King A. The case of Margaret Thatcher // The outsider as political leader / Anthony King. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. Vol 32. Issue 3. P. 435-454.
4. Дьордь Конрад. Антиполітика в літературі? *Всесвіт.* 2006. URL: https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/201/41/?fbclid=IwAR3E4PZZwRZTXNH2LZQd5SPzoTEKJ9s3BL1Yvwq6AYvH0ZFW_AGTP1ohYsw (дата звернення: 26.11. 2022)

Тамара Козак
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка

Ієрархія і ранжування міжнародних мов в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій у світі

Вступ. Дослідження взаємозв'язку мови та політики і міжнародних відносин чітко засвідчує, що деякі мови історично набули або мають статус міжнародних, глобальних або світових, мов міжнародного спілкування. Причому це зумовлено доволі різними причинами. Так, з одного боку, деякі мови домінують політично й економічно, зокрема завдячуючи впливовості держав, які або народи яких є носіями тих чи інших мов. З іншого боку, багатомовність, яка супроводжує людство впродовж історії, традиційно вимагає універсалізації, зокрема у форматі пошуку чи вироблення певної мови як засобу міжнародного спілкування, особливо на тлі зміцнення міждержавних зв'язків. Відтак окремішньої уваги потребує проблематика ієрархії і ранжування таких мов та їхньої ролі у світовій політиці, особливо в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій. Відповідно, метою розвідки є аналіз феномену, сутності та особливостей міжнародних, світових чи глобальних мов, мов міжнародного спілкування, зокрема з погляду критеріїв визначення їх статусу та місця у глобальній мовній системі.

Поняття міжнародної мови. Міжнародною, глобальною чи світовою мовою (такі прикметники в цьому дослідженні ми застосовуємо як синонімічні) потрібно вважати ту мову, яку використовують не якась певна нація або країна, а люди, які належать до різних націй, для спілкування між собою[1]. Відтак міжнародні або світові мови як особлива категорія з'явились одночасно із зародженням перших держав та почали виконувати важливу роль у здійсненні міжнародних зв'язків та дипломатії[2]. З одного боку, такі мови доцільні на тлі зміцнення міжнародних політичних, економічних та культурних зв'язків. З іншого – вони можуть витісняти інші мови з комунікативного обігу, загрожуючи ідентичності різних етносів та культур. Проте міжнародна діяльність світової спільноти неможлива без існування мов міжнародного

[1] Jespersen O. International English. Routledge, 2013. 208 p.
[2] Козак Т. Функціонування мови міжнародного спілкування: історичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2013. Випуск 3. С. 274–280.

спілкування. Водночас жодна мова не стає світовою чи міжнародною тільки через кількість носіїв як «первинних» знавців[1]. Міжнародність також не гарантується і внутрішніми структурними властивостями мови, розміром словникового запасу чи асоціаціями з «великою» культурою[2]. Натомість будь-яка мова стає міжнародною завдяки владі, впливовості, особливо політичній, економічній та військовій, свого народу та держави чи держав-носіїв.

Ієрархія міжнародних мов. Міжнародні чи світові мови можна типологізувати на природні і штучні. Історично найбільшого визнання набули латинська і французька мови. Їхній розвиток вплинув на чинний статус англійської у світовій політиці. Але все далеко не обмежується статусом якоїсь однієї мови у світі. Натомість сучасні мови світового чи міжнародного значення утворюють ієрархічну систему[3]. Станом на сьогодні на вершині цієї ієрархії перебуває англійська – «гіперцентральна» – мова, навколо якої розташовані всі інші мови[4]. Відповідно, далі йдуть так звані «надцентральні» мови, як арабська, іспанська, китайська, португальська (понад 100 млн мовців), а ще далі «центральні» мови. Врешті, найнижчий рівень посідають «периферійні» мови[5].

Чинниками впливу на ранжування мови є економічний потенціал її носіїв, участь у діяльності міжнародних організацій тощо[6]. Зокрема, лідерство англійської зумовлене економічним зростанням передусім США, діяльністю ТНК і культурною експансією[7]. Однак міжнародність мови залежить не лише від чисельності її носіїв, а й від їхньої структури – хто саме нею розмовляє[8]. В одному випадку мова набуває світового статусу, якщо країна-носій політично й економічно впливова. В іншому – якщо така мова застосовується у престижних сферах соціального життя, незалежно

[1] Crystal D. A global language // Seargeant P., Swann J. English in the world: history, diversity, change. Abingdon: Routledge, 2012. P. 151–177.
[2] Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 228 p.; Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.
[3] de Swaan A. Words Of The World: The Global Language System. Cambridge: Polity Press, 2001. 253 p.
[4] Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.
[5] de Swaan A. Words Of The World: The Global Language System. Cambridge: Polity Press, 2001. 253 p.
[6] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.
[7] Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 228 p.
[8] Crystal D. A global language // Seargeant P., Swann J. English in the world: history, diversity, change. Abingdon: Routledge, 2012. P. 151–177.

від впливовості держави. Відповідно, схильність до міжнародності зумовлена не лише кількістю, а й структурою носіїв певної мови, зокрема урахуванням того факту, хто нею спілкується та в яких сферах або цілях[1]. Мова передусім тяжіє до світового чи міжнародного статусу, якщо нею розмовляють політично й економічно найвпливовіші країни та «нації». Або якщо така мова застосовується у престижніших і впливовіших галузях суспільного життя (частково див. табл. 1).

Таблиця 1

Політична і географічна ієрархія «гіперцентральної» і «надцентральних» міжнародних мов у світі (2007–2019 рр.)[2]

Мова	2007 р.			2019 р.		
	Порядок в ієрархії	Країни, де номінально офіційна	Частини світу, де офіційна	Порядок в ієрархії	Країни, де номінально офіційна	Частини світу, де офіційна
Англійська	1	50	6	1	59	6
Арабська	3	22	2	3	26	2
Бенгальська	8	2	1	11	3	1
Індонезійська/ малайзійська	11	1	1	9	4	1
Іспанська	4	21	3	4	21	3
Китайська	7	3	1	7	5	1
Німецька	6	7	1	6	6	1
Португальська	5	8	3	5	10	5
Російська	10	2	2	8	4	2
Французька	2	29	5	2	29	5
Хінді (хінді + урду)	9	2	1	10	3	2
Японська	12	1	1	12	1	1

Міжнародні функції мов. Незважаючи на лідерство англійської, сьогодні не існує універсальної міжнародної мови з усесторонніми перевагами[3]. Водночас, певні мови все ж виконують різні «глобальні або світові функції»[4]. Їх можна поділити на міжнародні (комунікація різних націй однією мовою) і міжмовні (комунікація різних націй різними мовами). Згідно із цим підходом, англійська мова дедалі ширше

[1] Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.

[2] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley–Blackwell, 2010. P. 101–122.; List of official languages by country and territory // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_official_languages_by_country_and_territory#E

[3] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.

[4] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.

використовується для міжнародної та міжмовної комунікації, навіть незалежно від впливовості Сполученого Королівства і США[1]. Вона виконує найбільше глобальних функцій порівняно з іншими мовами у політиці, економіці, науці, освіті, ЗМІ, культурі тощо[2]. Разом із цим, попри домінування, англійська мова – не єдина світова мова. Зокрема, французька, німецька, іспанська, португальська мови досі мають певний глобальний статус, виконуючи окремі «світові функції»[3]. Тож світові мови потрібно розглядати у множині, а їх ранжування визначається ступенем виконання глобальних комунікативних функцій. Тим не менше, деякі мови починають втрачати глобальність. Зокрема, німецька поступово стає регіональною мовою наукової комунікації через домінування англійської мови. А статусність же французької знизилася з утратою колоній і випередженням США Франції за економічними показниками[4]. У підсумку сучасна глобальна мовна система передбачає взаємодію «гіперцентральної» англійської мови з «надцентральними» і «центральними» мовами на основі виконання ними певних світових комунікативних функцій.

Функціонал «lingua franca» та його значення в ієрархії міжнародних мов. У сучасному світі окремі мови не просто виходять на міжнародну арену, а конкурують за статус «lingua franca» – мови міжнародного спілкування. Вчені зазначають, що поняття «lingua franca» найближче дотичне до такої функції мови, як організація та забезпечення соціальних зв'язків між її носіями, а відтак відображає соціальну інтерактивність і роль мови у конструюванні соціально-політичної реальності[5]. На цьому тлі і розвиваючи ідеї, про які йшлось вище, вчені визначають кілька критеріїв, за якими окремі мови набувають міжнародного статусу та вищого рангу в ієрархії мов у світі. По-перше, це політичний та ідеологічний вплив держав, де ця мова є рідною[6]. По-друге, це соціально-економічна впливовість країн, їхні технологічні, культурні та інформаційні здобутки[7]. По-третє, це географічне поширення мови і

[1] Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.

[2] Ammon U. The Dominance of English as a Language of Science. Effects on the Non-English Languages and Language Communities. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2001. 478 p.

[3] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.

[4] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.

[5] Dunbar R. The origin and subsequent evolution of language // Christiansen M., Kirby S. Language Evolution. Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 217–234.

[6] Phillipson R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992. 376 p.

[7] Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 150 p.

кількість її носіїв у світі[1]. Врешті-решт, міжнародний статус мови залежить і від її комунікативних, когнітивних та освітніх переваг[2].

Саме враховуючи і комбінуючи всі ці критерії, очевидно, що сьогодні провідну міжнародну роль у світі відіграє англійська мова, яка фактично перетворилася на глобальну «lingua franca». Англійська мова значною мірою превалює над іншими міжнародними мовами за різними параметрами глобального ранжування[3]. Більше того, ситуація з англійською мовою є історично непересічною, адже їй притаманний «лінгвістичний імперіалізм»[4], оскільки вона «підкорює» території, які раніше були «заповідниками» національних мов, а її поширення часто детермінується політичними та економічними інтересами корпоративного світу й урядів[5].

Проте не можна стверджувати, що у найближчому майбутньому на світовій чи міжнародній арені функціонуватиме чи навіть однозначно переважатиме виключно англійська мова. Інші мови теж не обмежені лише власними спільнотами, а отже застосовуються для міжнародної комунікації. Регіональні структури, як-от BRICS, сприяють популяризації китайської, російської, португальської й інших мов[6]. Вагомо й те, що мовний ринок є політичним та економічним, адже кожна країна шляхом розвитку своєї мови прагне зміцнити власний статус на міжнародній арені[7]. Відтак різні міжнародні мови перебувають у стані постійної конкуренції, що історично зумовлено та різного часу підсилено географічними відкриттями, колоніалізмом, розповсюдженням релігій, культур та ідеологій[8]. На цій основі одні мови додають, а інші маргіналізуються[9] і це стає доволі «природним» процесом. Однак проблема цього явища у тому, що його ефекти впливають не тільки на лінгвістичну картину

---

[1] De Swaan A. Words Of The World: The Global Language System. Cambridge: Polity Press, 2001. 253 p.

[2] Maurais J., Morris M. Languages in a Globalizing World. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 345 p.

[3] Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.

[4] Phillipson R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992. 376 p.

[5] Phillipson R. The linguistic imperialism of neoliberal empire // Critical Inquiry in Language Studies. 2008. Vol. 5. No. 1. P. 1–43.

[6] Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.

[7] Grin F. Language Planning and Economics // Current Issues in Language Planning. 2003. Vol. 4. No. 11. P. 1-66.

[8] Pieterse J. Globalization or Empire?. New York and London: Routledge, 2004. P. 131.

[9] Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder? // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. John Wiley & Sons, 2011. 672 p.

світу, а й на параметри політичного та головно соціально-економічного розвитку країн світу. Часто ієрархізація мов повторюється в ієрархізації розвитку країн.

Висновки. Отже, в умовах глобалізації існує чітка ієрархія і ранжування світових чи міжнародних мов, вершину чого займає англійська мова як «гіперцентральна». Її домінування зумовлене політичними, економічними, технологічними і культурними чинниками, пов'язаними із потугою англомовних держав. Водночас, вплив інших світових або міжнародних мов залежить від сукупного потенціалу країн-носіїв цих мов. Критеріями визначення глобальності мови є її застосування для міжнародної та міжмовної комунікації, а також структура її носіїв – хто саме і в яких сферах нею розмовляє. Міжнародні мови утворюють окрему групу за здатністю забезпечувати міжнаціональне та міжмовне спілкування. Попри домінування англійської, окремі світові функції виконують й інші мови, відтак їх потрібно розглядати у множині з ранжуванням за глобальними комунікативними можливостями. Інакше кажучи, це означає, що сучасний світ демонструє складну ієрархію і ранжування міжнародних мов. З одного боку, англійська мова виступає домінуючою глобальною «lingua franca», але її лідерство оспорюється іншими мовами, які набувають статусу регіональних або субординованих міжнародних мов.

Список використаних джерел:

1. Козак Т. Функціонування мови міжнародного спілкування: історичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2013. Випуск 3. С. 274–280.
2. Ammon U. The Dominance of English as a Language of Science. Effects on the Non-English Languages and Language Communities. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2001. 478 p.
3. Ammon U. World Languages: Trends and Futures // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. P. 101–122.
4. Crystal D. A global language // Seargeant P., Swann J. English in the world: history, diversity, change. Abingdon: Routledge, 2012. P. 151–177.
5. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 150 p.
6. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 228 p.
7. de Swaan A. Words Of The World: The Global Language System. Cambridge: Polity Press, 2001. 253 p.
8. Dunbar R. The origin and subsequent evolution of language // Christiansen M., Kirby S. Language Evolution. Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 217–234.

9. Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.
10. Grin F. Language Planning and Economics // Current Issues in Language Planning. 2003. Vol. 4. No. 11. P. 1-66.
11. Jespersen O. International English. Routledge, 2013. 208 p.
12. List of official languages by country and territory // Wikipedia Official. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_official_languages_by_country_and_territory#E
13. Maurais J., Morris M. Languages in a Globalizing World. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 345 p.
14. Phillipson R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992. 376 p.
15. Phillipson R. The linguistic imperialism of neoliberal empire // Critical Inquiry in Language Studies. 2008. Vol. 5. No. 1. P. 1–43.
16. Pieterse J. Globalization or Empire?. New York and London: Routledge, 2004. 196 p.
17. Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder? // Coupland N. The Handbook of Language and Globalization. John Wiley & Sons, 2011. 672 p.

ДЛЯ НОТАТОК / FOR NOTES

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 8: Збірник статей і тез

за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі чинники політичного процесу в Україні й інших країнах Європи в умовах війни і невизначеності: національний, наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 24–25 листопада 2023 року

за редакцією **Анатолія Романюка** і **Віталія Литвина**

Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Організовано та підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках «Програми Еразмус+» за напрямом «Жан Моне для вищої освіти» (Модуль «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by the European Union

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань культури та освіти. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 22,75

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Scientific edition

Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices

Volume 8: Collection of proceedings

based on the materials of the International scientific conference «Institutional, party and electoral factors of the political process in Ukraine and other European countries in conditions of war and uncertainty: national, supranational and subnational levels» – the eighth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 24–25, 2023

edited by **Anatoliy Romanyuk** and **Vitaliy Lytvyn**

Computer Layout *V. Lytvyn*

Organized and prepared with the financial support of the EU as part of the «Erasmus+ Program» under the direction «Jean Monnet actions in the field of higher education» (Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

60×84/16 format. Offset paper. Calibri Light font
Offset printing. Cond. print. sh. 22,75

Ivan Franko National University of Lviv,
Universitetska strt., 1, Lviv, 79000

Certificate of the subject of publishing entry into the
State Register of Publishers, Manufacturers and Distributors of
Publishing Production. ДК Series No. 3059 dated 13.12.2007